

ΕΚΠ

ΣΕ

2623

ΕΚΠ

ΣΕ

2623

1) ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Ι. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

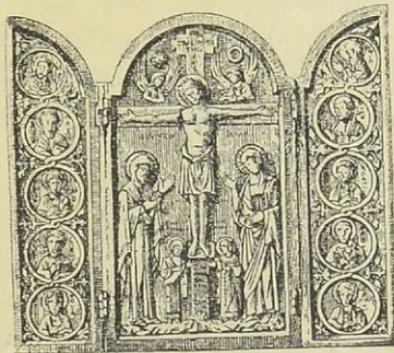
4
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΕΜΠΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Με πολλές εικόνες και χάρτες

37
ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ

Ιερίδης. Π. 1. 2

*7126
παι*

ΑΘΗΝΑΙ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.

4 - ΟΔΟΣ ΣΥΛΛΙΟΥ - 4

1930

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ
C
2623E

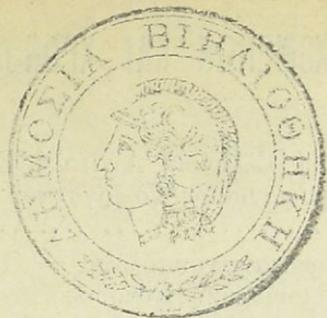
ηλεκτρονική από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πᾶν ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως.

A. A. K...

Κ.Π. 52/1931

Εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς *Βυζαντινῆς ταύτης Ἱστορίας* μὲν παρεκίνησε πρωτίστως ἡ ἐπιθυμία νὰ διαδοθῆ εὐρέως καὶ ὑπὸ μορφήν διδακτικὴν ἢ γνῶσις τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου. Ἀφ' ὅτου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξήρθη εἰς περιορῆν τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Μεσαίωνα, πρώτην φορᾶν, δύναμαι νὰ εἶπω, παρέχεται ἐν ἀπλότητι καὶ ἐν τῷ συνόλω τὸ γενικὸν πόρισμα ἐπιπόνων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Τὸ ὄλικόν μου παρέλαβον ἀπὸ πᾶσαν πηγὴν ἢ ἐρευναν ἀξίαν λόγου καὶ συνέλεξα τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ καθοδηγήσουν πρὸς δύο κυρίας κατευθύνσεις : 1ον) τὴν ἐπίδειξιν τοῦ μεγάλου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου, 2ον) τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, τὴν ὁποῖαν ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλλὰς ἐκληροδότησεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Ἀπὸ τὸ σκοπὸς τῶν περασμένων αἰώνων ἐπροσπάθησα ν' ἀνασῶρω πᾶν ὅ,τι ἐνόμισα χρήσιμον πρὸς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν.

Διὰ νὰ ἐμφανίζωνται δὲ τὰ λεγόμενα ὡς ἀπὸ πηγῶν προερχόμενα, παραθέτω συχνὰς περικοπὰς ἐπιφανῶν ἱστορικῶν, ξένων καὶ ἡμεδαπῶν, παλαιῶν καὶ νεωτέρων. Τὰ κείμενα, ὅπως καὶ ἡ κρίσις ἐπαινετικῶς παρετήρησε, «χρωματίζουσι καὶ ζωντανεύουσι τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, παρουσιάζουσι τὰ γεγονότα ὡς ἀμερολήπτως ἐκτιθέμενα καὶ διδάσκουσι τοὺς μαθητὰς πῶς ὀφείλει τις νὰ μελετᾷ καὶ νὰ διαπραγματεύεται ἐν θέμα». Εἰς τὸν ἴδιον σκοπὸν ἀποβλέπει καὶ ἡ παράθεσις ἱστορικῶν χαρτῶν καὶ εἰκόνων. Ἡ ἀπὸ πρωτοτύπων μνημείων εἰκονογράφησις εἶναι σπουδαῖον στοιχεῖον πρὸς ἀναδημιουργίαν τοῦ παρελθόντος.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ

Χρονολογία		σελ.
μ. Χ:	Εἰσαγωγή.—Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.—Ἑλλὰς καὶ	
325—395	Ρώμη. Ὁ Χριστιανισμός. Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	1
325	Κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. — Ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος	
395	Διάρσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.	
395—518	ΚΕΦ. Α'. — Τὸ Χριστιανικὸν Κράτος τῆς Ἀνατολῆς	17
476	Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους.—Ὁ οἶκος τοῦ Θεοδοσίου.—Ὁ ἑξελληνισμὸς τοῦ κράτους Καταστροφή τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους	
518—610	ΚΕΦ. Β'. — Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία τοῦ 5 ^{ου} αἰῶνος.—Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ	35
529—533	Ἐπιθετικοὶ καὶ ἀμυντικοὶ πόλεμοι.—Τὰ μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα.—Οἱ διάδοχοι.	
532—537	Ἐγκαίνια τῆς Ἀγίας Σοφίας.	
534	Καταστροφή τοῦ Βανδηλικοῦ βασιλείου	} Ἡ Βορεῖα Ἀφρικὴ καὶ ἡ Ἰταλία γίνονται Βυζαντιναί.
555	Καταστροφή τοῦ Ὄστρογοθικοῦ	
	Μεγίστη ἐκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας	
610—717	ΚΕΦ. Γ'. — Ὁ Ἡράκλειος καὶ ἡ δυναστεία αὐτοῦ	58
	Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου.—Οἱ Ἀραβες καὶ ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ.—Τέλειος ἑξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.	
610—641	Ὁ Ἡράκλειος. Οἱ Πέρσαι. Οἱ Ἀραβες.	
626	Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Περσῶν.	
626	Καταστροφή τοῦ Περσικοῦ Κράτους.	
629-14 Σεπτ.	Ἐγφοσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ	
632	Οἱ Ἀραβες ἀρχίζουν τὰς κατακτήσεις.	
650	Ἡ Ἀνατολή εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων.	

Χρονολογία

- 672—677 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.—Ἐπιδρομή τῶν Σλάβων καὶ τῶν Ἀβάρων ἕως τὴν Πελοπόννησον.—Ἐγκατάστασις τῶν Βουλγάρων εἰς τὸν Αἴμον
- 717—867 ΚΕΦ. Δ'.—Ἡ ἀναγέννησις διὰ τῶν Ἰσαύρων.—Ἡ Εἰκονομαχία 91
Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων.—Ἡ Εἰκονομαχία. Οἱ Φράγκοι. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Φωτίου.
- 717 Δευτέρα πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
- 726 Ἡ Εἰκονομαχία καὶ ἡ Μεταρρυθμίσις.
- 800 Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία.—Κάρολος ὁ Μέγας.—Ἀρσούν-ἄλ-Ρασίδ.
- 811 Τὸ Α' Βουλγαρικὸν Κράτος τοῦ Κροῦμου. Καταστροφὴ τοῦ Νικηφόρου Α' ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.
- 826 Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ πειρατῶν Σαρακηνῶν.
- 827 Κατάκτησις τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.
- 813—820 Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος. Νικηφόροι ἀγῶνες κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βουλγάρων.—Ἐποταγὴ τῶν Σλάβων τῆς Πελοποννήσου.
- 843 Ἀναστήλωσις τῶν ἀγίων εἰκόνων.
- 860 Οἱ Ρῶσοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατατρόπωσις αὐτῶν.
- 867 Ὁ Φώτιος. Τὸ πρῶτον σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀκμὴ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης.
- 867-1057 ΚΕΦ. Ε'.—Ἐψίστη ἀκμὴ.—Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία. 115
Οἱ βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου.—Οἱ μεγάλοι κατακτηταὶ Φωκᾶς, Τσιμισκῆς, Βασίλειος Β'. Ἡ Αὐτοκρατορία τῶν 10ον—14ον αἰῶνα
- 880 Κατατρόπωσις ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Α' τῶν Ἀράβων πειρατῶν.
- 924 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Συμεῶν. Ρωμανὸς Λεκαπηνός. Τὸ Β' Βουλγαρικὸν Κράτος τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Σαμουήλ.

- 961-1025 Οἱ μεγάλοι κατακτηταί : Φωκάς, Τοιμισκῆς, Βασίλειος Β΄.
- 961 Ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς.
- 971 Κατατρόπωσις τῶν Ρώσων καὶ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ Τοιμισκῆ.
- 976-1025 Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος.
- 1014 Καταστροφή τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους.
- 1025 Μεγίστη δύναμις καὶ ἀκμὴ τῆς Αὐτοκρατορίας.
- 976-1014 Ὁ Σαμουήλ τσάρος τῶν Βουλγάρων. Ὁ μέγας Ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος
- 1018 Ὑποταγὴ τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ Βασιλείου Β΄.— Ἡ Κάτω Ἰταλία γίνεται πάλιν Βυζαντινὴ.
- 1050 Ἐμφάνισις τῶν Σελτζούκων εἰς τὴν Ἀσίαν, τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν.
- 1054 Ὅριστικὸν σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν.

ΚΕΦ. 5΄.— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς. Ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος 144

Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους. Ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικόν. Ἡ διπλωματία.— Ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία.

ΚΕΦ. Ζ΄.— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς (συνέχεια) Αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα 173

Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη.— Ἡ παιδεία καὶ ἡ λογοτεχνία.

Συμπέρασμα. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ Βυζαντίου 200

1057-1081 **ΚΕΦ. Η΄.**— Ἡ παρακμὴ τῆς Αὐτοκρατορίας..... 212

Οἱ Λουκάδες. Ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων Σελτζούκων.— Ἡ φεουδαλικὴ Εὐρώπη καὶ αἱ Σταυροφορίαι.

1071 Ἡ Μικρὰ Ἀσία περιέρχεται εἰς τοὺς Σελτζούκους, καὶ ἡ Κάτω Ἰταλία εἰς τοὺς Νορμανδούς.

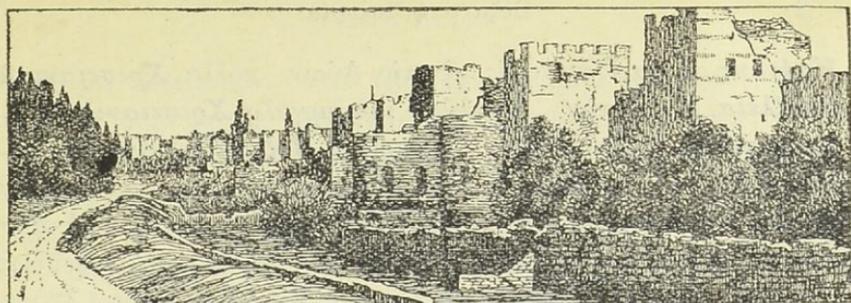
Χρονολογίαι :

- 1081-1185 ΚΕΦ. Θ'.—Οἱ Κομνηνοί. Οἱ Σταυροφόροι. 226
 Ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς καὶ ἡ πρώτη Σταυροφορία.—Ὁ Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ Κομνηνός.—Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τὸν ΙΒ' αἰῶνα.
- 1097 Ἡ Α' Σταυροφορία.—1099. Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἱερουσαλήμ.
- 1150 Μανουὴλ Α'. Μέγα ἀξίωμα τοῦ Κράτους.
- 1185-1204 ΚΕΦ. Ι'.—Οἱ Ἄγγελοι. Ἡ Δ' Σταυροφορία 243
- 1186 Ἰδρυσις τοῦ Γ' Βουλγαρικοῦ Κράτους.
- 1204 Ἡ Δ' Σταυροφορία. Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων.
- 1222 ΚΕΦ. ΙΑ'.—Ἡ ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας. 256
 Τὰ Φραγκικὰ Κράτη—Τὰ Ἑλληνικὰ.
 Δύναμις τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἡπείρου.
- 1261 Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 1250 -1453 ΚΕΦ. ΙΒ'.—Οἱ Παλαιολόγοι. Ἡ πτώσις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. 272
- 1281 Ὁ Μιχαὴλ ἐναντίον ὅλης τῆς Δύσεως.
- 1 00 Οἱ Ὀθωμανικοὶ Τοῦρκοι. Κατακτήσεις.
- 1350 Τὸ μέγα Σερβικὸν κράτος τοῦ Στεφάνου Δουσάν.—Οἱ Ὀθωμανοὶ εἰς τὸν Βόσπορον.
- 1396 Ἦττα τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Νικόπολιν. Καθυπότηξις τῶν Χριστιανικῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου.
- 1402 Ἡ μεγάλη μάχη τῆς Ἀγκύρας.
- 1430 Ἄνθησις τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστραῖ. Οἱ Παλαιολόγοι ἐκδιώκουν τοὺς Φράγκους ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον.
- 1449-1453 Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος.
- 1453, 22 Μαΐου Ἄλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πτώσις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Γενική διαίρεσις:

<i>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</i> —Ἑλλάς καὶ Ῥώμη. Ὁ Χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ πολιτισμὸς. . σ.	1
<i>ΕΠΟΧΗ Α'.</i> — <i>Βυζαντινοορρωμαϊκὴ</i> . . . . σ.	17
323—716	
Ἀνασκόπησις τῆς Α' ἐποχῆς . . . . σ.	84
<i>ΕΠΟΧΗ Β'.</i> — <i>Βυζαντινὴ</i> . . . . . σ.	91
717—1057	
Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς . . . . σ.	114
Ἀνασκόπησις τῆς Β' ἐποχῆς. . . . σ.	203
<i>ΕΠΟΧΗ Γ'.</i> — <i>Ἑλληνικὴ</i> . . . . . σ.	226
1057—1453	
Ἀνασκόπησις τῆς Γ' ἐποχῆς. . . . σ.	301

Τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν ἕρηρόν.
(Θεοδοσιανὸν τείχος)

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή. — Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ῥώμη.
Ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς. — Ἡ πτώσις
τῆς Ῥώμης.

Οἱ μεσαιωνικοὶ χρόνοι. — Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 4ου αἰῶνος μ. Χ. συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα κλείουν τὴν ἀρχαίαν περίοδον τῆς ἱστορίας καὶ ἀνοίγουν τὴν *Μεσαιωνικὴν*. Ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ θριαμβεύει, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ παγκόσμιος Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἀρχίζει νὰ διαμελίζεται, ἡ ὀριστικὴ δὲ κατίσχυσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁ διαμελισμὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους θέτουν τέραμα εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ ἐγκαινιάζουν μίαν νέαν μεγάλην περίοδον τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐποχὴ αὕτη λέγεται *Μεσαίων* καὶ εἶναι ἡ μεταβάσις ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν (*Μέσοι αἰῶνες*).

Ἡ περίοδος αὕτη τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἔχει ἑξαιρετικὴν σπουδαιότητα, διότι κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς γεννῶνται οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἔθνη τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Ἀντὶ τοῦ ἐνὸς *Ῥωμαϊκοῦ*

Κράτους σχηματίζονται εἰς μὲν τὴν Δύσιν πολλὰ **Χριστιανικὰ βασιλεία**, εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν μία μεγάλη **Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία**. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ λεγομένη **Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία** ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν της Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον. Πραγματικῶς εἶναι ἡ **Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία**, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 4^{ον} αἰῶνα καὶ διαρκεῖ ἕως τὸν 15^{ον}, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος (325—1453).

Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὸ μανθάνομεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς τοῦ Μεσαίωνος, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοὺς **Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς** ἢ **χρονογράφους**. Ἡ γνῶσις τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν καὶ διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἔποχην συνηνώθη ὁλόκληρον εἰς μίαν μεγάλην Αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τὰ πολυτιμότερα ἰδανικὰ τῆς φυλῆς ἡμῶν, εἰς δὲ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατέχει ὑπέροχον θέσιν. Διότι ἐπὶ ἔνδεκα αἰῶνας μὲ τὴν σύνεσιν τῶν κυβερνητῶν της καὶ μὲ τὴν δύναμιν τῶν ὅπλων της ἔσωσε τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν πολιτισμόν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους λαούς. Μὲ τοὺς λογίους της καὶ μὲ τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα οὗτοι ἔγραψαν, διετήρησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωνος τὴν σοφίαν καὶ τὸν πολιτισμόν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Συγχρόνως διέδιδεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, καὶ οὕτως συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν σημερινῶν πολιτισμένων κοινωνιῶν καὶ παρεσκεύασε τὸν

---

1. Ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός. — «Οἱ Ἕλληνες πολὺ δίκαιως ἔχουν λατρεῖαν πρὸς τὸν Μεσαίωνα των. Διότι εἶναι ἡ ἐνωτικὴ περίοδος, διὰ τῆς ὁποίας ἡ νέα Ἑλλάς συνδέεται μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ὁ δεσμός ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὸ παρὸν πρὸς τὸ παρελθόν, εἶναι πολὺ περισσότερον αἰσθητὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας παρὰ εἰς κανέν ἄλλο Εὐρωπαϊκὸν ἔθνος. Οὐδεὶς ἄλλος λαός, ἐπὶ σειρὰν τόσον μακρὰν τριάκοντα αἰῶνων, ἔμεινε τόσον πολὺ ὅμοιος πρὸς ἑαυτὸν ὅσον ὁ Ἑλληνικὸς λαός. Πόσας μεταμορφώσεις δὲν ὑπέστημεν ἡμεῖς οἱ Γάλλοι εἰς περίοδον κατὰ τὸ ἡμῖς βραχυτέραν; ἐναλλάξ ἐγίναμεν Γαλάται, Ῥωμαῖοι, καὶ Γάλλοι μόνον ἀπὸ τὸν 11^{ον} αἰῶνα. Πόσας ἀλλαγὰς δὲν ὑπέστη ἡ γλῶσσα μας; ἀλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ ἐνὸς ἐργάτου τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πάντοτε Ἑλληνικά» (Ἀλφρέδος Ῥαμπώ, ἐπιφανὴς Γάλλος ἱστορικός).

νεώτερον πολιτισμόν. «Δι' ὅλον τὸν κόσμον τὸ Βυζάντιον ἦτο ὁ μέγας δημιουργός. Δι' αὐτοῦ ἡ βάρβαρος Λύσις ἔλαβεν ἰδέαν βίου λεπτοῦ καὶ πολιτισμένου, δι' αὐτοῦ ὀλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἀνεγεννήθη εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον. Οἱ στρατοὶ τοῦ Κράτους παλαίον χωρὶς ἀνάπαισιν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων τοῦ Βορρᾶ καὶ τοῦ Νότου, προφυλάττουσιν τὴν Εὐρώπην καὶ σώζουσιν τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς βαρβάρους κατακτητὰς. Οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου διατηροῦν χάριν τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ μόνη πολιτισμένη πρωτεύουσα, καθ' ὃν χρόνον ἡ Εὐρώπη ἦτο βάρβαρος ἀκόμη. Ἡ μεγάλη χριστιανικὴ πρωτεύουσα ἐκπέμπει τὸν φωτοβόλον Βυζαντινὸν πολιτισμὸν εἰς τὸν κόσμον, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕως τὰ ἄκρα τῆς Λύσεως» (κατὰ τοὺς βυζαντινολόγους *Ντίλ, Ραμπὼ κλπ.*).

α' — Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή. — Ἑλλάς καὶ Ῥώμη.

Ἡ Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. — Αἱ συνέπειαι τῆς κατακτήσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἦσαν βαρυσήμαντοι διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Αἱ Ἀθηναὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι τὸ κέντρον αὐτοῦ, πνευματικαὶ δὲ διάδοχοι τῶν Ἀθηνῶν ἔγιναν ἡ **Ἀλεξάνδρεια** τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἡ **Ἀντιόχεια** τῶν Σελευκιδῶν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἄλλαι μεγάλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Ἀνατολῆς. Ὀνομάζομεν **Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν** τὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἀρχεται μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἕως περίπου τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (ἀπὸ τὸ 323 π. Χ.).

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐξέσχηται ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς διαχύνεται εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀνοίγεται εἰς νέους εὐρυτάτους ὀρίζοντας καὶ γίνεται, οὕτως εἰπεῖν, παγκόσμιος. Ἡ Ἀνατολὴ παύει νὰ εἶναι Ἀσιατικὴ καὶ μεταβάλλεται ἐπὶ αἰῶνας εἰς **Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν**, εἰς ταύτην δὲ πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὰς κοινωνικὰς καὶ ἐκπολιτιστικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους, αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν τὴν Μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὸν **Βυζαντινὸν πολιτισμὸν**.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις. — Ὅτε περὶ τοὺς χρόνους

τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις ἐξηπλώθη εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἐξηκολούθησεν εἰς αὐτὴν ὁ Ἑλληνικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς, διότι ἡ Ῥωμαϊκὴ αὕτη κατάκτησις δὲν συνίστατο παρὰ μόνον εἰς τὴν διοίκησιν τῶν χωρῶν. Ἡ γλῶσσα, ὁ χαρακτήρ, τὰ ἥθη τῶν κατακτηθέντων λαῶν ἔμειναν **Ἑλληνικὰ** ἢ **Ἑλληνίζοντα** καὶ ἡ Ἀνατολὴ ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι πάντοτε Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.

Τὸ ἐναντίον μάλιστα συνέβη. Οἱ κατακτηταί, ἐλθόντες εἰς συνάφειαν μὲ ἀνώτερον πολιτισμὸν, ὑπέστησαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἐπίδρασίν του, καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ κατάκτησις συνετέλεσεν εἰς ἀκόμη μεγαλύτεραν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς παρήγαγεν, ἀπὸ τὸν 2^{ον} π. Χ. ἕως τὸν 3^{ον} μ. Χ. αἰῶνα, ἔργα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, τὰ ὅποια θὰ ἐδόξαζον πᾶν ἔθνος, ἂν μὴ εἶχε προηγηθῆ ἡ λάμψις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τότε ἤγμασεν ὁ γεωγράφος **Στράβων**, ὁ ἱστορικὸς **Πολύβιος**, ὁ βιογράφος **Πλούταρχος**, ὁ φιλόσοφος **Ἐπίκτητος**, ὁ εὐφρέστατος **Δουκιανὸς** κλπ. Ἐλαμψε δὲ καὶ ἡ τέχνη μὲ θαυμάσια ἔργα, ὅπως ὁ **Δαοκόων**, ὁ **Κολοσσὸς τῆς Ρόδου**, ὁ **Βωμὸς τῆς Περγάμου** κλπ.

Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Ῥώμην. — Τόσσην λάμψιν ἔλαβεν ὁ Ἑλληνισμὸς, ὥστε ἠκτινοβόλησε τότε καὶ πρὸς τὴν Δύσιν, καὶ δικαίως εἶπεν εἰς Ῥωμαῖος ποιητὴς (ὁ Ὅρατιος): «*Ἡ νικηθεῖσα Ἑλλὰς κατέκτησε τὸν ἄγριον νικητὴν*». Μυριάδες Ἑλλήνων ἐπήγαιναν εἰς τὴν Ῥώμην νὰ ζητήσουν τύχην, ὡς διδάσκαλοι, ῥήτορες, καλλιτέχνη. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο συνηθισμένη εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ Λατινικὴ, εὐγενεῖς δὲ Ῥωμαῖοι ἐπροτίμων νὰ γράφουν βιβλία Ἑλληνιστί. Λατῖνος ποιητὴς, ὁ ὁποῖος μετέφρασεν ἐν Ἑλληνικὸν ποίημα, διεκλήρουτεν εἰς τὸ θέατρον: «*Μένανδρος ἔγραψε τὸ ποίημα τοῦτο Ἑλληνιστί. Πλαῦτος δὲ μετέφρασεν αὐτὸ εἰς τὴν βάρβαρον Λατινικὴν*». Διὰ νὰ φαίνωνται δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι ἐνόουν τὴν τέχνην, μετεκόμιζον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀθροῖα τὰ καλλιτεχνήματα τῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὴν καθημερινὴν δὲ ἀναστροφὴν, μὲ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ μὲ τὰ Ἑλληνικὰ ἔργα τέχνης ὁ βίος ἔγινε καὶ εἰς τὴν Ῥώμην σχεδὸν Ἑλληνικὸς.

Οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἡ Ἑλλάς. — Πρὸς τὴν ἐνδοξον ἰδίως

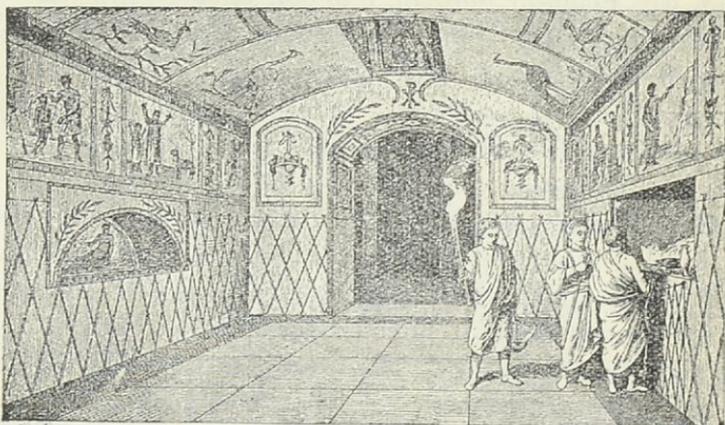
πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν κοιτίδα τῆς σοφίας καὶ τῆς τέχνης, οἱ Ῥωμαῖοι κατακτηταὶ ἔδειξαν πάντοτε ἰδιάζουσαν εὐνοίαν, ἡ ὁποία μάλιστα ἐξεδηλώθη λαμπρότατα κατὰ τὴν εὐτυχεστέραν περίοδον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων (τὸν 2ον μ. Χ. αἰῶνα). Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀντωνίνων «ἅπασαι αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις εἰς νέαν προήχθησαν ἀκμὴν, ἄλλαι μὲν ἰδρύνθησαν παρ' αὐτῶν, ἄλλαι δὲ ἠδξήθησαν, φροντίζουσι δὲ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ὡς νὰ εἶναι οἱ ἰδιοὶ των τροφεῖς» (λέγει εἰς ἀρχαῖος ῥήτωρ). Εἰς Ῥωμαῖον ἄρχοντα, ὁ ὁποῖος ἀποστέλλεται εἰς Ἑλλάδα (ἐπὶ τοῦ Τραϊανοῦ) δίδονται τοιαῦτα ὁδηγία: «Εἰς τὴν μακαρίαν ἐκεῖνην γῆν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πατρίς τῆς κομψότητος καὶ τῶν γραμμάτων, σοὶ ἀναθέτει ὁ Αὐτοκράτωρ πόλεις ἐλευθέρως. Τίμησον τὸ ἀρχαῖον κλέος τοῦ ἔθνους τούτου τῶν ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθημι τὸ ἱερὸν γῆρας τῶν πόλεων».

Ὁ Ἑλληνισμὸς τὸν 4ον αἰῶνα.— Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα μ. Χ. ὁ Ἑλληνισμὸς εὐρίσκειται εἰς μεγίστην ἀκμὴν καὶ ἄνθησιν. Αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις εἶναι ἀκόμη γεμᾶται ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὁμοιάζουν μὲ ἀληθινὰ μουσεῖα. Ἰδίως ὅμως εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ Ἀντιόχεια καὶ ἢ Ἀλεξάνδρεια, ἦσαν αἱ μεγάλαι μητροπόλεις τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἦσαν πόλεις πολυάνθρωποι, ἀληθεῖς κοσμοπόλεις. Πολυάριθμοι δὲ ἄλλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις διετήρουν εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν εὐρίσκειται τὸ περισσότερον πολυάνθρωπον καὶ πολιτισμένον μέρος ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἦδη ἔρχεται μία ἄλλη μεγάλη ἠθικὴ δύναμις, ὁ Χριστιανισμὸς, ὁ ὁποῖος δίδει νέαν ζωὴν καὶ νέας δυνάμεις εἰς τὸν Ἑλληνισμόν.

β. Ὁ Χριστιανισμὸς.

Ἐν μέσῳ τῆς ἐξόχως πολιτισμένης ἐκείνης κοινωνίας ἐγεννήθη ἡ νέα θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὅπου ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, ἠνθίζεν ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. Ἐπὶ τῆς βασιλείας δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ Ἑλληνισμὸς πῶν χωρῶν ἐκείνων ἦτο εἰς τὴν μεγαλυτέραν του ἀκμὴν. Εἰς τὴν

νεάν θρησκείαν, ἡ ὁποία ἦτο θρησκεία φιλανθρωπίας, προσέτερον οἱ δοῦλοι, οἱ δυστυχεῖς ἄνθρωποι. Αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις τῆς κοινωνίας ἦσαν ἤδη παρεσκευασμένοι διὰ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀσχοληθῆ μετὰ τὰ ἠθικά ζητήματα. Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἐγνώριζον τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, εἶχον τὴν ἰδέαν, ὅτι ὑπῆρχεν ἀνώτερον ὄν. Ὅτε δ' ἐπεκράτησαν εἰς τὴν Ῥώμην τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, οἱ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν Ῥωμαίων ἐθέλχθησαν μετὰ τὰς εὐγενεῖς ἐκεί-

Ἐσωτερικὴ ἀποψὶς νεκροικοῦ θαλάμου εἰς τὰς κατακόμβας.

νας θεωρίας, τὰς ὁποίας ἰδίως ἐδίδασκον οἱ φιλόσοφοι οἱ λεγόμενοι **Στωϊκοί**.

Πτωχοὶ ἄνθρωποι, οἱ **Ἀπόστολοι**, διασπαρέντες εἰς τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν τὸ **Εὐαγγέλιον** (τὴν καλὴν ἀγγελίαν). Τὰ πλήθη εὗρον εἰς τοὺς λόγους ἐκείνους παρηγορίαν διὰ τὰς δυστυχίας των, ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων ἀνεμορφώοντο καὶ ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἤρχισε νὰ ἀλλάσῃ. Παρὰ τοὺς μεγάλους **διωγμούς**, τοὺς ὁποίους ἔκαμαν οἱ Αὐτοκράτορες ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, ἡ νέα θρησκεία ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεδίδετο κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας καὶ τέλος ἐθριάμβευσε κατὰ τὴν 4ον αἰῶνα. Οἱ **μάρτυρες** συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία διετήρησέ μ' εὐλάβειαν τὴν μνήμην των εἰς τὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται **Βίοι Ἁγίων** ἢ **Συναξάρια**. «Τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων ἐθεμελίωσε τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ»..

Αἱ Ἐκκλησίαι.—Οἱ Χριστιανοὶ μᾶς πόλεως ἀπετέλουν κοινότητα καὶ συνήρχοντο διὰ νὰ τελέσουν τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν. Αἱ συναθροίσεις αὗται, ὅπως καὶ αἱ κοινότητες, ὠνομάσθησαν **Ἐκκλησίαι** (κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν, **ἐκκλησία τοῦ δήμου**). ἔλεγον π.χ. «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἀλεξανδρείας». Ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι ἀπετέλουν μίαν, καθολικὴν **Ἐκκλησίαν**, τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ δὲ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα ἡ Ἐκκλησία εἶχεν ἀποκτήσει λαμπρὰν διοργάνωσιν.

Εἰς ἐκάστην χριστιανικὴν κοινότητα ἐπὶ κεφαλῆς ἦτο ὁ **ἐπίσκοπος**, ἀνώτερος δὲ ἦτο ὁ **μητροπολίτης**, ὁ ὁποῖος ἤδρευεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας. Ὑπεράνω ἦσαν οἱ **πατριάρχαι**, ἐπίσκοποι ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἴδρυσαν οἱ Ἀπόστολοι. Τὰ **Πατριαρχεῖα** εἶναι πέντε: Ἱερουσαλήμ, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὅταν συνέρχεται συμβούλιον τῶν ἐπισκόπων, σχηματίζεται ἡ **τοπικὴ σύνοδος**, τὸ συνέδριον δὲ ὄλων τῶν ἐπισκόπων διὰ τὰ μεγάλα ζητήματα λέγεται **Οἰκουμενικὴ σύνοδος**.

Πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ ἀπεσύροντο εἰς τὴν ἔρημον, διὰ νὰ λατρεύσουν ἐν ἡρεμίᾳ τὸν Θεόν, ὠνομάζοντο δὲ οὗτοι **ἀναχωρηταὶ** ἢ **μοναχοί**. Τὸ ὑπόδειγμα τῶν μοναχῶν ὑπῆρξεν ὁ **Ἅγιος Ἀντώνιος** (κατὰ τὸ 300 μ. Χ.). Τὸ σῶμα ἐμποδίζει τὴν ψυχὴν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ τοῦτο ὁ μοναχὸς ἐβασάνιζε τὸ σῶμα του, τὸ τοιοῦτον δ' ἐλέγετο **ἀσκησις** καὶ οἱ μοναχοὶ οὗτοι **ἀσκηταί**. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ μοναχοὶ ἤρχισαν νὰ ζοῦν πλησίον ἀλλήλων, διὰ νὰ διάγουν μαζὶ τὸν αὐστηρὸν βίον. Ὀνομάσθησαν **κοινοβῖται**, ἔκτισαν ἰδιαίτερα κτίρια εἰς ἀπομονωμένους τόπους, τὰ **μοναστήρια**, καὶ ἐξέλεξαν ἓνα ἀρχηγόν, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο **ἀββᾶς**¹, ἔπειτα **ἡγούμενος**.

Ἡ χριστιανικὸς Ἑλληνισμός.—Ὁ θεόπνευστος ἀπόστολος Παῦλος, ὁ διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν, ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς Ἑλληνικὰς πόλεις. Αἱ πρῶται Ἐκκλησίαι ἦσαν αἱ Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι τῆς Ἀντιοχείας,

1. Εἰς τὴν Συριακὴν γλῶσσαν ἀββᾶς σημαίνει πατήρ.

τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Κορίνθου. Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἐν γένει ἡ Ἐκκλησία ὠφελήθη μεγάλως ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἐστηρίχθη ἐπ' αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς ἀνεξωογήθη διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας ἐγένισαν ἀπὸ μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν. Ἐκεῖ ἰδρύονται ἀπέραντα μοναστήρια, τὰ ὁποῖα γίνονται μεγάλα κέντρα τῶν Ἑλληνικῶν γραμμῶν καὶ τῆς τέχνης.

Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰ μοναστηριακὰ κέντρα εἶναι περιλάμπροι ἐστὶν Ἑλληνισμοῦ. Εὐρίσκονται εἰς στενωπὰς σχέσεις μεταξὺ αὐτῶν, ἔχουν διάφορα μέσα συγκοινωνίας, ἰδρύνουν φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, σχολεῖα. Ὁ Ἑλληνισμὸς λαμβάνει διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ νέαν δύναμιν καὶ ζωὴν. Καὶ οὕτω τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος ὅλον τὸ Ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἶναι Ἑλληνικόν. Ἡ Ῥώμη ἦτο ἀπλῶς ἡ πολιτικὴ πρωτεύουσα. Ἄν ἡ πρωτεύουσα μετετίθετο εἰς τὴν Ἀνατολήν, θὰ ἐδημιουργεῖτο ἐν ἰδιαιτερον καὶ νέον κράτος, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο Χριστιανικὸν Ἑλληνικὸν κράτος.

γ. — Τὸ ἔργον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

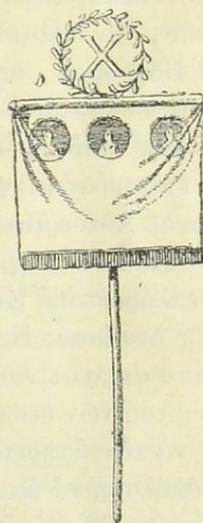
Ἡ Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος ὅλαι αἱ γῶραι, τὰς ὁποίας βρέχει ἡ Μεσόγειος θάλασσα, ἡ Νοτιὰ Εὐρώπη, ἡ Βορεῖα Ἀφρική καὶ ἡ Ἀσία ἕως τὸν Εὐφράτιν ποταμὸν, ἀπετέλουν τὴν *Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν*. Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν, ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ κοσμοκράτειρα πόλις. Τὸ μέγα ὅμως ἐκεῖνο Κράτος ἀργεῖ μὲ τὸν καιρὸν νὰ καταπίπτῃ. Τὰ παλαιὰ ἐνάρετα ἦθη ἔχουν ἔξαφανισθῆ, ὁ παλαιὸς Ῥωμαϊκὸς στρατός, ὁ ὁποῖος εἶχε καθυποτάξει τὸν κόσμον, ἔχει ἔξασθενήσει. Κατὰ τὸν 3ον—4ον αἰῶνα μ. Χ., τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν Κράτος προσβάλλεται εἰς ὅλα τὰ σύνορά του ἀπὸ φοβεροὺς ἐχθρούς. Οἱ Γερμανικοὶ λαοὶ κατέρχονται κατὰ μεγάλας ὁμάδας πρὸς Νότον καὶ εἰσδύουν εἰς τὰς γῶρας τῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ σπουδαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἦσαν οἱ **Γότθοι**, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἰδρῦσει ἀπέραντον κράτος εἰς τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας πρὸς Β. τοῦ Δουνάβεως. Φοβεροὶ ἐπίσης ἐχθροὶ

εἶναι εἰς τὰ Ἀνατολικά σύνορα οἱ **Πέρσαι**. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καταλυθὲν ἀρχαῖον Περσικὸν κράτος ἀντικαθίσταται ἀπὸ νέον Περσικὸν κράτος (κατὰ τὸ 250 μ. Χ.), τοῦ ὁποῖου οἱ βασιλεῖς αὐτοῦ, οἱ Σασσανίδαί, εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ γίνουσι καὶ αὐτοὶ κύριοι τῆς Ἀσίας ὅπως ἄλλοτε οἱ πρόγονοι αὐτῶν Ἀχαιμενίδαί.

Ἡ τεραστία ἔκτασις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους καθιστάνει δύσκολον τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ ὑπὸ ἑνὸς μόνου ἄρχοντος. Ὁ αὐτοκράτωρ **Διοκλητιανός** (κατὰ τὸ 292 μ. Χ.) προσλαμβάνει καὶ ἄλλους συνάρχοντας, ἐκλέγει δὲ ὡς ἰδικήν του πρωτεύουσαν τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν **Νικομήδειαν** τῆς Βιθυνίας εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὅστε ἀρχίζουν οἱ Αὐτοκράτορες νὰ σκέπτονται, ὅτι ἔπρεπε τὸ Κράτος νὰ ἔχη πρωτεύουσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. *Μαζαρινα*

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.—Οἱ συνάρχοντες τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ οἱ διάδοχοί των ἦλθον εἰς πολλοὺς ἐμφυλίους πολέμους. Ἡ ἀναστάσις τελειώνει μὲ τὴν νίκην τοῦ **Κωνσταντίνου**, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος μένει **μονοκράτωρ** (325 μ.Χ.).

Ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο χριστιανή, ἡ ὀνομαστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας **Ἑλένη**. Ἀπὸ ἐνωρὸς λοιπὸν ὁ υἱὸς τῆς ἐγνωρίσθη μὲ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Εἰς μίαν κρίσιμον μάχην ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων του ὁ Κωνσταντῖνος εἶδεν ὄραμα, φωτεινὸν σημεῖον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: «*Ἐν τούτῳ νίκα*». Μετὰ τὴν νίκην ἐκδίδει τὸ **Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων**, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀναγνωρίζεται εἰς ὅλον τὸ Κράτος ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία (313 μ.Χ.).

Τὸ περίφημον Λάβαρον, ἡ Χριστιανικὴ σημαία τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε **μονοκράτωρ** (325), ἐπραγματοποίησε τρεῖς μεγάλας ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι ἤλλαξαν τὴν ὄψιν τοῦ Κράτους καὶ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου:

1^{ον} Ἐξησφάλισε τὸν θρίαμβον τοῦ **Χριστιανισμοῦ**.

2^{ον} Ἰδρυσεν **νέαν πρωτεύουσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, τὴν Κωνσταντινούπολιν**.

3ον Ἀναδιοργάνωσε τὸ Κράτος.

Ἡ μετάθεσις τῆς πρωτεύουσας. — Ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἄμυνα τοῦ κράτους φέρουν τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ μεταβιβάσῃ τὴν πρωτεύουσαν εἰς τὴν Ἀνατολίην.

Ἡ Ῥώμη ἦτο ἀκόμη τόσον στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὸν ἀρχαῖον βίον, ὥστε ὅλα εἰς αὐτὴν ἐνθυμίζουσαν τὴν θρησκείαν τῶν εἰδώλων. Ὁ Κωνσταντῖνος ζητεῖ νέαν πόλιν, ἡ ὁποία νὰ μὴ ἔχη παλαιὰς ἀναμνήσεις, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἡ νέα θρησκεία νὰ θριαμβεύσῃ εὐκολώτερον. Ἡ κυβέρνησις δὲ τοῦ Κράτους καὶ ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν βαρβάρων ἀπήτησαν τὴν μετατόπισιν τῆς πρωτεύουσας πρὸς Ἀνατολάς.

Λόγοι λοιπὸν πολιτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ ἔπεισαν τὸν Κωνσταντῖνον νὰ κτίσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολίην νέαν μόνιμον πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους. Πρὸς τοῦτο ἐξέλεξε θαυμασίαν τοποθεσίαν, τὴν παλαιὰν Ἑλληνικὴν πόλιν *Βυζάντιον*, εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, μεταξὺ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας. Ἡ νέα πρωτεύουσα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παλαιάν, ὠνομάσθη *Νέα Ῥώμη*, ἀπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦ ἴδρυτοῦ *Κωνσταντινούπολις*. Μὲ ὑπερηφάνειαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐτέλεσεν «ὁ πρῶτος Χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ» τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς (330 μ. Χ.).

Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ Κράτους. — Τὸ ἔργον του συνεπλήρωσεν ὁ Κωνσταντῖνος μὲ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως εἰς τὴν ὅλην ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Κράτους. Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι ὁ κύριος, τὸν περιβάλλει ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν Ἀσιασῶν δεσποτῶν. Ἔχει περὶ ἑαυτὸν πλῆθος προσώπων, διὰ νὰ τὸν ὑπηρετοῦν, ἔχει ἰσχυρὰν κυβέρνησιν μὲ ἀνωτάτους ὑπαλλήλους, οἱ ὁποῖοι εἶναι κατατεταγμένοι εἰς διαφόρους τάξεις εὐγενείας. Τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο στερεῶς διωργανωμένον, εἶχεν ἰσχυρὰν διοίκησιν καὶ κεντρικὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἤδρευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡ ἱστορία ἀποβλέπουσα εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντῖνου ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπωνυμίαν *Μέγας*. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐτίμησεν ὡς *Ἅγιον* καὶ τὸν ἐθεώρησεν *ἰσαπόστολον*, ὡς συνέχισαντα τὸ ἔργον τῶν Ἀποστόλων. Εἶναι δὲ ὁ Μέ-

γας Κωνσταντῖνος «ὁ πρῶτος Χριστιανὸς βασιλεὺς» τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

δ.—Οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ 4ου αἰῶνος.—Ἡ πτώσις τῆς Ῥώμης.

Κατὰ τοὺς χρόνους μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον συνέβησαν τρία μεγάλα γεγονότα: *ἀπόπειρα πρὸς ἐπανίδρυσιν τῆς εἰδωλολατρείας,—ὁ θρίαμβος τῆς Ὁρθοδοξίας,—ἡ πτώσις τῆς Ῥώμης.*

Ἰουλιανός.—Ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς θρησκείας τῶν εἰδώλων ἦτο τοῦ **Ἰουλιανοῦ**, ἀνεψιοῦ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντῖνου (360—363). Ὁ Ἰουλιανὸς ἐσπούδασεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἶχε συμμαθητὰς δύο ἐπιφανεῖς Χριστιανούς, οἱ ὅποιοι ἔγιναν κατόπιν μεγάλοι ἱεράρχαι, τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἡ διαμονὴ του ἐν μέσῳ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης τὸν ἔφερεν εἰς τὴν περιέργον ἰδέαν, ὅτι ὁ κόσμος θὰ ἠδύνατο ν' ἀνακαινισθῇ διὰ τῆς θρησκείας τῶν θεῶν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος, καὶ διὰ τοῦτο ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν εἰδωλολατείαν. Οἱ Χριστιανοὶ τὸν ὠνόμασαν **Παραβάτην**, διότι κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν του ἦτο Χριστιανός, πολλὰς δὲ ὕβρεις ἐπεσώρευσαν ἐναντίον του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ὑπέπεσε μὲν εἰς τὴν πλάνην, ἀλλὰ δὲν προέβη εἰς καταδιώξεις Χριστιανῶν, διότι ἡ μεγάλη Ἑλληνικὴ παιδεία εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς αὐτὸν ὑψηλὰ ἠθικὰ χαρίσματα.

Θεοδόσιος Α'.—Μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ ὅποιος ἐφρονεῦθη πολεμῶν ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἀνέβησαν εἰς τὸν θρόνον διάφοροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ. Τέλος ἔλαβε τὸ σκήπτρον ὁ **Θεοδόσιος Α'** (379), ὁ ἐπονομασθεὶς **Μέγας**.

Μὲ γενναϊότητα πολεμῆ ὁ Θεοδόσιος ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Οἱ Δυτικὸι Γότθοι, οἱ **Βησιγότθοι**, εἶχον διαβῆ τὸν Δούναβιν καὶ εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Ὁ Θεοδόσιος τοὺς ἐνίκησε καὶ τοὺς ἐδέχθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὡς συμμάχους. Ἡ ἀληθινὴ δόξα τοῦ Θεοδοσίου εἶναι,

ὅτι καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος· ἐπροστάτευσεν τὸν Χριστιανισμόν, κατεδίωξε τὴν ἐθνικὴν λατρείαν καὶ διὰ νόμων καθώρισε τὴν νέαν θρησκείαν ὡς τὴν ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ Κράτους. Ὁ *Θρίαμβος τῆς ἐκκλησίας*, καὶ μάλιστα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι πλήρης.

Ἡ διαίρεσις τοῦ Κράτους.—Ὁ Θεοδόσιος εἶναι ὁ τελευταῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἤνωσε τὸ Κράτος ὑπὸ τὸ σκήπτρον του. Ἐνόησεν ὅμως ὅτι ἦτο ἀδύνατον πλέον εἰς ἓνα μόνον ἄνθρωπον νὰ κυβερνᾷ ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν θάνατόν του τὸ διεμοίρασε πάλιν μεταξὺ τῶν δύο υἱῶν του, ἔδωκε τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὸν *Ἀρκάδιον*, καὶ τὴν Δύσιν εἰς τὸν *Ὀνώριον* (395). Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι πλέον ὀριστικὴ. Τὸ ἓν Κράτος ἔχει πρωτεύουσαν εἰς τὴν Δύσιν, τὸ ἄλλο εἰς τὴν Ἀνατολὴν· ἰδιαίτερος Αὐτοκράτωρ ἐδραεῖ εἰς ἑκατέραν πρωτεύουσαν καὶ κυβερνᾷ μόνος τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὸν χώραν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐποχὴ αὕτη, τὸ 395, θεωρεῖται τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Μεσαίωνος.

Τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἐγένετο ἡ *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία*, μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διήρκεσε καὶ ἐμεγαλοῦργησεν ἐπὶ 1000 καὶ περισσότερα ἔτη (325-1453). Ἀλλὰ τὸ παλαιὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος κατέρρευσε πολὺ ταχέως. Τὸ οἰκοδόμημα εἶχε κλονισθῆ ἑσωτερικῶς ἀπὸ τὴν νέαν θρησκείαν, μεγάλη ἑξωτερικὴ δύναμις ἔρχεται νὰ τὸ κρημίσῃ εἰς ἔρείπια.

Οἱ Βάρβαροι.—Πέραν τῶν Βορείων συνόρων, πέραν τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως, κατόικουν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον λαοὶ βάρβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *Γερμανούς*. Ὅταν ἐξησθένθησαν οἱ Ῥωμαῖκοι στρατοὶ καὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ σύνορα, οἱ Βάρβαροι ἤρριξαν νὰ εἰσρομοῦν εἰς τὰς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας, δὲν εἰσώρμησαν ὅλοι μαζί, ἀλλὰ κατὰ πολεμικὰ στίφη καὶ εἰς διαφόρους ἐποχάς. Ἡ εἰσδοδος αὕτη τῶν βαρβάρων Γερμανῶν εἰς τὸ Κράτος λέγεται *Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων* (ἢ Μετανάστευσις τῶν λαῶν).

Οἱ Οὕννοι.—Εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Βαρβάρων ἔδωκεν ὄθησιν ἢ κίνησις λαῶν περισσότερον βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι ἤρχοντο ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς Ἀσίας. Οἱ Ταταρικοὶ καὶ Μογγολικοὶ ἐκεῖνοι λαοὶ ἐλέγοντο μὲ ἓν ὄνομα *Οὕννοι*, ἦσαν εἰδεχθεῖς καὶ

μικρόσωμοι, καὶ μὲ τὴν ἀγριότητά των ἐσκόρπιζον εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην. Ἀφοῦ διήλθον τὰς ἀχανεῖς Ῥωσικὰς στέππας, ἔπασαν ἐναντίων τῶν **Γότθων**, τοὺς ὁποίους εὔρον ἐγκατεστημένους εἰς τὰ Α. τῆς Εὐρώπης. Μὲ τὴν εἰσόδησιν τῶν Οὐννων εἰς τὴν Εὐρώπην ἀρχίζει ἡ **Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων (375)**. Διότι ἡ θύελλα τῶν Οὐννων ἀνατρέπει τὸ πᾶν. Ὡθοῦν τοὺς Γερμανικοὺς λαοὺς τὸν ἕνα ἐπάνω εἰς τὸν ἄλλον καὶ τοὺς συμπαρασύρουν μὲ τὴν ὁρμὴν των.

— **Ὁ Ἀττίλας.**— Ἀφοῦ ἀνεστάτωσαν οἱ Οὐννοι τὸ σύμπαν, ἐσταμάτησαν ἡμῖσιν αἰῶνα εἰς τὸ μέσον τῆς Εὐρώπης (400—450). Ὁ βασιλεὺς των **Ἀττίλας** συνήνωσεν ὅλους τοὺς Οὐννικοὺς λαοὺς καὶ ἴδρυσεν ἐν ἰσχυρὸν βαρβαρικὸν κράτος ἀπὸ τὸν Βόλγαν ἕως τὸν Ῥῆνον. Ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν του, ἡ ὁποία εἶναι εἰς τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης, ἐπισεῖει τὸν τρόμον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀττίλας ἐπιπίπτει ἐναντίον τοῦ Κράτους τῆς Ἀνατολῆς, ἔπειτα ἐπαναλαμβάνει τὴν πορείαν του πρὸς Δυσμᾶς. Οἱ λαοὶ φοβισμένοι περιμένουν τὸν φοβερὸν κατακτητὴν, ὁ ὁποῖος ὀνομάζει ἑαυτὸν «*μάστιγα τοῦ Θεοῦ*». Ὁ Ἀττίλας διέρχεται τὴν Γερμανίαν, διαβαίνει τὸν Ῥῆνον καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Γαλατίαν. Τρέχει ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς **Ἀέτιος**, βάρβαρος καὶ αὐτός, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ Ῥωμαϊκὰ καὶ Γερμανικὰ στρατεύματα. Εἰς τὰ *Καταλανικὰ πεδία* συνάπτεται τρομακτικὴ μάχη, ἡ ὁποία ἔμεινε πολὺν καιρὸν εἰς τὴν μνήμην τῶν λαῶν. Ὁ Ἀττίλας ἐνίκηθη καὶ ὑπεχώρησεν (451), μετ' ὀλίγον δὲ ἀπέθανεν αἰφνιδίως εἰς τὴν πρωτεύουσάν του (453), καὶ ἀμέσως τὸ ἀπέραντον Οὐννικὸν κράτος διαλύεται. Δὲν ἔμεινε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοὺς Οὐννους, παρὰ μόνον ἡ ἀνάμνησις τοῦ τρόμου καὶ τῶν καταστροφῶν.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βησιγότθων.— Οἱ Οὐννοι πρῶτους καθυπέταξαν τοὺς Ἀνατολικοὺς Γότθους, τοὺς **Ὀστρογότθους**. Οἱ ἄλλοι, οἱ **Βησιγότθοι**, διὰ τὰ σωθοῦν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὸ Κράτος (376). Διήλθον τὸν Δούναβιν, κατέστρεψαν τὸν Ῥωμαϊκὸν στρατὸν καὶ ἠρῆμωσαν τὴν χώραν, τὸ Κράτος ἐσώθη τότε, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τὸν Θεοδόσιον. Ἀργότερα ἔκαμαν ἀρχηγὸν τὸν **Ἀλάριχον**, ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ βασιλι-

κὸν αἶμα. Αὐτοκράτορες ἦσαν τότε εἰς μὲν τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ὁ **Ἀρκάδιος**, εἰς δὲ τὸ κράτος τῆς Δύσεως ὁ **Ὀνώριος**, οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοδοσίου. Ὁ Ἀλάριχος εἰσορμᾷ κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὰς λεηλατεῖ ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸ Ταίναρον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Κράτους τῆς Ἀνατολῆς τρέχει ἐκ τῆς Δύσεως ὁ **Στηλίων**, ὁ ὁποῖος ἦτο βάρβαρος καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥώμης. Σταματᾷ τὸν Ἀλάριχον πλησίον τῆς Ὀλυμπίας καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ τραπῆ πρὸς Βορρᾶν. Μετ' ὀλίγα ἔτη ὁ Ἀλάριχος βαδίζει ἐναντίον τῆς Ῥώμης καὶ κυριεύει αὐτὴν (410). Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐπιφέρουν οἱ Βάρβαροι ἀνηλεῆ λεηλασίαν καὶ καταστροφὴν εἰς τὴν κοσμοκράτειραν πόλιν.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλαρίχου ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἐκατέρωθεν τῶν Πυρηναίων. Ἐκεῖ ἴδρυσαν τὸ βαρβαρικὸν **Βασίλειον τῶν Βησιγότθων**.

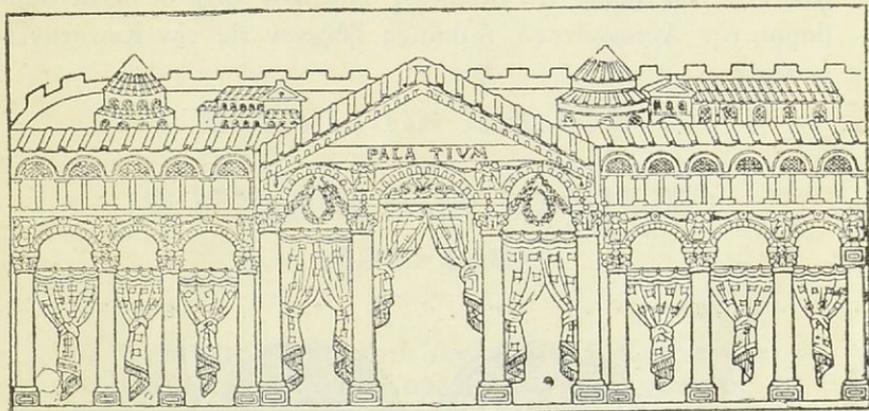
Ἡ μεγάλη ἐπιδρομὴ.— Ἄλλοι Γερμανικοὶ λαοί, τοὺς ὁποῖους εἶχον βάλει εἰς κίνησιν οἱ Οὐννοι ἀναγκάζονται νὰ προχωροῦν καὶ αὐτοί. Συνενώνονται κατὰ μεγάλη πολεμικὰ στίφη καὶ εἰσορμοῦν διὰ τοῦ Ἄνω Δουνάβεως εἰς τὸ Κράτος τῆς Δύσεως. Ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς Στηλίων σταματᾷ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς διασκορπίζει. Πολυάριθμα στίφη βαρβάρων διέρχονται τὸν Ῥήνον καὶ εἰσορμοῦν εἰς τὴν Γαλατίαν, καταλαμβάνουν αὐτὴν ὀλόκληρον (406) καὶ ἐγκαθίστανται ὡς κύριοι εἰς τὴν χώραν.

Οἱ Βανδῆλοι.— Κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐπιδρομὴν εἰς ἀπὸ τοὺς Γερμανικοὺς λαοὺς, οἱ **Βανδῆλοι** ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναῖα, ἐπέρασαν τὴν Ἰσπανίαν καὶ διήλθον εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Μὲ τὸν βασιλέα τῶν **Γιζέριχον** καταλαμβάνουν τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν καὶ ἰδρύνουν ἰσχυρὸν **Βανδηλικὸν Κράτος** μὲ πρωτεύουσαν τὴν Καρχηδόνα (439). Ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα ὁ Γιζέριχος γίνεται ὁ τρόμος καὶ τῶν δύο Κρατῶν. Κατασκευάζει στόλον καὶ ἐπιχειρεῖ ἀνηλεεῖς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Εἶναι ὁ κύριος τῆς Μεσογείου, καίει καὶ διασκορπίζει τοὺς στόλους, τοὺς ὁποῖους στέλλουν ἐναντίον του οἱ Αὐτοκράτορες. Ὁ Γιζέριχος ἀποβιβάζεται αἰφνιδίως εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τιβέρεως, εἰσέρχεται εἰς τὴν Ῥώμην καὶ οἱ Βανδῆλοι προβαίνουν εἰς μεθοδικὴν λεηλασίαν, ἣ ὁποία διήρκεσε δεκατέσ-

σaras ἡμέρας¹. Τὰ πλούτη τοῦ κόσμου ὅλου, τὰ ὁποῖα εἶχον συσσωρευθῆ ἀπὸ αἰῶνας εἰς τὴν Ῥώμην, μετεκομίσθησαν εἰς τὴν Καρχηδόνα (455).

Ἡ πτώσις τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους.—

Ἄτελείωτος ἀναρχία καὶ σύγχυσις βασιλεύουν εἰς τὴν Ῥώμην καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 5ου αἰῶνος. Κύριοι εἶναι οἱ Βάρβαροι, αὐτοὶ ἀναβιβάζουν καὶ καταβιβάζουν τοὺς Αὐτοκράτορας. Ἐπὶ τέλους εἰς ἀρχηγὸς τῶν βαρβάρων μισθοφόρων, ὁ **Ὀδόακρος**, ἐκθρονίζει τὸν Ῥωμύλον Αὐγουστύλον (476), καὶ ἀπὸ τότε δὲν

Παλάτιον τοῦ Θεοδορίχου (ψηφιδωτὸν Ῥαβέννης, τοῦ 6ου αἰῶνος).
Δίδει ἰδέαν τῶν Βυζαντινῶν παλατιῶν.

ὑπάρχει πλέον Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν θέσιν **ἐνὸς Κράτους** ἰδρύθησαν πολλὰ **βαρβαρικὰ βασίλεια** εἰς τὴν Δύσιν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξε:

Τὸ Ὄστρογοτθικὸν βασίλειον.—Οἱ Ὄστρογότθοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Παννονίαν (τὴν σημερινὴν Οὐγγαρίαν), εἶχον δὲ ὑποστῆ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Οὐλφίλας ἔπλασε τὸ Γοτθικόν, ἔδανείσθη λέξεις ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν

1. Λέγομεν **βανδαλισμὸν** πᾶσαν καταστροφὴν καλλιτεχνημάτων καὶ ἐν γένει πᾶσαν βάρβαρον πρᾶξιν.—Οἱ Βανδηλοὶ ἢ Βάνδαλοι ἀφῆκαν τὴν ἀνάμνησίν των εἰς τὴν ὥραιαν χώραν τῆς Ἰσπανίας **Ἀνδαλουσίαν** (*Vandalusia*).

γλῶσσαν καὶ μετέφρασε χάριν τῶν Γότθων τὴν Βίβλον καὶ τὰ Εὐαγγέλια εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν.

Εἰς ἀρχηγὸς τῶν Ὀστρογότθων, ὁ **Θεοδώριχος**, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνατραφῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἄδειαν νὰ κατακτήσῃ τὴν Ἰταλίαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τότε ἴδρυσε λαμπρὸν βασίλειον εἰς τὴν Ἰταλίαν (493), τὸ ὁποῖον εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Ῥαβένναν. Ὁ Θεοδώριχος ἐπροστιάτευσε τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, ἐστόλισε τὴν Ῥαβένναν μὲ ὠραῖα μνημεῖα. Ὡς κυρίαρχον ὁμως τῆς χώρας ἀνεγνώριζεν, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι Βάρβαροι, τὸν Αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἤδρευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Νόμισμα Βασίλειος Α' ὁ Μακεδόν.

Διακόσμησις ἀπὸ βυζαντινὸν χειρόγραφον (τοῦ 12οῦ αἰῶνος).
Ἐντὸς τοῦ περιελισσομένου φυλλώματος εἰκονίζονται πτηνὰ
καὶ ἄλλα ζῷα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

(325 - 518)

Αἱ δυνάμεις τοῦ νέου Ἀνατολικοῦ Κράτους.—
Οἱ πρῶτοι Αὐτοκράτορες.— Ὁ ἐξελληνισμὸς
τοῦ Κράτους.

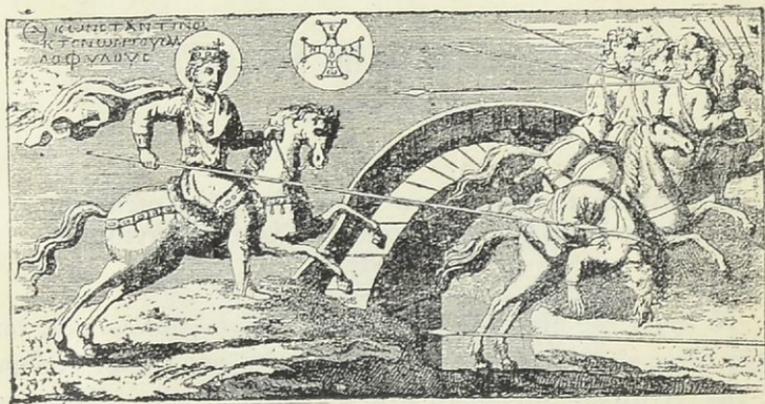
Τὸ ἔργον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἤνοιξε θαυμασίας ιστορικὰς τύχας εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου ἐτέθησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν στερεὰ τὰ θεμέλια ἑνὸς μεγάλου Ἑλληνικοῦ Κράτους, διότι ἀπὸ τὴν ἡμέραν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἔδρουσε τὴν «*Νέαν Ῥώμην*» (325), ἤρχισεν ἡ Χριστιανικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ἐπονομαζομένη συνήθως *Βυζαντινὴ*. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶναι ὁ πρῶτος εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἀπὸ αὐτὸν ἀρχίζουν, καὶ λέγουν : «*Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς τῶν Χριστιανῶν βασιλείας*».

α'. — Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους.

Ἡ διάρκεια τοῦ Κράτους. — Ἡ Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων κατέσφραγεν ἐντὸς ἑνὸς αἰῶνος (395—476) εἰς ἐρείπια τὸ Βυζαντινὴ Ἱστορία Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε'.

Κράτος τῆς Λύσεως. Αἱ ἐπιδρομαὶ ὅμως ἐξηκολούθησαν καθ' ὄλον τὸν Μεσαίωνα, καὶ ἀπὸ τὰ βάρη τῆς Ἀσίας ἐκυλλόντο ἀκατάπανστα κύματα βαρβάρων λαῶν πρὸς τὴν Εὐρώπην. Ὅλοι οἱ ἐπιδρομεῖς ἔτρεχον νὰ κυριεύσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωνον. Ἐπὶ ἔνδεκα αἰῶνας (325-1453) ἡ **Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς παλαιεὶ γεναίως καὶ γίνεται ὁ ἀκλόνητος προμαχὼν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.** Τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος, ἥτοι ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἐπέζησε χίλια ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δυτικοῦ, διότι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ μεγάλας ἠθικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἔδιδον στοιχεῖα ζωῆς καὶ ἀκμῆς.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ Ἕλληγες.— Τὴν

Ἡ νίκη τοῦ Κωνσταντῖνου κατὰ τοῦ Μαξεντίου καὶ ὁ θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Μιλβίαν γέφυραν παρὰ τὴν Ῥώμην (ἀπὸ Βυζαντινὸν χειρόγραφον).

ἀχμαιοτέραν δύναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἀπετέλουν οἱ πολυπληθέστατοι Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τοῦτο ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὀνομάζει ἀπλῶς **Ἀνατολικούς** τοὺς Χριστιανούς. Ἡ πρὸς τὴν Χριστιανικὴν δὲ Ἀνατολὴν ἰδιαίτερα στοργὴ αὐτοῦ ἀναμφιβόλως συνετέλεσεν εἰς τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μὲ τὴν μητέρα του τὴν Ἁγίαν Ἑλένην ἐπεχείρησε ὁ Κωνσταντῖνὸς προσκύνημα εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους, ὅπου ἡ Ἁγία Ἑλένη,

ἔκαμεν ἀνασκαφὰς καὶ εὔρε τον Τίμιον σταυρόν. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἴδρυσαν μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς. Πλήθη προσκυνητῶν συνέρρεον καὶ ἐγίνοντο μεγάλοι πανηγύρεις κατὰ τὴν ἐγκαινίαν αὐτῶν. Οὕτω μὲ τὴν μεγαλόδωρον προστασίαν τοῦ Αὐτοκράτορος ὑψώθη ἡ Ἐκκλησία, μὲ τὴν κτίσιν δὲ καὶ τὴν διακόμισιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἤρχισεν ἡ Βυζαντινὴ τέχνη, καὶ μὲ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέθαλε μὲ νέαν ζωὴν ὁ Ἑλληνικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς.

Ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος (325).—Ἡ Ἐκκλησία ἐταράσσεται ἀπὸ μεγάλης ἐσωτερικᾶς ἐριδας,

τὰς ὁποίας ἐπροκάλει κυρίως μία ψευδὴς διδασκαλία, αἵρεσις, ἀντίθετος πρὸς ὅσα παρεδέχτο συμφώνως μὲ τὰς ἱερὰς παραδόσεις ἡ Ἐκκλησία. Ἡ αἵρεσις αὕτη ὠνομάσθη Ἀρειανισμὸς, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ διδάσκοντος αὐτήν, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο Ἀρειος καὶ ἦτο πρεσβύτερος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἀρειος ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Θεὸς Χριστὸς ἐποιήθη ἀπὸ τὸν Θεὸν Πατέρα, ἐπομένως δὲν εἶχεν ὑπάρξει ἀπὸ αἰῶνων, ἦτο λοιπὸν κατώτερος αὐτοῦ. Ὀλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἐταράχθη ἀπὸ τὰς συζητήσεις ταύτας περὶ τῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τὴν φέρῃ τὴν εἰρήνην ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος, συνεκάλεσεν εἰς τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας

Κολοσσιαῖον ἄγαλμα
τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (ἐν Ρώμῃ)

σύνοδον τῶν ἐπισκόπων ὅλης τῆς *οἰκουμένης*, διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος ὠνομάσθη *Οἰκουμενικὴ*.

Ἡ πρώτη αὕτη *ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος* κατεδίκασε τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου καὶ *ἀφώρτισεν* αὐτόν, δηλαδὴ τὸν ἀπέκλεισεν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Αὕτη συνέταξε τὸ *Σύμβολον* τῆς *πίστεως*, τὸ ὁποῖον συνεπληρώθη κατόπιν ὑπὸ τῆς *Δευτέρας Οἰκουμενικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου*, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσεν ὁ Θεοδόσιος ὁ Α' (381).

Τὸ *Σύμβολον τῆς πίστεως* διδάσκει τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν παραδέχεται ἡ Ἐκκλησία καὶ ὀφείλει ν' ἀκολουθῆ πᾶς ἀληθῆς Χριστιανός. Ὁ Χριστὸς δὲν ἐποιήθη, ἀλλ' «*ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων*», εἶναι δηλαδὴ Θεός, ἔχων τὴν ἰδίαν οὐσίαν πρὸς τὸν Πατέρα, «*ὁμοούσιος τῷ Πατρί*». Τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως εἶναι ὁ *θεόπνευστος νόμος τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀρθὴν πίστιν* αὐτῆς.

Οἱ Ἕλληνες πτερές καὶ οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι.— Μεταξὺ τῶν 318 ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖοι συνῆλθον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν Νίκαιαν μόλις τρεῖς ἦσαν ἐκ τῆς Λύσεως. Ἡ ἐν Νικαίᾳ λοιπὸν Σύνοδος ὑπῆρξε καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικὴ Σύνοδος. «*Οἱ θεοφόροι πατέρες*», ὅπως ὠνομάσθησαν οἱ ἱεράρχαι τῆς Ἐκκλησίας, προσῆλθον ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἡ Σύνοδος διεξήχθη συμφώνως μὲ τὰς Ἑλληνικὰς συνηθείας, ἡ συζήτησις ἐγένεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς ταύτην συνετάχθησαν τὰ πρακτικὰ καὶ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Μαζὶ λοιπὸν μὲ τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐθροιάμβευε καὶ ὁ Ἑλληνισμός.

Μέγας ὑπέρημαχος τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐνεφανίσθη τότε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας *Ἀθανάσιος*, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ὁ ἀκλόνητος μαχητὴς τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος ἐδημιούργησε τὸ ἀκράδαντον θεμέλιον τῆς πίστεως ἡμῶν, καὶ ὑπῆρξεν εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἰδρυτὰς τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου ἐμφανίζονται, εἰς τὰς Ἑλληνιστικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, τρεῖς ἄλλοι μεγάλοι ἱεράρχαι, ὁ *Μέγας Βασίλειος*, ὁ *Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός*, ὁ *Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος*, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο τελευταῖοι ἐκόσμησαν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ μεγάλοι οὗτοι ἱεράρχαι ἐλάμπουναν ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλ-

λά καὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ἔγιναν οἱ μεγάλοι *πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*. Μὲ ὕψος διανοίας, μὲ κάλλος καὶ μὲ δύναμιν γλώσσης ὑπερησπίσθησαν οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι καὶ συγγραφεῖς εἰς λαμπρὰς ὀμιλίαις καὶ εἰς σπουδαῖα συγγράμματα τὰς θεοπνεύστους διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τόσον ὑψηλὸν σημεῖον δημοτικῆς τέχνης καὶ συγγραφικῆς δυνάμεως ἔφθασαν, ὥστε καὶ οἱ μνημονευθέντες καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀνεβίβασαν τὸν 4^{ον} καὶ 5^{ον} αἰῶνα μ. Χ. εἰς *Χριστιανικὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων*. Ἔως σήμερον διατηρεῖται ζωντανῆ εἰς τὸν λαὸν ἡμῶν ἡ ἀγία μνήμη τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους.

Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ὁρθοδοξία. — Μὲ τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἀγῶνας ἐνισχύθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἐθεμελιώθη ἡ Ὁρθοδοξία. Αὗται ἔγιναν αἱ δύο μεγάλαι ἠθικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἔδωκαν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Ἀνατολῆς τὴν συνοχὴν καὶ τὴν ζωτικότητα αὐτῆς.

Ἡ νέα κοινωνία, ἡ ὁποία ἀντικατέστησε τὴν ἀρχαίαν ἤτο Ἑλληνικὴ κοινωνία, ἦντλει τὴν δύναμιν καὶ τὴν ζωὴν αὐτῆς ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Κοινωνία καὶ Ἐκκλησία προήχθησαν καὶ ἐμεγάλωσαν συνηνωμένοι καὶ στηριζόμενοι ἡ μία ἐπάνω εἰς τὴν ἄλλην. Ὁ Ἑλληνισμὸς συνεκράτησε πραγματικὴν ἐνότητα γλώσσης, φρονημάτων καὶ ἐθίμων, ὅχι μόνον εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἕως τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Τοιοῦτοτρόπως τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ἀμέσως κατεκτήθη ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Διετήρησε κατ' ἐπίφασιν τοὺς Ῥωμαϊκοὺς τύπους, οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο *Ῥωμαῖοι* καὶ οἱ βασιλεῖς του ὀνόμαζον ἑαυτοὺς *Ἀυτοκράτορας Ῥωμαίων*, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Ῥωμαῖος κατήντησε νὰ σημαίνει Ἑλλην. Ἀπὸ τὴν παλαιὰν Ῥώμην δὲν ἔμεινεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν παρὰ μόνον ἓν ὄνομα καὶ μία ἱστορικὴ ἀνάμνησις, καὶ τὸ Ἀνατολικὸν κράτος ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἰδρύσεώς του ἦτο κράτος Ἑλληνικόν¹.

1. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀπέφευγον τὸ ὄνομα Ἑλλην, διότι ἐσήμαινε τὸ ὄνομα τοῦτο τὸν ἐθνικόν, τὸν εἰδωλολάτρην.

2. Οἱ ξένοι ἱστορικοὶ τοῦ Μεσαίωτος λέγουν πάντοτε: «Ἑλληνικὸν Κράτος—ἡ χώρα, ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων».

Ἀδιάρρηκτος δ' ἑνωτικὸς δεσμὸς ἦτο «ἡ Ὁρθοδοξία, ἡ ὁποία συνέδεε στενωτάτα καὶ στερεωτάτα ὅλους τοὺς ὑπηκόους τοῦ Κράτους. Ὅ,τι εἶναι διὰ τοὺς σημερινούς λαοὺς ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικότητος, ἦτο διὰ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἡ Ὁρθοδοξία» (*Ῥαμπώ, Γκέλιτσερ*, διάσημοι σύγχρονοι Βυζαντιολόγοι).

Τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους.— Καὶ ἄλλα ὅμως αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὴν μακροτάτην διάρκειαν τοῦ Κράτους. Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ῥώμης οἱ Βάρβαροι, οἱ ὁποῖοι τὴν κατέστρεψαν, ἐθεώρουν ὅτι ὑπῆρχε πάντοτε ἐν μέγα πολιτισμένον Κράτος καὶ ὅτι ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου. Ὅλοι οἱ Βάρβαροι βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ἔγιναν Χριστιανοί, ἤθελον νὰ κυβερνοῦν τὰς χώρας, τὰς ὁποίας κατέκτησαν, μὲ τὴν ἄδειαν καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρευόντος Αὐτοκράτορος. Οὗτος εἶναι ὁ *κοσμοκράτωρ*, ὁ μόνος κύριος τῆς *οἰκουμένης*¹. Ὁ Βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ ἐθεωρεῖτο ὡς διάδοχος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ συνάμα ὡς διάδοχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία λοιπὸν συγκεντρώνει τὴν διπλὴν δόξαν τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ.

Ὅλαι αἱ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πόλις αὕτη δὲν ἦτο ἀπλῶς ἡ πρωτεύουσα, ἦτο ἡ καρδιά τοῦ Κράτους, ἡ ὁποία τοῦ ἔδιδε τὴν ζωὴν. Ἦτο ἡ *βασιλεύουσα πόλις*, ἡ ὁποία ἔγινεν ὀνομαστή εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἡ περιφημος Πόλις τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων. Διὰ τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν ἐκεῖνο Κράτος ὀνομάζεται μὲν *Ἀνατολικὸν* ἐκ τῆς θέσεώς του, ἀλλ' εἶναι γνωστότερον εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία* ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πρωτευούσης του.

Ἡ Κωνσταντινούπολις.— Ἡ μεγάλη πόλις ἐσχημάτιζεν ἐν τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφή ἐπροχώρει πρὸς τὴν Ἀσιατικὴν ἀκτὴν, καὶ πρὸς Β. μὲν βρέχεται ἀπὸ τὸν *Βόσπορον*, πρὸς

1. Ἡ οἰκουμένη ἦτο τὸ μέρος τῆς γῆς, τὸ κατοικούμενον ἀπὸ τὸν πολιτισμένον κόσμον, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς (ἐντεῦθεν: Οἰκουμένη ἰσχυρῶς, Οἰκουμένης πατριάρχης).

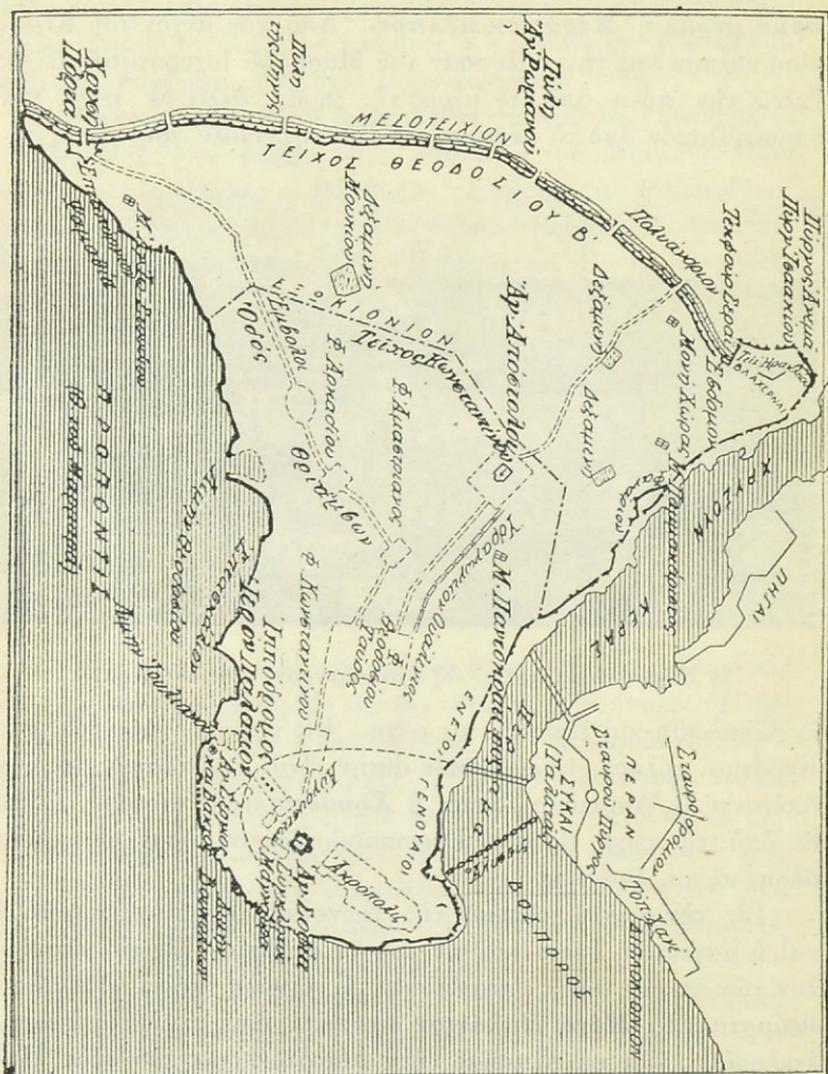
Ν. ἀπὸ τὴν **Προποντίδα** (τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ). Εἰς τὸ Βόρειον μέρος εἰσχωρεῖ ἡ θάλασσα βαθύτατα εἰς τὴν ξηρὰν καὶ σχηματίζει τὸν ἀσφαλέστερον λιμένα τοῦ κόσμου, τὸ **Χρυσὸν κέρας** ἢ **Κεράτιον κόλπον**. Ἀπὸ τὸν μυχὸν τοῦ Κερατίου κόλπου ἕως τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ ἰσχυρότατον τεῖχος ἔκλειε τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς, ἄλλα δὲ τεῖχη τὴν ἐπροφύλαττον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης. Πολὺ γρήγορα ἡ πό-

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ὡς ἔχει σήμερον (ἀπὸ τὸ Πέραν).

λις ἐξηπλώθη καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. Εἰς τὴν ἀπέναντι πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον Εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν εἶναι ὁ **Γαλατᾶς**, εἰς τὴν ἀπέναντι δὲ Ἀσιατικὴν ἀκτὴν ἡ **Χρυσόπολις** (Σκούταρι). Ἐξω δὲ ἀπὸ τὰ τεῖχη, εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν ξηρὰν, ἦσαν θαυμάσια ἄλση, κῆποι, ἐπαύλεις.

Εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνετέλει καὶ ἡ μαγευτικὴ θέσις καὶ τὰ ὄρατα μνημεῖα. Εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν αὐτῆς περιέκλειεν ἡ μεγάλη πόλις θαυμάσια θεάματα. Τὸ **Μέγα Παλάτιον** συνέκειτο ἀπὸ πολλὰ ἀνάκτορα, ἐκκλησίας, κήπους, πλατείας, ἦτο μία δλόκληρος συνοικία. Πολλὰριθμὰ δὲ ἄλλα παλάτια καὶ δημόσια κτίρια ἐστόλιζον τὴν πόλιν. Ὡραιότατος στολισμὸς αὐτῆς ἦσαν αἱ μεγάλαι ἀγοραὶ καὶ πλατεῖαι τῆς πόλεως, αἱ ὁποῖαι ἐλέγοντο **φόροι** (forum). Εἶχε δὲ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπέροχον τοποθεσίαν διὰ τὴν γίνην

Ἡ Μεσαιωνικὴ Κωνσταντινούπολις μετὰ τὴν σπουδαιότεραν μνημενίαν.

ἡ πρωτεύουσα ἐνὸς μεγάλου Κράτους, ἦτο ἰδρυμένη εἰς τὸ μεταξὺ δύο ἡπείρων, τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸ μέσον δύο θαλασσῶν, τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἀπὸ παντοῦ ἦντλει πλοῦτον καὶ δυνάμεις, διότι εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας κυβερνᾷ. Εὐκόλως ἐπέβλεπεν ὅλον τὸ Κράτος, εὐκόλως ἐπροφυλάσσετο ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ἐπιδρομεῖς ¹.

Αἱ χῶραι τῆς Αὐτοκρατορίας. — Τὸ Κράτος διηρεῖτο εἰς δύο μεγάλας διοικητικὰς περιφερείας: εἰς τὸ **Ἰλλυρικὸν** (τῆς Εὐρώπης), καὶ εἰς τὴν **Ἀνατολήν**.

Εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία κατεῖχεν ὀλόκληρον τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον (Χερσόνησον τοῦ Αἴμου). Βόρειον σύνορον εἶχε τὸν ποταμὸν Δούναβιν, ἀπὸ δὲ τὴν Δύσιν τὴν ἐχώριζε τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος. Κατεῖχε δηλαδὴ τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως (ὅπου εἶναι ἡ σημερινὴ Ῥουμανία, Βουλγαρία καὶ Σερβία) καὶ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας (τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα). Ἐδρα τοῦ ἀνωτάτου διοικητοῦ ἦτο ἡ Θεσσαλονίκη.

Τὸ ἄλλο ἡμισυ τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ ὁποῖον ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ τὴν βασιλείουσαν, ἦτο ἡ **Ἀνατολή**. Εἰς τὴν διοίκησιν ταύτην ἀνήκον ἡ Θράκη, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἡ Μικρὰ Ἀσία, αἱ χῶραι τοῦ Πόντου, ἡ Συρία καὶ Παλαιστίνη, ἡ Αἴγυπτος. Τὸν καιρὸν λοιπὸν τῆς ἀκμῆς ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία περιελάμβανεν ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἔκειντο ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὰς ἐρήμους τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τὴν Σικελίαν ἕως τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην ποταμόν. Αἱ ἀπέραντο αὐτὰ χῶ-

1. Ἡ Κωνσταντινούπολις. — Εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν αὐτῆς ἡ Κωνσταντινούπολις διετήρησεν εὐλαβῶς ἐπὶ ἑνδεκα αἰῶνας τὸν πυρσὸν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς συνηθροίζοντο τὰ ἐμπορεύματα ὅλου τοῦ κόσμου, ἐκεῖ κατεσκευάζοντο τὰ τελειότερα κομφοτεχνήματα τοῦ κόσμου. Αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι τῆς ἦσαν γεμάται ἀπὸ τὰ καλλιτεχνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Καθ' ὃν χρόνον αἱ μεγάλαι σημεριναὶ πρωτεύουσαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν πτωχὰ χωρία, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ βασίλισσα τῆς κομψότητος, «οἱ Παρίσιοι τοῦ Μεσαιῶνος» (Ντίλ καὶ Ραμπὼ καὶ ἄλλοι βυζαντινολόγοι).

ραι ἐκυβερνῶντο ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν κεντρικὴν διοίκησιν τῆς πρωτεύουσας.

Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους.— Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέλαβον τὰς συνηθείας τῶν Ἑλληνικῶν βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς, τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, διὰ τοῦτο εἶχον πολλὰ ἔθιμα τῶν Ἀσιανῶν δεσποτῶν. Ἐφόρου μεγάλωρεπῆ ἐνδύματα, μεταξωτὰ καὶ χρυσοῦφαντα, ἔφερον ὡς σύμβολον τῆς ἀρχῆς χρυσοῦν **διάδημα** (τὸ στέμμα). Πλήθος προσώπων περιεστοίχιζε τοὺς αὐτοκράτορας δι' ὑπηρεσίαν καὶ φύλαξιν των. Ὅλοι δὲ οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄρχοντες ἀπετέλουν τὴν **αὐλήν**, τὸ **Ἱερὸν Παλάτιον**. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἦσαν διηρημένοι κατ' αὐστηροτάτην βαθμολογίαν τάξεων, εἶχε δηλαδὴ ἡ πολιτεία τὴν ἱεραρχίαν αὐτῆς ὅπως καὶ ἡ Ἐκκλησία. Διετηρεῖτο ἡ παλαιὰ **Σύγκλητος**, ἀλλὰ τώρα δὲν ἦτο αὕτη ἡ ἰσχυρὰ Σύγκλητος τῆς Ῥώμης, ἦτο ἐν ἀπλοῦν συμβούλιον τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀνώτατοι δὲ ἄρχοντες, ὡς ὑπουργοί, διηύθυνον τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους.

Ἡ πολιτικὴ καὶ αὐλικὴ αὕτη διοργάνωσις ὑπῆρξεν ἡ μόνη εἰς τὸν κόσμον κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὁμοίαιζε δὲ τὴν διοργάνωσιν τῶν σημερινῶν κρατῶν, διότι, ὅπως καὶ σήμερον, ἀπὸ μίαν κεντρικὴν κυβένησιν ἐξηρτῶντο αἱ διοικήσεις τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ ἰσχυρὰ συνεικτικότητα, ἡ ἐπιβολή, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ Βυζαντινὴ κυβέρνησις συνετέλεσε σπουδαίως καὶ αὐτὴ εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μακρὰν ὑπαρξιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

β'.—Οἱ Αὐτοκράτορες. — Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κράτους.

Ὁ Ἀρκαδίος (393-408).—Οἱ δύο πρῶτοι Αὐτοκράτορες, μετὰ τὸν ὀριστικὸν χωρισμὸν τοῦ 395, οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α', ὑπῆρξαν ἄσημοι βασιλεῖς.

Αἱ γῶραι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ὑπέστησαν ἐπὶ τοῦ Ἀρκαδίου τρομακτικὴν καταστροφὴν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Γόθων Ἀλάριχος εἰσώρμησεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς γώρας μὲ μεγάλην δύναμιν πολεμιστῶν. Οἱ Γόθθοι κατέστρεψαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, εἰσῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔπειτα διῆλθον τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἔφθα-

σαν ἕως τὸ Ταίναρον (395). Οἱ βάρβαροι ἐληλάτησαν, ἐπυροπόλησαν, ἔσφαξαν, ἔσυραν μαζί των πλουσίαν λείαν καὶ αἰχμαλώτους. Τότε ἔπαθον ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν τὰ ἀπαράμιλλα ἱερὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας (ἡ Ἐλευσίς, ἡ Ὀλυμπία). Ὁ ὠραῖος ἀρχαῖος κόσμος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης ἀπὸ τότε ὀριστικῶς πλέον ἐξηφανίσθη.

Θεοδόσιος Β' (408 - 450).—Μικρὸς καὶ ἄσημος ἦτο ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀρκαδίου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν πάππον του. Τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν του καὶ κηδεμόνα Πουλχερίαν, ὃ δὲ Θεοδόσιος ἀντέγραφε τόσον καλὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, ὥστε ἐπωνομάσθη **Καλλιγράφος**. Ἡ Πουλχερία τοῦ εὔρε καὶ σύζυγον ἀκόμη, «λογίαν καὶ ὠραίαν», τὴν κόρην τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου **Ἀθηναῖδα**.

Κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ Θεοδοσίου Β' (ἐβασίλευσε 42 ἔτη) οἱ παλαιοὶ ἐχθροί, οἱ **Πέρσαι**, εἰσώρμησαν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Εἰσώρμησαν προσέτι καὶ οἱ Οὐννοὶ, ὃ ἰσχυρὸς βασιλεύς των Ἀτίλας ἐπὶ ἑννέα ἔτη ἐληλάτει καὶ κατέστρεφεν ἀνηλεῶς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας.

Μαρκιανὸς (450-457).—Διὰ τὴν περιέληθῃ τὸ Κράτος εἰς ἰσχυρὰς χεῖρας ἢ συνετὴ Πουλχερία, ἔλαβε, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Θεοδοσίου, σύζυγον τὸν γέροντα ἀξιωματικὸν Μαρκιανόν, ὃ ὁποῖος ἔγινεν ὃ σωτὴρ τοῦ Κράτους. Ὁ Μαρκιανὸς μετεχειρίσθη πρὸς τὸν Ἀτίλαν αὐστηρὰν γλῶσσαν. Ὅταν οὗτος ἔστειλε νὰ λάβῃ δῶρα: «*Ἐχω, τοῦ ἐμῆνυσεν ὃ Αὐτοκράτωρ, χρυσὸν διὰ τοὺς φίλους, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐχθροὺς φυλάττω τὸν σίδηρον*», ἐννοῶν τὸ ξίφος. Κατ' ἀρχὰς ὃ Ἀτίλας ἐξεμάνη, ἀλλὰ δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ, ἢ γενναία-στάσις τοῦ Μαρκιανοῦ καὶ αἱ πολεμικαὶ ἐτοιμασίαι του ἠνάγκασαν τὸν Ἀτίλαν νὰ στραφῇ εἰς τὴν Δύσιν.

Οἱ διάδοχοι (457 - 518).—Ἐν μέσῳ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Βαρβάρων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν οἱ αὐτοκράτορες ἀνεβιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς. Οἱ ἰσχυροὶ ἦσαν οἱ στρατηγοὶ Γότθοι, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον ἀνέλθει εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μαρκιανόν, **Λέων ὃ Θράξ** (457—474), ὀφείλει τὸν θρόνον εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Γότθου ἀρχιστρα-

τήγου Ἄσπαρ. Ἄλλ' ὁ Λέων δὲν ἐννοεῖ νὰ εἶναι σκιὰ Αὐτοκράτορος, διατάσσει νὰ φονεύσουν τὸν Ἄσπαρ καὶ οὕτω τὸ Κράτος ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν ξένων.

Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ **Ζήνωνος**, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Λέοντα (474—491), συνετελέσθησαν μεγάλα γεγονότα εἰς τὴν Δύσιν. Κατεβιβάσθη ἀπὸ τὸν θρόνον τῆς Ῥώμης (476) ὁ τελευταῖος Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ Ῥωμύλος Αὐγουστύλος. Ἄλλο σπουδαῖον γεγονὸς εἶναι ἡ ἵδρυσις τοῦ Ὀστρογοτθικοῦ βασιλείου. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀρχίζουν νὰ ἰδρύνονται εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος, πολλὰ Βαρβαρικά χριστιανικὰ βασίλεια.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος **Ἀναστάσιος** (491—518), ἦτο βασιλεὺς ἀγαθὸς καὶ γενναῖος. Ἐκυβέρνησε μὲ σύνεσιν, ἠλάφρωσε τοὺς ὑπηκόους του ἀπὸ βαρεῖς φόρους καὶ ἀπεταμίευσε πολλὰ χρήματα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Εἶχε δὲ τὴν καλὴν τύχην ὅτι ἡ βασιλεία του ἔμεινεν ἡσυχος ἀπὸ σπουδαίους ἔξωτερικὸς πολέμους καὶ ὁ λαὸς εὐημέρει.

Οἱ Βανδῆλοι. — Ὁ ἀπὸ Βορρᾶ κίνδυνος τῶν Βαρβάρων εἶχεν ἀποσοβηθῆ διὰ τῆς συνέσεως τῆς Βυζαντινῆς διπλωματίας. Ὁ Ἀλάριχος μὲ τοὺς Γότθους, ὁ Ἀτίλας μὲ τοὺς Οὐννους, ὁ Θεοδώριχος μὲ τοὺς Ὀστρογότθους, ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Βαρβάρων, ἐστράφησαν πρὸς τὴν Δύσιν.

Πολὺ ἐπίφοβοι Γερμανοὶ ἐπιδρομεῖς ἔγιναν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οἱ **Βανδῆλοι**, οἱ ὁποῖοι ἦσαν φιλοπόλεμος καὶ σκληρὸς Γερμανικὸς λαός. Καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν ὄν αἰῶνα δὲν ἔπαυσαν, ἔξορμῶντες μὲ τοὺς πειρατικὸς στόλους τῶν ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα, νὰ ληλατοῦν καὶ νὰ ἐρημώνουν τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ τὰ παράλια. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων νὰ τοὺς ἐπιβάλουν ἡσυχίαν εἶχον ἀποτύχει.

Οἱ Πέρσαι. — Ἐπίσης καὶ οἱ παλαιοὶ ἐχθροί, οἱ Πέρσαι, ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἐνοχλοῦν τὴν Αὐτοκρατορίαν. Μακρότατοι πόλεμοι ἀρχίζουν μεταξὺ τῶν νέων μεγάλων βασιλέων καὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Οἱ Πέρσαι ἐλάτρευον, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοὶ των, τὸ πῦρ, ἦσαν **πυρολάτραι**. Ὑπὸ τοὺς μεγάλους βασιλεῖς των Σασσανίδας ἔφθασαν εἰς μεγάλην δύναμιν, καὶ ἠθελον νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς λαοὺς τὴν ἐξουσίαν των καὶ

τὴν θρησκείαν τοῦ πυρός. Καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη διεξήχθησαν πολλοὶ πόλεμοι μὲ θρησκευτικὸν φανατισμὸν καὶ μὲ τὴν ὑπερφάνειαν τοῦ ἀπὸ αἰώνων μεγαλείου καὶ τῶν δύο μεγάλων χωρῶν, τῆς Περσίας καὶ τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ Ἀρμενία. — Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν διωγμοὺς ἐναντίων τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀσίας, πρὸς ὑπεράσπισιν δὲ αὐτῶν ἐκίνησε πόλεμον τὸ Κράτος, ὃ ὁποῖος ἐτελείωσε μὲ ἐπωφελεῆ εἰρήνην. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ παρᾶχωρήσουν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν μέγα μέρος τῆς Ἀρμενίας. Ἀπὸ τότε οἱ Ἀρμένιοι ἤρχισαν νὰ μεταφράζουσιν Ἑλληνικὰ βιβλία, ν' ἀναπτύσσουσιν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν τῶν, καὶ οὕτως ἡ Ἀρμενία ἀπεσπάρθη ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν βαρβαρότητα καὶ συνεδέθη διὰ παντὸς μὲ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν.

Οἱ νέοι ἐχθροί. — Ἀπὸ τὰ Βόρεια σύνορα ἐπῆλθον κατὰ τὸ 500 μ. Χ. νέοι ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι ἐχθροί. Πρώτην φορὰν ἔκαμαν τὴν ἐμφάνισίν των εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ κατέστησαν οἱ διαρκεῖς ἕως τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐχθροὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Οἱ βάρβαροι οὗτοι ἤρχοντο ἀπὸ δύο προελεύσεις. Ἄλλοι ἤρχοντο ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, ἠκολούθουν τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ἠνοιξαν πρῶτοι οἱ Οὐννοὶ, καὶ ἀνῆκον εἰς τὴν ἰδίαν ὁμοφυλίαν μὲ αὐτούς. Οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν οἱ **Ἀβαροι** καὶ ἰδίως οἱ **Βούλγαροι**. Καὶ οἱ δύο οὗτοι λαοὶ ἐστάθησαν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὸν ποταμὸν Βόλγαν, ἔπειτα ἐγκατεστάθησαν πρὸς Β. τοῦ Δουνάβωσ. Ἀπὸ ἐκεῖ ἤρχισαν τὰς φοβερὰς ἐπιδρομάς των εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας¹.

Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἐνεφανίσθησαν καὶ ἄλλοι λαοί, διαφορετικῆς καταγωγῆς, συγγενεῖς μὲ τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς, οἱ **Σλάβοι**. Αὐτοὶ ἤρχοντο ἀπὸ τὸν Βορρᾶν, ἀπὸ τὰς ἀχανεῖς χώρας τῆς Α. Εὐρώπης, τῆς σημερινῆς Ῥωσίας, τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἔλεγον² οἱ ἀρχαῖοι **Σκυθίαν**. Ἐγκαθίστανται καὶ οἱ **Σλά-**

1. Εἶναι συγγενεῖς τῶν Μογγόλων, Τατάρων καὶ Τούρκων. Οἱ Βούλγαροι ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν ποταμὸν Βόλγαν.

βοι εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως καὶ ἀρχίζουσι καὶ αὐτοὶ φοβερὰς ἐπιδρομὰς καὶ εἰσβολὰς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ ἐποχὴ αὕτη, τὸ 500 περίπου, ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τότε εἰσέρχεται εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου εἰς νέος λαός, οἱ **Σλάβοι**, ὁ ὁποῖος διὰ κακὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνεμίχθη στενώτατα ἕως σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἐπροκάλεσεν εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας πολὺ μέγαρα ἱστορικὰ γεγονότα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον.

γ. — Ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.

Ἡ κεντρικὴ Κυβέρνησις. Καθ' ὃν χρόνον τὸ Κράτος κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐπάλλαιε γενναίως ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἐσωτερικῶς διήρχετο κρισιμοτάτην ἐποχὴν. Διότι ἠγωνίζετο νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἰδιαιτέρον βίον του. Οἱ πρῶτοι Αὐτοκράτορες δὲν ἦσαν μεγάλοι βασιλεῖς, κατώρθωσαν ὅμως σπουδαιότατα ἔργα, διότι εἶχε σχηματισθῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν κυβέρνησις πολὺ συνετὴ καὶ πολὺ ἱκανή.

Ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ μεγάλου Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς συγκεντρώνονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πολὺ γρήγορα ἐμεγάλωνεν ἡ πόλις, τόσοσιν πολὺ, ὥστε ὁ Θεοδόσιος Β' ἠναγκάσθη νὰ εὐρύνῃ τὸν περίβολον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ νὰ ἀνεγείρῃ πρὸς τὰ ἔξω ἄλλο ἰσχυρότατον τεῖχος, τὸ λεγόμενον **Θεοδοσιανόν**. Τοῦτο εἶναι τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον διτηρήθη ἕως τὸ τέλος τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων.

Ἡ δὲ κεντρικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοίκησις ἦτο πολὺ μεγάλη δύναμις. Ἦρχοντο καὶ παρήρχοντο οἱ βασιλεῖς, ὑπῆρχεν ὅμως πάντοτε ἐνιαία καὶ σταθερὰ πολιτικὴ, διότι αἱ ἐνέργειαι τῆς Βυζαντινῆς κυβερνήσεως κατηυθύνοντο μὲ σύνεσιν καὶ ἱκανότητα πρὸς δύο μεγάλους σκοπούς. Ἦσαν δὲ οὗτοι ἀφ' ἐνὸς ἡ ἐπικράτησις ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων καὶ ἡ διάσωσις τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου ὁ πλήρης ἐξελληνισμὸς αὐτοῦ καὶ ἡ τελειοποίησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ¹.

1. «Ἡ Βυζαντινὴ Ἀνατολὴ εἶχε τὴν ἀτυχίαν, ὅτι ὑπέστη τὰς ἐπιδρομὰς Σλαβικῶν, Οὐννικῶν καὶ Τουρκικῶν ἀπολιτίστων φύλων. Τὰ

Οἱ κίττοιχοι. Ὁ Ἑλληνισμός.—Πολυάρυθμοι βάρβαροι, δηλαδή ξένοι λαοί, κατόικουν εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνοντο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔκαμναν ὅλους αὐτοὺς τοὺς ξένους Ἑλληνας. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπῆρχε πληθυσμὸς ἀκμαῖος, γεμῆτος ζωῆν καὶ δραστηριότητα. Βλέπομεν ὅτι κατὰ τὰς μεγάλας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων μερικαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις ἠμύνθησαν ἐναντίον αὐτῶν καὶ ἐπολέμησαν μὲ ἡρωϊσμόν διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν των.

Ἡ ἐποχὴ ὅμως ἐκείνη ἦτο πάρα πολὺ ἀνώμαλος καὶ ταραχώδης. Διότι εἰς τὰς μεγάλας πόλεις συχνὰ συνέβαινον ταραχαὶ καὶ ὁ ὄχλος ἐξεγείρετο ἐναντίον τῆς κίβερνήσεως, ἰδίως ἐφανατίζετο σφοδρότατα μὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα. Τὸν φιλοτάραχον ἐκείνον λαὸν συνήνωνεν εἰς ἓν τὸ αἶσθημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐχαλιναγώγει ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας.

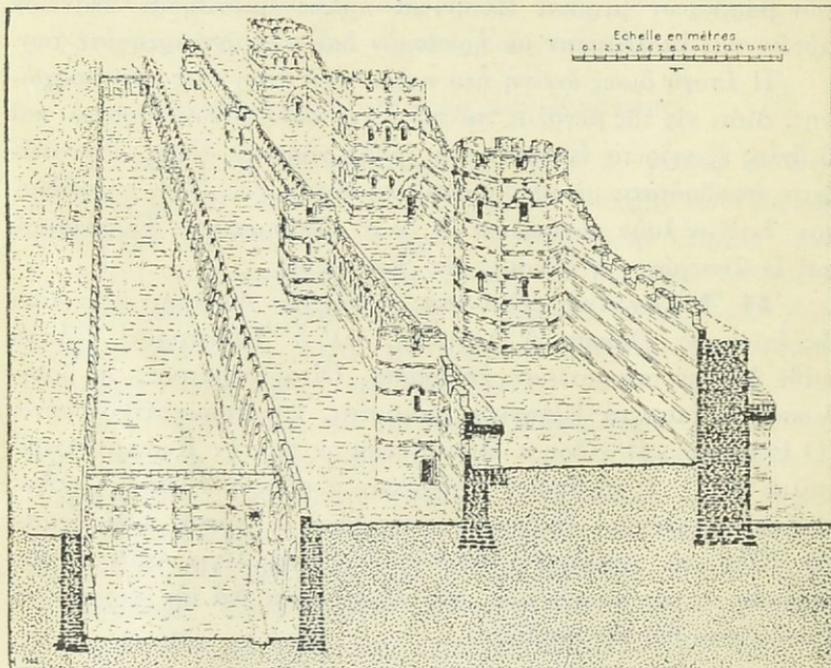
Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα.—Εἰς τὴν διοίκησιν ἐπεκράτει ὡς ἐπίσημος γλῶσσα ἡ Λατινικὴ, ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξήσκει κάθε ἡμέραν ἰσχυροτέραν ἐπίδρασιν. Οἱ αὐτοκράτορες, αἱ βασιλισσαὶ ἠγάπων τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ ἐπροστάτευσαν αὐτὰ. Ὁ Θεοδόσιος Β' ἵδρυσεν Πανεπιστήμιον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (425), εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκετο κυρίως ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία. Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων Α' τόσον πολὺ ἠγάπα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ὥστε συνήθιζε νὰ λέγῃ: «εἶθε νὰ ἦτο δυνατὸν εἰς τὸν καιρὸν μου, ὅσα ἐξοδεύονται διὰ τὸν στρατὸν νὰ ἐξωδεύοντο διὰ τὴν παιδείαν».

δὲ κύματα τῶν λαῶν ἐκεῖνα δὲν ἐσταμάτησαν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα νὰ καταπλημμυροῦν τὴν Ἀνατολήν. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐχρησίμευσεν καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦτον ὡς ἀμυντικὸν τεῖχος τῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν σιφῶν τῆς Σκυθίας καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας.

Ἡ ἀπαράμιλλος θέσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνδυαζομένη πρὸς τὴν τέχνην τῆς τοιχοδομίας, κατέστησεν αὐτὴν τὸ ὄχυρότατον τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστῶν φρουρίων. Τὸ ἀγέρωχον Κράτος ἤλπιζεν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταστραφῇ. Ἡ τελειοποίησις τῶν στρατῶν, ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις ὅλων τῶν κατοίκων, τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν Αὐτοκρατόρων, ἔσωσαν τὸ Βυζάντιον ἀπὸ ἀναριθμήτους κινδύνους.

(Γρηγορόβιος)

Τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἔζησαν πολλοὶ ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι, οἱ ὅποιοι διεκρίθησαν εἰς Ἑλληνικὴν σοφίαν. Ἡ λάμψις, τὴν ὁποίαν ἔρουσαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τὸν 4ον καὶ τὸν 5ον αἰῶνα μὲ τοὺς μεγάλους πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἐδόξασε καὶ ἔδωκε μεγίστην δύναμιν εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς διοικήσεως ἤρχισε ν' ἀντικαθίσταται ἡ Λατινικὴ ἀπὸ τὴν

Ἀναπαράστασις τοῦ Θεοδοσιανοῦ τείχους.

Ἑλληνικὴν. Ἡ Ἑλληνικὴ ἦτο πάντοτε ἡ γλῶσσα τοῦ πολιτισμένου κόσμου, ἦτο ἡ παγκόσμιος γλῶσσα.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. — Ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικὴ, ἐγένετο ὁ ἀληθὴς ὁδηγὸς τῆς κοινωρίας. Ἀτρόμητος ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἅγιος **Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος**, ἀναλαμβάνει σφοδρὸν ἀγῶνα πρὸς βελτίωσιν τῶν ἡθῶν, ἡ δύναμις τοῦ λόγου, ἡ ὑπέροχος ἀρετὴ του καὶ ἡ λατρεία τοῦ λαοῦ τοῦ δίδουν ἀκατάγωνιστον ἰσχύν. Μὲ δριμύτητα καταφέρεται ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος

ἐναντίον τῆς χλιδῆς τῶν πλουσίων καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀρχόντων, δὲν φοβεῖται δὲ νὰ ἐλέγξῃ μάλιστα πικρότατα καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἀρχαδίου. Οἱ ἐχθροὶ κατώρθωσαν τὴν ἔξορίαν του εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁ λαμπρότατος ἐκεῖνός ῥήτωρ καὶ μέγας διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας ἀπέθανεν ἀπὸ τὰς κακουχίας (407).

Αἱ αἰρέσεις. Ἡ Ὁρθοδοξία.— Ἡ ὀρθὴ πίστις, ἡ Ὁρθοδοξία, ἔγινε τὸ θεμέλιον τοῦ **Χριστιανικοῦ Κράτους**. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι τὸ δόγμα τῆς **Ἀγίας Τριάδος**, τὸ ὁποῖον καθιέρωσαν ἡ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι (τὸ 325, 381). Αἱ **αἰρέσεις** ὅμως δὲν ἔπαυσαν νὰ ταράττουν τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλοι μὲ πάθος ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ὁ ἀπλοῦς λαὸς καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ αὐτοκράτορες, ἐκ τούτου μεγάλοι ταραχαὶ προήρχοντο εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὁρθοδοξία ὑπερίσχυεν. Ὁ ἀγαθὸς αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς μὲ τὴν εὐσεβῆ Πουλχερίαν συνεκάλεσαν τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον (451), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὰς αἰρέσεις. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδος ἐκήρυξε τὸ ὀρθὸν δόγμα, ὅτι καὶ αἱ δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος «**θεία καὶ ἀνθρωπίνη ἀσυγχύτως** εἶναι συνηνωμένα ἐν τῷ **θεανθρώπῳ Χριστῷ**».

Ὁ ἐθνικὸς δεσμός.— Ἀπὸ τότε, καθ' ὅλην τὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὑπῆρξε καθ' ἑξοχὴν **ἐθνικὴ Ἐκκλησία**. Ἐνεπύχωσε καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τὸ ἔθνος εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐναντίων τῶν βαρβάρων, ἐνίσχυεν αὐτὸ κατὰ τὰ ἡμέρας τῶν ἀτυχημάτων του. Προσέτι αἱ ἀνώταται τάξεις τῆς κοινωνίας εἰργάζοντο δραστηρίως πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Πουλχερία ἤθελε νὰ εἶναι ὅλοι εἰς τὸ Παλάτιον φιλόθησκοι, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ στηριχθῇ ἡ βασιλεία εἰς τὴν δύναμιν τῆς θρησκείας, ἔδωκε δὲ Ἀθηναίαν κόρην, τὴν Ἀθηναΐδα, εἰς τὸν ἀδελφόν της, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ στηριξῇ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἐνισχύθη ἡ Χριστιανικὴ λογοτεχνία, ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον πηγὴν αὐτῆς ἦντλουν ὑψηλὰ νοήματα οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι καὶ ἐν γένει ἔξωγονήθη ὀλόκληρος ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνικὸς βίος.

Συμπέρασμα. — Ἡ πρώτη αὐτῆ περιόδος (395—518) ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οἱ βάρβαροι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ἔκτοτε ἐχωρίσθη ἡ Ῥωμαϊκὴ Δύσις ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν καὶ ἠκολούθησαν ἐκάστη ἰδιαίτερον ἱστορικὸν βίον.

Ἐνῶ δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ Δύσις κατέπεσεν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων καὶ κατεστράφη ὁ Ῥωμαϊκὸς κόσμος, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν κατοίκων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ τῆς συνέσεως τῶν κυβερνώντων, ἐσώθη ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον ἐπροκάλουν οἱ βάρβαροι Γερμανοί. Τὸ Κράτος ἐγένετο ὁλοῦν γνησιώτερον Ἑλληνικόν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διωργανώθη ἰσχυρὰ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία εἰργάζετο μὲ συνέσιν καὶ μέθοδον. Ἡ μεγάλη πρωτεύουσα εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεον Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, διέπλασε καὶ ἀφωμοίωσεν ὅλα τὰ πολυποίκιλα καὶ ἀνόμοια ἐκεῖνα στοιχεῖα. Εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο κέντρον τοῦ Κράτους ἐδημιουργήθη ἡ *ἐνότης* αὐτοῦ. «Ἡ ἐνότης ὑπῆρχεν εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὴν θρησκείαν, εἰς τὴν δημιουργίαν γνησίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο συγχρόνως γλῶσσα τῆς διοικήσεως, γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς λογοτεχνίας, ἦτο ὡς μία ἐθνικὴ γλῶσσα. Τὸ κέντρον τοῦ Κράτους ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὡς πρωτεύουσα κατέχει θέσιν μοναδικήν. Δὲν ἦτο πόλις συνήθης, ἦτο ἀπέραντος πρωτεύουσα, ἀνωτέρα κατὰ τὸν πληθυσμὸν ἀπὸ τὴν παλαιὰν Ῥώμην, τεραστίας ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς τὸν κόλπον τῆς προστρέχουν οἱ βάρβαροι ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Εἰς ὀλίγον καιρὸν ὅλους τοὺς βαρβάρους τοὺς κάμνει Ἕλληνας» (*Ῥαμπώ*). Ἐξ ἄλλου οἱ κάτοικοι ἠγωνίζοντο γενναίως πρὸς συντήρησιν τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, ὁ δὲ Χριστιανικὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦτο ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν εἰς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τὸν 5^{ον} λοιπὸν αἰῶνα τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος δὲν ἔχει Ῥωμαϊκὸν παρὰ μόνον τὸ ὄνομα. *Εἰς τοὺς ἀειμνήστους Ἀυτοκράτορας τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὀφείλομεν τὴν δημιουργίαν ἐνὸς μεγάλου Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.*

Κόσμημα εἰς Βυζαντινὸν ὕφασμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ—Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟΝ 6^{ΟΝ} ΑΙΩΝΑ (518 - 610)

Αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ ἀμυντικοὶ
πόλεμοι.—Τὰ μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα.—
Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ μακροτάτη βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ (διήρκεσε 38 ἔτη, 527 - 565), ἤνοιξε μεγάλους ὁρίζοντας εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ἐνδιαφέρει ὄχι μόνον τὴν Βυζαντινὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν παγκόσμιον ἀκόμη ἱστορίαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς διεξήγαγεν ἀδιακόπους πολέμους εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἔκαμε μεγάλας κατακτήσεις. Ἐπετέλεσε δὲ καὶ μεγάλα ἔργα πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνέδειξαν ἀθάνατον τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἡ δόξα τῶν πολέμων καὶ ἡ λάμψις τῶν ἐκπολιτιστικῶν ἔργων δίδουν εἰς τὴν βασιλείαν του ἀσυνήθιστον μεγαλεῖον καὶ ἀναδεικνύουν αὐτὴν μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλύτερας ἐποχὰς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας¹.

1. «Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶναι οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους, εἰς τοὺς ὁποίους ὄχι μόνον αἱ μεταγενέστεραι γενεαὶ ἀπέδωκαν τὴν ἐπωνυμίαν «Μέγας», ἀλλὰ καὶ ἡ φαντασία τῶν λαῶν περιέβαλεν αὐτοὺς μὲ ἀκτινοβόλον φωτιστέρα-

Ὁ οἶκος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔλαβε τὸν θρόνον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ βου αἰῶνος (518). Ὁ πρῶτος αὐτοκράτωρ ἀπὸ τὸν οἶκον τοῦτον ἦτο ὁ **Ἰουστίνος**, χωρικός ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ γενναῖος στρατιώτης. Ἦτο ἀγράμματος καὶ εἶχε πλησίον του ὡς σύμβουλον τὸν ἀνεψιὸν του **Ἰουστινιανόν**, ἕως ὅτου ἀνέβη καὶ ὁ ἴδιος Ἰουστινιανὸς εἰς τὸν θρόνον (527).

α'. — Ἐπιθετικοὶ καὶ ἀμυντικοὶ πόλεμοι.—

Ἄοστρογόθοι καὶ Βανδῆλοι.—Πέρσαι, Οὐννοι καὶ Σλάβοι.

Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα. — Ἡ δραστηριότη-

Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός.

(Ψηφιδωτὸν τοῦ βου αἰῶνος)

της καὶ ἡ θέλησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον καταπλήξει τοὺς συγχρόνους. «Ἦτο ἀναστήματος μᾶλλον μετρίον, εἶχε κανονικὰ χαρακτηριστικά, σῆθος εὐρύ, πρόσωπον ἀνθηρόν, τὸ ἦθος γαλήνιον καὶ εὐπροσήγορον». Εἰς σῶμα ῥωμαλέον κατόκει ψυχὴ διαρκῶς ἀνήσυχος. Εἶχεν ἐξαιρετικὴν ἀντοχὴν εἰς τοὺς κόπους! Ἐγνώριζε κάθε ἐπιστήμην καὶ τέχνην, ἦτο νομικός καὶ θεολόγος, ἀκόμη ποιητὴς καὶ ἀρχιτέκτων. Θαυμασία ἰδίως ἦτο ἡ ἰκανότης του εἰς τὸ νὰ εὕρισκῃ τοὺς μᾶλλον καταλλήλους ἀν-

θρώπους διὰ πᾶν ἔργον. Μεγάλοι στρατηγοί, ἐπιφανεῖς νομομαθεῖς, σοφοὶ ἀρχιτέκτονες ἐλόμπουναν τὴν βασιλείαν του.

Τὰς ἐμφανίσεις αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς ἀστραπὴν, ἡ ὁποία διασχίζει τὸν ὀρίζοντα. Τόσον ὑψηλὴ ἐμφανίζεται ἡ μορφή τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν φαντασίαν τῶν λαῶν καὶ ποιητῶν» (Δίετριχ).

1 «Καὶ ἦτο αὔπνος καὶ ἄσιτος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οὐδέποτε μὲν ἐχόρτασε φαγητὸν ἢ ποτόν, ἀλλὰ μόλις τὰ ἡγγίξε τὰ ἄφινεν ἀ-

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνδέεται ἀναποσπᾶστος τὸ ὄνομα τῆς συζύγου του **Θεοδώρας**, ἡ ὁποία ἀπὸ χαμηλὰ στρώματα τῆς κοινωνίας ἀνῆλθεν εἰς τὸν ὕψιστον θρόνον τῆς οἰκουμένης, ἐδείχθη ὅμως ἀληθῆς βασίλισσα μεγάλου βασιλέως καὶ μεγάλου Κράτους. Μὲ τὰ θέλγητρόα της συνήνωνεν ἐξαιρετικὴν κρίσιν, θέλησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν, σπουδαίως δὲ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους.

Ἡ στάσις τοῦ Νίκου. — Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τὸ 532) ἐξεργάγη φοβερὰ στάσις τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔσωσε τὸν θρόνον ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας. Εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα **Στάσις τοῦ Νίκου**, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν.

Πολὺ ἀγαπητοὶ ἦσαν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην, οἱ ἀγῶνες οἱ ὁποῖοι ἐγίνοντο εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον **Ἰππόδρομον**. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο **ἀρματοδρομίαι**, ἀπὸ διωργανωμένα σωματεῖα τῶν ὁποίων ἕκαστος εἶχε ἰδιαίτερον χροῶμα. Ὁ λαὸς ἐλάμβανε τὸ μέρος τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀρματηλάτου καὶ ἤκο-

Ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα.

(Ψηφιδωτὸν τοῦ 6ου αἰῶνος)

μέσως. Διότι τοῦ ἐφαίνοντο ὅλα ὡς πάρεργόν τι καὶ ὡς μία ἀγχαρεία, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ φύσις, ἀφοῦ καὶ χωρὶς νὰ πῆ πολλάκις ἔμεινε δύο ἡμέρας καὶ νύκτας, καὶ ἔζη μὲ ὀλίγον ὕδωρ καὶ μὲ ὀλίγα χόρτα, καὶ ἐκοιμᾶτο μίαν μόνον ὥραν». (Προκόπιος).

λούθει τὰς ἀρματοδρομίας μὲ μεγάλον φανατισμόν. Τὰ δύο μεγάλα κόμματα ἦσαν οἱ **Πράσινοι** καὶ οἱ **Βένετοι**.

Αἱ ἀντιζηλίας τῶν φατριῶν τοῦ Ἱπποδρόμου εἶχον κορυφωθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ **Πράσινοι** καὶ οἱ **Βένετοι** συνεκρούοντο συχνὰ καὶ μεγάλαι ταραχαὶ ἐγίνοντο εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ὅτε δὲ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἰουστινιανός, ἐγινε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀγώνων μεγάλη ἐξέγερσις τοῦ λαοῦ εἰς τὸν Ἱππόδρομον, τὴν ὁποίαν δὲν κατώρθωσε νὰ καθησυχάσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ. Οἱ στασιασταὶ διασκορπίζονται εἰς τὴν πόλιν, λεηλατοῦν, φρονεύουν, πυρπολοῦν, καὶ ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα ἐκαίετο ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὁ Ἰουστινιανὸς συγκαλεῖ συμβούλιον εἰς τὸ παλάτιον, εἰς τὸ συμβούλιον δέ, ὅπως πάντοτε, παρίστατο καὶ ἡ Θεοδώρα. Στρατηγοὶ ἀτρόμητοι εἰς τοὺς πολέμους, συμβουλεύουν τὸν Αὐτοκράτορα νὰ φύγῃ. Ὅλοι ὠμίλησαν, σιγὴ βαθεῖα ἐπηκολούθησεν. Αἴφνης ἐγείρεται ἡ ὑπερήφανος Θεοδώρα καὶ λέγει λόγους, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν ἀθάνατοι εἰς τὴν ἱστορίαν :

«*Νομίζω ἐγὼ ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει βασιλεύσει, δὲν πρέπει νὰ γίνῃ φυγὰς. Νὰ μὴ ζήσω ποτὲ τὴν ἡμέραν, πὸν θὰ παύσων νὰ μὲ ὀνομάζουν βασιλίσαν. Ἄν θέλῃς νὰ φύγῃς, βασιλεῦ, εὐκόλον εἶναι. Καὶ χρήματα πολλὰ ἔχομεν καὶ ἡ θάλασσα ἐκεῖ εἶναι, ἐδῶ εἶναι καὶ τὰ πλοῖα. Πρόσεξε ὅμως, μήπως, ὅταν διασωθῆς, προτιμήσῃς μὲ μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν τὸν θάνατον. Εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον καὶ εἰς παλαιὸς λόγος ἀρέσκει, ὅτι καλὸν σάβανον εἶναι ἡ βασιλεία».* (**Προκόπιος**).

Οἱ ἀγέρωχοι ἐκεῖνοι λόγοι ἔδωκαν εἰς ὅλους θάρρος. Τὰ στρατεύματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰσώρμησαν εἰς τὸν Ἱππόδρομον, διεσκορπίσαν τὸν λαὸν καὶ ἐπέφεραν φοβερὰν σφαγὴν. Ἡ βασιλεία, ἕως καὶ τὸ Κράτος, εἶχε σωθῆ.

Πόλεμοι κατακτήσεων.— Ὁ Ἰουστινιανός, ὅτε ἤσυχασεν ἀπὸ τὰς ταραχάς, ἔβαλεν ἀμέσως εἰς ἐνέογειαν μεγαλεπήβολον σχέδιον. Ἐζήτησε ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους Γερμανοὺς τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον διὰ βίας ἐγκατασταθῆ πρὸ ἐνὸς αἰῶνος, καὶ εἶχον ἰδρύσει βαρβαρικὰ βασίλεια. Αἱ χῶραι αὗται ἀνῆκον εἰς τὸ Κράτος του, τὸ ὁποῖον ἦτο ὁ κληρονόμος τῆς Ῥώμης.

1ον) **Πόλεμοι εἰς τὴν Ἀφρικήν.**— Οἱ **Βανδῆλοι** εἶχον ἰδρύσει, ὡς γνωρίζομεν, ἰσχυρὸν Κράτος εἰς τὴν **Ἀφρικήν** (431) με̄ πρωτεύουσαν τὴν Καρχηδόνα. Οἱ στόλοι τῶν ἦσαν κύριοι τῆς Μεσογείου καὶ ἔκαμον μεγάλας ἐπιδρομάς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀναθέτει εἰς τὸν μέγαν στρατηγὸν Βελισσάριον (533) τὴν ἀοχιστράτηγιάν τῆς ἐκστρατείας.

Τρεῖς μῆνες ἤρκεσαν εἰς τὸν Βελισσάριον νὰ κατακτήσῃ μετὰ πεισματώδεις μάχας τὴν Ἀφρικήν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Βανδῆλων Γελίμερος πλανᾶται εἰς τὰ ὄρη φυγᾶς καὶ καρτερικῶς ὑφίσταται φρικτὰς κακουχίας. Ζητεῖ νὰ τοῦ στείλουν ἄρτον, σπόγγον καὶ κιθάραν: ἄρτον διὰ νὰ φάγῃ, σπόγγον διὰ νὰ σπογγίσῃ τὰ δάκρυα, κιθάραν διὰ νὰ κλαύσῃ τὴν δυστυχίαν του. Ἀποφασίζει τέλος νὰ παραδοθῇ, καὶ ὁ Βελισσάριος τὸν φέρει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου μεγαλοπρεπῆς θορίαμβος πανηγυρίζεται εἰς τὸν Ἰππόδρομον.

«Ἐπιδεικνύων καὶ τὰ λάφυρα καὶ τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ πολέμου ἔκαμε πομπήν (ὁ Βελισσάριος) διὰ μέσου τῆς πόλεως, τοῦτο δ' ἐκάλουν οἱ Ῥωμαῖοι **θρίαμβον**. Ἦσαν δὲ τὰ λάφυρα θρόνοι χρυσοῖ καὶ ἄμαξαι καὶ πολύτιμοι λίθοι. Αἰχμάλωτοι δὲ τοῦ πολέμου ἦσαν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Γελίμερος καὶ ὅλη ἡ οἰκογένειά του καὶ οἱ μεγάλσωμοι Βανδῆλοι. Ὅτε δὲ ὁ Γελίμερος ἔφθασεν εἰς τὸν Ἰππόδρομον καὶ εἶδε τὸν βασιλέα νὰ κάθεται εἰς ὑψηλὸν θρόνον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τὸν λαόν, καὶ εἶδε τὸν ἐαυτὸν του εἰς ποίαν δυστυχίαν κατήνησεν, οὔτε ἔκλαυσεν, οὔτε ἐστέρναξεν, δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ λέγῃ κατὰ τὴν Γραφήν **Ματαιότης ματαιότητων τὰ πάντα ματαιότης**» (Προκόπιος).

Τὸ βασίλειον τῶν Βανδῆλων, τόσον ἐπίφοβον ἄλλοτε εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν, μετὰ ἐνὸς αἰῶνος βίον δὲν ὑπῆρχε πλέον.

2ον) **Πόλεμοι εἰς τὴν Ἰταλίαν.**— Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε δύσκολος καὶ μακρὸς με̄ τοὺς **Ὄστρογότθους** εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Βελισσάριος ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Σικελίαν, καὶ εἰσῆλθε νικητῆς εἰς τὴν Ῥώμην. Ὁ γενναῖος βασιλεὺς τῶν Γότθων Οὐιτίγης παλαίει ἐπὶ ἔτη, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑποκύπτει. Εἰς τὸν νέον θρίαμβον τοῦ Βελισσαρίου σύρεται καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος με̄ τοὺς ἄλλους εὐγενεῖς Γότθους (540). Πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου

ὁ Ἰουστινιανὸς στέλλει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸν στρατηγὸν Ναρσῆν, ὁ ὁποῖος εἶχεν εἰς σῶμα μικρὸν γενναίαν ψυχὴν. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ὁ Ναρσῆς θριαμβεῦει ἐπὶ τέλους, καὶ τὸ Ὄστρογοθικὸν βασιλεῖον καταλύεται καὶ αὐτὸ μετὰ βίον ἐνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος (490—544).

Τὰ ἐπίφοβα ὀνόματα τῶν *Βανδῆλων* καὶ τῶν *Ὄστρογότθων* ἔξαφανίζονται πλέον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Δύο περίφημα βασίλεια ὑπετάχθησαν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ δύο ἀγέρωχοι βασιλεῖς ἐσύρθησαν δέσμοι εἰς τὸς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ Ἀφρικὴ καὶ ἡ Ἰταλία ἔγιναν μεγάλαι διοικήσεις τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ ὠνομάσθησαν *Ἐξαρχᾶτα*. Οἱ *Ἐξαρχοὶ*¹ εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Αὐτοκράτορος, εἶδος ἀντιβασιλέων, ἔχουν τὰς πρωτεύουσας τῶν εἰς τὴν *Καρχηδόνα* καὶ τὴν *Ραβένναν*. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ἐκτείνεται τώρα ἀπὸ τὴν Κασπίαν θάλασσαν πρὸς Α. ἕως τὰς Ἡρακλείους στήλας πρὸς Δ. Ὅλαι δὲ σχεδὸν αἱ νῆσοι καὶ αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι περικυκλῶνουν τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ἀποτελοῦν μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. *Ἡ Μεσόγειος εἶναι πάλιν Ἑλληνικὴ θάλασσα.*

Ἡ ὀλέμοι ἄρυντικοί. Οἱ Πέρσαι.— Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ μέγας βασιλεὺς τῶν Περσῶν *Χοσρόης* ὁ Α' εἶχεν ὑψώσει τὴν Περσίαν εἰς μεγάλην δύναμιν καὶ λάμπριν, ἀχανεῖς δὲ ἦσαν αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸ βασίλειόν του. Πρωτεύουσαν εἶχε τὴν *Κτησιφῶντα*, πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐφημίζετο διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν γενναιοτήτά του, ἦτο ἀντάξιος ἀντίπαλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Χοσρόης εἰσβάλλει αἰφνιδίως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀσίας, λεηλατεῖ τὴν Συρίαν, καταλαμβάνει καὶ πυρπολεῖ τὴν Ἀντιόχειαν (540). Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνακαλεῖ τὸν Βελισάριον ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν στέλλει ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησε ἐπὶ μακρὰ ἔτη. Οἱ Βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐξετέλεσαν

1 Τὸ ὄνομα *Ἐξαρχος* διατηρήθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ σημαίνει τὸν κυβερνῶντα μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν, συνήθως δὲ καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ πατριάρχου.

μεγάλας πράξεις ἀνδρείας καὶ ἥρωισμοῦ, μὲ δυσκολίαν κατόρθωσε τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ κλείσῃ τιμητικὴν εἰρήνην (562).

Οὖννοι, Βούλγαροι, Σλάβοι. — Καθ' ὃν χρόνον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐθριάμβευον εἰς τὴν Ἀφρικήν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀσίαν, οἱ νέοι ἐχθροὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σλάβοι, ἠνωμένοι μὲ τὰ λείψανα τῶν Οὖννων, κáμνουν φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον. Κατ' ἔτος σχεδὸν περνοῦν τὸν Δούναβιν, λεηλατοῦν, πυρπολοῦν, ἐρημώνουν ὀλόκληρον τὴν χώραν ἀπὸ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἕως τὴν πρωτεύουσιν καὶ τὴν μεταβάλλουν εἰς «*Σκυθικὴν ἐρημίαν*». Ἐπιτίθενται μάλιστα (558) καὶ ἐναντίον τῆς πρωτεύουσιν. Τότε ἐμφανίζεται σωτὴρ τῆς πόλεως ὁ ἔνδοξος Βελισάριος, γέρον πλέον καὶ ἀπόμαχος. Εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἥρωος προστρέχουν ὅσοι ἠμποροῦν νὰ κρατοῦν ὄπλα. Τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος ἐμποιεῖ τρόμον εἰς τοὺς βαρβάρους καὶ ἡ πόλις σώζεται ἀπὸ τὴν ἀγρίαν πολιορκίαν.

Τὰ ὀχυρώματα. — Ἡ ἀδιάκοπος ἀπὸ Βορρᾶ πλημμύρα τῶν βαρβάρων ἠνάγκασε τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ κατασκευάσῃ μεγάλα ἀμυντικὰ ἔργα καὶ ν' ἀνεγείρῃ πολυάριθμα ὀχυρώματα εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ Κράτους. Ὀλόκληρον δίκτυον ἀπὸ κάστρα καὶ πύργους ἐπροστάτευεν τὰ ἀπέραντα σύνορα. Δὲν ἠρκέσθη δὲ μόνον εἰς τὰ μεγάλα ταῦτα ὀχυρωματικὰ ἔργα ὁ Αὐτοκράτωρ. Διὰ νὰ μεταφέρεται ταχέως ὁ στρατὸς εἰς τὰ σύνορα κατασκευάσεν ὁδοὺς καὶ γεφύρας, διὰ νὰ ἔχη πρόχειρα τὰ ἐπιτήδεια ἠνοίξε φρέατα καὶ δεξαμενάς, ἀποθήκας, πᾶν ὅτι ἐχρειάζετο πρὸς ταχείαν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἀμυναν τοῦ Κράτους.

Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος. — Τοὺς πολέμους τοῦ μεγάλου Αὐτοκράτορος καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους τοῦ κόσμου, ὡς καὶ ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα αὐτοῦ μανθάνομεν ἀπὸ ἑνα ἱστορικὸν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος εἰς πολλὰ γεγονότα. Εἶναι δὲ οὗτος ὁ **Προκόπιος**, γραμματεὺς τοῦ Βελισαρίου εἰς τὰς ἐκστρατείας του. Εἰς ἰδιαιτέρα βιβλία διηγεῖται ὁ ἱστοριογράφος τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ ἀκριβείαν καὶ μὲ ζωηρὰς λεπτομερείας τὰς μεγάλας ἐκστρατείας καὶ τὰς ἥρωϊκὰς πράξεις τῶν Βυζαντινῶν στρατῶν¹.

1. Ἴδου τί λέγει ὁ ἴδιος: «Ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς συνέγραψε

β'. — Τὰ μεγάλα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐμάχοντο καὶ ἐθριάμβευον μακρὰν εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους τοῦ κόσμου, ὁ Ἰουστινιανός, ἔχων βοηθὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐδημιούργει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μεγαλοπρεπῆ ἔργα εἰρήνης καὶ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα κατέστησαν ἀθάνατον εἰς τοὺς αἰῶνας τὸ ὄνομά του.

Νομοθεσίαι. — «Ὁ χρόνος μετέβαλεν εἰς κόνιν τὰ τέτοια τῶν νικῶν καὶ τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του εἶναι αἰωνίως χαραγμένον εἰς ἕν μνημεῖον εὐγενέστερον, τὴν νομοθεσίαν του (**Γίββων**, διάσημος Ἄγγλος ἱστορικός).

Τὸ δίκαιον ἕως τότε συνίστατο ἀπὸ ἄπειρον πλήθος Αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων καὶ νόμων, οἱ ὁποῖοι εὗρισκοντο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων νομικῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ καθορίσῃ χωρὶς ἀμφισβητήσεις τί ὄφειλον οἱ σπουδασταὶ νὰ μανθάνουν καὶ τί ὄφειλον οἱ δικασταὶ νὰ ἐφαρμόζουσιν. Εὐθύς ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τὸν κατήρισεν ἐπιτροπὰς ἀπὸ νομομαθεῖς, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέθηκεν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ὁ ἐπιφανέστατος νομομαθὴς καὶ πρόεδρος τῶν ἐπιτροπῶν ἦτο ὁ **Τριβωνιανός**, ἀνὴρ ἀπεράντου σοφίας, ὁ ὁποῖος διηύθυνεν ὁλόκληρον τὴν ἐργασίαν.

Κατ' ἀρχὰς συνετάχθη συστηματικὴ συλλογὴ καὶ κατάταξις τῶν Αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων, ἡ ὁποία ὠνομάσθη **Ἰουστινιανέιος κώδιξ**. Κατόπιν ἔγινε συλλογὴ ἀπὸ τὸ νομικὸν ὑλικόν, τὸ ὁποῖον εὗρισκετο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν, τὸ ἀπέραντον δὲ τοῦτο ἔργον ὠνομάσθη **Πανδέκτης** (πᾶν-δέχομαι). Ἐπειτα συνετάχθη χάριν τῶν σπουδαστῶν ἐγχειρίδιον τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου, **αἱ Εἰσηγήσεις** (Institutiones). Ταῦτα δὲ πάντα ἔγιναν εἰς διάστημα μόλις ἑξ ἔτων (528—534).

Κατόπιν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξέδωκε καὶ ἄλλους νόμους, οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ εἶναι νεώτεροι ἀπὸ τοὺς μνημονευθέντας, ὀνομά-

τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ὁ Ἰουστινιανός, ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων, διεξήγαγεν ἐναντίον τῶν βαρβάρων καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διὰ νὰ μὴ ῥύψῃ εἰς λήθην ὁ μέγας χρόνος ἔργα ὑπερμεγέθη.

ζονται **Νεαραι** (δηλ. διατάξεις, Novellae). Τὰ τέσσαρα ταῦτα νομικὰ συγγράμματα, ὁ **Κῶδιξ**, ὁ **Πανδέκτης**, αἱ **Εἰσηγήσεις** καὶ αἱ **Νεαραι** ἀποτελοῦν τὴν « Ἰουστινιανὴν Νομοθεσίαν », ἡ ὁποία ἐκλήθη Corpus juris civilis.

Εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ στηρίζεται τὸ Εὐρωπαϊκὸν δίκαιον τοῦ Μεσαίωonos καὶ ἔπειτα τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐνεκα τούτου ἕως σήμερον ἀκόμη εἶναι ἡ βάση τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ σπουδάζεται εἰς ὅλα τὰ Πανεπιστήμια (λέγεται **Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον**). Ἡ Ἰουστινιανὴ νομοθεσία διέδωκεν εἰς τὸν κόσμον φιλανθρωποὺς ἀρχὰς καὶ ἐξήσκησε πολὺ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν εἰς τὰ Κράτη καὶ τὰς κοινωνίας καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ. — Διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ὀρθοδοξίας εἶναι καθῆκον τοῦ Κράτους, καὶ ἐπομένως, ὡς προστάτης αὐτῆς κατεδίωξε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἔκλεισε τὰς φιλοσοφικὰς Σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ ἀρχαία σοφία ἐδιδάσκοντο πάντοτε μὲ ζῆλον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ χριστιανικὰ Πανεπιστήμια, ἰδίως τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ ὀφείλει προσέτι νὰ διαδόῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα διέδωκαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς τὰ εἰδωλολατρικὰ ἔθνη ἕως τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης. Ἔστειλαν ἱεραποστόλους, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀξιοθαύμαστον τόλμην καὶ αὐτοθυσίαν ἐπῆγαν εἰς τοὺς βαρβάρους λαοὺς τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἄλλοι ἔφθασαν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας εἰς τὰς Ἰνδίας, ἀκόμη καὶ ἕως τὴν Κίναν. Μὲ πολὺν δὲ ζῆλον εἰργάσθησαν οἱ μακάριοι ἐκεῖνοι αὐτοκράτορες πρὸς ἐχριστιανισμὸν τῆς Ἀβυσσηνίας, αἱ δὲ ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου γίνονται χριστιανικαὶ καὶ Ἑλληνικαί. Μὲ τὸν Χριστιανισμὸν διεδόθη καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς.

Τὰ ἀγαθοεργὰ ἰδρύματα. — Πολὺν μεγάλην ἐπίσης διάδοσιν ἔλαβε καὶ ἡ δημοσία ἀγαθοεργία, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη εἰς βαθμὸν ἀξίον θαυμασμοῦ. Εἰς ὅλον τὸ Κράτος ἔκτισαν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα, **ξενῶνας**, **νοσοκομεῖα**, **γηροκομεῖα**, **πτωχοκομεῖα** καὶ παντὸς εἴδους φιλανθρωπικὰ ἰδρύμα-

τα. Λαμπρά προσέτι ἐκδήλωσις τῆς εὐλαβείας των ἦσαν αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησῖαι καὶ τὰ πολυάριθμα μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἔκτισαν ὄχι μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας. — Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε ν' ἀνεγείρῃ ναὸν τόσον μεγαλοπρεπῆ, ὁποῖον νὰ μὴ ἔχη ἴδιαι ὅμοιον ἕως τότε ὁ κόσμος. Ἐκαμε μεγάλας προετοιμασίας καὶ ἀνέθηκε τὸ ἔργον εἰς δύο μεγαλοφυεῖς Ἑλληνας μηχανικοὺς ἐκ Μ. Ἀσίας, τὸν Ἀνθέμιον καὶ τὸν Ἰσίδωρον. Τὰ πολυτιμότερα ὕλικά, χρήματα μὲ ἀτελείωτον ἀφθονίαν παρέσχεν ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας, δέκα δὲ χιλιάδες ἐργάται εἰργάζοντο. Αἱ ἐργασίαι ἐπισπεύδονται μὲ τόσῃ δραστηριότητι, ὥστε ἡ μεγάλη ἐκκλησῖα μετὰ πέντε ἔτη ἦτο ἐτοιμῆ καὶ ἀφιερῶθη εἰς τὴν **Ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν**. Κατὰ τὴν πανηγυρικὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων (537), ὁ Αὐτοκράτωρ ἔτρεξεν ἕως τὸν ἄμβωνα, ὕψωσε τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἀνέκραξε: **«νενίκηκά σε Σολομών!»**.

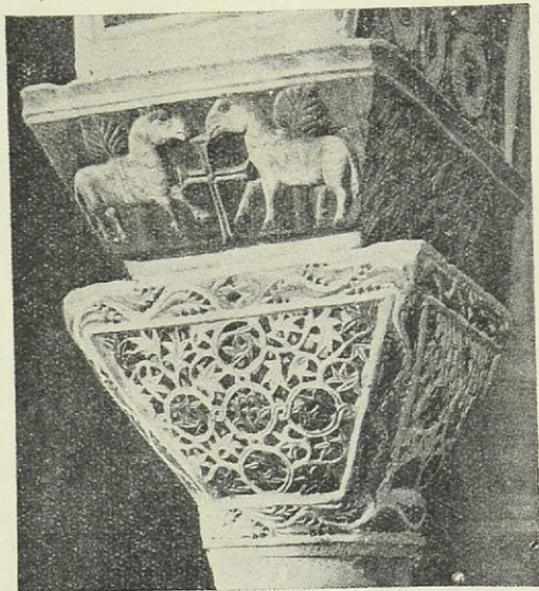
Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι, ὅπως λέγουν μὲ θαυμασμὸν οἱ ἀρχαιολόγοι καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες, «τὸ ἰσχυρότερον δημιούργημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς». Τὸ ἐσωτερικὸν καταλάμπει ἀπὸ τὴν πολυτέλειαν τῆς διακοσμῆσεως. Πρὸς στολισμὸν τῆς ἐκκλησίας του ὁ Ἰουστινιανὸς ἐσπατάλησε μὲ ἀφθονίαν τὸν χρυσόν, τὸν ἄργυρον, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τοὺς πολυτίμους λίθους. Οἱ τοῖχοι ἦσαν σκεπασμένοι, ὡς εἰς πολύχρωμος τάπης, μὲ χρωματιστὰ μάρμαρα καὶ μὲ λαμπρότατα ψηφιδωτά. Οἱ ἄνθρωποι τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς καὶ οἱ μεταγενέστεροι δὲν ἔπαυσαν νὰ τὴν θαυμάζουν. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Προκόπιος λέγει: **«Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνην ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνει εἰς τὸν οὐρανόν, περιπατεῖ εἰς τὸν ἄερα. Εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο νομίζεις ὅτι ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ. Οὐδεὶς ποτὲ ἐχόρτασε νὰ βλέπῃ τὸ θέαμα τοῦτο»**.

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι τὸ αἰώνιον μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ μεγαλοφυΐας, συγχρόνως εἶναι καὶ **«ἡ μήτηρ τοῦ Κράτους, ἡ μεγάλη ἐκκλησῖα»**. Εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐκκλησίαν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ βλέπει ἀπὸ αἰῶνας ὄχι μόνον τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἱερὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Ἡ Ἁγία Σοφία, ὡς λέγει εἰς

Βυζαντινὸς ἱστορικός, εἶναι «κοινὸν ἄγαλμα τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑλλήνων!».

Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη. — Ὅπως ὁ αἶὼν τοῦ Περικλέους, ὁμοίως καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι μεγάλη εἰς τὴν τέχνην.

Αἱ παλαιαὶ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἔκτισεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτόν, ὀνομάζονται **βασιλικαὶ** (δηλ. βασιλικαὶ οἰκίαι), ἕνεκα τοῦ σχεδίου αὐτῶν. Ἡ βασιλικὴ εἶναι μεγάλη αἴθουσα, ἡ ὁποία χωρίζεται κατὰ μῆκος εἰς τρία διαιμερίσματα ἀπὸ σειράσκιόνων. Ἐμπροσθεν ἔχει ἕνα πρόδομον, ὁ ὁποῖος λέγεται **νάρθξ**. Ἀπὸ τὸν νόρθηκα εἰσερχόμεθα εἰς τὸν κυρίως ναὸν μὲ τὰς μακρὰς στοάς, ὅπου ἐκκλησιάζονται οἱ πιστοί. Εἰς

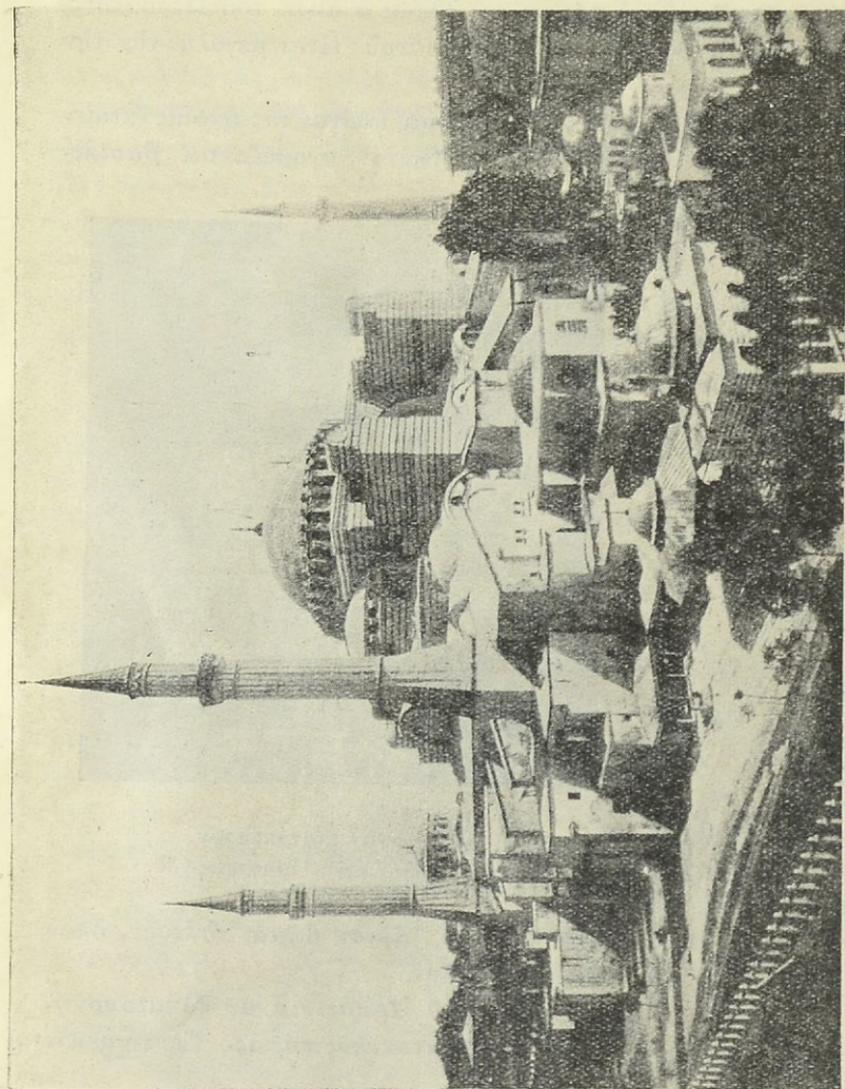

Βυζαντινὸν κιονόκρανον
τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

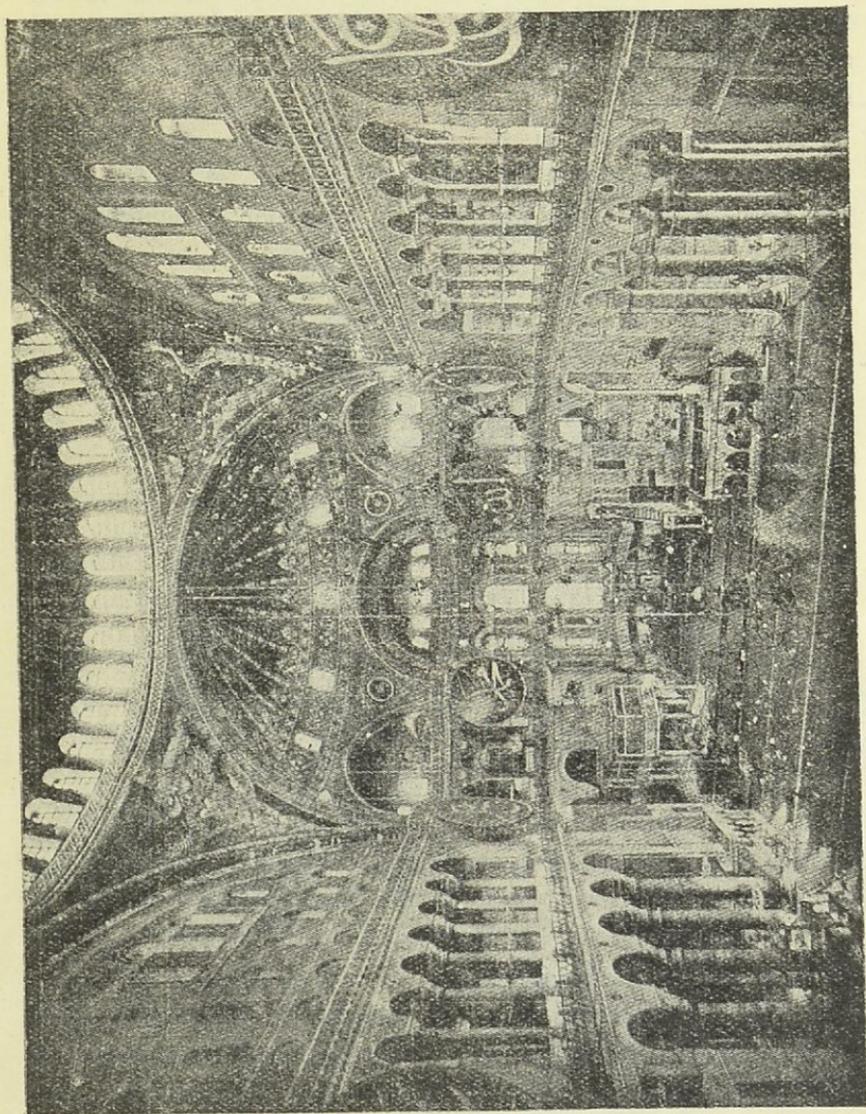
δὲ τὸ βάθος πρὸς Α. βλέπομεν τὸ **Ἅγιον βῆμα**, τὸ ἱερόν, ὅπου ὁ ἱερεὺς τελεῖ τὴν θείαν λειτουργίαν.

Διὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐδημιουργήθη εἰς τὴν τέχνην νέος ἀρχιτεκτονικὸς τύπος. Εἰς τὸ μέσον

1. Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ δὲν παύουν νὰ ἐξυμνοῦν τὸ κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἁγίας Σοφίας. Καὶ εἰς τὸ τέλος λέγουσιν: «ὅταν τὴν εἶδε κανεὶς δὲν ἔχει πλέον νὰ ἴδῃ, δὲν ἔχει πλέον νὰ ὀμιλήσῃ διὰ τίποτε ἄλλο».

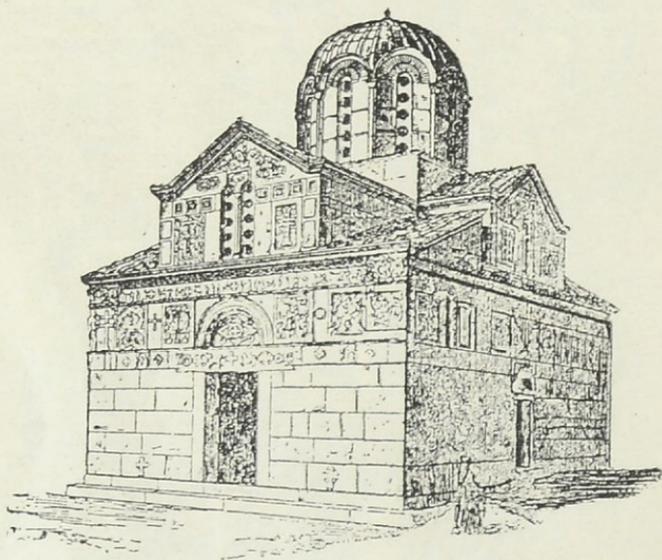
Τὸ ἐξωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας

Τὸ εσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας

τετραγώνος χώρος σκεπάζεται ἀπὸ ἓν ἡμισφαίριον, τὸ ὁποῖον λέγεται **τροῦλλος**, ἔγινε δὲ ὁ τροῦλλος τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Ἀπὸ τότε ἕως σήμερον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κτίζονται εἰς ὅλας τὰς Ὁρθοδόξους χώρας αἱ Βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι.

Εἰς τὸ ἔσωτερικὸν αἱ Βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι κοσμοῦνται μὲ **ψηφιδωτὰ** ἢ **μωσαϊκά**, δηλαδὴ μὲ ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἀπὸ λιθάρια (ψηφίδας, μουσεῖα) διαφόρων χρωμάτων. Αἱ

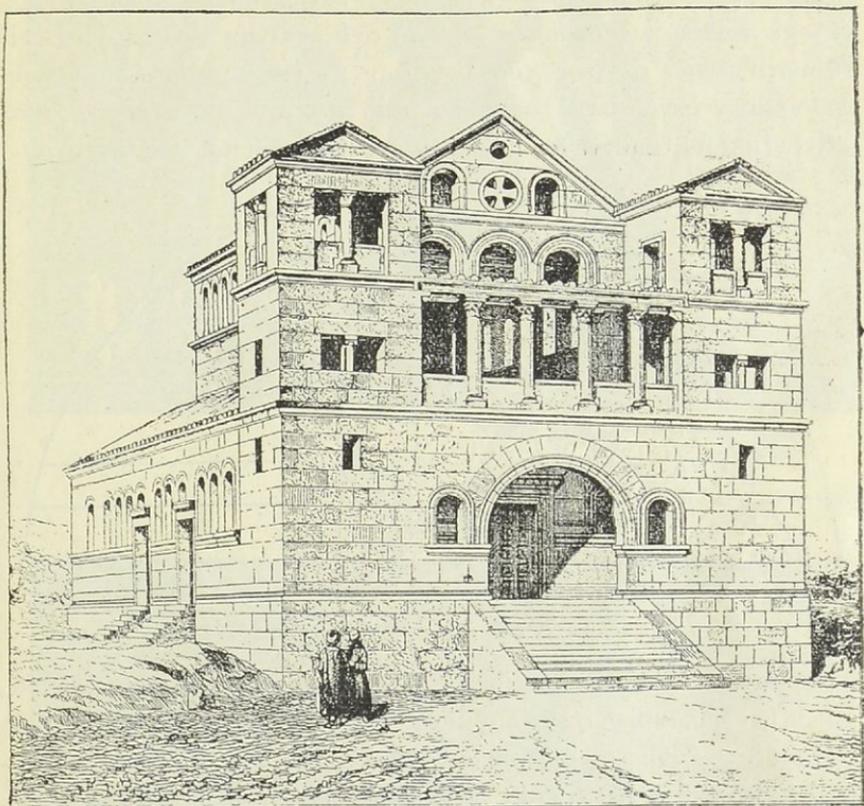

Ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησία μὲ τροῦλλον (ἡ μικρὰ Μητρόπολις ἐν Ἀθήναις). Εἰς τὸ μέσον ὑψώνεται ὁ τροῦλλος. Ὀλίγον χαμηλότερα φαίνονται αἱ τέσσαρες καμάραι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ σταυροειδὲς σχῆμα.

Ζωγραφίαι αὗται παριστάνουν τὸν Παντοκράτορα, τὴν Θεοτόκον, τοὺς Μάρτυρας καὶ τὰς σπουδαίας σκηνὰς τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (τὴν Γέννησιν, τὴν Βάπτισιν, τὴν Σταύρωσιν τὴν Ἀνάστασιν κ.λ.π.).

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἀνηγέρθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ὠραιότεραι σώζονται εἰς τὴν **Θεσσαλονίκην** καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βυζαντινῆς Ἰταλίας **Ραβένναν**. Εἶναι μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίαι, στολισμέναι μὲ ὠραιότατα ψηφιδωτὰ. Μεγάλην δὲ ἀνάπτυ-

Ξιν εἶχε λάβει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς μικρῶν κομποτεχνημάτων διαφόρων εἰδῶν, ἰδίως τῆς χρυσοχοϊκῆς, ἦσαν δὲ ταῦτα πολύτιμος στολισμὸς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν παλατιῶν. Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν διεδίδοντο εἰς

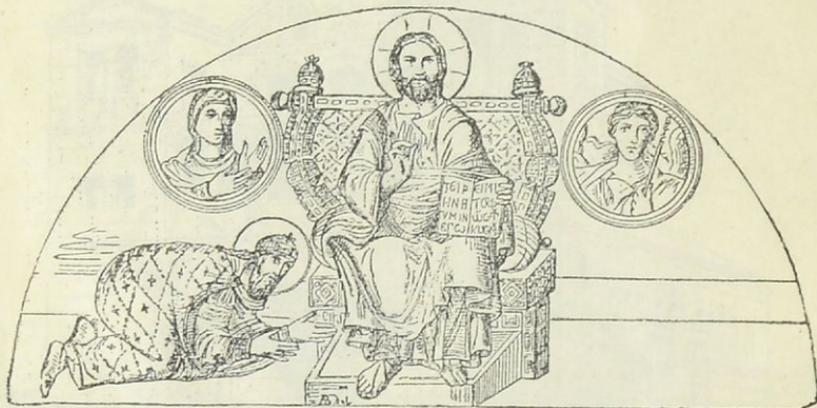
Παλαιὰ ἐκκλησία εἰς τὴν Συρίαν.

ὅλον τὸν κόσμον. Εἰς ὅλα τὰ ἔργα ταῦτα τέχνης, εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, εἰς τὰ ψηφιδωτὰ καὶ εἰς τὰ κομποτεχνήματα, βλέπομεν μεγάλην συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν, ἡ ὁποία μᾶς ἐνθυμίζει τὴν εὐγένειαν τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Τὰ δημόσια κτίρια. — Ἀπειρα εἶναι καὶ παντοειδῆ τὰ οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα ἀνήγειρεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν φιλανθρωπικῶν κτιρίων, ἔκτισε παντὸς εἴδους ἰδρύματα, Βυζαντινὴ Ἱστορία Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε΄

ὡς παλάτια, λουτρά, ὑδραγωγεῖα κ.λπ. Καὶ νέας ἀκόμη πόλεις ἵδρυσεν, ἄλλας ἀνεκαίνισε καὶ τὰς ἐστόλισε μὲ παντοειδῆ μνημεῖα καὶ κτίσματα.

Ἡ κτίσις τῶν ἀπειρῶν τούτων οἰκοδομῶν εἶχεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων σκοπῶν, καὶ λόγον φιλανθρωπικόν. Διότι σπανίως συνέβησαν τόσαι καταστροφαὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅσαι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων πολέμων, τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ὑπέφερον ὁ λαὸς καὶ ἀπὸ θεομηνίας, σεισμούς, καταποντισμούς, ἀσθενείας, σιτοδείαν. Ὁ φιλόανθρωπος Αὐτοκρά-

Ψηφιδωτὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

τωρ μετεχειρίζετο τὸν ἀπειρὸν πλοῦτον τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὸ νὰ κτίξῃ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα, νὰ πληρώνῃ διδασκάλους καὶ ἰατρούς, νὰ δίδῃ ἐργασίαν καὶ ν' ἀνακουφίξῃ τὸν πάσχοντα λαόν. Ἐλάμβανεν ὅλα τὰ μέτρα πρὸς *κοινωνικὴν περίθαλψιν*, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν καὶ τοὺς μᾶλλον πολιτισμένους λαούς.

Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία. — Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία διεξήγε τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου, καὶ ἀπειρος ἦτο ὁ πλοῦτος, ὁ ὁποῖος συνηθροίζετο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὸ ἐμπόριον ὅμως τῆς μετᾶξης, τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ ὅλα, ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν, ἡ πρώτη δὲ ὕλη, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κίναν. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατῴρθωσε νὰ μεταφέρει τὴν πολύτιμον βιομηχανίαν εἰς τὸ Κράτος του, καὶ ἀπὸ τότε ἔμαθον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ κατασκευάζουν τὴν μετᾶξαν. Ἄνυπολόγιστος εἶναι ὁ

Ο Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ αὐλὴ αὐτοῦ.

Ψηφιδωτὸν Ραβέννης τοῦ θου αἰῶνος.

Ψηφιδωτὴς ἀπὸ τοῦ Μουσείου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Μουσ. ἱστ. Β. ἱ. 56

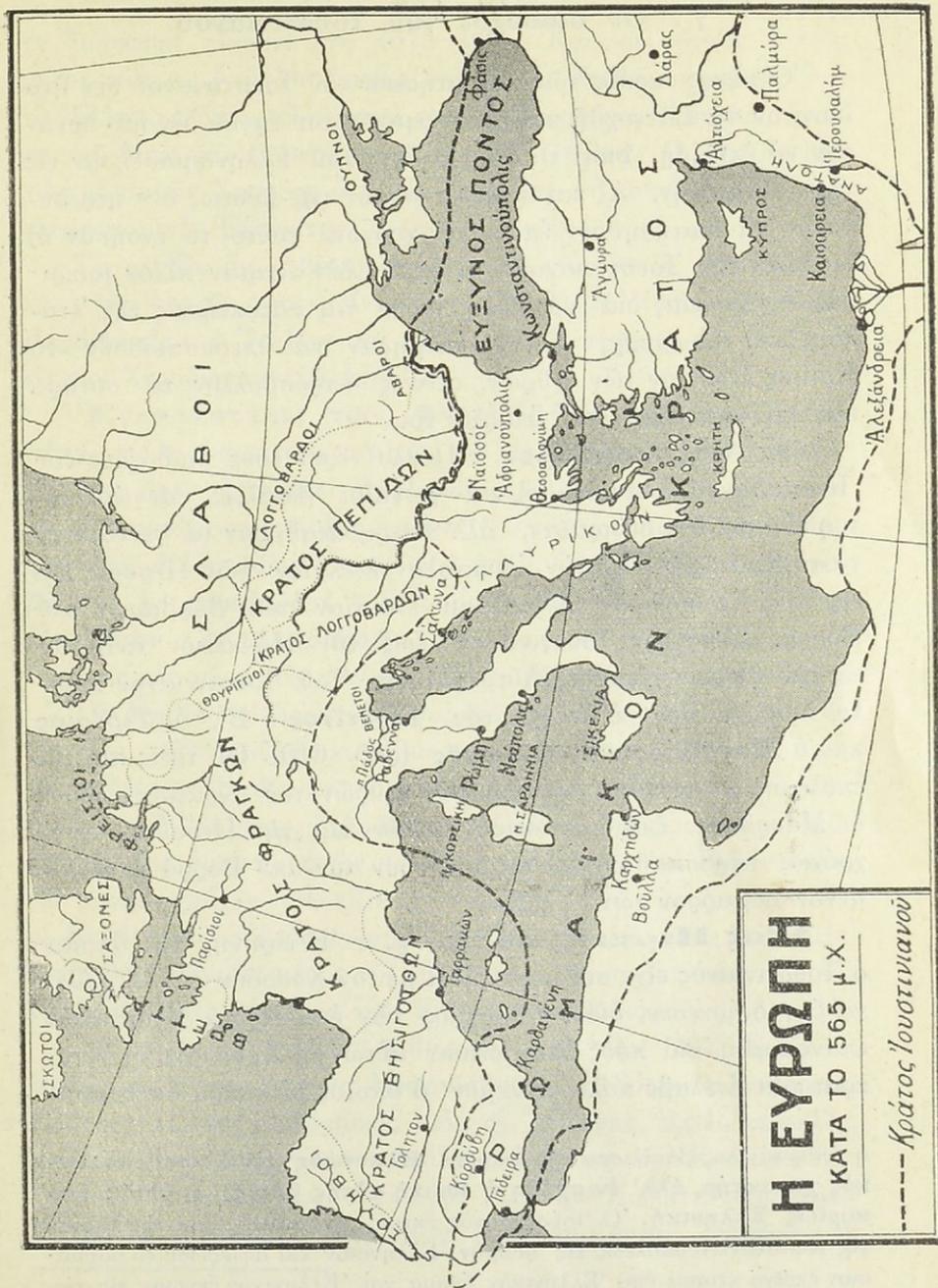
πλοῦτος, ὁ ὁποῖος εἰσέρρεεν εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Κράτους ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τοῦτο, καὶ ἕως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ Μεσαίωνος ἢ Αὐτοκρατορία εἶχε τὸ μονοπώλιον τῆς ἐπεξεργασίας καὶ τῆς καταναλώσεως τῆς μετάξης.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνεψύχωσεν ἐν γένει μὲ κάθε τρόπον τὴν βιομηχανίαν, τὴν κατασκευὴν διαφόρων ἀντικειμένων καὶ μικροτεχνημάτων χρησίμων διὰ τὸν βίον. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔγινεν ἡ μεγάλη ἀποθήκη, εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεον ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ῥωσίαν, καὶ οὕτως ἡ μεγάλη ἐκείνη Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἔγινεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου.

Ἡ ὑστεροφημία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. — Ἡ ἐπιβάλλουσα μορφή τοῦ Ἰουστινιανοῦ διαλάμπει πολὺ ζωηρὰ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ὑπῆρξεν εἰς ὅλα μέγας. Καὶ τὸ ὄνειρόν του ὑπῆρξεν μέγα: νὰ ἰδρῦσῃ ἐν παγκόσμιον χριστιανικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον νὰ ἔχῃ μίαν διοίκησιν, ἓνα νόμον καὶ μίαν θρησκείαν μὲ τὸ ὄρθον δόγμα. Ἄν τὸ κατώρθωνεν, ἴσως θὰ ἦτο σήμερον ἄλλη ἡ ὄψις τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν μεγάλην του ὄμωσ προσπάθειαν ἔμεινε κᾶτι τι ἀθάνατον διὰ τὸν κόσμον, ἡ νομοθεσία. Προσέτι ἔμεινε κᾶτι τι μέγα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν: *Ἡ κατ᾽ ἐσχισίς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἡ ὀριστικὴ συγκρότησις τοῦ Κράτους.*

Διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔχει τὴν τιμὴν ὅτι ἐνεψύχωσεν ὅλα τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τὸν Ἑλληνισμόν δύναται ν' ἀξιῶσῃ τὴν δόξαν, ὅτι μὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατώρθωσε νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ μεγαλοουργήσῃ ἐπὶ ἑννέα αἰῶνας ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.¹

1. «Τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τοῦ Αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος διανοήθη νὰ καταστρέψῃ τὸν Γερμανικὸν κόσμον, ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τοὺς Βανδάλους τὴν Ἀφρικὴν, ἀπὸ τοὺς Βησιγότθους τὴν Ἰσπανίαν, νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Φράγκους τῆς Γαλατίας καὶ τοὺς Σάξονας τῆς Ἀγγλίας, ἔπειτα δὲ νὰ δσποσῇ τῆς οἰκουμένης, εἶναι ἡ τελευταία ἀναγέννησις τῆς ιδέας τῆς Ῥωμαϊκῆς παγκοσμίου κυριαρχίας. Εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπάρχει μία μεγαλεπήβολος ὀρμὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέκυψεν εἰς τὸ Κράτος φρόνημα διατηρηθὲν ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ Κωνσταντινούπολις ὡς πόλις ἀπέβη,

Η ΕΥΡΩΠΗ
 ΚΑΤΑ ΤΟ 565 Μ.Χ.

----- Κράτος Ίουστινιανού

γ'. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ μέγας σκοπὸς τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ τὸ πολεμικόν του ἔργον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιζήσῃ, διότι τὰ φυσικὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Αἱ κατακτήσεις λοιπὸν τῆς Δύσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῶν ἐπὶ πολὺν χρόνον, τοῦτο τὸ ἐνόησαν οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οἱ ὅποιοι δὲν ἔκαμαν πλέον μακρινὰς ἐκστρατείας διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς κατακτήσεις τῆς Ἰταλίας καὶ Ἀφρικῆς, ἀλλ' ἐπροτίμησαν νὰ ὑπερασπισθοῦν τὸ Κράτος ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἐπρόσβαλλον τὰ σύνορα καὶ ἠπειλοῦν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του.

Οἱ Αὐτοκράτορες.— Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦσαν ἀγαθοὶ καὶ γενναῖοι βασιλεῖς. Μεγάλα κατορθώματα δὲν διέπραξαν, ἀλλ' ὑπερησπίσθησαν μὲ γενναιότητα τὸ Κράτος καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐναντίον τῶν βαρβάρων τοῦ Βορῶ. Ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸν ἕως τὸν Ἡρόακλειον ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον τέσσαρες Αὐτοκράτορες. Τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρῶτοι διάδοχοι ἦσαν ὁ ἀνεψιὸς του **Ἰουστίνος** ὁ Β', ὁ **Τιβέριος** καὶ ὁ **Μαυρίκιος** καὶ ὁ **Φωκᾶς** (565 - 610). Οἱ τρεῖς πρῶτου ἐπολέμησαν γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους, ἰδίως ὁ Μαυρίκιος ἐκέρδισε σειρὰν νικῶν εἰς τὴν Περσίαν. Συγχρόνως ἐπροσπάθουν νὰ σταματήσουν τὸν ἀπὸ Βορῶ κατερχόμενον χεῖμαρρον τῶν Σλάβων.

Νέος Περσικὸς πόλεμος.— Ἡ εἰρήνη, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει μὲ τὸν Χοσρόην τὸν Α', ὀλίγα ἔτη διήρκεσεν, διότι ὁ διωγμὸς τῶν ἐν Περσίᾳ Χριστιανῶν ἐπανελήφθη, καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία ἀνέλαβε πάλιν πόλεμον. ὁ ὅποιος μὲ μικρὰ διαλείμμα-

ἡ ἀπαράμιλλος βασίλισσα τοῦ κόσμου. Ἠλαττώθη μὲν ὁ κοσμοπολιτικὸς χαρακτήρ, ἀλλ' ἐνισχύθη ἡ ἐθνικὴ αὐτῆς βάσις, ἡ ὁποία ἦτο κυρίως Ἑλληνικὴ. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισε τὴν καθεδρικὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς ρυθμὸν Ἑλληνικὸν καὶ ἀφιέρωσε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο κτίσμα ὑπὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ Ἑλληνικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν Ἁγίαν τοῦ Θεοῦ σοφίαν (Γρηγορόβιος).

τα διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη (573—593). Καὶ κατ' ἀρχὰς ὁ νέος οὗτος πόλεμος ὑπῆρξεν ἀτυχής, ἐπὶ τέλος ἀπέβη νικηφόρος διὰ τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα, οἱ στρατοὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, ἔπειτα τοῦ Μαυρικίου, κατετρόπωσαν τοὺς Πέρσας. Ὁ ἀλαζὼν μονάρχης αὐτῶν Χοσρόης ὁ Α' ἀναγκάζεται νὰ διαβῇ μόνος ἐπὶ ἐλέφαντος τὸν Εὐφράτην.

Τὰ μεγάλα ὅμως ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, εἶναι: 1ον) Ἡ ἐγκατάστασις τῶν **Λομβαρδῶν** εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ 2ον) Ἡ ἐξάπλωσις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Ἐγκαταστάσις τῶν Λομβαρδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. — Οἱ εἴκοσαετείς πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῶν Γότθων εἶχον ἐρημώσει ὀλόκληρον τὴν Ἰταλίαν, ἐπακόλουθον δὲ τῆς ἐρημώσεως ὑπῆρξεν ἡ εὐκόλος ἐγκατάστασις εἰς τὴν Ἰταλίαν ἑνὸς ἄλλου πάλιν Γερμανικοῦ λαοῦ. Οὗτοι ἦσαν οἱ **Λογγοβάρδοι** ἢ **Λομβαρδοί**.¹ Οὕτως ἰδρύθη εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸ **Βασίλειον τῶν Λομβαρδῶν**, τὸ τελευταῖον βαρβαρικὸν βασίλειον εἰς τὰς χώρας τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (572).

Οἱ Λομβαρδοὶ ἦσαν κίνδυνος διὰ τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις τῆς Ἰταλίας. Δὲν κατώρθωσαν ὅμως νὰ κυριεύσουν οὔτε τὴν Ῥώμην, οὔτε τὴν Ῥαβένναν, ἡ τελευταία αὕτη πόλις ἔμενε πάντοτε ἡ ἕδρα τοῦ Ἐξάρχου, δηλαδὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀντιβασιλέως. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει διαρκὴς ἀγὼν μεταξύ Λομβαρδῶν καὶ Βυζαντινῶν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀγωνίζονται εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον οἱ δύο λαοὶ πρὸς ἐπικράτησιν. Ἡ Κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία ἀποτελοῦν πάντοτε μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ εἶναι ζωτικώτατον κέντρον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐπιδρομὴ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων. — Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἐνεφανίσθη εἰς τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Κράτους εἰς νέος βαρβαρικὸς λαός, οἱ **Ἀβαροι**, τῆς ἰδίας φυλῆς μὲ τοὺς Οὐννοὺς, ἐρχόμενοι ἀπὸ τὰς ἐρήμους τῆς Κασπίας θαλάσσης. Προσέρχονται αἰφνιδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνδρες μὲ παραδόξον ἐνδυμασίαν, παρουσιάζονται ἐνώπιον τοῦ

1. Λογγοβάρδοι εἶναι οἱ μακρυγένειοι, ἐκ τοῦ longa barba. Ἀπὸ τότε ἡ χώρα τοῦ Πάδου ὠνομάσθη Λομβαρδία.

Ἰουστίνου τοῦ Β' καὶ λέγουν: «*Ἦλθε τό μέγιστον καὶ ἀνδρείοτατον τῶν ἐθνῶν, τό ἀκαταμάχητον φύλον τῶν Ἀβάρων, καὶ ζητοῦν δῶρα πολύτιμα, χρήματα καὶ εὐφορον γῆν*». Ὁ Ἰουστίνος Β' ἀπαντᾷ ἀγερώχως ὅτι μόνον ὡς δούλους ἠμπορεῖ νὰ τοὺς πληρώσῃ.

Ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Περσῶν, οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Ἀβαροὶ κάμνουν ἐπανεπιλημμένας ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Κράτος. Ἐπέρχονται κατὰ μεγάλα στίφη καὶ φέρουν φοβερὰς καταστροφὰς, προχωροῦν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀκόμη καὶ ἕως τὴν Πελοπόννησον (τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος).

Τὸ Σλαβικὸν ζήτημα. — Ἀπὸ τότε ἀρχίζουσιν οἱ Σλάβοι νὰ εἰσδύουσιν εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου καὶ νὰ ἐγκαθίστανται μόνιμως εἰς μερικὰς χώρας. Ἔνεκα τῶν εἰσβολῶν τῶν Σλάβων ἐγεννήθη πολυθρύλητον ἱστορικὸν ζήτημα, κατὰ πόσον οἱ Σλάβοι, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐπὶ αἰῶνας, ἐξησθένησαν τὸν Ἑλληνισμόν. Διότι εὐρέθη εἰς παραδοξολόγος ἱστορικὸς νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἐκείνων Σλάβων. Ἄλλοι πάλιν σπουδαῖοι ἱστορικοὶ κατεπολέμησαν τὴν φαντασιώδη αὐτὴν θεωρίαν καὶ σήμερον κανεὶς δὲν πιστεύει τοιοῦτον μῦθον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τότε ἔμειναν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Στερεάν, ἰδίως εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀρκετοὶ Σλάβοι, οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως αὐτοκράτορες εἰργάσθησαν μὲ ἐπιμομὴν ἐπὶ αἰῶνας νὰ τοὺς καθυποτάξουσιν καὶ νὰ τοὺς ἐξελληνίσουσιν.¹

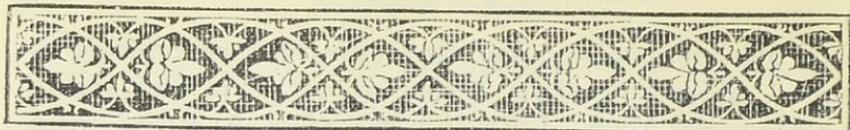
1. Ὁ Γερμανὸς Φαλμερόγερ εἶπεν ὅτι ἐξεσλαβίσθη ἡ Ἑλλάς. Ἀντίκρουσαν ὅμως αὐτὸν σφοδρότατα καὶ πειστικώτατα ὁ Γερμανὸς Τσιγκάιζεν, ὁ ἰδικὸς μας Παπαρηγόπουλος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. «Οὐδέποτε ἠρνήθημεν», λέγει ὁ Παπαρηγόπουλος, ὅτι Σλαβικαὶ ἐποικίσεις ἔγιναν πολλαὶ εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἀξιῶμεν ὅμως ὅτι οἱ Σλάβοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φυλὴν, ἀλλ' ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλιπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἵχνος ἢ ὄνοματά τινα ὄρεων, ποταμῶν καὶ χωριῶν». — Ἀπὸ πολὺν καιρὸν ἔχει ἀναγνωρισθῆ, ὅτι ἡ ἀλλόκοτος καὶ τυχοδιωκτικὴ ὑπόθεσις περὶ φρικτοῦ ἐξολοθρευμοῦ ὀλοκλήρου τοῦ ἀτυχοῦς Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τελείου ἐκσλαβισμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου, πρέπει νὰ ἀποδιωχθῇ εἰς τὴν χώραν τῶν μύθων» (Γκέλτσερ).

Μετὰ τρεῖς αἰῶνας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐγκαταστάσεώς των, τὸν Ι' αἰῶνα πολὺ ὀλίγοι Σλάβοι ὑπῆρχον εἰς τὰ νότια τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο τῆς τελείας συγχωρεύσεως τόσων Σλάβων ἐπιδρομῶν δεικνύει πόσον μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις τῆς ζωτικότητος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὁ Μαυρίκιος καὶ ὁ Φωκᾶς.— Διὰ τὰ ἐπιτύχουσα τὰ λαμπρὰ κατορθώματά των οἱ Αὐτοκράτορες ἐκυβέρνων μὲ μεγάλην αὐστηρότητα. Ὁ **Μαυρίκιος** ἦτο γενναῖος, ἀλλὰ τραχὺς στρατιώτης, καὶ ἔλαβε μέτρα πολὺ αὐστηρά διὰ τὰ ἐπιφέρειν τὴν πειθαρχίαν εἰς τὸν στρατόν. Τὰ μέτρα αὐτὰ ἐπροκάλεσαν μεγάλην δυσαρεσκείαν καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ πρωτεύουσα. Ὁ στρατὸς ἀνεκίρῳξε βασιλέα ἕνα ἀγροῖκον ἀξιωματικόν, τὸν **Φωκᾶν**. Ὁ καλὸς Μαυρίκιος ἀποκεφαλίζεται τραγικώτατα μὲ τοὺς υἱοὺς του εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ἀλλὰ καὶ ὁ νέος βασιλεὺς προκαλεῖ μεγάλην ἐξέγερσιν, διότι διοικεῖ ὡς τύραννος καὶ ἀφίνει τὸ Κράτος νὰ παραλύσῃ. Τότε γίνεται ἐπανάστασις ἐναντίον τοῦ μισητοῦ τυράννου, ὁ Ἐξαρχος τῆς Ἀφρικῆς στέλλει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ στόλον τὸν νεαρὸν υἱὸν τοῦ **Ἡράκλειον**. Ὁ Φωκᾶς θανατώνεται καὶ ὁ **Ἡράκλειος** ἀνακηρύσσεται Αὐτοκράτωρ (610).

Χρυσὸν μετάλλιον.—Εἰς τὴν μίαν ὄψιν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν προτομῇ. Εἰς τὴν ἄλλην ἔφιππος θριαμβεύων.

Ψηφιδωτὸν κόσμημα Δαρνίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΑΥΤΟΥ (610 - 717)

Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Περσίαν.—
Ὁ ἀγὼν ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ. Τέλειος
ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.

Κατὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸν θρόνον ἡ θέσις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἀπελπιστικὴ. Οἱ Πέρσαι ἐξακολουθοῦν τὰς κατακτήσεις των, τὸ δημόσιον ταμεῖον εἶναι κενόν, ὁ στρατὸς εὐρίσκειται εἰς ἐξάρθρωσιν, αἱ ἐπαρχίαι ἔχουν καταστροφῆ, αἱ Ἀνατολικαὶ ἀπὸ τοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν, αἱ Εὐρωπαϊκαὶ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀβαροσλάβων. Ἐνόμιζες, ὅτι τὸ Κράτος ἦτο εἰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς του. Εἰς ἤρως ἐμφανίζεται αἰφνιδίως, ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος, ὁ ὁποῖος εἰς ὀλίγα ἔτη ἐλευθερῶνει τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς.

α'.—Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ἡρακλείου.

Ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος.—Εἰς τόσῃν μεγάλην παραλυσίαν εὗρεν ὁ Ἡράκλειος τὸ Κράτος, ὥστε πολλὰ ἔτη ἐχρειάσθη ἕως ὅτου ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Ἦτο ἀνῆρ ἰσχυρῶς θελήσεως καὶ εἶχε βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἦτο μεσηλίξ, ξανθὸς καὶ λευκός, εὐρύτερονος καὶ ὡ-

μαλέος. Μὲ μεγάλην ἐπιμονὴν κατέγινεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Κράτους, πρὸ παντὸς τοῦ στρατοῦ.

Οἱ Πέρσαι ἔξακολουθοῦν τὰς κατακτήσεις των. Προχωροῦν ἕως τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην, καταλαμβάνουν τὴν μεγάλην Ἀντιόχειαν, ἄλλας πόλεις καὶ τέλος εἰσέρχονται εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ (615). Ὁ τίμιος Σταυρός, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἀπέθανεν ὁ Σωτὴρ καὶ τὸν ὁποῖον εἶχεν εὖρει ἢ μήτηρ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἢ Ἁγία Ἐλένη, ἦτο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. Τὰ ἐπόμενα ἔτη καταλαμβάνουν τὴν Αἴγυπτον, τρῖθάνουν ἀπέναντι τῆς βασιλευούσης. Ὁ Αὐτοκράτωρ στέλλει πρέσβεις νὰ ζητήσουν εἰρήνην, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης ὁ Β΄ ἀπαντᾷ ὅτι τότε μόνον θὰ παύσῃ τὸν πόλεμον, ἂν ἀπαρνηθοῦν οἱ Ἕλληνες τὸν Ἐσταυρωμένον καὶ λατρεύουν τὸν Ἥλιον. Ἐρχεται στιγμὴ φοβερὰ, ὁ Ἡράκλειος καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀπελπισίαν καὶ σκέπτεται νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ἀφρικὴν, νὰ κάμῃ πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους τὴν Καρχηδόνα. Ὁ λαός, οἱ ἄρχοντες, τὸν ἰκετεύουν νὰ μείνῃ, ἰδίως ὁ πατριάρχης **Σέργιος**, ἀνὴρ ἰσχυρῆς θελήσεως, ἐμπυκνώνει τὸν Αὐτοκράτορα καὶ βάλλει εἰς τὴν διάθεσίν του τοὺς θησαυροὺς τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ τότε, «ὅμοιος μὲ λέοντα, ὁ ὁποῖος ἐκοιμᾶτο καὶ ἐξύπνησεν», ἐξηγέρθη ὁ Χριστιανὸς βασιλεὺς καὶ ἔγινεν ὁ **ὑπέρομαχος τοῦ Χριστοῦ**.

Αἰ πρῶται ἐκστρατεῖαι.— Ἀφοῦ ἐώρτασεν ὁ Ἡράκλειος τὸ Πάσχα τοῦ 622, προσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Δὲν ἐφόρει τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐρυθρὰ πέδιλα βασιλέως, ἀλλὰ μελανὰ ὑποδήματα μαχητοῦ. Πίπτει πρηνῆς εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἀνακράζει : «*Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδώσης ἡμᾶς ὄνειδος εἰς τοὺς ἐχθρούς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δώσε εἰς ἡμᾶς*». Κατόπιν πορεύεται εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐπιβιβάζεται ἐπὶ τοῦ στόλου αὐτοῦ, ἀναριθμητος δὲ λαὸς ἐπευφημεῖ καὶ εὐλογεῖ τὸν βασιλέα, καὶ ἀπὸ μυριάδας στομάτων ἀκούεται ἡ εὐχὴ νὰ βάψῃ ἐρυθρὰ ἀπὸ αἷμα Περσῶν τὰ μελανὰ πέδιλά του.

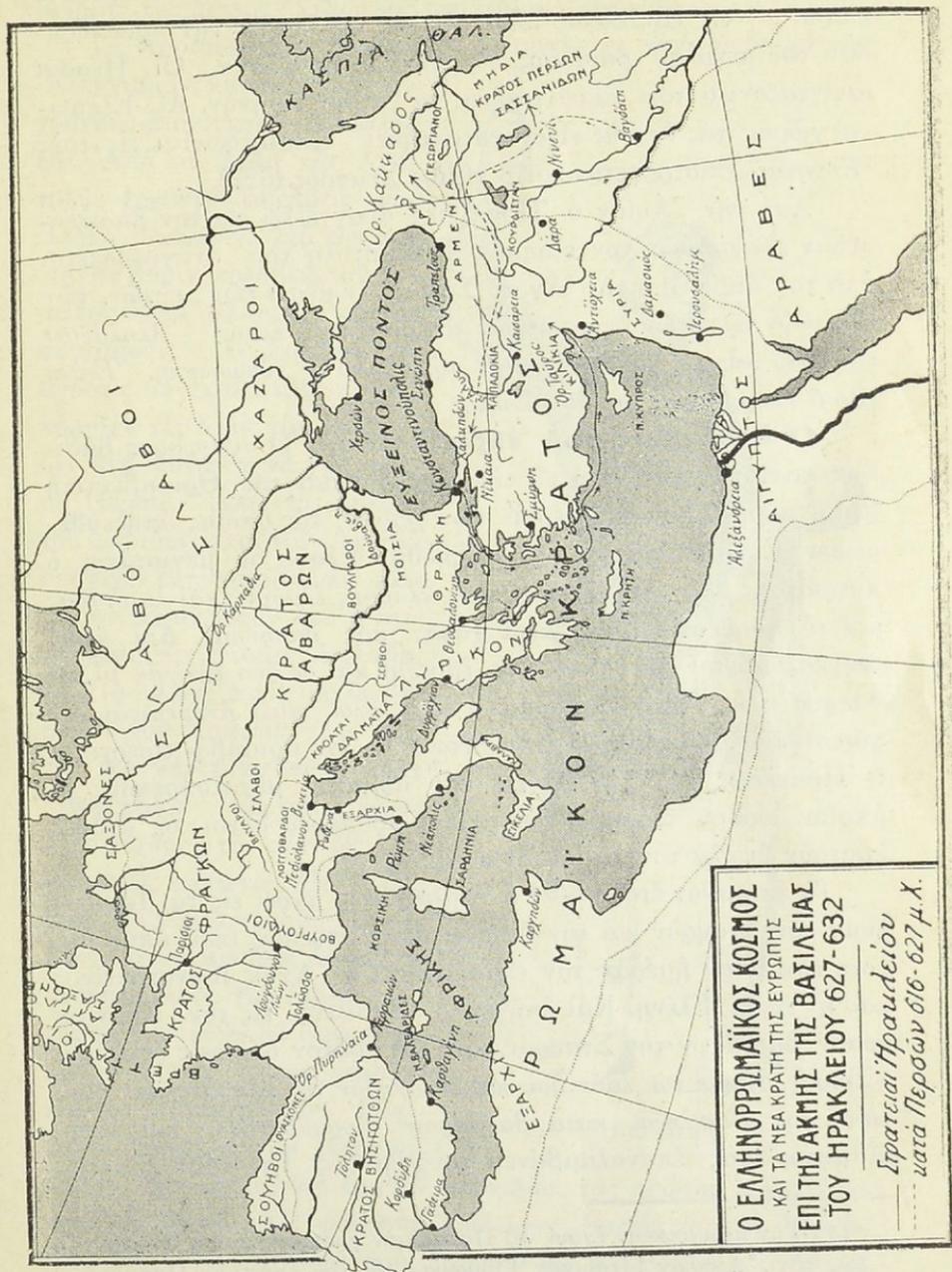
Ὁ Ἡράκλειος ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, νικᾷ τοὺς Πέρσας καὶ ἐπανέρχεται θριαμβευτῆς εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Τὸ ἐρχόμενον ἔτος (623), ἀφοῦ κατὰ τὴν πρώτην ἐκστρατείαν ἠλευθέρωσε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀποφασίζει νὰ μεταφέρει

τὸν πόλεμον εἰς αὐτὸ τὸ Περσικὸν Κράτος. Ἐπὶ τρία ἔτη μὲ τὸν νικηφόρον στρατὸν τοῦ διατρέχει τὴν Ἀρμενίαν, τὰς χώρας τοῦ Εὐφράτου, τὴν Συρίαν. Παντοῦ καρδίζει ὁ Αὐτοκράτωρ θριαμβευτικὰς νίκας, ἀπελευθερώνει χριστιανοὺς αἰχμαλώτους καὶ χριστιανικὰς χώρας. Πολλὰς πόλεις καὶ χωρία ἐκνείουσεν, λέγουσιν αἱ παλαιοὶ ἱστορικοί. Οἶναοὶ τοῦ Ἡλίου ἀνατρέπονται, τὸ πῦρ τῶν μάγων σβύνεται, τὰ ἀγάλματα τοῦ μεγάλου βασιλέως κατασυντρίβονται. Οἱ σατράπαι τῆς Περσίας, οἱ εὐπατριδαὶ «*πᾶν τὸ Περσικὸν ἄνθος*», φονεύονται ἢ αἰχμαλωτίζονται.

Ἡ πολιορκία τῆς Πόλεως.— Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι δὲν ἀφίνουν τὸν ἀγῶνα χωρὶς ἀντίστασιν, ὁ Χοσρόης στέλλει ἕνα ἀπὸ τοὺς στρατοὺς του νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ Πέρσαι ἔχουν σύμμαχον ἰσχυρόν, τὸν χαγᾶνον (ἀρχηγόν) τῶν Ἀβάρων, ὁ ὁποῖος σύρει μαζί του καὶ ἄλλα βάρβαρα φύλα. Ὁ χαγᾶνος ζητεῖ αὐθαδῶς νὰ τοῦ παραδοθῇ ἡ πόλις, παραγγέλλει εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθοῦν «*παρὰ μόνον ἂν γίνουν ἰχθύες διὰ νὰ φύγουν διὰ τῆς θαλάσσης ἢ περρωτοὶ διὰ ν' ἀέλθουν εἰς τὸν οὐρανόν*». Οἱ κάτοικοι μὲ περιφρόνησιν ἀποκρούουν τὰς προτάσεις του, ἐμψυχώνονται ἀπο τὸν σθεναρὸν πατριώτην Σέοργιον καὶ ἀμύνονται γενναίως κατὰ τῶν βαρβάρων. Οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀβαραὶ ἀποκρούονται, καὶ σώζεται ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς ἐχθροὺς ἡ «*θεοφύλακτος*» πόλις (626).

Ἡ νίκη τοῦ Σταυροῦ.— Μόλις ἔμαθεν ὁ Ἡράκλειος, ὅτι ἐλυτρώθη ἡ Πόλις, ἐκκινεῖ ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀράξου καὶ φθάνει εἰς τὸν Τίγρητα παντοῦ νικηφόρος. Κατέρχεται τὸν ῥοῦν τοῦ μεγάλου ποταμοῦ καὶ πλησίον τῆς ἀρχαίας Νινευὶ καταρροπώνει τὸν στρατὸν τὸν Περσῶν (627). Εἰς τοὺς ἰδίους ἐκείνους τόπους ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, χίλια ἔτη πρότερον, εἶχε τρέψει εἰς φυγὴν ἕνα ἀπὸ τοὺς προγόνους τοῦ Χοσρόη!

Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος εἶναι κτισμένα τὰ πολυτελῆ παλάτια τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων. «*Ἄπειρα εἶναι τὰ πλοῦτη καὶ τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια εὔρον εἰς αὐτὰ οἱ Βυζαντινοί. Εὔρον σπανιώτατα ἀρώματα, πλῆθος μεταξωτὰ ὑφάσματα, ἄφθονον «*ἀσημικόν, ἐνδύματα ὀλοσηρικὰ* (ὀλομέταξα), *θανυμαστοὺς τάπητας καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα πολύτιμα πράγματα*. Πρὸ παντὸς ἠΰφραναν τὴν καρδίαν τοῦ Ἡρακλείου τριακόσαι σημαῖαι χρι-*

Ο ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
 ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΚΡΑΤΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ 627-632

Ιστορική Γραφεία
 κατά Παρών 616-627 μ.Χ.

στιανικαί, τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εἶχον κυριεύσει κατὰ διαφόρους καιρούς». Ὁ Ἡρόκλειος πλησιάζει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, εἰς τὴν Κτησιφῶντα. Οἱ Πέρσαι ἀναγκάζονται τότε ταπεινωμένοι νὰ ζητοῦν εἰρήνην. Αἱ Ἑλληνικαὶ γῶραι, τὰς ὁποίας εἶχον κατακτήσει, ἐπιστρέφονται εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπιστρέφεται καὶ ὁ τίμιος Σταυρὸς (628).

Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ὁ Ἡρόκλειος ἀναγγέλλει εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὴν χαρμόσουν εἶδησιν. Ἡ ἐπιστολὴ του ἀναγινώσκεται ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν ἐπευφημιῶν ἀναριθμήτου λαοῦ: «*Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ. Ἔπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομισήτος Χοσρόης*».

Ὁ Θριάμβος τοῦ Ἡρόκλειου.—Ὁ νικηφόρος βασιλεὺς κινεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Θριαμβευτικῇ ἦτο ἡ πορεία του διὰ μέσου τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἀπληρευθέρωσεν. Εἰς προϋπάντησίν του ἐξῆλθον ὁ λαός, οἱ μεγιστᾶνες, ὁ πατριάρχης Σέργιος «*βασιάζοντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας καὶ εὐφημοῦντες αὐτόν μετὰ χαρᾶς καὶ δακρύων. Καὶ ἀφοῦ ἐνηγκαλισθῆσαν πατὴρ καὶ υἱός, ἔβρεξαν καὶ οἱ δύο τὴν γῆν μετὰ δάκρυνά των. Ἀφοῦ εἶδε τοῦτο ὁ λαός, ὅλοι μαζί ἀνέπεμψαν εὐχαριστηρίους ὕμνους εἰς τὸν Θεόν*» (1). Ἐν θριάμβῳ εἰσέρχεται ὁ Ἡρόκλειος εἰς τὴν Πόλιν ἐπὶ ὄσματος μεγαλοπρεποῦς, τὸ ὁποῖον σύρουν τέσσαρες ἐλέφαντες, προπορευόμενοι δὲ ἄνδρες κρατοῦν ὑψηλὰ τὸν τίμιον Σταυρόν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (629) ὁ Αὐτοκράτωρ φέρει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸν Σταυρόν καὶ τὸν ὑψώνει μεγαλοπρεπῶς ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε τὴν ἰδίαν ἡμέραν τὸν εἶχον στήσει ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ἡ Ἁγία Ἐλένη. Καὶ ἐπῆγεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Κρανίου τόπον βασιάζων τὸν Σταυρόν, καθ' ὃν χρόνον οἱ ἱερεῖς ἔψαλλον: «*Σῶσον, Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος*», καὶ ἀναριθμητος λαὸς ἐπαναλαμβάνει τοὺς ὕμνους. Τὴν 14ην Σεπτεμ-

(1) Τὴν περιγραφὴν ἔχουν τὸ Πασχάλιον χρονικὸν καὶ ὁ Θεοφάνης.—Βλ. τὸν Ἄγγλον ἱστορικὸν Γίββωνα καὶ τὸν ἡμέτερον Παπασηγόπουλον.

βρίου ἐκάστου ἔτους ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν πανηγυρίζει τὴν ἱερὰν μνήμην τῆς διπλῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ.

Τὰ τρόπαια τοῦ Ἡρακλείου λαμπρύνουν τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν, καὶ εἰς τοὺς συγχρόνους παρήγαγον κατάπληξιν. Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἔρχονται πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων, ἀπὸ τὴν μακρινὴν Δύσιν πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας διὰ νὰ τὸν συγχαροῦν. « Ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος, λέγει ὁ Γίββων, διεκήρυξεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ νικηθοῦν οἱ Πέρσαι. Ἀπὸ τὰς ἡμέρας τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ Ἀννίβα δὲν εἶχεν ἐκτελεσθῆ τόσον τολμηρὸν ἔργον, ὅσον ἦτο ἡ ἐπιχείρησις τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἡράκλειος πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Κράτους».

Ὁ νέος ἐχθρὸς. Οἱ

Ἄραβες.—Αἰφνιδίως ὅμως ἄλλος ἐχθρὸς τῆς πίστεως ἐπιπίπτει ὡς κεραυνός. Ποῖος ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι εἰς ἄγνωστος λαὸς τῆς ἐρήμου ἐντὸς ὀλίγων ἔτων θὰ ἔφερει εἰς κίνδυνον τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν; Εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν Ἱερουσα-

λήμ ὁ Ἡράκλειος, ὅτε ἔμαθεν αἰφνιδίως τὰς πρώτας κατακτήσεις τῶν **Ἀράβων**. Ὡς φοβερὸν μετέωρον ἐνσκήπτουν οἱ Ἄραβες ἀπὸ Νότου, ἀνέρχονται πρὸς Βορρᾶν καὶ κατακλύζουν τὰς ἐπαρχίας συγχρόνως καὶ τοῦ Περσικοῦ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Κρά-

Ἡράκλειος.

τους. Καὶ τὸ μὲν Περσικὸν Κράτος καταλύεται ἀμέσως. Ἡ πάλη ὅμως μεταξύ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἀράβων ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν 400 ἀκόμη ἔτη, καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη ἕως σήμερον μὲ τοὺς διαδόχους αὐτῶν τοὺς Τούρκους!

Αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Συρίας ἀρχίζουν νὰ πίπτουν, ἡ μία ὕστερον ἀπὸ τὴν ἄλλην, εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡρακλείος τρέχει ὁ ἴδιος μὲ τὸν στρατὸν του, ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων εἶναι ἀκάθεκτος, ὁ ἀήττητος ἕως τώρα Αὐτοκράτωρ δὲν κατορθώνει τίποτε σπουδαῖον, καὶ παλαίει ματαίως ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ὀρμητικὸν χεῖμαρρον. Ἡ Ἱερουσαλήμ παραδίδεται εἰς τοὺς Ἀραβας (637) διὰ συνθηκῶν, τὰς ὁποίας ὑπέγραψεν ὁ Χαλίφης, ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων, μὲ τὸν πατριάρχη τῆς ἱερᾶς πόλεως. Διὰ τῶν συνθηκῶν τούτων ἐξασφαλίζονται εἰς ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς κατοίκους ἡ ζωὴ καὶ ἡ διατήρησις τῆς πίστεως αὐτῶν, καὶ οὕτω διὰ πρώτην φορὰν ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ προνόμια εἰς τὸν Ὀρθόδοξον Χριστιανισμόν. Ἀμέσως μετὰ τὴν Ἱερουσαλήμ πίπτει ἡ **Ἀντιόχεια** ἔπειτα ὀλόκληρος ἡ Συρία καὶ ἡ Μεσοποταμία. Μὲ τὴν ἰδίαν ταχύτητα κατακτοῦν οἱ Ἀραβες καὶ τὴν **Αἴγυπτον**, πίπτει καὶ ἡ μεγάλη Ἀλεξάνδρεια. Αἱ δύο λαμπρότεραι πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας μετὰ τὴν βασιλεύουσαν ἔχουν πέσει εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, καὶ αἱ δύο μεγάλαι χῶραι, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ αἰῶνας ἐξωγογήθη καὶ ἤνθησε λαμπρότατος ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἔχουν ἀπολεσθῆ διὰ παντός.

Εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ Ἡρακλείου ἐπεφυλάσσετο ἡ τιμὴ νὰ σταματήσουν τὸν χεῖμαρρον τῶν Ἀράβων, νὰ σώσουν τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν, πρέπει νὰ γνωρίσωμεν καλύτερα τὸν μέγαν ἐκείνον λαόν, ὁ ὁποῖος εἶχε πολὺ μεγάλην δρᾶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

β'.—Οἱ Ἀραβες καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ.

Ἡ Ἀραβία καὶ οἱ Ἀραβες.—Ἡ Ἀραβικὴ χερσόνησος εἶναι ἄγονος καὶ πολὺ ὀλίγοι κάτοικοι δύνανται νὰ ζήσουν εἰς αὐτήν. Εἰς τὰς ἀκτὰς πρὸς τὴν Ἀφρικὴν τὸ ἔδαφος εἶναι

εὐφορον, ἐκεῖ ἦτο ἡ *εὐδαίμων Ἀραβία* τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἐκεῖ εἶχε συγκεντρωθῆ ὁ πληθυσμὸς καὶ ἦσαν πόλεις, ἡ *Μέκκα*, ἡ *Μεδίνα*. Ὁ πληθυσμὸς ὅλης τῆς Ἀραβίας σήμερον θὰ εἶναι περὶ τὰ 4 ἑκατομμύρια, δὲν θὰ ἦτο περισσότερος τὸν 7ον αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀράβων.

Οἱ κάτοικοι ὠνομάζοντο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα *Ἀραβες*¹. Ὁ Ἀραβ ἔχει κανονικὸν πρόσωπον καὶ σῶμα ῥωμαλέον, τὸ ἔνδυμά του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν ὑποκάμισον καὶ ἓνα πλατὺν μανδύαν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἦσαν ἐνδεδυμένοι οἱ παλαιοὶ Ἀραβες. Μὲ πάθος ἠγάπων τὸν πόλεμον, ὅπως οἱ σημερινοὶ *Βεδουῖνοι* (ἄνθρωποι τῆς ἐρήμου), καὶ ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ μίαν ἐλαφρὰν λόγχην, μὲ τόξον, μὲ μικρὰν στοργγυλὴν ἀσπίδα.

Ὁ Μωάμεθ.—Οἱ Ἀραβες ἦσαν χωρισμένοι εἰς πολλὰς φυλάς. Μεταξὺ τῶν ὑπῆρχεν εἰς δεσμός, ἐν κοινὸν ἱερόν, ἡ ἱερὰ πόλις Μέκκα, ὅπου ἦτο ὁ ναὸς *Καάβα*, καὶ ὅπου μετέβαινον ἀπὸ πολὺ μακρὰν εἰς προσκύνημα, ὅπως καὶ σήμερον. Ἡ θρησκεία τῶν ἦτο ὁ πολυθεῖσμός, λατρεία τῶν εἰδώλων, πολλοὶ ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ ἐγνώριζον τὸν ἓνα Θεόν².

Εἷς πτωχὸς ποιμὴν Ἀραβ, ὁ *Μωάμεθ*, μίαν ἡμέραν εἶδεν ἐν ὄραμα: ἐν ὃν ὑπερφυσικὸν παρουσιάσθη ἐνώπιόν του καὶ τοῦ εἶπε: *κήρυξε!* Ἦτο ὁ ἄγγελος Γαβριήλ. Ἀπὸ τότε ὁ Μωάμεθ ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ὡς προφήτην ὑποχρεωμένον ν' ἀποκαλύψῃ τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Κατ' ἀρχὰς εὔρε μεγάλην ἀντίστασιν μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ, ἠναγκάσθη μάλιστα διὰ τὴν σῶσιν τὴν ζωὴν του, νὰ φύγῃ εἰς τὴν πόλιν *Μεδίναν*, ἡ ὁποία ἔγινεν ἡ πόλις τοῦ προφήτου³. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας κατώρθωσεν ὁ Μωάμεθ νὰ διαδώσῃ τὴν διδασκαλίαν του εἰς ὅλην τὴν Ἀραβίαν. *Διὰ τῆς θρησκείας εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἐνότητα τοῦ Ἀραβικοῦ λαοῦ.*

1. Εἶναι *σημίται*, φυλὴ συγγενὴς μὲ τοὺς ἀρχαίους Φοίνικας καὶ μὲ τοὺς Ἑβραίους.

2. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῆ ἀπὸ τὴν Ἀβυσσηνίαν, ὅπου τὸν εἶχον κηρύξει Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι.

3. Τὸ ἔτος τῆς φυγῆς τοῦ Μωάμεθ εἶναι τὸ ἔτος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ χρονολογία τῶν Μωαμεθανικῶν λαῶν (λέγεται *Ἑγίρα*, τὸ 622).

Βυζαντινὴ Ἱστορία Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε'

Τὸ Κορόνιον.— Ὅσακις ὁ Μωάμεθ ἐδίδασκεν, οἱ πιστοὶ ἔγραφον τὰ λόγια του εἰς φύλλα φοίνικος καὶ τεμάχια δέσματος. Ἀπὸ τὰ λόγια αὐτὰ συντετάχθη ἀργότερα τὸ **Κορόνιον** (ἀνάγνωσις), τὸ ἱερὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ ὀνομάζει τὴν θρησκείαν του **Ἰσλάμ**, ὑποταγὴν (εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ): «*Δὲν ὑπάρχει παρὰ εἰς μόνος Θεός, ὁ Ἄλλάχ, καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ*».

Τὸ **Μουσουλμανικὸν** δόγμα, ὅπως ὀνομάζεται τὸ δόγμα τῶν **πιστῶν**, εἶναι πολὺ ἀπλοῦν. Ὁ Θεὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν προφητῶν του, ὁ Ἀβραάμ, ὁ Μωϋσῆς, ὁ Χριστὸς εἶναι προφήται, ὁ μεγαλύτερος προφήτης εἶναι ὁ Μωάμεθ. Τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως θ' ἀναστηθοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ θὰ κριθοῦν, οἱ ἀσεβεῖς, οἱ κακοὶ θὰ ῥιφθοῦν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸν Ἄδην, οἱ δὲ πιστοὶ θὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν παράδεισον, ὅπου τρέχουν ῥυάκες καθαροῦ ὕδατος, γάλακτος καὶ οἴνου καὶ ὅπου θὰ ὑπηρετοῦνται ἀπὸ ὠραίας παρθένους, «*οὐρί*». Ἄξιοι τοῦ παραδείσου εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν, κάμνουν τακτικὰ τὰς προσευχάς, τὰς νηστείας των καὶ ἐλεημοσύνας, πρῶτοι δὲ ἀπὸ ὅλους πηγαίνουν εἰς τὸν παράδεισον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι πίπτουν εἰς τὸν πόλεμον διὰ τὴν διάδοσιν τῆς θρησκείας τοῦ **Ἄλλάχ**.

Αἱ κατακτήσεις.— Ὁ Μωάμεθ εἶπεν εἴπει: *Κάμετε τὸν πόλεμον ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν πιστεύουν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν προφήτην του*. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ (632) οἱ Ἀραβες ἤρχισαν τὸν **ἱερὸν πόλεμον**. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἶχεν ἀμύθητα πλοῦτη, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων εἶχε πλουσίαν χώραν, καὶ οἱ Ἀραβες, συνηθισμένοι εἰς πολὺ πτωχὸν βίον, ἐρρίφθησαν ἀκράτητοι εἰς τὰς εὐφόρους χώρας, ὅπου θὰ εὗρισκον πλοῦσια λάφυρα καὶ εἶχον ἐμπρὸς των τὸν παράδεισον. Εἰς κάθε μάχην καθυποτάσσουν καὶ ἀπὸ μίαν μεγάλην χώραν.

Πρώτη καθυποτάσσεται ἡ Ἑλληνικὴ Συρία (638) εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καὶ κατόπιν ἐν μέρος τῶν Ἀράβων βαδίζει πρὸς κατάκτησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ γίνονται ἐπὶ αἰῶνας, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀκούραστοι ἐχθροὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' ἄς ἀκολουθήσωμεν ἤδη αὐτοὺς εἰς τὴν ὅλην ἐξάπλωσιν των εἰς τὸν κόσμον. Ἄλλος στρατὸς ἐβάδισε πρὸς

Α. καὶ καθυπέταξε τὴν Περσίαν καὶ κατέστρεψε τὸ ἀγέρωχον γένος τῶν Σασσανιδῶν (640). Τρίτος στρατὸς διευθύνεται πρὸς Δ. καὶ καταλαμβάνει τὴν Αἴγυπτον, ἔπειτα τὴν Βυζαντινὴν Ἀφρικὴν. Κατόπιν οἱ Ἄραβες διέρχονται τὸν πορθμὸν τοῦ Γιβραλτᾶ, εἰσορμοῦν εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ καταστρέφουν τὸ βασίλειον τῶν Βησιγότθων (711). Ἡ κυριαρχία των εἰς τὴν Ἰσπανίαν διήρκεσε σχεδὸν ὀκτὼ αἰῶνας. Μετ' ὀλίγον διέρχονται τὰ Πυρρηναῖα καὶ εἰσορμοῦν εἰς τὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ τότε ὁ ἀνδρεῖος *δουξ* (ἀρχηγὸς) τῶν Φράγκων *Κάρολος Μάρτελος* κατάρθωσε καὶ συνέτριψε τοὺς ἐπιδρομεῖς εἰς τὴν μάχην τοῦ *Πικταβίου* (Ποατιέ, 732).

Αἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων ὑπῆρξαν κεραυνοβόλοι. Μόλις 50 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ εἶχον προχωρήσει σχεδὸν ἕως τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανόν, μετὰ 100 δὲ ἔτη τὸ Ἀραβικὸν Κράτος ἦτο ἀπέραντον, ἔξετείνετο ἀπὸ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν ἕως τὰ Πυρρηναῖα. Τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος (κατὰ τὸ 750) εἶχε λάβει πέρασ ἢ κατάκτησις.

Τὸ Ἀραβικὸν Κράτος.—Οἱ πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Μωάμεθ εἶχον τὸν τίτλον *Χαλίφαι* (τοποτηρηταὶ τοῦ προφήτου). Τὸ ἀπέραντον ὅμως κράτος ταχέως διμελίσθη, καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας εἰς τὸ τέλος προέκλυψαν τρία μεγάλα *Μουσουλμανικὰ Κράτη*, τρία *Χαλιφᾶτα* : ἓν εἰς τὴν Ἀσίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν *Βαγδάτην*, ἄλλο εἰς τὴν Ἀφρικὴν μὲ πρωτεύουσαν τὸ *Κάιρον* καὶ τρίτον εἰς τὴν Ἰσπανίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν *Κορδοῦην*.

Τὰ τρία Χαλιφᾶτα διετηρήθησαν πολὺν χρόνον εἰς ἕξοχον ἀκμὴν. Ἄλλ' οἱ Ἄραβες περιέπεσαν ἀπὸ τὸν Ι' αἰῶνα εἰς μεγάλας ἔριδας, πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς, πολλοὶ στρατηγοὶ, *ἐμίραι* (*ἀμιράδες*, ὅπως τοὺς ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί), ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς ἀνεξαρτήτους. Εἰς τὰς χώρας τοῦ *ἐνὸς μεγάλου Ἀραβικοῦ Κράτους* ἰδρύθησαν μὲ τὸν καιρὸν ὅπως εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τὸ Ῥωμαϊκόν, πολλὰ *Μουσουλμανικὰ Κράτη*¹. Ἐν ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρξε μετὰ αἰῶνας καὶ τὸ Κράτος τῶν Τούρκων, τὸ

1. Εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀλγερίαν, τὸ Μαρόκον κλπ.

ὅποιον ἐπέπρωτο, ἀφοῦ δὲν κατώρθωσαν οἱ Ἀραβες, νὰ καταστρέψῃ αὐτὸ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ κυβέρνησις τῶν Χαλιφῶν.— Ὁ Χαλίφης ἦτο ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ Κράτους, τὴν δὲ κυβέρνησιν ἀπετέλουν οἱ **βεξίραι**, εἶδος ὑπουργῶν. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπῆρχον ἰδιαίτεροι διοικηταί, ὁ δὲ **καδῆς** (ὁ δικαστὴς) ἀπένεμε τὴν δικαιοσύνην, συμφώνως πρὸς τὸ Κοράνιον. Ὅλαι αἱ ὑπηρεσίαι ὑπῆγοντο εἰς διάφορα **ντιβάνια**, γραφεῖα, διεξήγοντο δὲ κυρίως ἀπὸ Ἑλλήνας καὶ Πέρσας ὑπαλλήλους. Τὸ σπουδαιότερόν των ἔργον ἦτο νὰ εἰσπράττουν τοὺς φόρους (**χαράτζι**), ἐπλήρωον δὲ τοὺς φόρους οἱ ὑπόδουλοι λαοί, οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ὅποιοι εἶχον κρατήσει τὴν θρησκείαν των, οἱ **ἑαγιάδες**. Τὴν διοργάνωσιν αὐτὴν παρέλαβον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὑπὸ τοιοῦτον δὲ σύστημα ἔζησαν οἱ Ἕλληνες τέσσαρας αἰῶνας κατὰ τὸν χρόνον τῆς δουλείας.

Ἡ Ἀραβικὸς πολιτισμός.— Ἐφ' ὅσον οἱ Ἀραβες ἦσαν κλεισμένοι εἰς τὴν Ἀραβίαν, εἶχον μείνει βάρβαροι. Ὅτε ἦλθον εἰς συνάφειαν μὲ τοὺς λαοὺς, τοὺς ὁποίους κατέκτησαν, ἀνέπτυξαν λαμπρότατον πολιτισμόν. Τὰ κέντρα εἶναι αἱ πρωτεύουσαι τῶν Χαλιφάτων. Κάθε φαντασίαν ὑπερβαίνουν αἱ διηγήσεις τῶν παλαιῶν περιηγητῶν, οἱ ὅποιοι εἶδον οἱ ἴδιοι τὴν ἀπίστευτον πολυτέλειαν, τὰ ἀστείρευτα πλούτη τῶν παλατιῶν τῆς Βαγδάτης, τοῦ Καΐρου καὶ τῆς Κορδοῦης. Πολλοὶ Χαλίφαι ὑπῆρξαν ὀνομαστοί, ὁ πλέον φημισμένος εἶναι ὁ **Ἀρὸν ἀλ Ρασίδ** (κατὰ τὸ 800).

Εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ Μουσουλμάνοι ἔμαθον τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, τὸν τρόπον νὰ διανέμουν τὸ ὕδωρ καὶ τὴν τέχνην νὰ ποτίζουν¹. Εἰς τὰς χώρας ἐπίσης τῆς Ἀνατολῆς οἱ Ἀραβες εὔρον ἀνθηρὰς βιομηχανίας, τὰς ὁποίας ἐτελειοποίησαν, διέπρεψαν δ' αὐτοὶ ἰδίως εἰς τὴν κατασκευὴν ὑφασμάτων μεταξωτῶν καὶ λεπτοῦφάντων, βελούδων καὶ ταπήτων. Μὲ μεγάλην δεξιότητα κατεργάζοντο τὰ δέρματα (τὸ μαροκίνον εἰς τὸ

1. Διὰ τῶν Ἀράβων εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλὰ νέα δένδρα καὶ φυτὰ ἄγνωστα ἕως τότε (τὸ ζαχαροκάλαμον, τὸ ῥύζι, ἡ μορέα, τὸ βαμβάκι καὶ πολλὰ ἄλλα).

Μαρόκον), τὰ ὄπλα καὶ μάλιστα τὰ χαλύβδινα ἐλάσματα τῶν ξιφῶν (**δαμασκηνά**, εἰς τὴν Δαμασκόν). Ἐξάισια ἰδίως εἶναι τὰ κομποτεχνήματα μὲ ἐγκολλήσεις ἀπὸ ἔλεφαντοστοῦν καὶ μάργαρον (σιντέφι). Ἡ πλουσία αὕτη βιομηχανία τῶν Ἀράβων ἔδωκε γέννησιν εἰς πολὺ ζωηρὸν ἐμπόριον, τὰ καραβάνια ἐπήγαινον μακρὰν μὲ τὰ ἐμπορεύματα, ἔφθανον καὶ ἕως τὴν Κίναν¹.

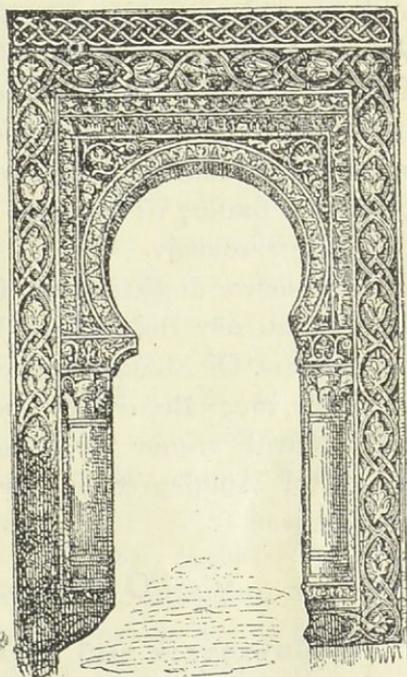
Αἱ Ἐπιστήμαι καὶ αἱ Τέχναι.—Εἰς τὰς ἐπιστήμας οἱ Ἀραβες ἔκαμαν μεγάλας προόδους, ἰδίως δὲ τὰ μαθηματικά, ἢ ἄλγεβρα, ἢ ἀστρονομία, ἢ γεωγραφία ὀφείλουν πολλὰ εἰς τοὺς Ἀραβας. Μεγάλην δὲ φήμην ἀπέκτησαν καὶ εἰς τὴν ἱατρικὴν, οἱ Ἀραβες **ἀλχημισταὶ** εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν νεωτέρων χημικῶν. Εἰς ὅλους ὅμως τοὺς κλάδους τῆς μαθήσεως οἱ Ἀραβες ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ ἀγαπητός των φιλόσοφος.

Μὲ πάθος προσέτι ἠσχολοῦντο εἰς τὴν ποίησιν. Ἡ Βαγδάτη καὶ ἡ Κορδοῦη ἀνεδείχθησαν λαμπρόταται ἐστίαὶ γραμμάτων. Πολύαριθμα σχολεῖα, πανεπιστήμια, βιβλιοθῆκαι, ἀκόμη καὶ φιλολογικοὶ σύλλογοι ἐστόλιζον τὰς μεγάλας Ἀραβικὰς πόλεις. Εἰς ὅλα ταῦτα οἱ Ἀραβες ἐμιμήθησαν τὰς περιφήμους **Ἑλληνικὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως**. «Ὅτε ὁ Χαλίφης Ἀλ-Μαμούν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ συναθροίσουν τὰ συγγράμματα τῆς Ἑλλάδος. Διέταξε νὰ μεταφραστοῦν εἰς τὴν Ἀραβικὴν γλῶσσαν ἀπὸ καλοὺς μεταφραστὰς καὶ παρεκίνει τοὺς ὑπάρχουσας του νὰ τὰ διαβάσουν μ' ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιμονήν» (κατὰ τοὺς παλαιοὺς Ἀραβας ἱστορικοὺς καὶ τὸν Γίββωνα).

Ἡ δὲ **Ἀραβικὴ τέχνη** ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν καὶ τὴν Περσικὴν. Τὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι πρὸ παντὸς τὰ

1. Αἱ σχέσεις τῶν Ἀράβων μὲ τὴν Κίναν ἔχουν μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν πολιτισμόν. Ἀπὸ ἐκεῖ οἱ Ἀραβες παρέλαβον καὶ διέδωκαν εἰς τὴν Εὐρώπην τρεῖς μεγάλας ἐφευρεσεις, τὴν **πυξίδα**, τὴν **πυρίτιδα** καὶ τὸν **χάρτην**.

ιερά των τεμένων (*τζαμιά*) διὰ τὴν προσευχὴν, καὶ τὰ παλάτια διὰ τὴν κατοικίαν τῶν Χαλιφῶν. Τὸ τέμενος περιλαμβάνει μίαν μόνον αἴθουσαν, ὅπου εἶναι ὁ ἄμβων καὶ τὸ ἱερόν, εἰς δὲ τὴν γωνίαν ὑψώνεται ὁ *μιναρές*, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ *μουεζίνης* καλεῖ εἰς προσευχὴν τοὺς πιστοὺς. Τὰ Ἀραβικὰ ὅμως δὲν ἔχουν οὔτε τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν χάριν τῶν Ἑλληνικῶν, οὔτε τὴν ἐπιβλητικὴν στερεότητα τῶν Ῥωμαϊκῶν. Ἐχουν ὅμως θαυμασίαν ἔλαφρότητα καὶ κομψότητα¹. Εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ ἔξοχα κοσμήματα μὲ χιλίων εἰδῶν περιπλεκόμενα γεωμετρικὰ σχήματα καὶ σχέδια φυτῶν, ἀνθέων, φυλλωμάτων, αἱ διακοσμῆσεις δ' αὐταὶ εἶναι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν *ἀραβουργήματα*.

Πύλη Ἀραβικοῦ τεμένους μὲ ποικίλα ἀραβουργήματα.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἀράβων. — Ὁ λεγόμενος Ἀραβικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶναι δημιούργημα τῶν ἔξ αἵματος Ἀράβων, κυρίως προέρχεται ἀπὸ τὸν Περσικόν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον μεταβληθῆ, ὅταν κατέκτησαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Ἀράβων συνίσταται μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι ἔφεραν εἰς συνάφειαν διαφόρους λαοὺς, συνεχώνευσαν διαφόρους πολιτισμοὺς καὶ ὑπῆρξαν ὁ ἑνωτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης.

1. Ὀνομαστὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι τὸ περίφημον τζαμί τῆς Κορδούης τοῦ Ἡ' αἰ., ἰδίως τὸ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης καὶ ἡ Ἀλάμβρα τῆς Γρενάδης, θαυμάσια παλάτια τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰ.

Βυζαντινοὶ καὶ Ἄραβες¹. — Αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας οἱ Ἄραβες κατέκτησαν εἰς τὴν προέλασίν των, ἦσαν χῶραι Ἑλληνικαὶ μὲ ἀνθηρότατον Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ἢ **Συρία** καὶ ἡ **Αἴγυπτος**. Ὁ πρῶτος πολιτισμὸς, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισαν, ἦτο ὁ Ἑλληνικὸς. Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὀφείλουσιν οἱ Ἄραβες τὴν ἐπίδρασιν των εἰς τὰ γράμματα, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καὶ ὀλόκληρον σχεδὸν τὸν πολιτισμὸν των. Τὰ πολυτελεῆ παλάτια τῶν Χαλιφῶν ἦσαν στολισμένα κατὰ μίμησιν τῶν Βυζαντινῶν παλατιῶν. Τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν βλέπομεν ἰδίως εἰς τὰ τεμένη των, εἰς τὰ ὁποῖα τὸ σχέδιον, μὲ τὸ ὁποῖον εἶναι κτισμένα, ὁ τροῦλλος, ὁ ὁποῖος τὰ σκεπάζει, εἶναι δανεισμένα ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν.

Ἐπὶ αἰῶνας διήρκεσαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' ὑπῆρξαν καὶ ἐποχαὶ εἰρηνικῶν σχέσεων. Οἱ Χαλίφαι ἐπροσπάθουν νὰ προσελκύουσιν εἰς τὰς αὐτὰς των τοὺς Βυζαντινοὺς σοφοὺς καὶ καλλιτέχνας, ἀλλὰ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἐτίμων τοὺς Ἄραβας ὅπως ἄλλοτε καὶ τοὺς Πέρσας, καὶ οἱ Ἄραβες ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων.

γ'. — Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ.

Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. — Τοὺς μεγάλους ἀγῶνας ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ διεξήγαγον οἱ αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουσιν τὴν *δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου*. Οἱ δύο πρῶτοι, ὁ **Κώνστας** καὶ ὁ **Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνάτος**, κατάρθωσαν μὲ ὑπερανθρώπους ἀγῶνας νὰ σταματήσουν τοὺς Ἄραβας (641—685).

Μετὰ τοὺς δύο ἀναξίους υἱοὺς τοῦ Ἡρακλείου ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ ἐγγονὸς του **Κώνστας** (641—668), ὁ ὁποῖος ἦτο βασιλεὺς γενναῖος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὸ καθῆκόν του. Οἱ Ἄραβες οἱ υἱοὶ τῆς ἐρήμου, ἔμαθον καὶ τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης καὶ κατεσκεύασαν πολυάριθμον στόλον, καὶ οὕτως ἠδύναντο νὰ προσβάλλουν καὶ τὰς νήσους. Ὄρμησαν μὲ τὸν στόλον των καὶ

1. Οἱ Βυζαντινοὶ ὀνομάζουσιν τοὺς Ἄραβας **Σαρακηνοὺς** (ἀπὸ τὸ ὄνομα μιᾶς ἀρχαίας Ἀραβικῆς φυλῆς), ἢ **Ἀγαρηνοὺς** (υἱοὺς τῆς Ἀγαρ).

ἐκυρίευσαν τὴν Κύπρον, τὴν Ῥόδον, ἐληλάτησαν τὰ Ἑλληνικὰ παρσία. Ὁ Χαλίφης τῆς Συρίας Μωαβίας ἀρχίζει μεγάλας ἐτοιμασίας διὰ νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

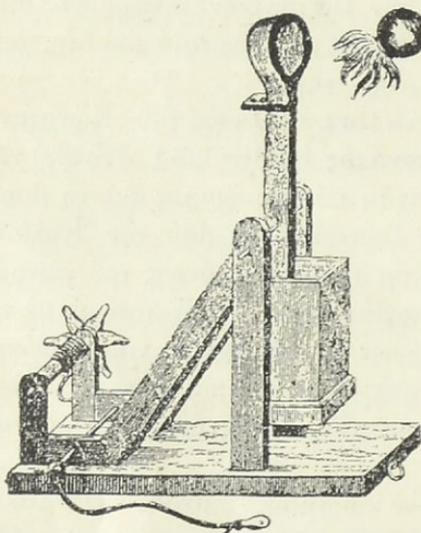
Ὁ Κώνστας κατώρθωσε νὰ σταματήσῃ τὸν Μωαβίαν, τὸν ἠνάγκασε μάλιστα εἰς πληρωμὴν φόρου. Κατόπιν ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος ἔλαβε τὴν περίεργον ἀπόφασιν νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὰ νὰ σώσῃ τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Βυζαντινὴν Ἀφρικὴν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας. Εἰς τὴν Ἰταλίαν διήλθε τὰ τελευταῖα τοῦ ἔτη, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τὰ μεγάλα σχέδιά του.

Ἡ πολιορκία τῆς Πόλεως.—Ὁ υἱὸς τοῦ Κώνσταντος, **Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Πωγωνᾶτος** (668—686), ἀνῆλθε νεώτατος εἰς τὸν θρόνον, ἀλλ' ἐδείχθη τελείως ὄριμος διὰ τὸ βαρὺ ἔργον. Ὁ λαός, μόλις τὸν εἶδε, ἐπιστρέφοντα ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς δολοφόνους τοῦ πατρὸς του καὶ νὰ στερεώσῃ τὴν κυριαρχίαν του, τὸν ἐχαιρέτισε μὲ τὸ ὄνομα **Πωγωνᾶτος**, διότι ὁ πάγων αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ φυτρώνει. Ὁ νεαρὸς Αὐτοκράτωρ ἦτο συνετὸς πολιτικὸς καὶ γενναῖος πολεμιστὴς, διὰ τῆς ἀνδρείας του ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ μεγάλους κινδύνους.

Τὸ Κράτος διέτρεχε τότε πολὺ κρισίμους ἡμέρας. Ὁ Χαλίφης Μωαβίας εἶχεν ἀρχίσει καὶ πάλιν τὰς ἐπιδρομὰς του κάθε ἔτος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας μὲ τὸν στόλον καὶ μὲ τὸν στρατὸν του εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, αἱ περισσότεραι Ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι ἀνῆκον εἰς αὐτόν, ἦτο κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἀφοῦ ὁ Μωαβίας συνεπλήρωσε τὰς ἐτοιμασίας του, ἔβαλεν εἰς ἐνέργειαν τὸ μέγα σχέδιον, νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Προφήτης Μωάμεθ εἶχεν εἶπει: «Ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβαλλομένη ἐκ δύο μερῶν ὑπὸ θαλάσσης καὶ ἐξ ἑνὸς μέρους ὑπὸ γῆς, θέλει πέσει ποτὲ εἰς χεῖρας τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ. Εὐτυχὴς ὁ στρατὸς ὁ μέλλον νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν, καὶ μακάριος ὁ στρατηγὸς ὁ ἡγούμενος τοῦ στρατοῦ τούτου». Οἱ Ἀραβες ὁμοῦν μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν καὶ στόλον ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καταπλημμυροῦν ὀλόκληρον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ φθάνουν ἕως τὴν Χαλκηδόνα, διὰ πρώτην φορὰν πολιορκοῦν τὴν μεγάλην Χριστιανικὴν πρωτεύουσαν. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη (περὶ τὸ 675) μὲ ἀκατάβλητον ἐπιμονὴν ἐξακολουθεῖ ὁ

Μωαβίας τὴν πολιορκίαν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, μὲ ἀκλόνητον ὅμως γενναϊότητα ὑπερασπίζονται οἱ πολιορκούμενοι τὴν πρωτεύουσάν των.

Τὸ ὑγρὸν πῦρ.—Εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως συνετέλεσε καὶ μία σπουδαιοτάτη πολεμικὴ ἐφεύρεσις τοῦ Ἑλληνος μηχανικοῦ Καλλινίκου ἐκ Συρίας. Ἦτο δὲ αὕτη τὸ ὀνομασθὲν *ὑγρὸν*

Μία ἀπὸ τὰς μηχανάς, αἱ ὁποῖαι ἐξηκόντιζον τὸ ὑγρὸν πῦρ.

ἢ *Ἑλληνικὸν πῦρ*, τὸ ὁποῖον ἔκαיע καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ἀκόμη, κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα, καὶ τοὺς λίθους καὶ τὸν σίδηρον. Μὲ τὸ ὑγρὸν πῦρ ἐγέμιζον πυρπολικά, τὰ ὁποῖα ἐξαπέστελλον φλεγόμενα εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἀραβικοῦ στόλου. Διὰ διαφόρων δὲ σιδηρῶν σωλήνων ἐξηκόντιζον αὐτὸ ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν στόλων καὶ στρατῶν, μετεχειρίζοντο δὲ καὶ ἐν εἶδος χειροβομβίδων ἀπὸ ὑγρὸν πῦρ. Ἡ φοβερὰ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐφεύρεσις αὕτη μὲ μεγάλην φιλοπατρίαν διετηρήθη μυστικῆ ἕως τοὺς τελευταίους

χρόνους τοῦ Κράτους.

«**Τὸ ὑγρὸν πῦρ**, ἐξακοντιζόμενον κατὰ διαφόρους τρόπους, διήρχετο τὸ κενὸν μὲ φοβεράς ἐκπυρσοκροτήσεις καὶ μὲ θαμβωτικὰς ἀστραπάς. Αἱ ἐκτοξευόμεναι φλόγες ἔτρεχον ὡς ἀστραπή καὶ ἐβρόντων ὡς κεραννὸς καὶ ἐγέμιζον τὸν ἀέρα μὲ πυκνὰ σύννεφα καπνοῦ. Περιεκύκλωνον εἰς μίαν σιγμὴν πλοῖα, κτίρια, ἀκόμη καὶ ὀλοκλήρους στρατοὺς. Αἱ τρομερὰ καταστροφὰί του ἔδιδον εἰς τοὺς ἀγῶνας μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ τῶν Ἀραβικῶν στόλων εἰκόνα τρόμου (κατὰ τὸν Σλουμβερζέ).

Ἡ διάσωσις τῆς Πόλεως.—Ἐπὶ τέλους οἱ Ἀραβες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξουν περισσότερον. Μετὰ ἑπτὰ ἐτῶν φοβεροὺς ἀγῶνας ἔχουν ἐξαντληθῆ, εἰς τὸ τέλος ὁ ἰσχυρὸς στόλος των καταστρέφεται ὀλοκλήρως, ἡ περικτὴ δύναμις των ἐξολοθρεῖ-

ται. Ἡ ἀνδρεία τῶν πολιορκουμένων καὶ τὸ ὑγρὸν πῦρ ἔχουν ἔξαφανίσει τοὺς λαμπροὺς στρατοὺς καὶ στόλους των. Ὁ ἀγέρωχος Μωαβίας ἀναγκάζεται νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἦτταν αὐτοῦ, ἀναλαμβάνει δὲ καὶ τὴν πληρωμὴν μεγάλου φόρου εἰς τὸν μονάροχον τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους. Ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ νίκη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ¹.

Οἱ Ἑλληνες αὐτοκράτορες εἶχον σώσει τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ σύγχρονος τότε κόσμος ἀνεγνώρισε τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλουργήματος, καὶ πολυάριθμοι πρεσβεῖαι ἀπὸ τὸν Χαγᾶνον τῶν Ἀράβων, ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς Δύσεως, ἔρχονται καὶ τώρα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως καὶ ἐπὶ Ἡρακλείου, διὰ νὰ συγχαροῦν τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνᾶτον διὰ τὸν θρίαμβόν του. Ἡ γοητεία τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἔγινε τόσον μεγάλη, ὥστε ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τῆς ἔκυπτον τὴν κεφαλὴν, «μεγάλῃ ἡσυχίᾳ», λέγει ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος Θεοφάνης «ἐβασίλευεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν».

Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ οἱ Σλάβοι.—Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους (675—681) σώζεται ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ ἄλλους βαρβάρους, οἱ ὅποιοι προσβάλλουν τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας. Κάθε σχεδὸν ἔτος ἡ μεγάλη πόλις τῆς Θεσσαλονίκης ἐπολιορκεῖτο μὲ μανίαν ἀπὸ τοὺς Σλάβους, οἱ ὅποιοι εἶχον κατασκηνώσει εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἄπειρος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρβάρων, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπολιόρκει ἐνίοτε ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, πολλὰς φορές καὶ κατὰ σειρὰν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Οἱ Σλάβοι ἔσυρον μαζί των

1. «Πολὺ συχνὰ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἔσωσε τὴν νεαρὰν Εὐρώπην. Τὴν ἀκαταμάχητον προέλασιν τοῦ νέου πολεμοχαροῦς Ἰσλάμ δὲν ἀνεχαίτισεν ὁ Κάρολος Μάρτελος εἰς τὸ Ποατιέ. Ὅχι, ἂν δὲν ἔσταμάτα τὴν ἔφοδον τῶν Βεδουίνων ἢ ἡρωϊκὴ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου, οἱ σιδηροὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες, ὁ Κώνστας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος, θὰ εἶχον ὑπερβῆ οἱ Ἀραβες τὸν Βόσπορον. Ὁ γενναῖος Φράγκος δούξ ἀπέκρουσε τὴν τελευταίαν παραφυάδα τῶν κατακτητῶν τοῦ κόσμου. Ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Βυζαντίου. Ἐκράτησε τοῦτο τὴν ὁρμὴν τῆς κυρίας δυνάμεως τῶν Ἀράβων ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρον αἰῶνα μὲ ἀκατάβλητον ἀνδρείαν, καὶ ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς συνέτριψεν αὐτήν» (κατὰ τὸν Γκέλτσερ καὶ τὸν Παπαρηγόπουλον).

ἀναρίθμητα ἄλλα «*βαρβαρικά καὶ ἀνήμερα φύλα*», ἀλλ' ἡ γενναιότης τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῆς Βυζαντινῆς φρουρᾶς ἔσωζε τὴν πόλιν. Ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁμοίως καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἔσωσαν τότε τὸν Χριστιανικὸν πολιτισμὸν, ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς Πόλεως εἶχον «*ἐπέρομαχον στρατηγὸν*» τὴν Παναγίαν, ὁμοίως καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχον προστάτην καὶ σωτῆρα τὸν Ἅγιον Δημήτριον.

Ἀπὸ τότε ἡ Θεσσαλονίκη ἤρχισε νὰ γίνεται μεγάλη, καὶ ἐν μέσῳ τῆς βαρβαρότητος τῶν Σλάβων νὰ εἶναι ὁ φάρος τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀνεδείχθη τὸ προτύγιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Διὰ νὰ δείξουν δὲ τὴν εὐγνωμοσύνην των οἱ κάτοικοι ἀνήγειραν τότε τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸν τοῦ Μεγαλομάρτυρος καὶ τὸν ἐστόλισαν μὲ ὄραιότατα ψηφιδωτά.

Τὸ τέλος τῆς δυναστείας (685—717).—Ὅτε ἀπέθανεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγονάτος, τὸ Κράτος ἐφαίνετο ὅτι εἶχε σωθῆ. Ἀλλὰ τὸν ἥρωα ἐκείνον διεδέχθησαν ἀνάξιοι βασιλεῖς, καὶ τὰ 30 ἔτη, τὰ ὅποια ἐπηκολούθησαν, εἶναι ἔτη γεμῆτα ἀπὸ ἀναρχίαν καὶ ἀναστάσεων.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Πρωγονάτου Ἰουστινιανὸς ὁ Β' μὲ τὰς ἀσυνεσίας του φέρει τὸ Κράτος εἰς παραλυσίαν. Ὁ πόλεμος ἤρχισεν ἐναντίον τῶν Σλάβων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀράβων, καὶ τὸ Κράτος εἶναι εἰς κίνδυνον, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς παρεκτρέπεται εἰς παραφορὰς καὶ προκαλεῖ στάσιν, ὁ λαὸς τὸν συλλαμβάνει, τοῦ κόπτει τὴν ῥίνα (διὰ τοῦτο λέγεται *Ρινότμητος*) καὶ τὸν ἐξορίζει εἰς τὴν Χερσῶνα τῆς Κριμαίας. Τὰ ἐπόμενα εἴκοσιν ἔτη (695—717) βασιλεύει ἀδιάλειπτος ἀναρχία. Ἐξ Αὐτοκρατόρες ἀναβιβάζονται καὶ καταβιβάζονται ἀπὸ τὸν θρόνον ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἐπὶ τέλος ὁ οἶκος τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ὁποῖος εἶχε σώσει τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Ἀράβας, ἐξαφανίζεται μετὰ διάρκειαν ἑνὸς αἰῶνος.

Ἡ ἀπόλεια τῆς Βυζαντινῆς Ἀφρικῆς. — Οἱ Ἀραβες, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, κατέκτησαν μέγα μέρος τοῦ κόσμου ἀπὸ τὰς ἀρχὰς δὲ τῆς ἐμφανίσεώς των ὤρμησαν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Κατὰ τὰ τέλη τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ μάχονται γενναίως ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, οἱ Ἀραβι-

κοὶ στρατοί, λαμβάνοντες καιρὸν ἀπὸ τὰς τότε ἐγερωθείσας ταραχὰς εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, προελαύνουν διὰ τῆς Ἀφρικῆς πρὸς τὴν Δύσιν. Καὶ εἰς τὸν δρόμον των κυριεύουν τὴν Βορείαν Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν εἶχε προσαρτήσῃ εἰς τὸ Κράτος ὁ Ἰουστινιανὸς καταστρέψας τὸ βασίλειον τῶν Βανδήλων. Μὲ ἀνδρείαν οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ ὑπερασπίζονται τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βυζαντινῆς Ἀφρικῆς **Καρχηδόνα**. Οἱ Ἀραβες γίνονται κύριοι τῆς πόλεως, καταρρίπτουν τὰ τείχη, κατεδαφίζουν τὰς οἰκίας, καὶ, ὅπως ἄλλοτε οἱ Ῥωμαῖοι, ἐξαφανίζουν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν παλαιὰν μεγαλόπολιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καταστρέφεται καὶ ὁ ἀκμαιοτάτος Χριστιανικὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἀφρικῆς, ὅπως εἶχε καταστραφῆ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Πολεμικὴ παρσκευὰ τῶν Ἀράβων. — Οἰκτρὰ εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ Κράτους, ἡ παραλυσία ἔχει ἐξαρθρώσει τὴν διοίκησιν, αἱ ἐπαρχίαι ἐληλατοῦντο ἀπὸ τοὺς πολεμίους, ἀπὸ τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν Ἀνατολίην, ἀπὸ τοὺς Σλάβους εἰς τὴν Εὐρώπην. Καὶ τὸ φοβερώτερον, οἱ Ἀραβες ἐβιάζοντο νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὰς ἀδιαλείπτους τρικυμίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐκλυδωνίζετο τὸ Κράτος. Ἀρχίζουν νὰ κάμνουν νέας καὶ κολοσσιαίας πολεμικὰς ἐτοιμασίας. Μὲ τρόμον μανθάνουν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰς πολυαριθμους δυνάμεις, πεζικὰς καὶ ναυτικὰς, τὰς ὁποίας συναθροίζουν οἱ Χαλίφαι, διὰ νὰ στήσουν τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπάνω εἰς τὰ τείχη τῆς Χριστιανικῆς πρωτευούσης. Ἐτοιμάζονται ὅμως νὰ ἀγωνισθοῦν διὰ τὴν ἀγαπητὴν των Πόλιν, ἔχουν διαταχθῆ νὰ προμηθευθοῦν ἕκαστος τροφὰς διὰ τρία ἔτη, εἰς δὲ τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας ἔχουν μαζευθῆ εἰς μεγάλας ποσότητας γεννήματα. Συγγρόνως τὰ χερσαῖα καὶ τὰ θαλάσσια τείχη τῆς πόλεως ἀνακαινίζονται, μηχαναὶ πετροβόλοι στήνονται ἐπάνω εἰς τὰ τείχη, πλοῖα πολεμικὰ κατασκευάζονται. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε

Λέων ὁ Ἰσαυρὸς
(ἀπὸ νόμισμα).

μεγάλας ἠθικὰς δυνάμεις, καὶ δὲν τοῦ ἐχρειάζετο παρὰ ὁ ἄνθρωπος νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὰς δυνάμεις του. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐμφανίζεται, εἶναι ὁ στρατηγὸς **Δέων**, ὁ ὁποῖος ἀναβαίνει εἰς τὸν θρόνον ὡς αὐτοκράτωρ **Δέων Γ' ὁ Ἰσαυρος** ἀποφασισμένος μὲ σιδηρὰν χεῖρα ν' ἀνορθώσῃ καὶ νὰ διασώσῃ τὸ Χριστιανικὸν Κράτος.

Ἡ δευτέρα πολιορκία. (717).—Οἱ Ἄραβες ἀποκλείουν μὲ στρατὸν καὶ στόλον τὴν πρωτεύουσαν, οἱ στρατοὶ σκεπάζουν τοὺς λόφους, ὁ στόλος τῶν σκεπάζει τὴν θάλασσαν, «ὅπως ἄλλοτε ὁ στόλος τοῦ Ξέρξου». Μὲ τὰ **πυρφόρα πλοῖα**, δηλαδὴ μὲ τὰ πυρπολικά, κατακαίει ὁ βασιλεὺς τὰ ἐχθρικά πλοῖα, καὶ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα δίδει θάρρος, οἱ κάτοικοι ἐτοιμάζονται εἰς γενναίαν ἀμυναν. Ἐπὶ ἐν ἔτος ἐξακολουθοῦν τὰς λυσσαλέας ἐπιθέσεις τῶν οἱ Ἄραβες ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ μὲ ἀκαταδάμαστον θάρρος ὑπερασπίζονται οἱ κάτοικοι τὴν πόλιν. Ἐπὶ τέλους κατατροπώνουν καὶ τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, ἡ στέρησις τῶν τροφίμων καὶ ὁ βαρῦτατος χειμὼν ἀποδεκατίζουν τοὺς Ἄραβας, οἱ ὁποῖοι ἀναγκάζονται νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ἔλεεινὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου τῶν. Ἡ πανωλεθρία τῶν ὑπῆρξε φοβερὰ, διότι ἀπώλεσαν 2,500 πλοῖα καὶ 500,000 ἄνδρας.

Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχον καὶ πάλιν σώσει τὸν Ἑλληνισμόν, τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Οἱ γενναῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι ἔτρεξαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας διὰ ν' ἀναμέλψουν τὰ εὐχαριστήρια. Ἦτο αὕτη ἡ τρίτη πολιορκία καὶ λύτρωσις τῆς Πόλεως. Ἀκόμη καὶ σήμερον τιμῶμεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας τὴν μνήμην τῶν τριῶν ἡρώων Χριστιανῶν βασιλέων, τοῦ **Ἡρακλείου**, τοῦ **Κωνσταντίνου** τοῦ **Πρωγονάτου** καὶ τοῦ **Δέοντιος** τοῦ **Ἰσαύρου**, οἱ ὁποῖοι ἀπέχρυσαν τοὺς Ἀβάρους, τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Ἄραβας. Καὶ τῶν τριῶν ἐκείνων θοιὰμβων διατηρεῖ τὴν μνήμην ὁ **Ἀκάθιστος ὕμνος**, καὶ διὰ τὴν τριπλῆν σωτηρίαν τῆς Πόλεως ἀναμέλομεν μὲ κατάνυξιν ἕως σήμερον **«τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια»**.

Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ ἐπευφημίαι τοῦ λαοῦ τῆς Χριστιανικῆς

πρωτευούσης ἀντήχησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν, ἣ ὁποία ἦτο τότε καταφοβισμένη, διότι εἶχον καταλάβει οἱ Ἄραβες τὴν Ἰσπανίαν. Ἀναγνωρίζει ἡ Εὐρώπη ὅτι ὄφειλε τὴν σωτηρίαν της εἰς τοὺς ἀκαταπονήτους κόπους καὶ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων αυτοκρατόρων. Ὁ Πάπας τῆς Ρώμης, διὰ νὰ δεῖξη τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἔστειλε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ διεφήμισεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ὄνομα τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἑλληνος βασιλέως.

δ'.—Τέλειος ἐξελληνισμὸς τοῦ Κράτους.

Αἱ ἀπώλειαί τοῦ Κράτους.—Ἀπὸ τὸν φοβερὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἐξῆλθε πολὺ περιορισμένη. ἔχει ἀπολέσει ἀπὸ τοὺς Ἄραβας τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀφρικὴν, κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον ἔχασε καὶ ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς τὸ ἥμισυ τῆς Ἰταλίας.

Εἰς δὲ τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἔχουν εἰσχωρήσει ἀπὸ τὸν βον αἰῶνα διάφοροι Σλαβικαὶ φυλαί. Εἰς τὰ ΒΔ. τῆς Χερσονήσου ἐγκατεστάθησαν οἱ **Σέρβοι καὶ οἱ Κροάται**, εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ σημεριναὶ τῶν οἰκήσεις. Ἀργότερα διέβησαν τὸν Δούναβιν οἱ Βούλγαροι καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ ΒΑ. τῆς Χερσονήσου, μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ καὶ τοῦ ὄρους Αἴμου τὸ ὁποῖον λέγεται σήμερον Βαλκάνια.

Τὰ νέα σύνορα τοῦ Κράτους.—Τὸ Κράτος ἔχει ἀπολέσει μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας χώρας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐπίσης ἔχει ἀπολέσει ὅλας τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν Δύσιν. Αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐγκαταστάσεις τῶν Σλάβων εἰς τὰ Β. τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου ἀνησυχοῦν πολὺ τοὺς Αὐτοκράτορας τοῦ 7ου καὶ ἔπειτα τοῦ 8ου αἰῶνος.

Ἐξ ἄλλου ὅμως αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας διατηρεῖ τὸ Κράτος εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀνατολήν, εἶναι χῶραι γνησίως Ἑλληνικαί. Ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους, εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου Χερσόνησον, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, κατοικοῦν ἀμιγεῖς Ἕλληνες, τὸ Κράτος χάνει εἰς ἕκτασιν, ἀλλὰ περιορισθὲν κερδίζει εἰς συνοχὴν. Τὰ νέα λοιπὸν σύνορα, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιορίζεται, εἶναι τὰ

φυσικὰ σύνορα, τὰ ὁποῖα ἀρμόζουν εἰς Κράτος Ἑλληνικόν.

Οἱ Ἑλληνες αὐτοκράτορες.—Τοιαύτη ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν συγχρόνων. Διότι ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους ὀνομάζονται *Ἑλληνες* ὑπὸ τῶν παλαιῶν ξένων ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι λέγουν : οἱ *Ἑλληνες* (οἱ *Γραικοὶ*) βασιλεῖς, — τὸ *Βασίλειον*, ἡ *χώρα τῶν Ἑλλήνων*¹.

Τὸ Κράτος ἔχει ν' ἀντιμετώπιση μεγάλους κινδύνους, τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν Ἀνατολήν, τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Οἱ Ἑλληνες αὐτοκράτορες ἀντλοῦν δυνάμεις ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν, καὶ διοργανώνουν Κράτος καθ' ὀλοκληρίαν Ἑλληνικόν. Ὡς Χριστιανοὶ καὶ Ἑλληνες βασιλεῖς ἀποκρούουν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔθνους, τοὺς Πέρσας καὶ ἔπειτα τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν Ἀνατολήν, τοὺς Ἀβάρους καὶ τοὺς Σλάβους εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἡ γλῶσσα.—Τὸ πλάσμα, ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο ἐξακολούθησις τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς, περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν, ἀλλ' ἤδη παύει καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς δύο ἐκδηλώσεις. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς ἰδέας, ἀναγκάζεται νὰ δημοσιεύσῃ νόμους καὶ «εἰς ταύτην τὴν κοινὴν καὶ Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε ὅλοι νὰ ἐννοοῦν αὐτοὺς καὶ νὰ ἔχουν πρόχειρον τὴν ἐρμηνείαν». Ἀπὸ δὲ τὸν Μαυρίκιον (600) ὅλοι οἱ νόμοι καὶ ὅλα τὰ δημόσια ἔγγραφα γράφονται μόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν.

Ἡ διοίκησις.—Ὁ ἐξελληνισμὸς ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὴν νέαν διοίκησιν τοῦ Κράτους. Ἔως τὴν ἐπεκράτει ἡ διοικητικὴ διαίρεσις καὶ πολιτικὴ διοργάνωσις τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀπὸ τὸν 7^{ον} αἰῶνα, ὅτε οἱ βάρβαροι ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα ἐπιτίθενται, ἡ ἀνάγκη τῆς εὐκολωτέρας ἀμύνης τῶν ἐπαρχιῶν προκαλεῖ νέαν διοικητικὴν διαίρεσιν.

Ἡ Αὐτοκρατορία διαίρεται εἰς πολλὰς περιφερείας, ὡς νὰ

1. Γραικοὺς (Graeci), ὅπως μᾶς ὀνομάζουν ἀπὸ τότε οἱ ξένοι, ἐλεγον καὶ τότε οἱ Ἑλληνες, ἐνθυμηθέντες πάλιν τὸ πανάρχαιον ἔθνικόν τοῦτο ὄνομα.

εἴπωμεν μεγάλους νομούς, εἰς τὰς ὁποίας ἐδρεύει καὶ ἀπὸ ἐν στρατιωτικὸν σῶμα. Αἱ διοικητικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ αὗται περιφέρειαὶ ὀνομάζονται **θέματα**, ἕκαστον δὲ **θέμα** διοικεῖται ἀπὸ τὸν διοικητὴν τοῦ ἐδρεύοντος ἐκεῖ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται **στρατηγός**. Ὁμοίως οἱ κατώτεροι ἀξιοματικοὶ δὲν ἔχουν πλέον τὰ παλαιὰ Ρωμαϊκὰ ἀλλὰ Ἑλληνικὰ ὀνόματα: λέγονται **χιλίαρχοι**, **ἐκατόνταρχοι**. Τὸ ἴδιον μάλιστα συμβαίνει καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν, οἱ ἀνώτεροι λειτουργοὶ λέγονται **λογοθέται**, αὐτὸς δὲ ὁ μονάρχης δὲν ὀνομάζεται πλέον μὲ τὸν Ρωμαϊκὸν τίτλον Imperator, ἀλλὰ καὶ **Ἀυτοκράτωρ** καὶ μὲ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα **Βασιλεύς**.

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ὁρθοδοξία.—Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπίσης ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία γίνεται τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν κέντρον καὶ ἡ ὑπερτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ὅλης τῆς Ἀνατολῆς, ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως λαμβάνει μεγάλην δύναμιν, καὶ χάριν τιμῆς τὸν τίτλον **Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης**.

Τώρα δὲ πρὸ παντός, ὅτε «παντοῖοι κίνδυνοι» περιεκύκλωνον τὸ Κράτος, ἐστερεώθη περισσότερο ἢ θρησκευτικὴ ἐνότης, οἱ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ὀρθόδοξοι στρατοὶ ἔσωζον τὴν Χριστιανικὴν Ἀυτοκρατορίαν. Μεγάλην δὲ τιμὴν ἀπέκτησεν ὁ **Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνᾶτος**, διότι ἀπέδωκε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς βῆς **Οἰκουμενικῆς Συνόδου** (681), ἡ ὁποία ἐνίσχυσε τὴν δύναμιν τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἡ Βασιλεία.—Ὁ αὐτοκράτωρ ἔχει ἤδη προσλάβει τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματα τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου στέψις εἶναι ἀπαράβατος ἀρχὴ πρὸς νομιμοποίησιν τῆς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς, πρέπει νὰ ἐπικυρώσῃ ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν εὐχῶν τῆς τὴν ἐκλογὴν. Ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων τιλοφορεῖται «**πιστὸς ἐν Θεῷ βασιλεύς**». Ἡ Μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεία θεωρεῖται ὡς καθηγιασμένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀπὸ Θεοῦ ἀπορρέουσα. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου ἀντιπροσωπεύεται ὁ **Χριστός**, εἶναι δηλαδὴ ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ **ἐκλεκτός** τοῦ Κυρίου προστάτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ.

ὁ Χριστιανικὸν αἴσθημα. — Ὁ Ἡράκλειος εἶναι ὁ πρῶτος Χριστιανὸς βασιλεύς, ὁ ὁποῖος μάχεται ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας.

Ὁ Ἡράκλειος εἶναι διάδοχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ συγχρόνως ὁ διάδοχος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Αἱ ἐκστρατεῖαι του εἰς τὴν Ἀσίαν συνεχίζουσι τὰς ἐκστρατείας τοῦ Μακεδόνα κατακτητοῦ, εἶναι συνάμα καὶ αἱ πρῶται **Σταυροφορίαι**, τὰς ὁποίας ἐπιχειρεῖ ὡς σταυροφόρος καὶ ὑπέρομαχος τοῦ Χριστοῦ. Ἀρχίζουσι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν μεγάλην Χριστιανικὴν πρωτεύουσαν καὶ τελειοῦν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ἱερὰν κοιτίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὴν ὑψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ. «Ὁ Χριστός, λέγει ὁ Ἡράκλειος εἰς τοὺς στρατιώτας του, εἶναι ὁ νικητὴς βασιλεὺς πάντων καὶ δεσπότης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Μὲ τὴν βοήθειάν του εἶναι ἀσφαλὴς καὶ εὐσεβὴς ἡ νίκη.» **Ἄς λάβωμεν τοὺς στεφάνους τῶν μαρτύρων. Σταυρὸς ἐνίκησε, Σταυρὸς νικᾷ**», ἀνακραῖζει ὁ Χριστιανὸς βασιλεὺς, καὶ ῥίπτεται ἀπτόητος εἰς τὰς μάχας.

Ἡ δύναμις τῆς θρησκείας γίνεται ἰσχυρότατον ἔθνικόν ἐλατήριο, ἡ ἄμυνα ὑπὲρ τοῦ Κράτους εἶναι ἄμυνα ὑπὲρ πατριῶν θρησκείας. Τοιοῦτον χαρακτῆρα ἔδωκαν εἰς τοὺς πολέμους των οἱ Χριστιανοὶ ἡμῶν βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου, τοιοῦτος ὑπῆρξε καὶ ὁ χαρακτῆρ τοῦ **Ἱεροῦ Ἀγῶνος** τοῦ 1821 πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῶν Τούρκων.

Οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι.—Ὁ χαρακτῆρ οὗτος τοῦ ἀγῶνος «κατὰ βαρβάρων», εἶναι χαρακτῆρ θρησκευτικὸς ἅμα καὶ ἔθνικος, ἐκδηλώνεται δὲ λαμπρότατα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, οἱ ὁποῖοι ἐποιήθησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ κατασκευαστικοὶ ἐκεῖνοι ὕμνοι, εἰς τοὺς ὁποίους πάλλονται ζωντανὰ τὰ αἰσθήματα τῆς συγχρόνου ζωῆς, ἐκδηλώνουσι τὴν χαρὰν τοῦ θριάμβου καὶ εὐχονται «**νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων**».

Τότε ἐποιήθη ὁ **Ἀκάθιστος ὕμνος**, νικητήριος παιὰν εὐγνωμοσύνης, εἰς τὸν ὁποῖον λάμπει θρησκευτικὴ καὶ ἔθνικὴ ἅμα χαρὰ:

« Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
Ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου, Θεοτόκε ».

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου καὶ τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ εἶναι δύο μεγάλαι θρησκευτικαὶ καὶ ἐθνικαὶ συγχρόνως ἑορταί. Ἀπὸ τότε ἐπὶ 1300 ἔτη ἕως σήμερον μὲ βαθυτάτην κατάνυξιν ἀκούει πᾶς Ἑλλήν εἰς τὴν ἐκκλησίαν πάσης χώρας, ὅπου ὑπάρχει Ἑλληνισμός, τοὺς ὕμνους ἐκείνους τῆς ἀφοσιώσεως, οἱ ὁποῖοι συνδέουν ἀδιαρρήκτως τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς προπάτορας :

« Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια
Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν ».

Παναγία ἡ Πλατυτέρα. Ζωγραφίζεται ἀκόμη ἕως σήμερον εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ.

1. Οἱ Ἀκάθιστοι ὕμνοι (ὠνομάσθησαν Ἀκάθιστοι, διότι καθ' ὃν χρόνον ψάλλονται, παραμένουν ὅλοι ἀκάθιστοι εἰς τὸν ναὸν) εἶναι οἱ λεγόμενοι σήμερον Χαιρετισμοὶ τῆς Θεοτόκου. Οἱ Χαιρετισμοὶ ψάλλονται ἕως σήμερον τμηματικῶς τὸς Παρασκευὰς τῶν τεσσάρων πρώτων ἑβδομάδων τῆς μεγάλης Σαρακοστής, ἐν τῷ συνόλῳ δὲ τὴν Παρασκευὴν τῆς πέμπτης ἑβδομάδος.

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ

ΕΠΟΧΗ Α'—Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΡΩΜΑΪΚΗ (325—717)

Ἀπὸ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕως τοὺς χρόνους, τοὺς ὁποίους ἡ μεγάλη Χριστιανικὴ πρωτεύουσα ἐσώθη δριστικῶς ἀπὸ τοὺς Ἄραβας, διαρκεῖ ἡ πρώτη μεγάλη περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς **Βυζαντινορωμαϊκὴν**. Ἡ Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ἀπὸ τὸν 4^{ον} αἰῶνα, Κράτος Ἑλληνικόν. Διατηρεῖ ὅμως, ἕνεκα τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας αὐτῆς, ἐπὶ πολὺν καιρὸν καὶ Ῥωμαϊκὰ γνωρίσματα. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἐξαφανίζονται ὅλα, καὶ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8^{ου} τὸ Κράτος καθίσταται γνήσιον Ἑλληνικὸν ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν.

Εἰσαγωγή.—Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.—Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 4^{ου} αἰῶνος συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα κλείουν τὴν ἀρχαίαν περίοδον τῆς ἱστορίας καὶ ἀνοίγουν τὴν Μεσαιωνικὴν. Τὰ μεγάλα αὐτὰ γεγονότα εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀφ' ἑτέρου ἡ δριστικὴ ἐπικράτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἴδρυσις μιᾶς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Ἀνατολήν, τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος τῆς Ἀύσεως καταστρέφεται ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, δηλαδὴ τῶν Γερμανῶν, καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἰδρύνονται πολλὰ χριστιανικὰ Βαρβαρικὰ βασίλεια.

Ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν κατακτήσεων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὀλόκληρος ἡ Ἀνατολὴ εἶχε γίνεи καθ' ὀλοκληρίαν Ἑλληνικὴ. Κατόπιν δέ, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι κατέκτησαν αὐτὴν, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐστερεώθη περισσότερον, ἐπεξετάθη δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν, Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἔγινε δηλαδὴ παγκόσμιος. Ἐγκολπωθεὶς δὲ τὸν Χριστιανισμόν, ὁ Ἑλληνισμὸς ἔλαβε μεγάλην δύναμιν, ὥστε ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἔγινε τὸ μόνον πολυάνθρωπον καὶ πολιτισμένον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐκείνας χώρας ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἴδρυσεν νέαν πρωτεύουσαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μὲ τὴν ἴδρυσιν δὲ μιᾶς πρωτευούσης ἔγινε καὶ ἔν Κράτος εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἀνατολὴ ἦτο Ἑλληνικὴ, τὸ Κράτος ἔγινεν Ἑλληνικόν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Α' ἦτο ὁ τελευταῖος μέγας Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ. Ἀποθνήσκων ἐμοίρασε τὸ ἀπέραντον Κράτος εἰς τοὺς υἱοὺς του. Ὁ Ὀνώριος ἔλαβε τὴν Δύσιν, ὁ Ἀρκάδιος τὴν Ἀνατολήν. Τὸ Κράτος τῆς Δύσεως ἐκρημνίσθη ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων (τῶν Γερμανῶν), ἀλλὰ τὸ κράτος τῆς Ἀνατολῆς ἔζησε καὶ ἐμεγαλουργήσε περισσότερον ἀπὸ 1000 ἀκόμη ἔτη (395—1453).

Α'. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ (395—518). Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας (325), διότι ὁ μέγας οὗτος Αὐτοκράτωρ ἐνίσχυσε τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ὅχι μόνον διὰ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου (325) ἔβαλε τὰ θεμέλια ἐνὸς μεγάλου Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ αἱ ἀσάλευτοι ἠθικαὶ δυνάμεις τοῦ Κράτους αὐτοῦ εἶναι ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ὀρθοδοξία.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ, διότι ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεωρεῖτο ὑπὸ ὅλων τῶν λαῶν κοσμοκράτωρ. Ἦτο ὁ διάδοχος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντῖνου καὶ συγχρόνως ὁ διάδοχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία συνεκέντρωνε τὴν διπλὴν δόξαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ῥώμης. Ἦτο σεβαστὴ εἰς ὅλους τοὺς Βαρβάρους, εἰς ὅλους δηλαδὴ τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου.

Εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους συνετέλεσε προσέτι καὶ ἡ ὑπέροχος τοποθεσία τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔκειτο εἰς τὸ μέσον τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκυβερνοῦντο ἀπὸ αὐτῆν, καὶ αἱ ὁποῖαι ἦσαν γνήσiai Ἑλληνικαὶ

χώραι. Ἡ δὲ ἰσχυρὰ πολιτικὴ διοργάνωσις τῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἡ μόνη κρατικὴ δύναμις εἰς ὅλον τὸν κόσμον κατὰ τὸν Μεσαιῶνα.

Ὁ πρῶτος ἰδιαίτερος αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς μετὰ τὴν ὀριστικὴν διαίρεσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, εἶναι ὁ Ἀρκάδιος (395). Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ οἴκου τοῦ Θεοδοσίου δὲν ἦσαν μεγάλοι, κατὰ τὴν περίοδον ὅμως αὐτήν, τὸν 5^{ον} αἰῶνα, τὸ Ἀνατολικὸν Χριστιανικὸν Κράτος ἐπάλασε γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Οἱ Γότθοι ἔκαμναν μεγάλας κἀταστροφάς, ἀλλὰ τέλος διευθύνθησαν εἰς τὴν Δύσιν. Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ἀπεκρούσθησαν οἱ Πέρσαι. Ὁ Μαρκιανὸς ἔσωσε τὸ Κράτος ἀπὸ τὸν φοβερὸν Ἀτίλαν. Ἐπίσης καὶ οἱ διάδοχοί του ἠγωνίσθησαν ἀποτελεσματικῶς ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς σώζεται ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, καὶ ἰδίως τοὺς Γερμανοὺς, οἱ ὅποιοι κατέστρεψαν τὴν Ῥώμην καὶ τὸ Κράτος τῆς Δύσεως.

Συγχρόνως ἀγωνίζεται τὸ Κράτος ἐσωτερικῶς διὰ τὰ στερεωθῆ. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἀκμαῖος εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ. Οἱ αὐτοκράτορες, οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι ἐνισχύουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Οὕτω ἡ ἐκκλησία γίνεται ἐθνικὸς δεσμός. Εἰς τοὺς ἀειμνήστους αὐτοκράτορας τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὀφείλομέν τὴν δημιουργίαν ἐνὸς μεγάλου Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους.

Β'. Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ (518-610).

Ὁ πρῶτος μέγας αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Ἰουστινιανός. Ἡ μακροτάτη βασιλεία αὐτοῦ εἶναι μεγάλη ὄχι μόνον διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν (ἀκμάζει κατὰ τὸ 550).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔχει τὸ μέγα σχέδιον νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐπιδρομεῖς Γερμανοὺς ἀπὸ τὰς χώρας τῆς Δύσεως καὶ νὰ ἀναστηλώσῃ τὴν παλαιὰν κοσμοκρατορίαν. Καταστρέφει δύο βαρβαρικά βασίλεια, τὸ βασιλεῖον τῶν Ὀστρογότθων εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸ βασιλεῖον τῶν Βανδήλων εἰς τὴν Ἀφρικήν, οὕτως αἱ δύο μεγάλαι αὐταὶ χώραι, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Β. Ἀφρική, γίνονται μέρος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐπίσης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρούει τοὺς Πέρσας, καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ, οἱ ὅποιοι ἔκαμναν φοβερὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Κράτος. Οἱ

βάρβαροι οὗτοι ἦσαν οἱ παλαιοὶ Οὐννοὶ, καὶ νέοι πολλὸν φοβεροὶ βάρβαροι, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σλάβοι, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τότε ἐμφανίζονται εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκτελεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μεγάλα ἔργα πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν ἀθάνατον τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ἱστορίαν. Βάλλει τάξιν εἰς τὴν ἀπέραντον παλαιὰν νομοθεσίαν καὶ ἐκδίδει σπουδαιοτάτας Συλλογὰς νόμων. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ Ἰουστινιανέως νομοθεσία εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ δικαίου. Διαδίδει μὲ τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδώραν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τοὺς βαρβάρους λαοὺς, καὶ ἰδρύει πολλὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Κτίζει τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν τῆς Ὁρθοδοξίας, καὶ τότε ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἔλαβε τὸν θεμελιώδη χαρακτῆρα αὐτῆς καὶ ἔφθασεν εἰς μεγίστην ἀκμὴν. Ἐκτελεῖ δὲ πλεῖστα δημόσια ἔργα καὶ ἀνεγείρει παντοειδῆ κτίσματα. Συγχρόνως ἐμφυχνώνει τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Ἡ Κωνσταντινούπολις γίνεται τὸ κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου καὶ ἄφθονος πλοῦτος συναθροίζεται εἰς αὐτήν.

Μὲ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ κατίσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἡ ὀριστικὴ συγκρότησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Δὲν ἐπέτυχεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ ὄνειρόν του, νὰ ἰδρῶση παγκόσμιον Κράτος, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ στερεωθῇ καὶ νὰ μεγαλοουγήσῃ ἐπὶ ἑννέα αἰῶνας ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολεμοῦν καὶ αὐτοὶ γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Οἱ πλέον ἐπικίνδunami εἶναι οἱ Πέρσαι, ἀλλὰ μετὰ μακροὺς ἀγῶνας κατατροπώνουν αὐτούς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν (περὶ τὸ 600) συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα :

1ον Οἱ Λομβαρδοὶ (οἱ τελευταῖοι Γερμανοὶ ἐπιδρομεῖς) ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Ἰταλίαν. 2ον) Οἱ νέοι ἐχθροί, οἱ Σλάβοι, ἐξαπλώνονται εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Ἀπὸ τότε οἱ Σλάβοι ἀποτελοῦν μέγαν κίνδυνον διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ μὲ τὸν καιρὸν ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατώρθωσε νὰ συγχανεύσῃ αὐτούς. Μετὰ τρεῖς αἰῶνας (τὸν 10^{ον} αἰῶνα) πολλὸν ὀλίγοι Σλάβοι ὑπῆρχον εἰς τὰ Νότια τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου.

Γ'. Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ (610—717). Μετὰ τὸν οἶκον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον εἰς

ἤρωσ Ἀυτοκράτωρ, ὁ Ἡράκλειος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἀυτοκρατορία κινδυνεύει εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς ἐχθροὺς αὐτῆς τοὺς Πέρσας.

Ὁ Ἡράκλειος ἐπιχειρεῖ πολλὰς ἐνδόξους ἐκστρατείας εἰς τὴν Περσίαν. Συγχρόνως ἡ Κωνσταντινούπολις σώζεται ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τῶν Περσῶν (626). Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ὁ Ἡράκλειος κατατροπώνει τοὺς Πέρσας καὶ οὗτοι ταπεινωμένοι ἀναγκάζονται νὰ ζητήσουν εἰρήνην, ὃ δὲ Ἡράκλειος ἐπιστρέφει θριαμβεύων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔπειτα φέρει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸν τίμιον Σταυρόν, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀρπάσει οἱ Πέρσαι (629).

Αἰφνιδίως ὅμως ἐνσκήπτει ἀπὸ τὸν Νότον εἰς νέος ἐχθρός, οἱ Ἀραβες. Τὴν δύναμίν των ὀφείλουν οἱ Ἀραβες εἰς τὴν ἐνότητά πιστεως. Ὁ Μωάμεθ ἐκάρηξεν εἰς αὐτοὺς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ, ἡ ὁποία περιέχεται εἰς τὸ Κοράνιον. Οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὴν λέγονται Μουσουλμάνοι (πιστοί).

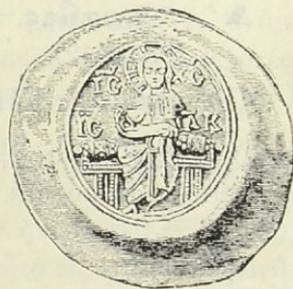
Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προφήτου ἀρχίζουσιν οἱ Ἀραβες τὸν ἱερὸν πόλεμον (632). Ἐπιπίπτουσιν ὡς κεραυνός, καταστρέφουσιν τὸ Περσικὸν Κράτος καὶ κυριεύουσιν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Δύο μεγάλα καὶ ἑλληνικώτατα χῶροι χάνονται διὰ τὴν χριστιανικὴν Ἀυτοκρατορίαν. Ἐπειτα κατακτοῦν τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἰσπανίαν. Μόλις 100 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ τὸ Ἀραβικὸν Κράτος ἐκτείνεται ὑπὸ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν ἕως τὰ Πυρρηναῖα.

Τὸ ἀπέραντον Ἀραβικὸν κράτος διαμελίζεται ταχέως εἰς τρία μεγάλα Μουσουλμανικὰ Κράτη: Τῆς Ἀσίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Βαγδάτην, τῆς Ἀφρικῆς μὲ πρωτεύουσαν τὸ Κάιρον καὶ τῆς Ἰσπανίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κορδοῦην. Τὰ τρία αὐτὰ Ἀραβικὰ Κράτη ὀνομάζονται Χαλιφᾶτα καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν Χαλίφαι (τοποτηρηταὶ τοῦ Μωάμεθ).

Οἱ Χαλίφαι κατήρισαν ἰσχυρὰν διοργάνωσιν, οἱ ὑπάλληλοι ἦσαν Ἕλληνες καὶ Πέρσαι. Ἀφ' οὗτου δὲ οἱ Ἀραβες κατέκτησαν τὰς μεγάλας Ἑλληνικὰς καὶ Περσικὰς χώρας ἀνέπτυξαν σπουδαῖον πολιτισμὸν, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι προώδευσαν εἰς ἕξοχον βαθμὸν. Εἰς ὅλα ὅμως ἐμιμήθησαν τὰς περιφήμους σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἀρχίζει ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία πολὺν σκληρὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον διεξάγει γενναίως ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Πωγωνᾶτος σώζει τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ φοβερὰν πολιορκίαν τῶν Ἀράβων (περὶ τὸ 675). Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἡ Θεσσαλονίκη ἀποκρούει τοὺς Σλάβους καὶ γίνεται μεγάλη. Ἀργότερα οἱ Ἀραβες ἐπανέρχονται ἰσχυρότατοι καὶ πολιορκοῦν διὰ δευτέραν φορὰν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ Κράτος ἐδρίσκειται εἰς δεινὴν θέσιν. Ἀλλὰ τότε λαμβάνει τὸν θρόνον εἰς γενναῖος στρατηγός, ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρός, ὁ ὁποῖος ἀποκρούει τὴν ἐπιδρομὴν (717). Οἱ ἡρωικοὶ Ἕλληνες αὐτοκράτορες σώζουν τὸν Ἑλληνισμόν καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν πολιτισμόν, ἀναγνωρίζει δὲ τότε καὶ αὐτὴ ἡ Εὐρώπη, ὅτι ὀφείλει εἰς αὐτοὺς τὴν σωτηρίαν της.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν σκληρῶν αὐτῶν ἀγῶνων τελειώνει ἡ συγκρότησις τοῦ Κράτους εἰς γνησίαν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ γλῶσσα, ἡ διοίκησις, ἡ Ἐκκλησία, ὅλα εἶναι Ἑλληνικά. Τότε ἐποιήθησαν οἱ κατανυκτικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, ὡς εὐχαριστήρια διὰ τὰς νίκας ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνον καὶ τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ, εἶναι μεγάλα θρησκευτικὰ, ἄλλα καὶ ἔθνικα συγχρόνως ἑορταί, αἱ ὁποῖαι συνδέουν ἀδιαρρήκτως ἡμᾶς μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς προγόνους.

Θεόδωρος Β' Βατάσης Αὐτοκράτωρ Νικαίας.

ΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (395--717).

- 395**   **Α'. Γότθοι.**—Ἐπιδρομὴ τοῦ Ἑλαρίχου.
 493   Οἱ Ὄστρογότθοι εἰς τὴν Ἰταλίαν (Θεοδώριχος).
 534   Ὁ Ἰουστινιανὸς καταστρέφει τὸ βασίλειον τῶν Βανδύλων.
 552   Καθυποτάσσει τὸ βασίλειον τῶν Ὄστρογότθων.
555   Μεγίστη ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας.
- 450   **Β'. Οὐγγοὶ καὶ Σλάβοι.**—Ἐπιδρομαὶ τοῦ Ἀττίλα.
 500   Εἰσβολὴ εἰς τὴν Χερσόνησον τῶν Ἀβάρων, Βουλγάρων καὶ Σλάβων.
 600   Ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀβάρων καὶ Σλάβων.
 680   Οἱ Σλάβοι καὶ Ἀβαροὶ πολιορκοῦν τὴν Θεσσαλονίκην.
700   Ἐγκατάστασις τῶν Κροατῶν, Σέρβων, Βουλγάρων.
- 550   **Γ'. Πέρσαι.**—Πόλεμοι Ἰουστινιανοῦ (540-562).
 620   Κατακτήσεις τῶν Περσῶν (608—622).
 625   Ἐκστρατεῖαι Ἡρακλείου εἰς Περσίαν. (622—627).
626   Πολιορκία τῆς ΚΠ. ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Περσῶν.
629   Ἐγφοσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ
 650   **Δ'. Ἄραβες.**—Κατακτήσεις Ἑλληνικῶν χωρῶν (534-642).
673   Πολιορκία τῆς ΚΠ. ὑπὸ τοῦ Μωαβία (673—678).
 697   Κατάκτησις τῆς Βυζαντινῆς Ἀφρική.
717   Δευτέρα πολιορκία τῆς ΚΠ. Ὀριστικὴ διάσωσις.

Γείσον μὲ κηρωτὸν κάμπον εἰς Δαφνί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΔΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ - Ἡ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ (717-867)

Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων.—Ἡ Εἰκονομαχία.—Οἱ
Φράγκοι.—Ἡ ἐποχὴ τοῦ Φωτίου.

ολυσήμαντος εἶναι ἡ ἐποχὴ, τὴν ὁποίαν ἀνοίγει
Δέων Γ' ὁ Ἰσαυρος. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς μα-
κρᾶς ταύτης περιόδου (ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος,
717—867) πολεμοῦν γενναίως ἐναντίον τῶν
ἐχθρῶν τοῦ Κράτους, ἐσωτερικῶς δὲ κυβερνοῦν
μὲ στιβαρὰν χεῖρα. Ἐγίναν ὀνομαστοὶ εἰς τὴν

ἱστορίαν, διότι ἐπεχείρησαν μεγάλας μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἐκ-
κλησίαν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν κοινωνίαν, ἣ ἀναμόρφωσις δὲ
αὕτη τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας φέρει μεγαλυτέραν συνοχὴν
εἰς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ λαμπρὰν ἀναγέννησιν εἰς τὸ Κράτος.

α'.—Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν βαρβάρων.

Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.—Τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου
αἰῶνος τὸ Κράτος ἐφαίνετο ὅτι ἦτο εἰς τὰς παραμονὰς τῆς κατα-
στροφῆς του. Ἐν τούτοις ἡ πρωτεύουσα ἔχει σωθῆ ἀπὸ τοὺς Ἄρα-
βας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ Κράτος ἔχει χάσει μεγάλας χώρας, ἀλλ'
ἡ Αὐτοκρατορία εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ μεγάλη, καὶ εἰς τὰ περιορι-
σμένα σύνορα αὐτῆς περιλαμβάνει χώρας πλουσίας, αἱ ὁποῖαι προ-

παντὸς ἔχουν ἐνότητα Ἑλληνισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας. Ἐπειτα καὶ ἄλλαι πόλεις εὐημεροῦν. Πρώτη ἡ μεγάλη Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία μετὰ τοὺς θριάμβους τῆς ἐναντίον τῶν Σλάβων, μεγαλώνει ταχέως καὶ γίνεται ὡς μία δευτέρα πρωτεύουσα, καὶ εἰς αὐτὰς δὲ τὰς χώρας τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀκμάζει τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία. Αἱ ἐπαρχίαι καὶ αἱ νῆσοι δίδουν πολλὰ χροῖματα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, παρέχουν ἀξιολόγους δυνάμεις πεζικὰς καὶ ναυτικὰς. Τὴν μεγαλυτέραν δὲ ζωὴν εἰς τὸ Κράτος δίδει ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ ὁποία ἔχει πυκνὸν καὶ μαχιμώτατον πληθυσμὸν. Ἐκεῖ ἀκμάζουν πόλεις ἀνθηραὶ καὶ φρούρια ἰσχυρά, τὰ ὁποῖα ἀναχαιτίζουν τὸν Ἀραβικὸν χεῖμαρρον, ἀπὸ ἐκεῖ κατάγονται γενναῖοι στρατηγοὶ καὶ αὐτοκράτορες, ὅπως καὶ ἡ ἔνδοξος **δυναστεία τῶν Ἰσαύρων.**

Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροί.—(717-775).—Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Εἰκονομάχους βασιλεῖς ὑπῆρξαν ὁ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας **Λέων ὁ Γ'** καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Κωνσταντῖνος ὁ Ε'.** Αὐτοὶ κατετρόπωσαν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους καὶ μετὰ σιδηρᾶν χεῖρα ἐπεχείρησαν τὴν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ. Ἦσαν καὶ οἱ δύο εὐφυεῖς καὶ δραστήριοι, γενναῖοι πολεμισταί, μεγάλοι πολιτικοὶ καὶ ἀναμορφωταὶ τῆς κοινωνίας. Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ ὑπῆρξαν μεγάλοι αὐτοκράτορες, τῶν ὁποίων ἡ ἔνδοξος μνήμη παρέμεινεν ἀγαπητὴ εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὸν λαὸν τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ πόλεμοι ἐναντίον τῶν Ἀράβων.—Εἰς τὴν κρισιμωτέραν στιγμήν, ὅπως εἶδομεν, **ὁ Λέων ὁ Γ'** εἶχε σώσει τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παρὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν τούτοις τοῦ 718 οἱ Ἀραβες δὲν ἔπαυσαν νὰ εἶναι ἐπίφοβοι, καὶ ἀφοῦ ἐσταμάτησαν ὀλίγα ἔτη, ἤρχισαν καὶ πάλιν τὰς ἐπιθέσεις των, καθ' ἕκαστον δὲ σχεδὸν ἔτος ἡ Μικρὰ Ἀσία ὑποφέρει—ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς των. Ἐπὶ τέλους ὁ Λέων ἐξωλόθρευσε τὸν στρατὸν των εἰς τὸ Ἀκρότινον τῆς Φρυγίας (740).

Ἐποφελούμενος ἀπὸ τὴν μεγάλην ταύτην νίκην ὁ **Κωνσταντῖνος ὁ Ε'**, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν ἐπίθεσιν. Ἀνακτᾷ τὴν Κύπρον καὶ φέρει νικηφόρα τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα ἕως τὴν Συρίαν, ἕως τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν (751). Ἐνδόξως ἀπέκρουσε τοὺς Ἀραβας καὶ ὁ υἱὸς του Λέων Δ'. Ὁ ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνος, ὁ

ὁποῖος ἦτο τόσον φοβερός κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα, ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι ἀπειλητικός διὰ τὸ Κράτος.

Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία.—Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Δ', τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ὑπῆρξε βραχεία (775—780), ἐκυβέρνησε τὸ Κράτος ἡ χήρα αὐτοῦ **Εἰρήνη** ἢ **Ἀθηναία**, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς Κωνσταντίνου τοῦ βου.

Ἡ Εἰρήνη ἦτο εὐφυῆς καὶ τολμηρά, εἶχεν ὅμως ἰσχυρὸν πάθος φιλοδοξίας, διὰ νὰ ἐπιτύχη τὰ φιλόδοξα σχέδιά της κατεγίνετο εἰς ῥαδιουργίας καὶ παρημέλησε τὸν πόλεμον. Οἱ Ἀραβες δὲν ἔπαυσαν τὰς ἐπιδρομὰς των εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα φυλάττουν γενναίως τὴν χώραν. Κατ' ἀρχὰς κατατροπώνουν τοὺς ἐχθρούς, οἱ Ἀραβες ὅμως εὐρίσκονται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς ἀκμὴν. Πρωτεύουσά των εἶναι ἡ μεγάλη καὶ λαμπρὰ **Βαγδάτη**, Χαλίφης δὲ αὐτῶν ὁ φημισμένος **Ἀροὺν ἀλ-Ρασίδ**. Οἱ Βυζαντινοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ υποχώρησιν καὶ νὰ πληρώσων φόρον εἰς τοὺς Ἀραβας (798).

Τὸ ἀχαλίνωτον πάθος τῆς φιλοδοξίας εἶχε στειρεύσει εἰς τὴν Εἰρήνην κάθε αἴσθημα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν υἱικὴν φιλοστοργίαν. Τὸ τυφλὸν πάθος τὴν ὤθησε εἰς ἀπαίσιον ἔγκλημα διὰ νὰ καταστῇ ὁ υἱὸς της ἀνίκανος νὰ βασιλεύῃ, διατάσσει νὰ τὸν συλλάβουν καὶ νὰ τὸν τυφλώσων. Ἀπὸ τότε (797—802) ἐβασίλευεν ἡ Εἰρήνη ὡς πραγματικὴ Αὐτοκράτειρα, καὶ εἶναι ἡ πρώτη γυνή, ἡ ὁποία ἐκυβέρνησε μὲ τὸ ὄνομά της ὡς «βασιλεὺς» τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ μυσαρὰ ὅμως αὕτη κακουργία τῆς Εἰρήνης ἐγέννησε τὴν ἀποστροφὴν πρὸς αὐτήν, καὶ οἱ μεγιστᾶνες τὴν κατεβίβασαν ἀπὸ τὸν θρόνον καὶ ἀνεβίβασαν εἰς αὐτὸν τὸν Νικηφόρον τὸν Α' (802).

Ἡ βασιλεία τῆς **Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας** συμπίπτει μὲ τὴν αὔξησιν δύο μεγάλων λαῶν (περὶ τὸ 800). Εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Ἀραβες ἔχουν φθάσει εἰς ὑψηλὸν σημεῖον πολιτισμοῦ μὲ τὸν Χαλίφην **Ἀροὺν-ἀλ-Ρασίδ**. Εἰς τὴν Δύσιν ἔχει ἰδρύσει ὁ **Κάρολος ὁ Μέγας** μίαν μεγάλην Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὴν **Φραγκικὴν**. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὁ Κάρολος ἐζήτησε τὴν χεῖρα τῆς Εἰρήνης διὰ νὰ συνενώσῃ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν εἰς ἓν μέγα Χριστιανικὸν Κράτος.

Πόλεμοι ἐναντίον τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος.—

Εἰς κρίσιμον θέσιν εἶρε τὸ Κράτος ὁ διάδοχος τῆς Εἰρήνης **Μικηφόρος ὁ Α΄** (802—811). Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ δείξῃ ὅτι ἐννοεῖ νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ Κράτους. Ἐναντίον τῶν Ἀράβων διεξάγει γενναίους ἀγῶνας, σωτήριοι ὅμως πρὸ παντὸς εἶναι αἱ λαμπραὶ νῆκαι ἐναντίον τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος. Ἰδίως οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου εἶχον γίνεαι πολὺ ἐπικίνδυνοι, ἐτόλμησαν δὲ νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ ἐναντίον τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν. Ἄλλ' οἱ ἡρωϊκοὶ κάτοικοι ἐπέξῃλθον γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν, τοὺς τρέπουν εἰς φυγὴν καὶ σώζουσι τὴν πόλιν (807). Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ των οἱ κάτοικοι ἀπέδωκαν τὴν νίκην εἰς τὸν πολιοῦχον τῆς πόλεως των τὸν **Ἅγιον Ἀνδρέαν** ὅπως οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον.

Ἡ διέσδυσις αὕτη τῶν Σλάβων εἰς τὰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἣ ὁποία εἶχεν ἐπιταθῆ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰῶνος, ἀνησύχησε πολὺ τοὺς βασιλεῖς. Ἐπὶ ἓνα αἰῶνα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐξετέλεσε σοβαρὰν ἐργασίαν διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον τοῦ ἐκσλαβισμοῦ τῆς χώρας. Οἱ Σλάβοι εἶχον κατασκηνώσει εἰς τὰ βουνὰ καὶ εἰς τοὺς κάμπους, ἦσαν γεωργοὶ καὶ ποιμένες, εἰς τὰς πόλεις ὅμως καὶ τὰ κάστρα ἤκμαζεν ὁ Ἑλληνισμός. Ἡ ἀνικανότης των πρὸς ἐκπολιτισμόν, ἡ ζωτικότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοὺς ἐκράτησε πάντοτε εἰς θέσιν δούλων καὶ τοὺς ἠμπόδισε νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἰδρῦσουν Κράτος. Μετὰ πολλὰς τέλους ἐκστρατείας ἐναντίον των, κατώρθωσαν οἱ αὐτοκράτορες νὰ τοὺς καθυποτάξουν. Μετὰ ἓνα αἰῶνα, κατὰ τὸ 850, εἶχον σχεδὸν ἀπορροφηθῆ ἀπὸ τὴν ζωτικότητα τῶν ἐγχωρίων καὶ ἔγινε τελεία ἡ ἐπικράτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἀπὸ τῶν Βουλγάρων κίνδυνος.—Ἄλλ' οἱ αὐτοκράτορες εἶχον νὰ παλαίσουν καὶ πρὸς ἄλλον πολὺ ἱκανώτερον ἐχθρὸν, ἦσαν δ' οὗτοι οἱ Βούλγαροι, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ, ὡς γνωρίζομεν, εἰς τὴν χώραν μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἴμου. Ἡ Οὐννικὴ αὕτη φυλὴ, ἣ ὁποία εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τὸν Βόλγαν, ἐπέδειξε μεγάλην πολιτικὴν ἱκανότητα, καὶ καθυπέταξε τὰς Σλαβικὰς φυλάς τῶν χωρῶν τοῦ Δουνάβεως, οἱ κατακτηταὶ ἀνεμίχθησαν μὲ τοὺς κατακτηθέντας, καὶ ἐπειδὴ ἦσαν ἐντελῶς βάρβαροι, ἐδέχθησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ ἐξεσλαβίσθη. Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

σαν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Βούλγαροι θεωροῦνται σήμερον Σλάβοι. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατώρθωσαν νὰ ἰδρῦσουν Κράτος, τὸ ὁποῖον, μὲ τὴν παλαιὰν Οὐννικὴν ὀρμητικότητά του ἔλαβε τρομερὰν θέσιν εἰς τὰς τύχας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐν γένει τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους¹.

Ὁ ἡρωϊκὸς αὐτοκράτωρ **Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄**, μόλις διέβησαν οἱ Βούλγαροι τὸν Αἴμον, διεΐδε τὸν κίνδυνον. **Ἐννέα** διαδοχικῶς **ἐκστρατείας** ἐπεχείρησεν ἐναντίον των καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν (ἀπὸ τὸ 755), φοβισμένοι οἱ Βούλγαροι ἐπροσπάθησαν ν' ἀντισταθοῦν, οἱ Ἑλληνικοὶ ὅμως στρατοὶ πάντοτε ἐθριάμβευσαν. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι ἀνακύπτουν πάλιν ἀπὸ τὴν ταπεινώσιν, καὶ ὁ φρικτὸς χαγᾶνος (βασιλεὺς) αὐτῶν **Κροῦμμος** ἔκαμε πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους του τὴν Σόφιαν καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἠπεύλει διαρκῶς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ **Νικηφόρος Α΄** ἀντεπεξέρχεται, εἰσβάλλει εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας, καταλαμβάνει τὴν Σόφιαν, ἀλλ' ἐνῶ ἐπέστρεφεν, οἱ Βούλγαροι τὸν περικυκλώνουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑποχώρησις. Ὁ Νικηφόρος εἶπε τότε πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς του: «*Καὶ ἂν γίνωμεν περωτοί, κανεῖς νὰ μὴ νομίση ὅτι θὰ διαφύγη τὸν ὄλεθρον*». Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ τὸ ἄνθος τῶν εὐπατριδῶν πίπτουν ἡρωϊκῶς μαχόμενοι περὶ τὴν σημαίαν τοῦ Στανροῦ (811), ὁ δὲ Κροῦμμος ἐγύμνωσε τὸ κρανίον τοῦ κυριάρχου τῆς Ἀνατολῆς, κατεσκεύασε ποτήριον καὶ ἔπινεν ἐξ αὐτοῦ ἀγερώχως οἶνον εἰς τὰ βάρβαρα συμπόσιά του.

Μετ' ὀλίγον χρόνον ὁ Κροῦμμος ἐμφανίζεται πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτεύουσας (813), βασιλεὺς ἦτο ὁ γενναῖος στρατηγὸς **Λέων**

1. «Πρέπει ν' ἀνέλθωμεν εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρώτων Οὐννων, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἐντύπωσιν τρόμου καὶ φρίκης, ὁμοίαν μ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν οἱ Βούλγαροι. Ἦσαν τόσον κτηνώδεις, ὅσον καὶ τὰ ἄγρια θηρία τῶν δασῶν. Ἡ ῥυπαρότης, τὰ ἄγρια ἔνστικτά των ὑπερβαίνουν πᾶν ὅ,τι εἶχε γνωρίσει ἕως τότε ὁ κόσμος. Ὁ Βούλγαρος κατέστρεφε διὰ νὰ καταστρέψῃ, ἐφόνευε διὰ νὰ φονεύσῃ, ἐξήτει ν' ἀφανίσῃ πᾶν ἔργον ἀνθρώπων διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ ὀπισθὲν του παρὰ μόνον εἰκόνα ἐρημίας. Διὰ τοῦτο ἀπὸ ὅλους τοὺς βαρβάρους, οἱ ὁποῖοι ἠρῆμωσαν τὸ Κράτος, οἱ Βούλγαροι ἀφήκαν τὴν πλέον φρικιαστικὴν μνήμην εἰς τοὺς συγχρόνους, καὶ τὸ πλέον ἐστιγματισμένον ὄνομα εἰς τὴν ἱστορίαν (Ἄμεδαῖος Τιερρύ, Διηγήσεις ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ 5^{ου} αἰῶνος) ἀπὸ το Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ὁ **Ε'** ὁ **Ἀρμένιος** (κατήγετο ἀπὸ Ἀρμενίουσ προγόνους). Κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ ἀγρίου λαοῦ του, ὁ Κροῦμμος κάμνει θυσίαν ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἔπειτα ἐρημώνει ἀνηλεῶς τὴν χώραν, τὰ ἰσχυρὰ ὁμως τεῖχη τὸν ἀναγκάζουν νὰ φύγη. Τότε ὁ Λέων ἐκστρατεύει καὶ ἐπιφέρει τρομακτικὴν σφαγὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους (περὶ τὴν Μεσημβρίαν, 817). Ἀπὸ τότε ἐπὶ πολὺν καιρὸν δὲν ἐτόλμησαν οἱ Βούλγαροι νὰ σηκώσουν ὄπλα ἐναντίον τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Χριστιανῶν.

Οἱ Ἀραβες πειραταί.—Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ ἄλλη φοβερὰ πληγὴ ἐμφανίζεται διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἔχουν χάσει πλέον τὴν ὁρμὴν των, ἀλλ' ἡ ἐπιδρομὴ εἶχε μετατοπισθῆ εἰς τὴν θάλασσαν, εἶχε λάβει τὴν μορφήν πειρατείας (ἀπὸ τὸν 9ον αἰῶνα).

Οἱ Ἀραβες πειραταί ἔχουν ὁρμητήριον τὰς Β. ἀκτὰς τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Κιλικίας. Εἶναι γνωστοὶ μὲ τὰ ὀνόματα **Σαρακηνοὶ** ἢ **Ἀγαρηνοὶ**. Οἱ ἄφοβοι ἐκεῖνοι **κορσάροι**¹ ἐπεχείρησαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀληθινὰς ἐκστρατείας μὲ τοὺς στόλους των καὶ κατέστησαν ὁ τρόμος τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Φέρουν εἰς μίαν στιγμὴν τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν, μὲ φοβὴν διηγοῦνται οἱ Ἑλληνες χρονογράφοι τοῦ Μεσαιῶνος τὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας ἔκαμαν «οἱ ἄθεοι Ἀγαρηνοὶ». Ἄλλοι δὲ Μουσουλμάνοι πειραταί ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν κατέλαβον τὴν Κρήτην καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μεγαλόνησον, ἀφοῦ τὴν ἠρήμωσαν (τὸ 825, ἐπὶ Μιχαὴλ Β'). Πρωτεύουσα τοῦ πειρατικοῦ βασιλείου ἔγινεν ὁ **Χάνδαξ**².

Ἡ Χερσῶν.—Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ **Θεοφίλου** (829—842) ἀνέλαβε δυνάμεις τὸ Κράτος. Ἐκτὸς τῆς καλῆς διοικήσεως κατώρθωσεν ἡ κυβέρνησις ν' ἀποκτήσῃ μίαν κτῆσιν μακρινήν, ἀλλὰ πλουσιωτάτην. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ Κριμαία, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πόλις **Χερσῶν** (ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι ἡ Σεβαστούπολις) ἔγινεν ἀπὸ τὰς μεγάλας πόλεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ θέμα τῆς Χερσῶνος παρεῖχε μεγάλα πλούτη ἀπὸ τὸ ἐμπόριον μὲ τοὺς

1. Ἀπὸ τὴν νεολατινικὴν λέξιν corso (ἐπιδρομὴ. Καὶ σήμερον λέγομεν κοῦρσα).

2. Ἀπὸ τὸν Χάνδακα προέρχεται τὸ ὄνομα Gandia, μὲ τὸ ὁποῖον οἱ Εὐρωπαῖοι ὀνομάζουν τὴν Κρήτην.

βαρβάρους λαοὺς πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπὸ ἐκεῖ προσέτι διέδιδεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία πολὺ μακρὰν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς.

β'—Ἡ Εἰκονομαχία.

Ἡ μεταρρύθμισις.—Οἱ αὐτοκράτορες, τῶν ὁποίων διηγῆθημεν τοὺς πολέμους, ἐπεχείρησαν μεγάλην θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν καὶ ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας. Ὀνομάσθη δὲ αὕτη **Εἰκονομαχία**, ὅχι διότι κατεδιώκοντο μόνον αἱ εἰκόνες, ἀλλ' ἐπειδὴ αὗται ἦσαν τὸ σύμβολον τῶν παλαιῶν ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο οἱ μεταρρυθμισταὶ αὐτοκράτορες ἀπεκλήθησαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους **Εἰκονοκλάσται** καὶ **Εἰκονομάχοι**.

Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πολὺ πεισματώδης καὶ πολὺ μακρός, διήρκεσε περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (726—842). Ὁλόκληρος ἡ κοινωνία ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην πάλην, ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ἦσαν αἱ ἀνεπτυγμέναι τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐζήτουν τὴν μεταρρύθμισιν, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἦσαν οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπροτίμων τὰς παλαιὰς συνηθείας καὶ ὀνομάζοντο **εἰκονολάτραι** καὶ **εἰδωλολάτραι**. Ὁ ἀγὼν διεξήχθη μὲ πείσμα καὶ μὲ φανατισμὸν, πολλάκις δὲ παρεξέκλινε καὶ εἰς σκληροὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι τῆς λατρείας.—Ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἠρχισαν οἱ Χριστιανοὶ νὰ διακοσμοῦν τὰς ἐκκλησίας μὲ ζωγραφίας εἰς τοὺς τοίχους, νὰ κάμνουν εἰκόνας ἀπὸ ξύλον, εἰς τὰς ὁποίας ἐζωγράφιζον τὸν Σωτῆρα, τὴν Παναγίαν, τὰ θαύματα τῶν Ἁγίων. Συγχρόνως ἐκανονίσθησαν ὠρισμέναι ἡμέραι αἱ **εορταί**, κατὰ τὰς ὁποίας τιμᾶται ἡ ἱερὰ μνήμη αὐτῶν, μ' εὐλάβειαν δὲ ἐφυλάσσοντο τὰ ἅγια λείψανά των· καὶ κατὰ τὰς εορτὰς ἐγίνοντο μὲ κατάνυξιν καὶ μεγαλοπρέπειαν πανυγήρεις καὶ λιτανεῖαι πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς εὐλαβείας. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ σήμερον τοὺς λεγομένους **ἐξωτερικοὺς τύπους** τῆς λατρείας.

Ἡ μεγάλη ὁμως χρῆσις τῶν ἐξωτερικῶν τύπων ἔφερεν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ καταχρήσεις. Ἡ εὐλάβεια πρὸς τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα εἶναι αἰσθημα σεβαστόν, ἀλλ'

ἐθεωρήθησαν ταῦτα, ὅπως καὶ αἱ ἅγιοι εἰκόνες, ὅτι ἔχουν θαυματουργὸν δύναμιν. Οἱ ἄνθρωποι τὰς ἠσπάζοντο, τὰς ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των, τὰς ἐστόλιζον μὲ χρυσὸν ἢ ἄργυρον, ἕξ ἄλλου αἱ ἑορταὶ ἔγιναν τόσον πολλαί, ὥστε τὸ ἡμισυ σχεδὸν τοῦ ἔτους διήρχετο εἰς ἀργίαν. Αἱ πλούσιαι μοναὶ εἶχον ἀπέραντα κτήματα, τὰ ὁποῖα ἐπλήρωνον φόρους, εἶχον στρατιάς μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπήγαινον εἰς τὸν στρατόν, πολλοὶ δὲ κατέφευγον εἰς τὰ μοναστήρια ἀπὸ κλίσειν εἰς τὴν ἀργίαν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ὑποχρεώσεις των εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος.

Ἡ ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως.— Ἀπὸ καιρὸν μερικοὶ ἀνεπτυγμένοι ἄνθρωποι εἶχον σκεφθῆ, ὅτι ἔπρεπε νὰ πολεμηθοῦν αἱ δεισιδαιμονίαι αὗται καὶ τὰ κακὰ ἀποτελέσματά των. Ἡ ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ **μεταρρυθμισθῆ**, δηλαδή νὰ **ἐπανέλθῃ** εἰς τὴν παλαιὰν ἀπλότητα μὲ τὰ σωτήρια διδάγματά της, ἢ **Μεταρρυθμίσις** δὲ αὐτῆς θὰ ἔφερε καὶ τὴν ἐξυγιάνειν τῆς κοινωνίας.

Αἱ τοιαῦται τάσεις πρὸς ἀπλοποίησιν τῆς θρησκείας, ἀναφαίνονται ἐνωρίς, ἀπὸ τὸν 5ον αἰῶνα εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκοντο τὰ μᾶλλον ἀνεπτυγμένα πνεύματα. Ἐκεῖ ἐπίσης ἀνεφάνησαν τὸν 7ον αἰῶνα οἱ **Παυλικιανοί**, οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τὴν μεγάλην των εὐλάβειαν πρὸς τὸν ἅγιον Παῦλον, ἐξήτουν δ' οὗτοι τὴν κατάργησιν ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν τύπων καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀπέριπτον λατρείαν τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Αἱ περίοδοι τῆς μεταρρυθμίσεως.— Ἡ **Εἰκονομαχία** διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, ἐπὶ τοῦ **Λέοντος Γ' Κωνσταντίνου Ε'** καὶ **Λέοντος Δ'** (726—780), ὑπερίσχυσαν οἱ Εἰκονομάχοι καὶ ἔβαλον εἰς ἐνέργειαν τὰ σχέδιά των. Ἄλλ' οἱ ὀπαδοὶ τῶν εἰκόνων, οἱ **εἰκονολάτραι** ὡς ἐλέγοντο, ἐκέρδισαν κατόπιν ἕδαφος μὲ τὴν **Εἰρηνὴν τὴν Ἀθηναίαν** (780—813). Ἐπειτα, κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἀνέλαβον πάλιν τὴν δύναμιν οἱ Εἰκονομάχοι (813—842), τέλος αἱ εἰκόνες ἀνεστηλώθησαν ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ Θεοφίλου, τῆς **Θεοδώρας**.

Ἡ καταδίωξις τῶν εἰκόνων.— Ὁ πρῶτος Εἰκονομάχος Λέων ὁ Γ' ἐδίστασε πολὺ πρὶν ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα, ἀλλ'

ὅταν ἀπεφάσισε, τὸν ἀνέλαβε μὲ στιβαρὰν χειρὰ. Μὲ μεγάλην ἀποφασιστικότητα ἐξέδωκε τὸ πρῶτον διάταγμα (726), τὸ ὁποῖον ἔλεγεν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν ἁγίων εἰκόνων εἶχε καταντήσει ἀληθινὴν εἰδωλολατρεία, ἔπρεπε νὰ καταργηθῇ, ἐπίσης δὲ ἀπηγορεύθῃ καὶ ἡ λατρεία τῶν ἁγίων λειψάνων.

Τὸ διάταγμα ἐκείνο, τὸ ὁποῖον προσέβαλε προαιωνίας συνηθείας, διήγειρεν ἀμέσως θύελλαν. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ **Ἑλλαδικοί**¹, ἐξηγέρθησαν, ἀνηγόρευσαν ἰδικόν των αὐτοκράτορα καὶ ἐπῆλθον μὲ στόλον ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Λέων ἀντεπεξῆλθε καὶ τοὺς κατετρόπωσεν (727). Εἰς δὲ τὴν Δύσιν ὁ πάπας ἐξήγειρε τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τοῦ Αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ὁ λαὸς ἐστασίαζεν, ὑποκινούμενος ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς, ἰσχυρὸς δὲ ἀντίπαλος τοῦ Λέοντος καὶ ἐνθους ὑπεραπιστῆς τῶν εἰκόνων, **εἰκονόφιλος** ἀνεδείχθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τὴν Συρίαν ὁ ἐπιφανὴς θεολόγος Ἅγιος **Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός**.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος **Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄**, ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμονὴν τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς. Αἱ εἰκόνες κατεστράφησαν, πολλὰ μοναστήρια ἐκλείσθησαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς στρατῶνας καὶ εἰς ἄλλα δημόσια ἰδρύματα, οἱ μοναχοὶ κατεδιώχθησαν, ἐφυλακίσθησαν, ἐξωρίσθησαν. Τότε ὁ ἅγιος ἔφθασεν εἰς τὸ μέγιστον σημεῖον τοῦ φανατισμοῦ.

II κοινωνικὴ μεταρρύθμισις. Τὸ ἔργον τῶν δύο μεγάλων ἐκείνων αὐτοκρατόρων ὑπῆρξε πολὺ εὐρύ, διότι διὰ τῆς καταργήσεως τῶν στενῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, ἐξήτουν ἀναμόρφωσιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας.

Σπουδαίαν προσπάθειαν κατέβαλεν ὁ Λέων ὁ Γ΄ εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν **κεντρικὴν ἐξουσίαν**, ἔπειτα προέβη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ ἐτελειοποίησε τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως κατὰ **θέματα**. Οὕτω κατηρτίσθη ἰσχυρὰ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις, ἡ ὁποία κατέστησεν εὐκολωτέραν τὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν ἄμυναν τοῦ Κράτους.

Συγχρόνως οἱ δύο Ἰσανροὶ προέβησαν εἰς σπουδαίας οἰκο-

1. Δὲν ἐλέγοντο **Ἕλληνες**, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐσήμαινε, ὡς γνωρίζομεν, τοὺς ἐθνικούς.

νομικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις. Δι' εἰδικῶν νομοθεσιῶν ἐπροστάτευσαν τοὺς μικροὺς ἰδιοκτῆτας ἐναντίον τῶν μεγάλων, καὶ ἐν γένει τὰς μικρὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, ἐνεφύχωσαν τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν καὶ ἐβελτίωσαν τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης. Ἐν γένει ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιφέρουν εἰς τὴν νομοθεσίαν γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα φιλανθρωπίας καὶ ἰσότητος.

Ἡ ἀντίδρασις.—Ἡ μικρὰ πάλῃ διεκόπη ἀπὸ τὴν Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν, ἡ ὁποία ἐπροσπάθησε ν' ἀναστείλῃ τὸ ἔργον τῶν μεγάλων μεταρρυθμιστῶν. Ἡ φίλαρχος ἐκείνη γυνὴ ἐξήτησε νὰ λάβῃ δύναμιν προστατεύουσα τοὺς ὁπαδοὺς τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων, ἀλλ' αἱ ἰδέαι τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου εἶχον ἰσχυροὺς ὁπαδοὺς καὶ ἐδυσκολεύθη πολὺ ἡ Εἰρήνη νὰ ἐπιτύχῃ. Ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ συγκληθῇ ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος, ἡ Β' Οἰκουμενικὴ, (τὸ 787), ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν ἀνάρτησιν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν εἰκόνων καὶ τὴν τιμὴν, ἀπηγόρευσε ὅμως τὴν λατρείαν αὐτῶν.

Ὁ τελευταῖος Εἰκονομάχος βασιλεὺς εἶναι ὁ **Θεόφιλος**. Μετριοπάθειαν κατ' ἀρχὰς ἀπηγόρευσε ἀπλῶς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων διὰ προσκυνήσεως καὶ ἀσπασμῶν, συγχρόνως ὅμως, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τοῦτο δὲν ἀπέκλειε τὴν ἀληθινὴν εὐλάβειαν, ἐπῆγαινε εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἀγορᾶς, καὶ μάλιστα ἔψαλλεν ἱεροὺς ὕμνους, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος συνέθετε καὶ ἐμελοποιεῖ¹.

1. Σχετικῶς μὲ τὸν Θεόφιλον διηγοῦνται οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἐν πολυθρόλητον ἐπεισόδιον. Διὰ νὰ εὐρεθῇ ἀνταξία σύζυγος τοῦ Αυτοκράτορος ἐκλήθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας αἱ ὠραιότεραι κόραι, μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ μία εὐειδεστάτη κόρη ὀνομαζομένη Εἰκασία. Αἱ παρθένοι ἀνέμενον εἰς μίαν αἴθουσαν τοῦ παλατιοῦ, ὁ Αυτοκράτωρ παρήρχετο ἔμπροσθεν αὐτῶν κρατῶν μῆλον, διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὴν ὠραιότεραν. Ἡ καλλονὴ τῆς Εἰκασίας τὸν προσεῖλκυσε, καὶ πλησιάσας εἶπε πρὸς αὐτὴν : «Ἐκ γυναικὸς ἐρρῆ τὰ φαῦλα» (ἐννοῶν τὴν Εὐάν). Χωρὶς νὰ ταραχθῇ ἡ Εἰκασία ἀπήτησεν : «Ἄλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρείττω» (ἐννοοῦσα τὴν Παναγίαν). Ὁ Θεόφιλος δὲν ἔμεινε εὐχαριστημένος ἀπὸ τόσον μεγάλην ἐτοιμότητα πνεύματος, καὶ προχωρήσας ἔδωκε τὸ μῆλον εἰς τὴν Θεοδώραν. Ἡ Εἰκασία τότε ἔκτισε μονήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμόνασεν, καὶ ἠσχολεῖτο εἰς συγγραφάς, εἰς αὐτὴν δὲ ἀποδίδεται τὸ τροπάριον, τὸ λεγόμενον τῆς **Κασιανῆς**, τὸ ὁποῖον ψάλλεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν Μεγάλην Τριτην.

Ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.—Ἄλλ' εἶχον ὅλοι πλέον ἀποκάμει ἀπὸ τὰς ἔριδας, διότι ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἀναστάσις τῆς κοινωνίας διήρκει περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (120 ἔτη). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἡ εὐσεβὴς σύζυγος αὐτοῦ **Θεοδώρα**, ἐν συνεννοήσει μὲ τοὺς ἄρχοντας τοῦ Κράτους, ἐκάλεσε Σύνοδον, ἡ ὁποία ἐπανέφερε τὴν τιμὴν καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἐτέλεσε μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν πανηγυρίαν (843). Ἀπὸ τότε ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἐφορτᾶζει πανηγυρικῶς κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς μεγάλης Σαρακοστῆς τὴν **ἀναστήλωσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων**. Εἶναι δὲ ἡ πανηγυρίς αὕτη ὄχι μόνον θρίαμβος τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ θρίαμβος ἐναντίον πάσης αἰρέσεως καὶ κακοδοξίας, διὰ τοῦτο ὠνομάσθη **Ἐορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας** καὶ ἡ ὠρισμένη ἡμέρα **Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας**.

Τοιοιτοτρόπως ἡ σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς κατάλυσιν τῶν εἰκόνων ἀπέτυχεν. Τὸ ἔργον ὅμως πρὸς μεταρρύθμισιν καὶ κοινωνικὴν ἀναμόρφωσιν τῶν μεγάλων μεταρρυθμιστῶν αὐτακρατόρων ἔμεινε κατὰ μέγα μέρος. Ἡ κοινωνία ἀνεκαινίσθη εἰς τὴν μακρὰν ἐκείνην πάλιν, καὶ ἔλαβε νέαν ζωὴν, ἡ ὁποία ἔδιδε δυνάμεις διὰ τὸ μέλλον καὶ παρεσκεύαζε ἀληθινὴν ἀναγέννησιν τοῦ Κράτους. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν, πρέπει νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου συμβαίνουν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μεγάλα γεγονότα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου.

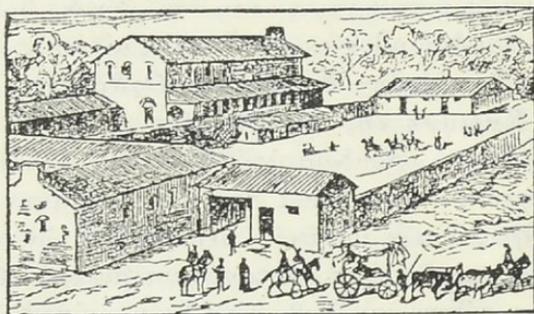
γ'.—Οἱ Φράγκοι.

Τὰ βαρβαρικὰ ἐν τῇ Δύσει βασιλεία.—Ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους εἶχον σχηματισθῆ ἕκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Βαρβάρων, ὡς γνωρίζομεν, πολλὰ Χριστιανικὰ βαρβαρικὰ βασίλεια. Τὰ ἰδρυθέντα ὅμως κράτη ταῦτα δὲν διετηρήθησαν ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἀμετάβλητα, διότι εὗρισκοντο εἰς διαρκῆ πόλεμον μεταξύ των, ἄλλα ἔξαφανίζονται καὶ ἄλλα ὑπερισχύουν.

Τὰ σπουδαιότερα ἦσαν τῶν **Βησιγότθων** εἰς τὴν Ἰσπανίαν, τὸ βασίλειον τῶν **Ὀστρογότθων** εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τῶν **Βανδάλων** εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν, τὰ ὁποῖα κατέστρεψεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Ἰουστινιανός. Εἰς τὴν Γαλατίαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπερέστησαν οἱ **Φράγκοι** καὶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνος

κατέκτησαν ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἣ ὁποία ἀπὸ τότε ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτῆς, *χώρα τῶν Φράγκων, Φραγκία*, λέγουν οἱ Βυζαντινοί, France ¹.

Ἡ νέα κοινωνία τῆς Δύσεως.—Ὡς πρὸς δὲ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Εὐρώπης, οἱ ἀρχαῖοι ὑπήκοοι τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων εἶχον χάσει μέρος τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, τοῦναντίον δὲ οἱ Βάρβαροι, οἱ Γερμανοί, ὅταν ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτούς, ἔξεπολιτίσθησαν ὀλίγον. Οἱ ἐκρωμαϊσθέντες κάτοικοι ἔζων εἰς τὰς πόλεις, οἱ δὲ κατακτηταὶ ἐπροτίμων τὴν δια-

Ἡ ἑπαυλις (villa) περιελάμβανε τὴν κατοικίαν τοῦ ἀθέντου καὶ πέριξ αὐτῆς τὰς καλύβας τῶν γεωργῶν καὶ τῶν δούλων.

μονὴν εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ὅπου κατόκουν εἰς μεγάλας ἔξοχικὰς ἑπαυλεις.

Οἱ Βάρβαροι εἶχον διανεμηθῆ μεταξύ των τὰς κατακτηθείσας χώρας. Οἱ σύντροφοὶ καὶ συμπολεμισταὶ τοῦ βασιλέως ἐκράτουν τὸ μερίδιον, τὸ ὁποῖον τοὺς ἔλαχεν, ὡς ἰδιοκτησίαν, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὄφειλον νὰ περῆχουν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἀπὸ τούτους δὲ προῆλθεν ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν. Οἱ ἄλλοι κτηματῖαι ἀπετέλουν ἀπλῶς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, μέρος δὲ τῆς γῆς εἶχε μείνει εἰς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους. Ἐκ τῆς τοιαύτης καταστάσεως καὶ ἐκ τῆς ἀναμειξέως κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων, προῆλθεν ἡ νέα διαρροῦθμισις τῆς κοινωνίας εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν Μεσαίωνα.

1. Ἡμεῖς τὴν ὀνομάζομεν *Γαλλίαν* ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῶν Γαλατῶν ἢ *Γάλλων*.

Νέους θεσμούς δὲν ἔφερον οἱ Βάρβαροι ἀπὸ τὰς χώρας των, ἀλλ' ἔζητουν νὰ μιμηθοῦν εἰς ὅλα τὴν ρωμαϊκὴν διοίκησιν καὶ βίον. Αἱ ἐπαρχίαι ἐκυβερνῶντο ἀπὸ διοικητάς, οἱ ὁποῖοι ὠνομάζοντο, ὅπως καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων, *δοῦκες* ἢ *κόμιστες*. Ἄν θέλωμεν δὲ νὰ λάβωμεν μίαν ἰδέαν, ὁποῖοι ἦσαν οἱ βάρβαροι βασιλεῖς, πρὲπει νὰ φαντασθῶμεν ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τὴν Λατινικὴν, ἐνδύονται ὡς Ῥωμαῖοι, ζητοῦν δὲ νὰ λαμβάνουν τὰ βασιλικὰ σύμβολα, ὡς τὸ στέμμα, τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀρχαίας ἐδρεύει εἰς τὴν νέαν Ῥώμην, τὴν **Κωνσταντινούπολιν**.

Ἡ Ἐκκλησία.—Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρξεν ἐποχὴ μεγάλης βαρβαρότητος, καὶ μόνῃ ἡ Ἐκκλησία κατάρθωσε νὰ σώσῃ τὴν κοινωνίαν. Ὅλοι οἱ Βάρβαροι σχεδόν, κατὰ τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον εἰσῆλθον εἰς τὰς χώρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, ἦσαν ἐκχριστιανισμένοι, ἀλλ' εἶχον παραδεχθῆ τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρειοῦ, ἦσαν Ἀρειανοί, ἐνῶ οἱ Ῥωμαῖοι ὑπῆκοοί των εἶχον μείνει Ὀρθόδοξοι.

Οἱ ἐπίσκοποι ἐπροστάτευσαν τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὰ κακὰ τῆς βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς, πολλάκις δὲ μὲ ἀξιοθαύμαστον τόλμην ἀντεστάθησαν εἰς τὰς παρεκτροπὰς καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων βασιλέων. Ἀργότερα ἰδρύθησαν τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου (543), τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν τὸ ἄσυλον τοῦ πολιτισμοῦ, ἔστελλον ἱεραποστόλους εἰς τὰς βορείους χώρας τῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι εἶχον μείνει εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ ἦσαν ὁ μόνος τόπος ὅπου ἐγένετο μία μικρὰ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων. Ἡ Λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ παλαιοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Οἱ Φράγκοι.—Μεταξὺ τῶν Βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταλάβει τὴν Γαλατίαν, οἱ Φράγκοι ἦσαν οἱ ὀλιγώτεροι, καὶ ὅμως μόνοι αὐτοὶ ἐδημιούργησαν ἔργον σπουδαῖον καὶ μόνιμον. Διότι ἀπὸ τοὺς Φράγκους προῆλθε κατὰ μέγα μέρος ἡ σημερινὴ Γαλλία καὶ Γερμανία.

Οἱ Φράγκοι ἦσαν διηρημένοι εἰς μικροὺς λαοὺς, ἕκαστος ἐκ τῶν ὁποίων εἶχε τὸν βασιλέα του. Ὁ σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ὁ **Κλωβίς** (ἢ Χλωδεβίκος, περὶ τὸ 500), ὁ ὁποῖος ἐβαπτίσθη εἰς

τὴν Ὁρθόδοξον καθολικὴν θρησκείαν. Ἡ βάπτισις δὲ αὐτῆ τοῦ λαοῦ τῶν Φράγκων εἰς τὴν ὀρθὴν πίστιν ἔγινεν ἢ ἀφορμὴ τοῦ μεγαλείου αὐτῶν, διότι ὅλοι οἱ καθολικοί, ἤτοι ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἤθελον νὰ ἔχουν βασιλέα τὸν Κλωβίν. Μὲ τὴν δύναμιν δέ, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία, ὁ Κλωβίς καθυπέταξε τοὺς ἄλλους βαρβάρους· καὶ ἐβασίλευσεν εἰς ὅλην τὴν Γαλατίαν, καὶ ὅτε ἐτελείωσε τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου τὸν τίτλον *πατρίκιος*. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνεφάνησαν πολλοὶ ἄρχοντες, καὶ ἀπὸ τοὺς δοῦκας ἐκείνους ὡς ὠνομάζοντο, ὁ *Κάρολος ὁ Μάρτελος*, ἔχει τὴν δόξαν, ὅτι ἐνίκησε τοὺς Ἀραβας εἰς τὸ Ποατιὲ (τὸ Πικτάβιον) τῆς Γαλλίας (τὸ 732).

Κάρολος ὁ Μέγας.—**Ἡ Δυτικὴ Αὐτοκρατορία.**—Ὁ μεγαλύτερος βασιλεὺς τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ὁ Κάρολος, ὁ ὁποῖος ἐπωνομάσθη εἰς τὴν ἱστορίαν *Μέγας* (Carlo-magnus, διὰ τοῦτο λέγομεν αὐτὸν καὶ Καρλομάγνον). Ὁ Κάρολος ὑπῆρξε λαμπρὸς κυβερνήτης καὶ μέγας κατακτητής, ἐδημιούργησε δὲ ἀπέραντον Κράτος εἰς τὴν Δύσιν. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν περίοδον, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κλωβίου ἕως σήμερον (500—800 μ. Χ.), τὸ Κράτος διαρκῶς ἠῤῥξανε, τώρα ἔφθασεν εἰς μεγίστην ἔκτασιν καὶ δύναμιν. Κατὰ τὰ 46 ἔτη τῆς βασιλείας του ἔκαμε 55 ἐκστρατείας, ἐδημιούργησεν ἓνα ἀπέραντον Κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι σήμερον εἶναι ἡ Ἰσπανία, Γαλλία, Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία, δηλαδὴ ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Ὁ Κάρολος εἶχε διοργανώσει λαμπρὰ τὸ βασίλειόν του. Ἐκαμνε νόμους, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο *Capitularia*, διότι συνίσταντο ἀπὸ μικρὰ κεφάλαια (*capita*). Ὅλαι δ' αἱ γῶραι, αἱ ὁποῖαι ὑπήκουον εἰς αὐτὸν ἐλέγοντο *κομιτεῖαι* καὶ ἐκυβερνῶντο ἀπὸ τοὺς *κόμιτας* (κόμις, comes = σύντροφος).

Μεγάλην προσέτι φροντίδα ἐλάμβανε διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ. Κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον τὰ μοναστήρια ἦσαν ὁ μόνος τόπος, ὅπου ἠδύνατό τις νὰ εὔρη ὀλίγην παιδείαν καὶ πολιτισμόν.

Ἡ Δύναμις τῆς Παπωσύνης. Κατὰ τοὺς ἰδίους ἐκείνους χρόνους, τὸν 8ον αἰῶνα, σχηματίζεται εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μία ἄλλη πολὺ μεγάλη δύναμις, ἡ *παπωσύνη*. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ

διοικήσεις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη **Πάπας** καὶ ἐθεωρήθη ὁ πρῶτος ἀπὸ ὄλους τοὺς ἐπισκόπους. Ὁ πάπας ἔγινεν ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας εἰς ὅλην τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.

Κατ' ἀρχὰς οἱ πάπαι κατώρθωσαν νὰ κάμουν τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας ἀνεξάρτητον ἀπὸ βασιλεῖς. Ἐπειτα ἐζήτησαν νὰ μεταβάλουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν εἰς κοσμικὴν, ἐζήτησαν δηλαδὴ νὰ εἶναι βασιλεῖς, κατὰ μικρὸν μάλιστα καὶ ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. Ἐνεκα τῆς ἀξιώσεως αὐτῆς προήλθον μεγάλαι συγκρούσεις καὶ πόλεμοι εἰς τὴν Δύσιν μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ βασιλέων.

Οἱ πάπαι καὶ οἱ Ἑλληνες αὐτοκράτορες.—Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἦτο πάντοτε γεμάτη δύναμιν καὶ ζοήν, εἶχεν ἱεράρχας διαλάμποντας διὰ τὴν παιδείαν αὐτῶν, καθ' ὃν χρόνον οἱ πάπαι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως ἦσαν βυθισμένοι εἰς τὴν ἀπαιδευσίαν καὶ ἀμάθειαν. Οὐδέποτε λοιπὸν παρεδέχθη τὴν περὶ τῶν πρωτείων ἀξίωσιν τοῦ πάπα. Μόνον ἀπέδιδεν ἀνεκαθεν εἰς τὸν πάπαν τὰ **προσβεῖα**, δηλαδὴ ἀπλῆν τιμητικὴν διάκρισιν.

Ὁ πάπας ἦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ ὑπέρτατος ἀρχὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦτο ἀπλοῦς ὑπῆκοος τοῦ Αὐτοκράτορος. Ὁ πρῶτος πάπας, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν ὑπῆρξεν ὁ **Γρηγόριος ὁ Μέγας** (κατὰ τὸ 600). Καὶ αὐτὸς ὅμως ἐδίδασκεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία εἶναι, ὡς λέγει, «**μία παγκόσμιος δημοκρατία**».

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ βίου αἰῶνος οἱ Λομβαρδοὶ καθυπέταξαν τὸ Βυζαντινὸν Ἐξαρχάτον τῆς Ῥαβέννης. Τότε ὁ πάπας ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ μόνοι ὀρθόδοξοι βασιλεῖς εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ συμμαχία αὕτη τῆς παπῶν μετὰ τοὺς Φράγκους εἶναι μέγα γεγονός εἰς τὴν ἱστορίαν. Διότι οἱ Φράγκοι κατέκτησαν ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἀρπάσει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, καὶ τὰς ἔδωσαν εἰς τὸν πάπαν (756). Ἀπὸ τότε οἱ πάπαι ἔγιναν **κοσμηκοὶ κυρίαρχοι**, ἀληθεῖς βασιλεῖς εἰς τὰ Κράτη των, τὰ ὁποῖα ὠνομάσθησαν **Κράτη τῆς Ἐκκλησίας**, ἢ **ἀγία Ἐδρα**. Ἐξ ἄλλου οἱ Φράγκοι

κοι ἐστηρίχθησαν εἰς τὸν πάπαν καὶ οὕτω αἱ δύο δυνάμεις συνηξήθησαν.

Ὁ Κάρολος αὐτοκράτωρ.—Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 800 μ. Χ. ὁ πάπας ἔστειλε τὸν Κάρολον εἰς τὴν Ῥώμην αὐτοκράτορα. Ὁ λαὸς τὸν ἐπευφήμησεν ἀνακράζων: «*Εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων ζωὴ καὶ νίκη!*» Οὕτω ἀναδημιουργεῖται εἰς τὴν Δύσειν Ῥωμαϊκὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὁμοιάζει καθόλου μὲ τὸ παλαιόν, ἀλλ' ἡ Δύσις, τὴν ὁποίαν εἶχον διαμελίσει οἱ Βάρβαροι, εὐρίσκεται καὶ πάλιν συνηνωμένη ὑπὸ ἓνα αὐτοκράτορα. Ὁ ἀληθὴς ὅμως κληρονόμος τῆς Ῥωμαϊκῆς εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς.

Διαμελισμὸς τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους.—Ὀλίγα ἔτη παρήλθον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου, καὶ τὸ μέγα ἔργον αὐτοῦ εἶχε καταστραφῆ. Ἐπικολούθησαν πολλοὶ πόλεμοι καὶ διανομαὶ μετὰ τῶν διαδόχων του (ἡ σπουδαιότερα εἶναι τοῦ 843). Μὲ τὸν καιρὸν ἐσχηματίσθησαν τρία μεγάλα τμήματα, ἔχοντα ἐνότητα ἐθνότητος καὶ γλώσσης. Ἐκ τούτων ἐδημιουργήθησαν κατόπιν ἡ σημερινὴ *Ἰταλία, Γαλλία καὶ Γερμανία.*

Αἱ τελευταῖαι ἐπιδρομαί.—Καθ' ὃν χρόνον τὸ Φραγκικὸν Κράτος μόνον του ἔβαιναν εἰς ἀποσύνθεσιν, προσβολαὶ βαρβάρων ἐρχόμενοι ἀπ' ἔξω, συνετέλεσα εἰς τὸν ταχύτερον κατακερματισμὸν. Οἱ *Σαρακηνοὶ* πειραταί, τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομάς των εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς Ἀφρικῆς, ἐπέφερον μεγάλας καταστροφὰς καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ δὲ τὰ βάρθη τῆς Ἀσίας ἔρχονται κατὰ τὸ 900 μ. Χ. ἄλλοι νέοι βάρβαροι, οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε ἐγκαθίστανται ὀριστικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην, οἱ *Μαγνάροι* ἢ *Οὐγγροι*, Τουρκικῆς φυλῆς. Οἱ Οὐγγροι κατεσκήνωσαν εἰς τὰς ἰδίας χώρας, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον ἐγκατασταθῆ οἱ συγγενεῖς των λαοί, οἱ Οὐννοὶ καὶ ἔπειτα οἱ Ἄβαροι. Πολὺν χρόνον καὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν νὰ ζοῦν ὑπὸ τὰς σκηνὰς καὶ διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἵππου, ὡς ἄλλοτε οἱ Οὐννοὶ, τὰ ἄγρια πολεμικὰ των στίφη ἔγιναν ὁ τρόμος τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης. Συχνὰ δὲ ἔκαμον ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλ' οἱ Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ τοὺς ἀπέκρουον γενναίως καὶ τοὺς ἐξηνόγκαζον εἰς ὑποταγὴν καὶ εἰς σεβασμὸν.

Οἱ Νορμανδοί.—Οἱ σπουδαιότεροι ὅμως ἐπιδρομεῖς, τόσον σπουδαῖοι, ὥστε ἡ ἐπιδρομὴ αὐτῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξαν οἱ Νορμανδοί, οἱ *ἄνθρωποι τοῦ Βορρᾶ*. Οἱ Νορμανδοὶ ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Σκανδιναυικὴν χερσόνησον τὸν 7ον αἰῶνα μὲ μεγάλας λέμβους, αἱ ὁποῖαι ἔτρεχον μὲ τὸ ἰστίον ἢ μὲ τὴν κώπην, καὶ ὑπήκουον εἰς ἀρχηγούς, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουν *Βασιλεῖς τῆς θαλάσσης*. Ἦσαν ἀτρόμητοι ναυτικοί. Μὲ μικρὰ πλοιάρια ἀντιμετώπιζον μεγάλας θαλάσσας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ξηρὰν ἦσαν γενναῖοι στρατιῶται. Τὴν νύκτα ἐπιπίπτουν αἰφνιδίως ἐναντίον τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν, λεηλατοῦν, καίουν, ἔπειτα ἐξαφανίζονται ὡς ἀστραπὴ μὲ τὰ πλοιάριά των, καὶ πηγαίνουν ἄλλοῦ διὰ νὰ ἐξακολουθήσουν νέας λαφυραγωγίας. Ἐπὶ ἓνα περίπου αἰῶνα διέτρεχον καὶ ἐληλάτουν τὴν Εὐρώπην.

Ἐν μέρος ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς κατέκτησε τὴν χώραν τῶν βορειῶν Σλάβων. Οὗτοι εἶναι οἱ *Βαριάνγοι*, οἱ ὁποῖοι ἔβαλαν τὰ θεμέλια τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους, γνωστοί, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Ἄλλοι Νορμανδοὶ ἐπέρασαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἄλλοι τέλος ἐρρίφθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς εὐφύρου Γαλλίας. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Γαλλικὴν χώραν, ἣ ὁποία ἀπὸ τότε ὀνομάσθη *Νορμανδία*, ὁ ἀρχηγός των ἔλαβε τὸν τίτλον *δουξ* καὶ προσῆλθε μὲ τοὺς συμπολεμιστάς του εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἔγινε δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐθέντης τῆς Γαλλίας. Οἱ Νορμανδοὶ οὗτοι ὄρμησαν εἰς κατάκτησιν τῆς Ἀγγλίας, ἔπειτα ἤρπασαν τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ν. Ἰταλίαν, ὅπου ἴδρυσαν ἰσχυρὸν Νορμανδικὸν βασίλειον, ἐσχεδίασαν δὲ νὰ κατακτῆσουν καὶ αὐτὴν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ Γερμανικὴ Αὐτοκρατορία.—Καθ' ὃν χρόνον αἱ ἄλλαι χώραι τῆς Εὐρώπης εὐρίσκοντο εἰς μεγάλας ταραχάς, τὸ βασίλειον τῆς Γερμανίας ἔγινεν πολὺ ἰσχυρόν. Εἰς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας, ὁ *"Οθων ὁ Α΄*, ἀπέκρουσε τὴν Οὐγγρικὴν ἐπιδρομὴν καὶ ἐπανίδρυσεν τὴν Δυτικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ *"Οθων ὁ Α΄* ἐθεώρει ἑαυτὸν διάδοχον τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Ἀφοῦ ἐπέτυχε τὴν ἐνότητα τῆς Γερμανίας, ἠνώσεν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας, ἔπειτα κατῆλθε εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐστέφθη καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Πάπα «*Αὐτοκράτωρ*

τοῦ *Ῥωμαϊκοῦ Κράτους*» (962). Μεγάλαι ὑπῆρξαν εἰς τὴν ἱστορίαν αἱ συνέπειαι τῆς στέψεως ἐκείνης. Διότι ἡ ἐπανίδρυσις αὐτῆ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἔδωκε γέννησιν εἰς νέον πολιτικὸν ὄργανισμόν, «*τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν Γερμανικὸν Κράτος*», τὸ ὁποῖον διετηρήθη ἐπὶ δέκα σχεδὸν αἰῶνας (ἕως τὸ 1806).

Τὰ κοσμοϊστορικά ταῦτα γεγονότα ἐξήσκησαν μεγάλας ἐπιδράσεις καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἰδρυσις *Φραγκικοῦ Κράτους* καὶ ἡ ἀνασύστασις αὐτοῦ ὡς *Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας*, ἔφερον χάσμα μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Φραγκογερμανικῆς Δύσεως. Ὁ Ἕλλην Αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἤδρευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐθεώρει τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Δύσεως ὡς σφετεριστὰς τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον μόνος αὐτὸς ἐδικαιοῦτο νὰ ἔχῃ. Ἀργότερα ἐφάνησαν αἱ βαρεῖαι συνέπειαι. Ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἔγινεν ὁ σκοπὸς τῶν κυριάρχων τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τῶν κοσμοϊστορικῶν ἐκείνων γεγονότων (τὸν 10^{ον} αἰῶνα) ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἔφθασεν εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ ἐπεριφρόνει τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἐπῆρχετο ἀπὸ τὴν Δύσιν.

δ'.—Ἡ ἐποχὴ τοῦ Φωτίου.

Ἡ ἀναγέννησις (842—867).—Ἦδη ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου, τὸ Κράτος ἤρχισε ν' ἀνεγείρεται, ἰδίως ὅμως κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν Εἰκονομαχίαν ἔτη ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται οἱ καρποὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία εἶχε σταματήσῃ κατὰ τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ, ἀνεζωογονήθη καὶ πάλιν, ἡ κοινωνία ἀνεκαινίσθη κατὰ τὴν Εἰκονομαχικὴν πάλην, ἡ Ἐκκλησία ἐνισχύθη καὶ εἰργάσθη δραστηρίως πρὸς ἐκχριστιανισμόν τῶν βαρβάρων, καὶ ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς διεδόθη μακρὰν μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτως ἡ Κωνσταντινούπολις, τὰ μέσα τοῦ 9^{ου} αἰῶνος (κατὰ τὸ 850), καθίσταται ἰσχυρὰ καὶ ἀκμάζει εἰς πολιτισμόν.

Ὁ Μιχαὴλ Γ' καὶ ὁ Βάρδα.—Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν εἶχεν ὁ φιλόδοξος ἀδελ-

φὸς τῆς Θεοδώρας **Βάρδας**. Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Θεοφίλου, ὁ Μιχαήλ, κατέτριβε τὸν καιρὸν τοῦ εἰς διασκεδάσεις, κατ' ὄνομα ἤτο-αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαήλ, ἀλλὰ δὲν ἠκούετο παρὰ μόνον ὁ **Καῖσαρ** (μέγας ἄρχων) **Βάρδας**.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Φράγκοι κατελάμβανον Βυζαντινὰς κτήσεις. Ἐν τούτοις τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα δὲν ἔπαυσαν νὰ παλαίουν γενναίως ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Βάρδα καθυπετάχθησαν τελείως οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου (850).

Ὁ νέος ἐχθρὸς, οἱ Ρῶς.—Σημαντικὸν γεγονός ἐστὶν ἡ ἐμφάνισις ἑνὸς νέου ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος μέλλει νὰ ἔλθῃ εἰς μέγας καὶ ποικιλωτάτας σχέσεις μὲ τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ λαὸς οὗτος εἶναι λαὸς τοῦ Βορρᾶ, οἱ **Ρῶς** τῶν Βυζαντινῶν ιστορικῶν, οἱ **Ρῶσσοι**, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατόπιν. Οἱ τολμηροὶ ἐπιδρομεῖς ἐνεφανίσθησαν αἰφνιδίως ἐνώπιον τῆς πρωτεύουσας μὲ 200 μονόξυλα. Τρομακτικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐντύπωσις καὶ ἡ ταραχὴ ἀπὸ τὸν κεραινὸν ἐκεῖνον τοῦ Βορρᾶ, ὅπως ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί. Ἡ γενναία ἄμυνα τῶν κατοίκων καὶ τὸ ὑγρὸν πῦρ ἔσωσαν τὴν πρωτεύουσαν (860). Εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας, ἣ ὁποία εἶχε σώσει τὴν πόλιν ἀπὸ τὸν Χοσρόην καὶ τὸν Μωαβίαν, ἀπέδωκαν οἱ κάτοικοι τὴν νίκην τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἔτρεξαν μὲ τὸν πατριάρχην των Φώτιον εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν διὰ νὰ ἀναπέμψουν εὐχαριστήρια, διότι ἐλύτρωσεν αὐτοὺς ἀπὸ «τὸ ἔθνος τῶν ἀθέων Ρῶς».

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων.—Οἱ Σλάβοι τοῦ ἄνω Δουνάβεως ἔστειλαν πρέσβεις εἰς τὸν Μιχαήλ τὸν Γ' (862), οἱ ὁποῖοι εἶπον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα : «*Ἡμεῖς οἱ Σλάβοι εἴμεθα εἰς ἄπλοῦς λαὸς καὶ δὲν ἔχομεν κανένα νὰ μᾶς διδάξῃ ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Δεῖξε μας λοιπὸν, μεγαλόφυχε μονάρχα, ἓνα ἄνθρωπον ἄξιον νὰ μᾶς ὁμιλήσῃ φρόνιμα, διότι ἀπὸ σᾶς ἐξέρχεται ὁ καλὸς ὁ νόμος διὰ νὰ διαδοθῇ εἰς ὅλόκληρον τὸν κόσμον*». Ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Χριστιανῶν ἐδέχθη τὴν παράκλησίν των, καὶ διέταξε τὸν Μεθόδιον καὶ Κύριλλον, δύο μοναχοὺς ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην, νὰ ὑπάγουν καὶ νὰ κηρύξουν μεταξὺ τῶν Σλάβων τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου εἰς τοὺς Σλάβους

ὑπῆρξε τεραστία. Εἶναι οἱ **Σλάβοι ἀπόστολοι**, ὅπως τοὺς ὀνομάζουν, ἡ μνήμη των διατηρεῖται ἀθάνατος εἰς ὅλον τὸν Σλαβικὸν κόσμον. Οἱ ἅγιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἀνοίγουν τὴν ἐποχὴν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς ἀπολιτίστους καὶ ἀναλφαβήτητους λαοὺς τῶν Σλάβων, εἰς τὸν Μεθόδιον καὶ Κύριλλον ὀφείλουν ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀλφάβητον τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησαν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ὅπως ὁ Οὐλφίλας τὸ Γοτθικόν, εἰς ἐκείνους ὀφείλουν καὶ τὴν λογοτεχνίαν αὐτῶν. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐσώθη ἡ Σλαβικὴ φυλὴ ἀπὸ τὴν δουλείαν καὶ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν.

Κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον ἔλαβε τὸ βάπτισμα καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόρις. Διὰ τοῦ βαπτίσματός του ὁ Βόρις δὲν ἐπέδιδωκε τὴν ψυχικὴν του σωτηρίαν, παρὰ μόνον πολιτικούς σκοπούς, διὰ τοῦτο ἐκολάκευε καὶ τὸν πάπαν, παρέχων τὴν ὑποταγὴν του εἰς ἐκεῖνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔχει νὰ κερδίσῃ περισσότερα. Ἐν τούτοις ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἤρχισε νὰ εἰσδύῃ ἀπὸ τότε βαθύτατα εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ὁ Πατριάρχης Φώτιος. Τὸ σχίσμα.— Ἀπὸ αἰῶνας οἱ πάπαι εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἀνεγνώριζε *πρεσβεῖα τιμῆς* εἰς τὸν πάπαν, ἐπειδὴ ἦτο ἐπίσκοπος τῆς παλαιᾶς πρωτεύουσος. Μὲ ἀκούραστον ὅμως ἐπιμονὴν δὲν ἔπαυσαν ποτὲ οἱ πάπαι νὰ ζητοῦν τὰ *πρωτεῖα* καὶ νὰ προβάλλουν κυριαρχικὰς ἀξιώσεις, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ σθένος ὑπερησπίζετο πάντοτε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς.

Πολλὰ ζητήματα διαφωνιῶν εἶχον παρουσιασθῆ ἀνέκαθεν, τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ἡ Εἰκονομαχία, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πάπαι ἔλαβον μέρος ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Ἐπειτα ἔρχεται τὸ ζήτημα τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν Βουλγάρων. Ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐξεχριστιάνισεν αὐτούς, τώρα οἱ πάπαι ἐζήτησαν νὰ τοὺς ἀποσπάσουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ νὰ τοὺς προσλάβουν εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν των.

Εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβίβασεν ὁ Βάρδας τὸν Φώτιον ἀντὶ τοῦ Ἰγνατίου. Ὁ Φώτιος εἶναι ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἄνδρας, τοὺς ὁποίους παρήγαγε

τὸ ἔθνος ἡμῶν. Ὅλα τὰ ἐπιθυμητὰ χαρίσματα ἐστόλιζον αὐτόν, μεγάλη διάνοια, δραστηριότης καὶ ἰδίως ἀπέραντος παιδεία¹. Ὁ πάπας ἔλαβε τὸ μέρος τοῦ Ἰγνατίου, δὲν παρεδέχθη τὴν ἐκλογὴν, προέβη μάλιστα μέχρι σημείου νὰ καθαιρέσῃ τὸν Φώτιον. Ἐναντίον τῶν παπικῶν τούτων ἀξιώσεων ολόκληρον τὸ Ἔθνος ἐξηγέρθη ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Φωτίου διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν του.

Ὁ Φώτιος συνεκάλεσε σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἣ ὅποια καθήρесе καὶ αὐτὴ τὸν πάπαν Νικόλαον καὶ ἀπέκρουσε πᾶσαν ἐπέμβασιν τῆς Δυτικῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ περίφημος **Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ** τοῦ Φωτίου, διὰ τῆς ὁποίας ἐκάλει τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν σύνοδον, ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. «Ὁ Φώτιος ἠγέρθη μὲ σθένος ὑπέρμαχος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας ἀπέναντι τῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώμης. Αὕτη εἶναι ἡ **κοσμοῦστορικὴ σημασία** τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς τοῦ ἔτους 867. Πρὸ πολλοῦ τὸ ἔθνος εἶχεν ἀπελευθερωθῆ πολιτικῶς ἀπὸ τὴν Ῥώμην, ἤδη ἀπελευθερώνεται καὶ ἐκκλησιαστικῶς. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀλησμόνητος ὑπηρεσία τοῦ μεγάλου Φωτίου».

(Γκέλτσερ).

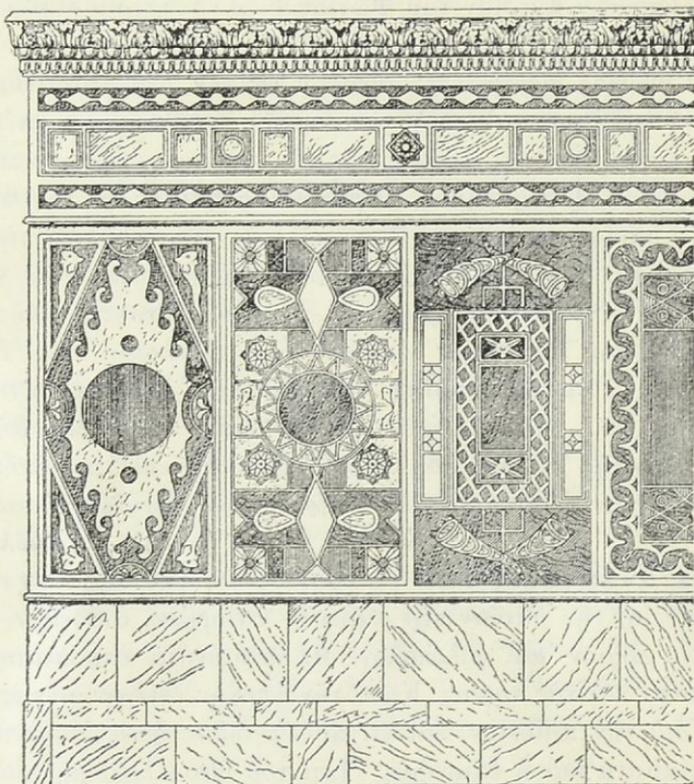
Ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης.—

Ἡ παιδεία, τὴν ὁποίαν εἶχε λάβει ὁ Θεόφιλος, ἀνέδειξεν αὐτὸν ἡγεμόνα λόγιον καὶ φιλόκαλον. Μὲ θερμότητα ἐπροστάτευσε τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μέγας ἦτο ὁ ζήλος διὰ τὴν παιδείαν, καὶ εἰς πολλὰ διδακτήρια ἐθεραπεύοντο τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἐπὶ τοῦ Θεοφίλου ἤκμασαν δια-

1. «Ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας ὁ Φώτιος, ὡς λόγιος καὶ ὡς θεολόγος, κατέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου θέσιν, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ἄλλος Βυζαντινὸς ἔλαβε, καὶ ἣ ὅποια τοῦ προσδίδει παγκόσμιον μεγαλεῖον». (Κρουμβάχερ). — «Ὁ Φώτιος ὑπῆρξεν ἕξοχος ἄνθρωπος. Μεταξὺ τοῦ πρώτου Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχήν, καὶ τοῦ τελευταίου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὸ τέλος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς διάστημα χιλίων ἐτῶν οὐδὲν ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἢ τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου. Ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνετέλεσεν οὗτος εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τούτου».

(Παπαρρηγόπουλος).

κεκριμένοι λόγιοι καὶ φιλόσοφοι καὶ μαθηματικοί. Πολλὸν δὲ ζωηρὸν ἦτο τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ Αὐτοκρατορία συνήθροιζε μέγαν πλοῦτον. Ἰδίως ἀνεξωογονήθη ἡ τέχνη καὶ παρήγαγε λαμπρὰ ἔργα ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καὶ μηχανικῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐμεγάλωσε τὸ Παλάτιον καὶ τὸ ἐστόλισε μὲ πολυτελεστάτας αἰ-

Πολυτελής ἐπένδυσις διὰ πολυχρόμων μαρμάρων τῶν τοίχων (ἐκ Βυζαντινῆς ἐκκλησίας).

θούσας καὶ θαυμάσια κομψοτεχνήματα. Πολυάριθμα δὲ ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα κτίρια καὶ ἔργα τέχνης, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκόσμησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε κατεσκευάσθησαν καὶ δύο πολυτελέστατα μουσικὰ ὄργανα. Ἦσαν χρυσὰ ἐστολλίζοντο μὲ πολυτίμους λίθους καὶ ὠνομάζοντο *ὄργανα*¹.

1. Τὰ σήμερον ἐν χρῆσει εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ὄργανα προέρχονται ἀπὸ τὰ Βυζαντινά.

Ὀλίγον ἀργότερα, ἀφοῦ ἠσύχασεν ἡ μακρὰ πάλῃ περὶ τῶν εἰκόνων, ἀκόμη περισσότερον ἀνεπτύχθη ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων. Ἦδη ἐμφανίζονται οἱ καρποὶ τῆς Εἰκονομαχίας καὶ ἀναθάλλει ζωηροτάτῃ ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτὸς τοῦ **Φωτίου**, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε σπουδαιότατος συγγραφεὺς, καὶ ὁ ὁποῖος ἔλαμπεν ὑπεράνω ὅλων, καὶ ἄλλοι λόγιοι διέπρεψαν. Ὁ καῖσαρ Βάρδας ἀναδιωργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατέστησεν αὐτὸ λαμπρότατον κέντρον πνευματικῆς κινήσεως, εἰς τὸ ὁποῖον σοφοὶ καθηγηταὶ ἐδίδασκον τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας.

Τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως.—Ὁ φανερὸς σκοπὸς τῶν Εἰκονομάχων βασιλέων, ἡ κατάργησις τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων, ἀπέτυχεν. Ἄλλ' ἡ καταδίωξις τῶν εἰκόνων ἦτο ἐν μέρει μόνον τῆς εὐρείας κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς, καὶ τὸ ἔργον τῶν δὲν ἐξηφανίσθη ἐντελῶς. Αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὐτῶν μεταρρυθμίσεις δὲν κατηργήθησαν ὅλαι. Ἐπειτα ἡ πεισματώδης ἐκείνη πάλῃ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος ἀνεκαίνισε τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν καὶ ἐνίσχυσε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀναμορφώσεως ἦτο πολὺ ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν τὴν Μεταρρύθμισιν οἱ μεγάλοι εἰκονομάχοι βασιλεῖς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναμορφωτικῶν ἔργων εἰργάσθησαν οἱ ἀοίδιμοι ἐκεῖνοι αὐτοκράτορες καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας εἰς τὸν λαόν. Ἡ Βυζαντινὴ μεταρρύθμισις τοῦ 8ου αἰῶνος ἔχει τὴν τιμὴν, ὅτι διέδωκεν εἰς τὸν κόσμον ἀρχὰς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως καὶ τῆς συνειδήσεως, αἱ ὁποῖαι, μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας, μόλις τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἐπεκράτησαν εἰς τοὺς πολιτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης¹.

1. «Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθετο τὰς βάσεις ὅλων τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, ὑφ' ὧν σήμερον διέπονται αἱ μᾶλλον εὐνομούμεναι πολιτεῖαι. Βραδύτερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθετο πάλιν τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν τῶν εἰσέτι διεπόντων ἅπαντα τὰ πολιτισμένα ἔθνη. Ἄλλ' ἡ Μεταρρύθμισις τῆς 8ης ἑκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ παρῆκτος τούτων, ὅτι παρ' ἡμῖν ὡσαύτως ἀνεκηρύχθησαν ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ, αἱ ἀστικά καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀρχαί, τῶν ὁποίων τοὺς ὀριμάσαντας καρποὺς ἔμελλον νὰ δρέψωσιν αἱ εὐτυχέστεραι τῶν καθ'

Ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀγὼν τῶν Εἰκονομάχων ἔφερε μεγάλας ἀνατροπὰς. Διότι ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπροκάλεσε τὸν χωρισμὸν τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, τὸν ὁποῖον συνεπλήρωσε τὸ σχίσμα, ἔδωκεν ὅμως νέαν ζωὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐξήγειρε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ ἐπέφερε τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου. Ἡ ἀναγέννησις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐποχὴν τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, καὶ ὑψώνει τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν τῆς δυνάμεως, τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς δόξης αὐτῆς.

Μολυβδόβουλλον, ἴτοι μολυβδίνη σφραγίς. Ἡ ἐπιγραφή λέγει : «Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἀνδρονίῳ» κ.λ.

ἡμᾶς χρόνων γενεαὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἑλλάδος» (Παπαρηγόπουλος).— «Οἱ Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἔσωζον πάντοτε τὴν ἐξάαιρετον εὐφυΐαν τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἠδύνατο ν' ἀναγινώσκωσι τὰ ὑψηλότερα ἔργα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ ὠμίλουν πάντοτε τὴν τελειότεραν ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους γλώσσας, ἔφερον μαζί με τὰ ἐμπορεύματά των εἰς τὴν Δύσιν τολμηρὰς θεωρίας, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην» (Μακώλαιϋ).

Κόσμημα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Διαφάνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἡ ὙΨΙΣΤΗ ΑΚΜΗ—Ἡ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

(867-1081)

Οἱ μεγάλοι κατακτηταί.—Ἡ Αὐτοκρατορία τὸν 10^{ον} αἰῶνα.

Ἡ ἀνῆδος εἰς τὸν θρόνον μιᾶς νέας δυναστείας, τῆς **Μακεδονικῆς**, ἀνοίγει εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν μακρὰν περιόδον μεγαλείου καὶ λαμπρότητος, καὶ τὸ μέγα Ἑλληνικὸν Κράτος διέρχεται σχεδὸν δύο αἰῶνας ὑψίστης ἀκμῆς καὶ δυνάμεως. Ἔχει τὴν εὐτυχίαν, ὅτι κυβερνᾶται ἐπὶ 150 ἔτη, ἐν ἀδιαλείπτῳ σχεδὸν διαδοχῇ, ὑπὸ βασιλέων, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ὑπέροχοι ἄνδρες ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι κατὰ τὸν 10^{ον}—11^{ον} αἰῶνα ἐν ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα κράτη, τὰ ὅποια εἶδεν ὁ κόσμος, ἡ δὲ μεγάλη Χριστιανικὴ πρωτεύουσα, ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ μεγίστη πόλις τοῦ κόσμου καὶ τὸ λαμπρότατον κέντρον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

α'.—Οἱ βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου.

Ἡ νέα δυναστεία.—Ἰδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶναι ὁ **Βασίλειος ὁ Μακεδών**. Καταλαβὼν τὸν θρόνον διὰ τῆς βίας¹, ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων τῆς

1. Ἐδολοφόνησε τὸν Βάρδα καὶ ἔπειτα τὸν Μιχαὴλ Γ'.

Εἰκονομαχικῆς περιόδου καὶ ἤνοιξε νέαν δυναστείαν, τὴν *Μακεδονικὴν*, ἣ ὁποία διήρκεσεν 190 ἔτη (857—1057).

Ἡ ἀρχὴ τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην, δὲν ἴσχυεν εἰς τὸ Βυζάντιον. Οἱ αὐτοκράτορες ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Κράτους. Τώρα ἔχομεν διαδοχὴν βασιλέων, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν ἢ συνδέονται μὲ ἓνα οἶκον. Καταλαμβάνουν τὸν θρόνον καὶ ξένοι πρὸς τὸν Μακεδονικὸν οἶκον, ἀλλ' οὗτοι συνδυάζονται διὰ κηδεστίας μετ' αὐτοῦ, δὲν ἀπομακρύνουν τοὺς νομίμους διαδόχους, κυβερνοῦν ἐν ὀνόματι ἐκείνων, ὡς *συμβασιλεῖς*. Ὁ λαὸς λοιπὸν ἔχει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὁ θρόνος συνδέεται μὲ μίαν δυναστείαν, σέβεται καὶ στηρίζει αὐτήν, ἢ στερέωσις τοῦ θρόνου εἰς ἓνα οἶκον δίδει δύναμιν εἰς τὴν βασιλείαν καὶ συντελεῖ καὶ αὕτη εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τότε τὰ τέκνα τῶν βασιλέων λέγονται *πορφυρογέννητοι*, καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη γίνεται ἐξακουστὴ εἰς τὴν οἰκουμένην¹.

Οἱ αὐτοκράτορες. — Ὁ *Βασίλειος ὁ Α'* ἐδοξάσθη διὰ τὰς νίκας, ὁ υἱὸς τοῦ *Λέων ὁ Σ'* ὁ *Σοφὸς* ἐφημίσθη διὰ τοὺς νόμους του (867—886). Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος *Κωνσταντῖνος Ζ'* ὁ *Πορφυρογέννητος* (912—959) ὑπῆρξε βασιλεὺς μόνον κατ' ὄνομα. Κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς βασιλείας του ἐκυβέρνα ὁ συμβασιλεὺς *Ῥωμανὸς ὁ Δεκαπηνός*. Ἐπειτα ἀνέβησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὸν θρόνον τρεῖς ἥρωες, οἱ ὅποιοι ἐδόξασαν καὶ ἐμεγάλωσαν τὸ Κράτος (963—1025), ὁ *Νικηφόρος Φωκᾶς*, ὁ *Ἰωάννης Τσιμισκῆς* καὶ ὁ *Βασίλειος ὁ Β'*. Διάδοχοι αὐτῶν ἦσαν αἱ *πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα* (1025—1057), καὶ ἔπειτα ἄλλοι βασιλεῖς (ἕως τὸ 1081), ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸ Κράτος ἀρχίζει νὰ πίπτῃ.

Οἱ μεγάλοι βασιλεῖς. — Ὅλοι σχεδὸν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου εἰργάσθησαν ἀόκνως διὰ νὰ μεγαλώσουν καὶ λαμπρύνουν τὸ Κράτος. Μερικοὶ ὑπῆρξαν ἥρωες καὶ μεγάλοι βασιλεῖς. Ὁ *Βασίλειος ὁ Α'*, ὁ *Δεκαπηνός*, ὁ *Φωκᾶς*, ὁ *Τσιμισκῆς* καὶ ὁ *Βασίλειος ὁ Β'* δὲν ἦσαν ἀπὸ τοὺς συνήθεις βασιλεῖς². Ἦσαν ἄνθρωποι μὲ σιδηροῦν σῶμα καὶ ἀλύγιστον

1. Διότι ἐγεννῶντο τοῦ πατρὸς ὄντος ἐν τῇ πορφύρᾳ, δηλαδὴ βασιλεύοντος, καὶ εἰς κοιτῶνα πορφυροῦν.

2. Ὁ *Δεκαπηνός*, ὁ *Φωκᾶς* καὶ ὁ *Τσιμισκῆς* δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν

ψυχὴν, ἀπαράμιλλοι ἀρχηγοὶ στρατῶν. Δὲν ἠγάπων τὴν πολυτέλειαν, ἀλλὰ τὸν σκληρὸν βίον τοῦ στρατοπέδου, ἔζων ὡς ἄπλοὶ στρατιῶται ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ εἶχον φίλους τοὺς στρατιώτας των, οἱ ὅποιοι εἶναι ἢ ἰσχύς τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ ἀξιοθαύμαστον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης ἀναδεικνύονται μεγάλοι. Εἰς τὰ βραχέα διαλείμματα τῶν πολέμων ἐκυβέρνησαν μετὰ σιβαρὰν χεῖρα, μετὰ ἀκαμπτον θέλησιν, ἐλάμπρυναν δὲ τὴν βασιλείαν των μετὰ μεγάλα νομοθετικὰ ἔργα καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ Κράτος ἰσχυρὰν κεντρικὴν διοίκησιν. Διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὄπλων καὶ τῆς διοικήσεως αὐτῶν, ἀνέδειξαν τὴν Αὐτοκρατορίαν παγκόσμιον δύναμιν καὶ ἰσχυρὰν πρόμαχον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας.

Οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ πολιτικοί.— Οἱ ἥρωες ἐκεῖνοι βασιλεῖς εἶχον εὐτυχίσει νὰ εὗρουν καὶ σπουδαίους συνεργάτας εἰς τὸ ἔργον των. Μεγάλοι στρατηγοί, ὁ **Κουρκοῦας** οἱ **Φωκάδες**, οἱ **Σκληροί**, ἠγείραν περιφανῆ τρόπαια εἰς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἡ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴ κυβέρνησις εἶχε πάντοτε ἐξαιρετικούς ἀνδρας ὡς πολιτικούς ἀρχοντας, ὑπουργοὺς ἅς εἴπωμεν. Ἰσχυρὰ ἰδίως προσωπικότης ἀνεδείχθη ὁ **παρακοιμώμενος Βασίλειος**, υἱὸς τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ὁ ὅποιος ἐπὶ πενήκοντα σχεδὸν ἔτη καὶ ἐπὶ πέντε βασιλείας, ἀπὸ τὸν Ῥωμανὸν τὸν Λεκαπηνόν, (944) ὑπῆρξεν ὡς πρωθυπουργὸς ἢ ψυχὴ τῆς κυβερνήσεως.

Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν (867-888).— Ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐνδόξου δυναστείας, μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, κατένοησεν ὅτι τὸ πρῶτον τοῦ ἔργου ἦτο νὰ φέρῃ τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν, ἢ ὅποια εἶχε τόσον δεινῶς σαλευθῆ ἐπὶ τῆς Εἰκονομαχίας. Ἀφ' οὗ ἐκανόνισε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, καθορίσας πλέον ὀριστικῶς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, ἐτακτοποιήσας τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἐνίσχυσε τὴν διοίκησιν. Τέλος ἀναδιωργάνωσε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, καὶ οὕτω παρεσκεύασε τὴν στρατιωτικὴν

νόμιμον οἶκον, ἦσαν στρατηγοί, οἱ ὅποιοι κατέλαβον τὸν θρόνον διὰ πραξικοπήματος. Συνεδιάσθησαν ὅμως μετὰ τὸν νόμιμον οἶκον διὰ κηδεστίας. Περιφρημὸς ἔγινεν ἡ βασίλισσα **Θεοφανώ**, ἡ ὅποια προσείλκυσε μετὰ τὸ κάλλος τῆς τὸν Φωκά, ἔπειτα τὸν Ταμισακῆν καὶ τοὺς ἐβοήθησε ν' ἀνέλθουν εἰς τὸν θρόνον.

ἐκείνην δύναμιν, ἢ ὅποια ἔμελλε νὰ σώσῃ καὶ νὰ δοξάσῃ τὸ Κράτος. Ἐξ αὐτοῦ διερούθμισε τὰ πάντα ὁ Βασιλεὺς, ἐστράφη κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἐναντίον ὅλων τῶν Ἀράβων, τῆς Ἀσίας, τῆς Σικελίας, τῆς Ἀφρικῆς, ἐθροιάμβευσαν οἱ στρατοὶ του. «Ὡς κατασιρραπικὸν κεραυνόν» ἐκπέμπει κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰταλίας τὸν ἀνδρείον ναύαρχον **Ῥορόφαν**. Τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐξεδίωξαν τοὺς Ἀραβας ἀπὸ τὴν Ν. Ἰταλίαν, καὶ τότε γίνεται αὕτη καὶ πάλιν Ἑλληνικὴ διοίκησις (**θέμα**). Φοβερὰ δὲ πληγὴ ἦσαν τότε εἰς τὴν Μεσόγειον οἱ Ἀραβες πειραταί, οἱ Σαρακηνοί. Τὰ παράλια τῆς Συρίας, τῆς Κρήτης, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Σικελίας, ἦσαν ὀρηκτῆρια τῶν **ἀθέων Ἀγαρηνηῶν**, οἱ ὅποιοι εἶχον γίνει ὁ τρόμος ὅλης τῆς Μεσογείου. Θριαμβευτικά εἶναι αἱ ἐναντίον των νῆκαι τῶν Βυζαντινῶν ὄπλων. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, οἱ Δαλματοί, καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οἱ Κροᾶται καὶ οἱ Σέρβοι, ἐξήτησαν τὴν προστασίαν τοῦ Βασιλείου τοῦ Α', καὶ οἱ Βυζαντινοὶ στόλοι ἐκαθάρισαν τὰς θαλάσσας καὶ ἀνεκούφισαν τὰς χῶρας ἐκεῖνας.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Α'.—Ὁλοῦς ἀντίθετος πρὸς τὸν ἡρωϊκὸν πατέρα ἦτο ὁ υἱὸς **Λέων Β' ὁ Σοφός** (886—912). Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ὀφθαλμικός, ἀνθρωπος τῆς δράσεως, ἀλλ' ὁ υἱὸς του Λέων ἦτο ἀσθενὴς κατὰ τὸ σῶμα καὶ σχολαστικὸς λόγιος. Τὸ ὄνομά του ἔμεινε συνδεδεμένον μὲ μίαν μεγάλην Συλλογὴν νόμων εἰς 60 βιβλία, ἢ ὅποια λέγεται **Βασιλικά**, διότι εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ πατρός του.

Ἐπίσης ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος **Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος**, ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς ἀπόλεμος βασιλεὺς. Ὁ Πορφυρογέννητος ἐκάθισεν εἰς τὸν θρόνον σχεδὸν ὅλον τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 10^{ου} αἰῶνος (912—959), τὸ ὄνομά του ὅμως δὲν ἀκούεται οὔτε εἰς τοὺς πολέμους οὔτε εἰς τὴν διοίκησιν. Ὁ Πορφυρογέννητος παρέσχε μεγάλας ὑπηρεσίας ὡς λόγιος, ἔζη ἀπομακρυσμένος εἰς τὸ Παλάτιον μὲ λογίους συγγραφεῖς, ἀσχολούμενος εἰς τὸ νὰ γράφῃ καὶ νὰ κάμνῃ ἐπιτομὰς καὶ Συλλογὰς ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ εἰς τὸ νὰ προάγῃ τὴν μόρφωσιν τῆς κοινωνίας.

Ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τῶν ἀπολέμων τούτων

βασιλέων (886—959) συνέβησαν ἔξωτερικὰ ἀτυχήματα εἰς τὸ Κράτος. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐπῆλθον εἰς τὸ Κράτος καὶ ἄλλα ἀτυχήματα, τραγικὴ δὲ συμφορὰ εἰς τὴν δευτέραν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους, τὴν μεγάλην Θεσσαλονίκην. Οἱ θηριώδεις Σαρακηνοὶ εἶχον καταστήσει τὸ πειρατικὸν τῶν βασιλείων τῆς Κρήτης ὀρηκτῆριον καταστροφῆς. Μὲ τὰς λεηλασίας καὶ τὸ ἐμπόριον δούλων εἶχον συναθροίσει ἀμυθῆτους θησαυροὺς καὶ εἶχον γίνει ὁ τρόμος τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων. Εἰς τόσον θράσος ἔφθασαν, ὥστε ἐπέπεσαν αἰφνιδίως ἐναντίον τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης καὶ ἠρῆμωσαν αὐτὴν (904). «Καμία ἀπὸ τὰς φοβερὰς διηγήσεις φάνον, λεηλασίας καὶ αἰχμαλωσίας δὲν εἶναι περισσότερον τραγικὴ. Οἱ νικηταὶ ἔσφαζαν ὄλους τοὺς κατοίκους, ὅσοι δὲν ἦσαν νέοι. Ἐκτὸς τῶν ἀμετροῦτων λαφύρων σύρουν μαζί των 22.000 νέους καὶ παρθένους. Τὸ ἀνθρώπινον τοῦτο ἐμπόρευμα ἐπωλήθη εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Χάνδακος, οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι τῆς Θεσσαλονίκης ἐσκορπίσθησαν ὡς δούλοι εἰς ὅλον τὸν Μουσουλμανικὸν κόσμον» (Σλουμβεργέ).

Ἡ Βουλγαρικὸς πόλεμος. Ἡ Συμεῶν.—Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Συμεῶν κατέστησε πολὺ ἰσχυρὰν τὴν χώραν του καὶ ἐσχεδιάσει τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Συμεῶν εἶχεν ἀνατραφεῖ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ Ἑλληνικὴν παιδείαν, καὶ ἔτρεφε φιλόδοξα ὄνειρα. Ὁ ἀκατανόητος ἐκεῖνος πολεμιστὴς ἐκίνησε πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος διήρκεσε σχεδὸν ὅλον τὸν βίον του (893—927).

Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν καταλαμβάνει τὸν θρόνον εἰς φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ἀνὴρ, ὁ στρατηγὸς **Ῥωμανὸς ὁ Α΄ ὁ Δεκαπηνδός** (920—944). Ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν συμβασιλέα, παραμερίζει τὸν Πορφυρογέννητον καὶ ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ Βουλγαρικὸν Κράτος, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ γενναίου Συμεῶν ἐμεγάλωσε καὶ ἔφθασεν ἕως τῆς Νότιον Μακεδονίαν, ἕως τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν. «Ἡ Συμεῶν πανστρατιᾷ ἐκοστρατεύει κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λεηλατεῖ, καίει, καταστρέφει τὰ πάντα ἕως τὰς Βλαχέρας. Ἐπειδὴ εἶχεν ἀκούσει πολλὰ περὶ τῆς φρονήσεως τοῦ Ῥωμανοῦ, ἐζήτησε

νά τὸν ἴδῃ. Ὁ Συμεὼν εἶχε παρατάξει πλῆθος σωματοφυλάκων χρυσασπίδων καὶ χρυσοδοράτων. Ἀπὸ τὰ τεῖχη οἱ ἄρχοντες βλέπουν τὰ γινόμενα. Ὁ Ῥωμανὸς προχωρεῖ μόνος χωρὶς νὰ φοβηθῆ. Ἐσεβάσθη ὁ Συμεὼν τοὺς λόγους τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ ἐδέχθη νὰ κάμῃ εἰρήνην (924). (Ἀμαρτωλοῦ Χρονικόν). Ὁ Συμεὼν ἐφοβήθη τὰ ἰσχυρὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συγχρόνως δὲ ὑπέστη τὴν γοητείαν τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Κράτους κατὰ τὴν συνάντησίν του μετὸν Αὐτοκράτορα.

Θρόνοι κατὰ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Ἀράβων.— Καὶ ἄλλην φοβερὰν πολιορκίαν ὑπέστη τότε ἡ Κωνσταντινούπολις. Οἱ Ῥῶσοι μὲ χίλια μονόξυλα πολιορκοῦν καὶ πάλιν τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἐπαθον ὅμως πανωλεθρίαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συνάψουν εἰρήνην «πρὸς τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τῆς Ἑλλάδος»¹.

Περιφανῆ δὲ τρόπαια ἔστησαν τότε οἱ Βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου ἀνεδείχθη λαμπρὸς ἦρωας ὁ **Ἰωάννης Κουρκούας**, ἐπονομασθεὶς ἄλλος Βελισάριος. Ἐπὶ 22 ἔτη ὁ γενναῖος οὗτος στρατηγὸς ἐμάχετο χωρὶς διακοπὴν (920—942), ἀνέκτησε χιλιάς πόλεις καὶ ἔφερε τὰ σύνορα τοῦ Κράτους ἕως τὸν Τίγρητα καὶ Εὐφράτην ποταμόν.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἀναβιβάζει τὴν Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς δύναμιν, ἡ ὁποία ἐνέπνεε τὸν σεβασμόν. Ἐνόμισεν ὅμως, ὅτι θὰ ἠδύνατο ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν νόμιμον οἶκον διὰ τοῦ ἰδικοῦ του, διὰ τοῦτο ἔγιναν ταραχαί, οἱ Λεκαπηνοὶ ἐξεθρονίσθησαν καὶ εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον ὁ γενναϊότερος ἀπὸ τοὺς στρατηγούς, **Νικηφόρος Φωκᾶς**, ὁ ὁποῖος ἠνοιξε τὴν ἔνδοξον σειρὰν τῶν ἠρώων βασιλέων τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

β'.—Οἱ μεγάλοι κατακτηταί.

Φωκᾶς, Τσιμισχῆς, Βασίλειος Β'.—Οἱ τρεῖς ἦρωες βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔστησαν ὑπέρολαμπα τρόπαια κατὰ

1. «Αὐτοκράτορες», διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πέντε βασιλεῖς κἀθηνται ἐπὶ τοῦ θρόνου· ὁ νόμιμος, ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ πραγματικὸς ὁ Λεκαπηνός, καὶ οἱ τρεῖς υἱοὶ του, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀναβιβάσει εἰς τὸν θρόνον.

βαρβάρων καὶ ἐλάμπρυναν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, διεδέχθησαν ἀλλήλους χωρὶς διακοπὴν (963 — 1025).

Μὲ θαυμασμὸν ἀναγράφουν οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ τὰ κατορθώματά των. Ἀκούραστοι τρέχουν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀσίαν, παντοῦ ὅπου κινδυνεύουν τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἡ ἀκαταδάμαστος ἀνδρεία καὶ ἡ ἀκράτητος ὁρμὴ των ἐμβάλλουν τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς, μάχονται πρῶτοι ἔμπρὸς εἰς τὰς φάλαγγας καὶ προκαλοῦν τὴν κατάπληξιν τῶν ἐχθρῶν, τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν στρατιωτῶν τοῦ Σταυροῦ. Μὲ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἄθλους των ἐπέβαλον τὸν σεβασμὸν εἰς ὅλους τοὺς λαούς, ἐκίνησαν τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, ἀφῆκαν ἀθάνατον μνήμην εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς.

Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς.— Ἀφ' οὔτου κατέκτησαν τὴν Κρήτην οἱ Σαρακηνοὶ (τὸ 825 μ. Χ.), οἱ αὐτοκράτορες εἶχον ἐπιχειρήσει πολλὰς ἐκστρατείας διὰ νὰ λυτρώσουν τὴν χώραν ταύτην, ἀλλ' ὅλοι εἶχον ἀποτύχει. Μὲ λαμπρὰν στρατιωτικὴν παρασκευὴν καὶ στόλον ἀποπλέει ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς ἀπίστους, καὶ ὡς ἀστραπὴ ἔφθασε καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Κρήτην. Μετὰ πολλοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας ἐκυρίευσε τὴν πρωτεύουσαν τῶν πειρατῶν, τὸν Χάνδακα (961). Οἱ Μουσουλμάνοι ἔξειδιώχθησαν, καὶ ἀφοῦ ὁ Νικηφόρος «ἐξημέρωσεν δλόκληρον τὴν νῆσον», ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Βυζάντιον ¹. Μεγαλοπρεπεστάτη ἦτο ἡ ὑποδοχὴ, ἡ ὁποία ἐγένεν εἰς αὐτόν, ἀμύθητα πλούτη καὶ λάφυρα καὶ πολυπληθεῖς αἰχμάλωτοι ἠκολούθουν τὸν θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἐτέλεσεν εἰς τὸν Ἰππόδρομον διὰ τὸ μέγα κατόρθωμα.

Ἀμέσως ἔπειτα ὁ Φωκᾶς μεταβαίνει εἰς τὴν Ἀσίαν. «Καὶ ἐκεῖνος ἐπροχώρει εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀραβῶν, καὶ ὡς κεραυρὸς κατέστρεφε τὸν τόπον καὶ ἐκυρίευσε περισσότερα ἀπὸ ἐξήκοντα φρούρια καὶ ἐκέρδισε μεγάλας νίκας, ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος, καὶ συνέλεξεν ἀμύθητον πλοῦτον» (Δέων ὁ Διάκονος). Μὲ θρίαμβον εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν Πόλιν. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς

1. Πρὸς ἐξημέρωσιν τῆς νήσου εἰργάσθη ὁ Ὅσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε. Ὁ ἴδιος ἀργότερα ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τοὺς Σλάβους τοῦ Ταυγέτου. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Λακεδαίμονα τιμᾶται ἕως σήμερον ὡς προστάτης Ἅγιος.

τὸν ἀνεκήμενον αὐτοκράτορα. Δοξασμένος ὁ Φωκάς μὲ δύο θριάμβους ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ Φωκάς αὐτοκράτωρ (963—969).—«Τότε, λέγει εἰς παλαιὸς χρονογράφος, ἐφάνη ὁ Φωκάς ὡς ἀστραπή, καὶ ἔδραμεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ῥωμαίων, καὶ κατέκοπτε καὶ ἐξολόθρευε καὶ κατέλυε μυριάδας τῶν ἀλλοφύλων καὶ ἐπλάτυνε τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐτρόμαξαν οἱ Ἀραβες, ἐφριξαν οἱ Ἀρμένιοι, ἐδειλίασαν οἱ Σαρακηνοί, καὶ πάλιν ἔπαιρναν οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς τόπους αὐτῶν καὶ τὰς χώρας, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Φωκά ἦτο φοβερὸν εἰς ὅλους».

Μεγάλαι εἶναι αἱ χῶραι καὶ πολυάριθμοι αἱ πόλεις, τὰς ὁποίας ἀνέκτησεν ἢ ἐκυρίευσεν ὁ Αὐτοκράτωρ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνεκτήθη καὶ ἡ Κύπρος, ὅπου ἐνισχύθη ὁ Χριστιανισμός, ὅπως καὶ εἰς τὴν Κρήτην. Τέλος ἡ ὥραία αὕτη σειρά τῶν νικῶν ἐστεφανώθη μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας.

Ἐν μέσῳ τῶν θριάμβων ἐκείνων ἔρχονται εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρέσβεις τῶν Βουλγάρων διὰ νὰ ζητήσουν φόρους. Ὁρῆ κατалаμβάνει τὸν Αὐτοκράτορα. «Πηγαίνει, λέγει εἰς αὐτούς, καὶ ἀναγγεῖλατε εἰς τὸν ἄρχοντά σας, ὁ ὁποῖος ἐνδύεται μὲ δέρματα ζώων, ὅτι ὁ ἰσχυρότατος καὶ μέγιστος βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων θὰ ἔλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν ἰδικὴν σας χώραν νὰ σᾶς πληρώσῃ τοὺς φόρους. Διὰ νὰ μάθετε σεῖς, οἱ ὁποῖοι εἴσθε τρεῖς φορὰς δοῦλοι ἀπὸ τοὺς προγόνους σας, ὅτι ὀφείλετε νὰ ὀνομάζετε κυρίους σας τοὺς Βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων». Δὲν ἐπρόφθασεν ὅμως νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ἀπειλάς του, διότι ἔπεσε θῦμα συνωμοσίας, ἣ ὁποία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν **Τσιμισκῆν**.

Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969—976).—Μὲ θαυμασμὸν ὁμιλοῦν οἱ παλαιοὶ χρονογράφοι διὰ τὸν Τσιμισκῆν, τὸν **κὺρ Ἰωάννην**, ὅπως τὸν λέγουν. Ἦτο ὥραϊος, λευκὸς καὶ ξανθός, εἶχεν ἀνάστημα μέτριον, ἀλλὰ ὥμην γίγαντος. Εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἀνεδεικνύετο ἥρωας, εἰς τὰς σχέσεις του ἦτο γλυκὺς καὶ μεγαλόκαρδος. «Ἦτο δὲ καὶ οὗτος, λέγει ὁ χρονογράφος, καρτεροκάρδιος—ἐστράτευε κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ παντὸς ἐχθροῦ τῶν Ῥωμαίων. Καὶ ἐφοβήθησαν τὰ ἔθνη ἀπὸ τὴν ὀρμὴν τοῦ Τσιμισκῆ φόβον μέγαν, καὶ ἐπλάτυνε τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἔφυγαν οἱ Σαρακηνοί, καὶ ἐγεμίσθη ἡ γῆ τὰ φοσοῦτα τῶν

Ῥωμαίων, καὶ τὸ σπαθὶ τῶν Χριστιανῶν ἐπλευσεν ὡς δρέπανον».

Ῥῶσοι καὶ Βυζαντινοί.—Πρὸ ὀλίγου χρόνου εἶχον καταλάβει οἱ Ῥῶσοι τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Σβιατοσλάβος εἶχε κάμει πρωτεύουσάν του τὴν Πρεσθλάβαν καὶ ἐξήτει νὰ συνενώσῃ ὅλας τὰς Σλαβικὰς φυλὰς ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν ἕως τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ὁ κίνδυνος ἦτο τρομερός, διαβλέπει αὐτὸν ὁ Τσιμισκῆς καὶ ἐτοιμάζεται δι' ἐκστρατείαν. Κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας «τὸ σημεῖον τοῦ σιαυροῦ», ἐπορεύθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὸν στρατὸν καὶ τὸν κληρὸν. Ἐπειτα ὁ στόλος ἐκπλέει διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἰς τὸν ποταμὸν Δούναβιν, αὐτὸς δὲ αὐθημερὸν ἐκκινεῖ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του.

Εἰς ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ διήλθε τὰς **κλεισούρας**, δηλαδὴ τὰ στενὰ τοῦ Αἴμου, εὐρίσκεται αἰφνιδίως ἐντὸς τῆς Βουλγαρίας. Φθάνει εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βουλγαρίας Πρεσθλάβαν καὶ συντριβει τοὺς Ῥώσους καὶ Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι τὴν ὑπερησπίζοντο. Ὁ φοβερός Σβιατοσλάβος ἔχει ὀχρωθῆ εἰς τὸ Δορύστολον παρὰ τὸν Δούναβιν, ἀκάθεκτος ἐπέρχεται ἐναντίον του ὁ Τσιμισκῆς. Οἱ Ῥῶσοι μάχονται μὲ ἀγρίαν ὄρμην, οἱ Ἕλληνες μὲ ἀκατάσχετον ὀρμὴν. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας πολιορκεῖ ὁ Τσιμισκῆς τὸν Σβιατοσλάβον εἰς τὸ Δορύστολον, καὶ ἀληθεῖς γιγαντομαχίαι συγκροτοῦνται παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως. Φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ τῶν Ῥώσων, ὁ Σβιατοσλάβος ζητεῖ νὰ συναντηθῆ μὲ τὸν Αὐτοκράτορα. Εἰς τὴν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως ἔρχεται ἔφιππος ὁ βασιλεὺς, «ὠπλισμένος μὲ κατάχρυσον πανοπλίαν, ἐν μέσῳ χρυσοστολιστῶν ἱπέων. Ὁ ἀγέρωχος Ῥῶσος ἡγεμὼν ἔρχεται ἐπὶ ἐνὸς ἀκατίου κωπηλατῶν καὶ αὐτός, ὅπως οἱ ἄλλοι, καὶ ἐνδεδυμένος ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι». Μετὰ τὴν εἰρήνευσιν ὁ Σβιατοσλάβος διεπέρασε τὸν Δούναβιν. Οἱ ἄγριοι Τουρκικοὶ λαοὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων κατέκοψαν καὶ αὐτὸν καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ¹.

1. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἐτρόμαξεν ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ῥώσων. Οἱ γιγάντιοι πολεμισταὶ τῆς ἐρήμου ἀντέτασσαν θηριώδη ἀντίστασιν εἰς τὸ βαρὺ ἱππικὸν τῶν Βυζαντινῶν. Ἐχειρίζοντο μὲ ἀκαταμάχητον ὄρμην τὸν πέλεκυν καὶ τὴν λόγχην. Παρὰ νὰ παραδοθοῦν ἐπρωτίμων νὰ αὐτοκτονήσουν σχίζοντες μόνοι τὴν κοιλίαν των. Σκληρὰ ὑπῆρξεν

Μεγαλοπρεπέστατος ἦτο ὁ θρίαμβος τοῦ ἥρωος, ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ βασιλεὺς μὲ τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν του πορεύεται θριαμβεύων εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, καὶ ἀναπέμπει τὰ εὐχαριστήρια διὰ τὴν διάσωσιν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Κατακτήσεις εἰς τὴν Ἀσίαν.—Ἀφοῦ ἐξεδίωξε τοὺς Ῥώσους καὶ κατέκτησε τὴν Βουλγαρίαν, ἀμέσως ἔπειτα ἐπιπίπτει ὁ Τοιμισκῆς ὡς κεραυνὸς εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ συνεχίζει τὴν ἔνδοξον ἐκστρατείαν τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (974—975). Τριακοσίας πόλεις καὶ κάστρα κατέστρεψε καὶ ἔφθασεν ἕως τὴν Βαγδάτην, τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τῶν Χαλιφῶν. Ἔπειτα βαδίζει πρὸς τὴν Συρίαν καὶ κυριεύει πολλὰς πόλεις τῆς Παλαιστίνης. «*Αἱ κατακτήσεις ἡμῶν*, λέγει ὁ ἴδιος ὁ Τοιμισκῆς εἰς μίαν ἐπιστολὴν του, *ἐξετάθησαν ἕως τὴν μεγάλην Βαβυλῶνα καὶ ὑπεργορεύσαμεν νόμους εἰς τοὺς λαοὺς, καὶ τοὺς ἐκάμαμεν δούλους ἡμῶν. Τώρα ὀλόκληρος ἡ Φοινίκη, ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Συρία ἀπληλευθερώθησαν ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὑπακούουν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἐκυβερνήσαμεν τὴν Συρίαν μὲ φιλανθρωπίαν καὶ εὐμένειαν. Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιτυχίας, ὅσας ποτὲ κανεὶς δὲν κατώρθωσεν*». Ἀφοῦ δὲ ἔστερέωσε τὰς κατακτήσεις του, ἐκίνησε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Σκοπεύει νὰ ἐπιχειρήσῃ νέας ἐκστρατείας, διὰ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ Κράτος τὰ παλαιὰ σύνορα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶχε πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἀράβων, καθ' ὅδον ὅμως ἀποθνήσκει αἰφνιδίως, ἴσως δηλητηριασθεὶς, ὁ ἀκατανίκητος ἥρωος.

Βασίλειος Β' (976—1023).—Εἰς τὸν θρόνον ἀνέρχεται ὁ Βασίλειος ὁ Β', εἰκοσαετής, ὁ νόμιμος διάδοχος. Ἀσυνήθιστος διὰ τὴν ἡλικίαν του σοβαρότης καὶ σπάνιον συναίσθημα τοῦ καθήκοντος ἔκαμαν τὸν νεαρὸν βασιλέα ν' ἀφήσῃ πᾶσαν

ἡ πολιορκία εἰς τὸ Δορύστολον. Τὴν ἡμέραν τὰ στρατεύματα συνεκρούοντο μὲ τοὺς στρατιώτας τῆς Σκυθίας. Τὴν νύκτα ἤκούοντο οἱ Ῥῶσοι νὰ κλαίουν τοὺς νεκροὺς των. Λυσσώδεις μάχαι συνεκροτήθησαν. Καὶ ἕξ ἡμέρας κατὰ σειρὰν ἐπολέμησαν σῶμα μὲ σῶμα. Τὴν ἕκτην ἡμέραν οἱ Βυζαντινοί, καὶ πάλιν νικηταί, συνέλεξαν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης εἰκοσι χιλιάδας ἀσπίδας καὶ τεράστιον σωρὸν ἄλλων ὀπλων» (Σλουμβερζέ).

ἡδονὴν τοῦ βίου. Εἶναι σκυθρωπὸς καὶ ἄκαμπτος, εἶναι ὁ ἥρωες τῶν πεδίων τῆς μάχης, ὁ ὁποῖος ὀλίγον φροντίζει διὰ τὰ γράμματα καὶ τὰς κοινωνικὰς λεπτότητας. «Τὴν ἀνάπαισιν, λέγει ὁ χρονολόγος, παντελῶς ἐμίσησεν ἀπὸ καρδίας. Ἠγάπησε δὲ τὴν δυσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους καὶ τὰ ἄρματα καὶ τὰς στρατείας καὶ τοὺς πολέμους. Εἰς αὐτὰ ἦτο ἡ χαρὰ αὐτοῦ καὶ ὁ γλυκασμός.»

Ἡ ἰσχυρὰ θέλησις τοῦ νεαροῦ βασιλέως διήγειρε μεγάλας δυσ-
αρεσκείας. Οἱ δύο ἐπιφανέστεροι στρατηγοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Βάρδας Φωκᾶς καὶ ὁ Βάρδας σκληρός, ἀνηγόρευσαν ἑαυτοὺς αὐτοκράτορας. Οἱ ἐπαναστάται στρατηγοὶ εἶχον ἰσχυρὰς δυνάμεις καὶ ἠγωνίζοντο γενναίως, μὲ πολὺν δὲ κόπον κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ὁ Βασίλειος νὰ καταστείλῃ τὰς ἀνταρσίας.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Β΄.—Ἡ καταπληκτικὴ δραστηριότης τοῦ στρατιώτου βασιλέως στρέφεται πρὸς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους, πρὸς ὅλους τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Ἀκούραστος περνᾷ διὰ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀσίαν, πολεμεῖ χωρὶς ἀνάπαισιν ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν, κρατεῖ εἰς σεβασμὸν τὸν Χαλίφην τῆς Βαγδάτης, νικᾷ τὸν Σουλτᾶνον τῆς Αἰγύπτου, κατατροπώνει τοὺς ἐμίρας τῆς Συρίας. Τρέχει ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπου διεξάγεται μὲ μανίαν φῶβερὸς ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμος, ὁρμᾷ πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας, πολεμεῖ πρὸς τοὺς ἀγροῖους λαοὺς τοῦ Καυκάσου. Συγχρόνως ὑπερασπίζεται τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Γερμανῶν, παλαίει ἐναντίον τῶν Ῥώσων εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον. «Ἐξέδραμε κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ διέβη μέγροι τοῦ Καυκάσου καὶ ἕως Φοινίκης. Ἐφριξαν γοῦν οἱ βασιλεῖς καὶ τοπάρχαι καὶ σατράπαι. Καὶ ὥσπερ ἀστραπὴ σύντομος διέβη τὴν Ἀνατολὴν ὅλην, καὶ ἐμεθύσθη ἡ ὁμοφαία αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν αἱμάτων, καὶ οὐκ ἔδωκεν ἀνάπαισιν τοῦ κορμίου αὐτοῦ, οὔτε ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, ἕως οὗ ἐδίωξε τὰ βάρβαρα ἔθνη καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς νὰ τρέμωσι τὴν σπάθην τῶν Ῥωμαίων».

Ὁ μέγας Βουλγαρικὸς πόλεμος.—Ἀκοίμητος ἐχθρὸς ἀγρυπνοῦν οἱ Βούλγαροι, καὶ ὁ πόλεμος ὅμως ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ὑπῆρξε τὸ μέγα ἔργον τοῦ Βασιλείου τοῦ Β΄.

Εἶναι ἀγὼν σκληρὸς καὶ διεξάγεται ἑκατέρωθεν μὲ ἀγριὸν πείσμα, εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς μᾶλλον αἱματηροὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Πρόκειται διὰ τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου, καὶ ὁ ἀγὼν ἦτο περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς φυλῆς ἡμῶν.

Ὁ πόλεμος ἤρχισεν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας, ὅτε ἦτο ὁ Βασίλειος εἴκοσι ἐτῶν, καὶ διήρκεσε μὲ διαλείμματα 42 ὀλόκληρα ἔτη (976—1018). Ἔχει πολλὰς φάσεις καὶ πολλοὺς ἰδιαιτέρους πολέμους. Μεγάλως βοηθοῦν τοὺς βουλγάρους τὰ δυστυχήματα τοῦ Κράτους. Αἱ δεινὰ περιπλοκαὶ τοῦ Βασιλείου μὲ τὰς ἀνταρσίας τῶν στρατηγῶν, μὲ τοὺς ἀγῶνας του εἰς ὅλα τὰ σύνορα. Τοὺς ἐχθροὺς δὲ ὀδηγεῖ βασιλεὺς γενναῖος καὶ καρτερικός, ὁ **Σαμουήλ**, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους πολεμιστὰς τοῦ Μεσαίωνος, ὁ ὁποῖος διεξάγει τὸν πόλεμον μὲ ἀγριὸν πάθος, ἀλλ' εὐρίσκει σιδηροῦν ἀντίπαλον, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ ἀγὼν ἕως τὸ 1000.—Εἰς ὀλίγον χρόνον ὁ Σαμουήλ γίνεται κύριος ὅλων σχεδὸν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Μακεδονίαν. Ἐπειτα οἱ στρατοὶ του ἐπιχειροῦν ἀκαταπαύστους ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν, μία πρὸς μίαν πίπτουν αἱ πόλεις καὶ τὰ κάστρα αὐτῆς εἰς τὴν ἔξουσίαν του. Θέλει ὁ Σαμουήλ νὰ καθυποτάξῃ ὀλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἕως τὰ νοτιώτατα σύνορα, κατέρχεται πρὸς νότον, καταλαμβάνει τὴν Θεσσαλίαν, ἔπειτα τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, φθάνει εἰς τὸν Ἰσθμὸν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Πελοπόννησον. Μὲ ληλασίας καὶ πυρπολήσεις προχωροῦν οἱ Βούλγαροι, τρόμος καὶ ἀπελπισία ἔχει καταλάβει τοὺς κατοίκους. Ἐφαίνεται, ὅτι ἐπανήρχοντο αἱ παλαιαὶ ἀγριαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐνῶν καὶ Γότθων.

Ὁ ἀγὼν λαμβάνει μεγάλας διαστάσεις καὶ διεξάγεται συγχρόνως εἰς ὅλας τὰς χώρας ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν, ἕως τὰς Θερμοπύλας. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Χερσονήσου ἀνήκει εἰς τὸν Σαμουήλ. Ἐπὶ τέλους, τὸ 20ὸν ἔτος τοῦ πολέμου, ὁ στρατηγὸς **Νικηφόρος Οὐρανός**, καταφθάνει τὸν Σαμουήλ εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχειόν, καθ' ὃν χρόνον ἐπέστρεφεν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Εἰς μεγάλην μάχην (996) ἐπιφέρει φοβερὰν πανωλεθρίαν εἰς τοὺς Βουλγάρους, καὶ αὐτὸς

ὁ Σαμουήλ μόλις κατόρθωσε νὰ σωθῆ φεύγων τὴν νύκτα διὰ τῶν ὄρεων.

Ἡ ἐπίθεσις τοῦ Βασιλείου.—Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος

Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος (ἀπὸ χειρόγραφου).

ἀρχίζει νὰ κλίνη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ χῶραι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀνέπνευσαν ἀπὸ τὴν φοβερὰν πίεσιν τοῦ Σαμουήλ, καὶ ὁ ἀγὼν ἤδη διεξάγεται εἰς τὰς βορείους χώρας. Ὁ Βασίλειος εἰσβάλλει καὶ πάλιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διαμένει δὲ δύο φορές, ἐν

ὅλα ὀκτὼ ἔτη, εἰς τὴν χώραν τοῦ Σαμουήλ, συγκροτῶν σκληρὰς μάχας γεμάτας ἀπὸ ἡρωϊκοὺς ἄθλους. Ἐπὶ δέκα ὀκτὼ ἔτη (ἀπὸ τὸ 1000) ἀφιερώνει ὅλην τὴν δύναμίν του εἰς τὸν ἀγῶνα. Καταλαμβάνει τὰς πόλεις, ἐκπορθεῖ τὰ φρούρια, κατακτᾷ τὴν παραδουνάβιον Βουλγαρίαν καὶ περισφίγγει τὸν Σαμουήλ μετὰ σιδηροῦν κλοιόν, ὃ ὁποῖος γίνεται κάθε ἡμέραν στενωτέρος. Ἡ ἐκπνέουσα μοναρχία τοῦ Σαμουήλ ἔχει περιορισθῆ εἰς τὰ ὄρεινά μέρη τῆς Ἄνω Μακεδονίας.

Βλέπων ὁ Σαμουήλ τὸ κράτος του νὰ καταρρέῃ ἀναλαμβάνει σθένος καὶ ἀποφασίζει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν τακτικὴν κατ' ἔτος εἰσβολὴν τοῦ Βασιλείου διὰ τῆς κλεισούρας, ἡ ὁποία ἐκαλεῖτο **Κλειδίον** (Δεμιρ-Ἰσάφ), εἰς τὴν ὁδὸν ἀπὸ τὰς Σέρρας πρὸς τὸ Μελένικον. Εἰς τὰ στενὰ ἐκεῖνα τῆς Κρέσνας, τὰ ὁποῖα ἔμελλε νὰ δοξάσῃ πάλιν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς μετὰ ἑννέα αἰῶνας (1913), περιμένει ὁ Σαμουήλ τὸν αὐτοκράτορα. Οἱ Βούλγαροι κυκλώνονται, κατακόπτονται, συλλαμβάνονται αἰχμάλωτοι, μόλις διαφεύγει καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουήλ (1014). Ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν τρόμον, διότι ἡ πάλῃ μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ἦτο πάλῃ θανάτου ἢ ζωῆς, λέγεται δὲ ὅτι ἐτύφλωσε 15000 αἰχμαλώτους καὶ ἀφῆκεν εἰς 100 ἄνδρας ἀνὰ ἓνα μονόφθαλμον διὰ νὰ τοὺς ὀδηγῆ. Ὅτε τὸ πλῆθος τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἔφθασεν ἐνώπιον τοῦ Σαμουήλ, ὃ γέρον πολεμιστῆς ἔπεσεν ἀπόπληκτος καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν.

Ἡ κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας.—Εἰς τὰ ὄρεινά καὶ ἄγρια μέρη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐξακολουθεῖ ὁ ἀγῶν, καὶ οἱ βοεβόδαι (μεγιστᾶνες) ἀπὸ τὰ κάστρα τῶν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρέων ἀποκρούουν μετὰ ἀνδρείαν τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα. Ὁ Αὐτοκράτωρ διατρέχει ὡς κεραινὸς τὴν ἀγρίαν χώραν καὶ δαμάζει τὴν καρτερικὴν ἀντίστασιν, τόσος δὲ εἶναι ὁ τρόμος, τὸν ὁποῖον ἐμπνέει ὥστε, ὅταν τὸν βλέπουν ἀπὸ μακρὰν οἱ Βούλγαροι φωνάζουν: «*Φύγετε ! ἔρχεται ὁ Αὐτοκράτωρ !*» Ἐπὶ τέλους τὸ 1018 ὀλόκληρος ἡ Βουλγαρία ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἔχει δαμασθῆ. Ἡ προέλασις τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι θριαμβευτικῆ. Εἰς τὰ κάστρα, ὅπου σταθμεύει, προσέρχονται καὶ παραδίδονται οἱ Βούλγαροι στρατηγοὶ καὶ βοεβόδαι. Φθάνει τέλος εἰς τὴν ὄρεινὴν πρωτεύουσαν τοῦ Σαμουήλ, τὴν **Ἀχρίδα**, ὅπου ἦσαν τὰ

βασίλεια τῶν Βουλγάρων τσάρων μὲ ἀμυθήτους θησαυρούς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐγκαθιδρύει τὴν δύναμίν του εἰς τὰς μακρυνάς, τὰς ἀπροσίτους ἐκείνας χώρας, ὅπου δὲν κατώρθωσε πρὸ αὐτοῦ, οὔτε μετ' αὐτὸν ἄλλος δυνάστης νὰ στερεώσῃ τὴν κυριαρχίαν του.

Οἱ δύο θριάμβοι τοῦ κατακτητοῦ.—Νέος ἤρχισε τὸν σκληρὸν πόλεμον ὁ ἀδάμαστος στρατιώτης βασιλεὺς, γέρον τὸν ἔτελείωσεν. Ἄλλ' ἢ ἐπιφοβος Βουλγαρία δὲν ὑπάρχει πλέον, μετεβλήθη εἰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, αἱ ὁποῖαι κυβερνῶνται ὡς θέματα ἀπὸ Ἑλλήνων στρατηγῶν καὶ διοικητῶν. Ἀνηλεῶς διεξήγαγε τὸν πόλεμον ὁ Βασίλειος, ἀλλὰ μὲ ἐπιείκειαν καὶ μὲ σύνεσιν μετεχειρίσθη τὸν ὑποταχθέντα λαόν, τὰ δὲ μέλη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ οἱ μεγιστᾶνες τῆς Βουλγαρίας μετηνέχθησαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ συνεχωνεύθησαν μὲ τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Κράτους. Καὶ οὕτω τὸ ἰσχυρὸν Βουλγαρικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑψωθῆ εἰς μεγάλην ἀντίζηλον δύναμιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι ἤδη συντετριμμένον.

Ἐν τῇ συναισθήσει τοῦ μεγάλου ἔργου ὁ Βασίλειος ὁ Β' ἐπιχειρεῖ θριαμβευτικὴν περιοδείαν εἰς τὴν Χερσόνησον. Πηγαίνει εἰς τὰς Ἀθήνας ν' ἀναπέμψῃ τὰ εὐχαριστήρια ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος, ὁ ὁποῖος εἶναι χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Παναγίαν τὴν **Ἀθηνιώτισσαν**. Ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ἐπιστρέφει ὁ νικητὴς Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ οὕτω τελεῖ δύο θριάμβους εἰς τὰς δύο μεγάλας πρωτεύουσας τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου¹. Εἰς τὸν θρίαμβον τῆς Κωνσταντινουπόλεως

1. «Ὅτι δίδει τὸν φυλετικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν πόλεμον ἐκεῖνον 50 ἐτῶν, εἶναι ἡ περιοδεία τοῦ νικητοῦ, ἡ ὁποία καταλήγει εἰς προσκύνημα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παρθενῶν, τὸ ἔργον δεκαπέντε αἰῶνων τοῦ Ἰκτινοῦ καὶ τοῦ Καλλικράτους, ἀπαστράπτει ἀκόμη ἀπὸ τὴν λαμπρότητα τῶν μαρμάρων καὶ τὰ ἄθικτα γλυπτὰ αὐτοῦ. Ἡ μόνη ἀλλαγὴ εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ ναοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸν 5ον αἰῶνα. Ἡ λατρεῖα τῆς Παρθένου Μαρίας ἔχει διαδεχθῆ τὴν λατρεῖαν τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς. Ἡ διπλῆ ἱερότης τοῦ χώρου ἐλκύει εἰς προσκύνημα τοὺς Ἑλλήνας καὶ τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσεως. Εἰς τὸ αἰώνιον ἐκεῖνο ἱερὸν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἐκλινε γόνυ ὁ νικητὴς Αὐτοκράτωρ. Εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀντήχησαν οἱ ὕμνοι τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἀνέπεμπον τὰ εὐχαριστήρια διὰ τὰς νίκας τῶν νέων Ὀλυμπίων θεῶν. (Ραιετόν)

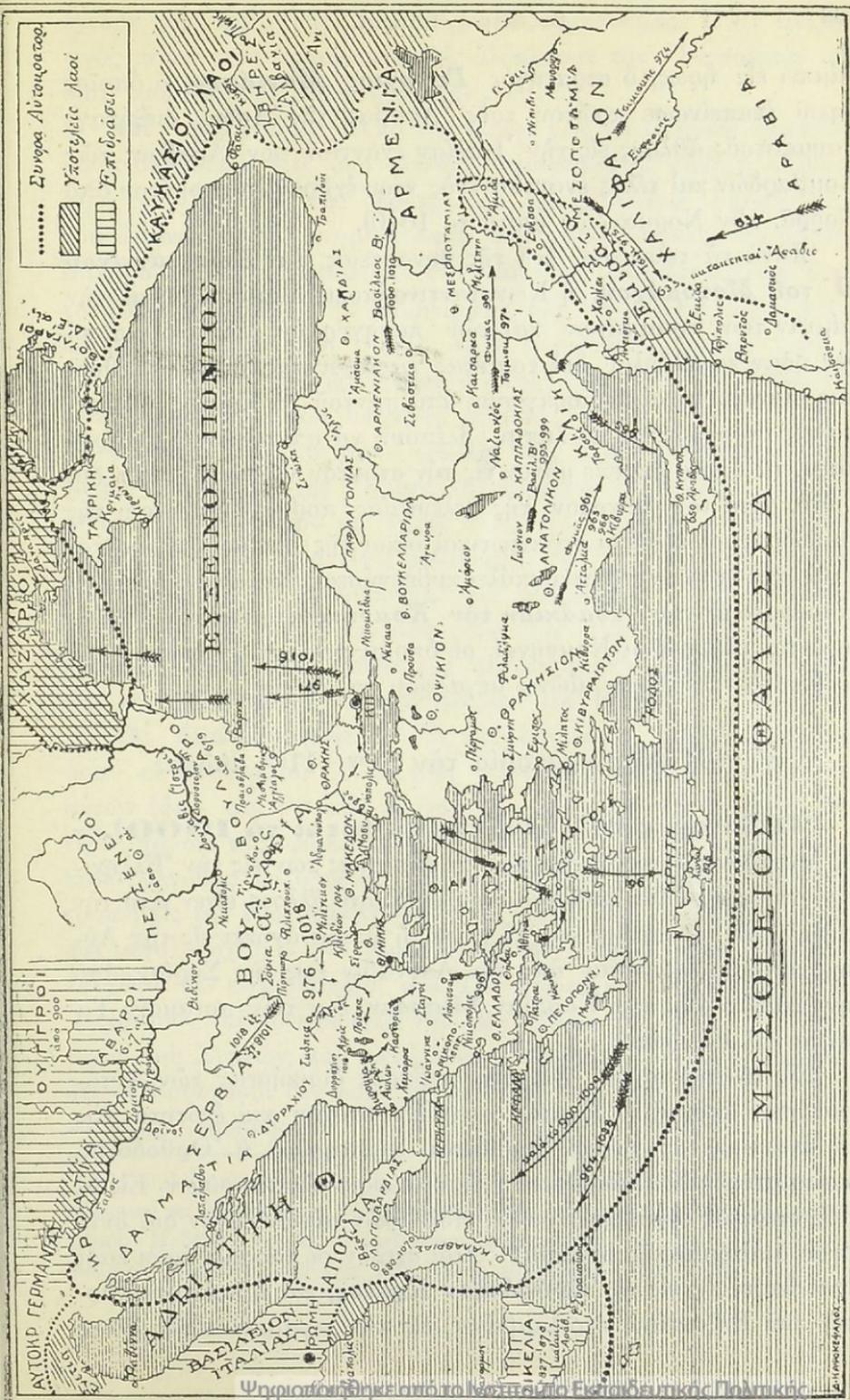
ἀκολουθοῦν τὸν Βασίλειον Β' ἅμαξαι φορτωμένοι μὲ τοὺς θησαυροὺς τῶν βασιλέων τῶν Βουλγάρων τσάρων, βαδίζουσι περὶ πηλῆσιον τοῦ ἄρματός του οἱ υἱοὶ καὶ αἱ κόραι των, αἱ τσαρῖναι καὶ οἱ μεγιστᾶνες αὐτῶν. Ἀπὸ τὸν θριαμβεύοντα λαόν του ἐπευφημεῖται ὁ Βασίλειος Β' **Βουλγαροκτόνος**, καὶ ἡ ἱστορία καθιέρωσε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἰς τὸν γενναῖον ὑπέρμαχον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὁ ἀκούραστος αὐτοκράτωρ, ὀλίγην ἀνάπαυσιν εὔρεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Τρέχει πάλιν εἰς τὰς χώρας τοῦ Καυκάσου, καὶ μόλις ἐπέστρεψε νέα μεγάλα σχέδια ἐτοιμάζει, θέλει ν' ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας. Ἄλλ' ἦτο πλέον γέρον, 70 ἐτῶν, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν προετοιμασιῶν του διὰ τὴν ἐκστρατείαν (1025).

Τὸ τέλος τῆς δυναστείας (1025-1037).— Ἀπὸ τὸ ὕψος ἐκεῖνο ἀρχίζει ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία, καὶ μετ' αὐτῆς τὸ Κράτος νὰ κλίνη εἰς παρακμὴν. Τὸν θρόνον κατέχουν οἱ νόμιμοι διάδοχοι, αἱ **πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα**, αἱ ὅποια εἶναι δημοφιλεῖς εἰς τὸ Βυζάντιον, εἶναι αἱ **μάνναι αἱ πορφυρογέννητοι**, ὅπως τὰς ὀνομάζει ὁ λαός, αἱ τελευταῖαι ἀπόγονοι δυναστείας ἡρώων. Ἀναβαίνουν αὐτοκράτορες εἰς τὸν θρόνον, ἀλλ' ὅλοι πρέπει νὰ εἶναι συνδεδεμένοι μὲ τὰς **πορφυρογεννήτους**¹.

Οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν.— Μετὰ τοὺς ἐνδόξους θριάμβους ἀρχίζουν δύσκολοι καιροί. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν πάντοτε οἱ ἱκανοὶ πολιτικοὶ καὶ γενναῖοι ἀξιωματικοί. Μεγάλου ἰδίως ἀγῶνες διεξάγονται εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν ἐναντίον πολλῶν ἐχθρῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δια-

1. Μετὰ βραχεῖαν βασιλείαν τοῦ **Κωνσταντίνου τοῦ Η'**, ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλείου, ἀναβαίνουν εἰς τὸν θρόνον τέσσαρες αὐτοκράτορες (ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς εἶναι σύζυγοι τῆς πορφυρογεννήτου Ζωῆς), ὁ **Ῥωμανὸς Γ'** ὁ **Ἀργυρός**, **Μιχαὴλ Δ'** ὁ **Παφλαγών**, **Μιχαὴλ Ε'** ὁ **Καλαφάτης** καὶ **Κωνσταντῖνος Θ'** ὁ **Μονομάχος** (1028—1054). Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ζωῆς βασιλεύει ἡ Θεοδώρα μόνη (1054—1056), ἡ ὅποια ἀποθνήσκουσα ὑπέδειξε τὸν **Μιχαὴλ τὸν Στρατιωτικόν**.— Ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες οὗτοι διαδέχονται ἀλλήλους νομίμως, διότι συνδέονται κατὰ διαφόρους τρόπους μὲ τὴν Μακεδονικὴν δυναστείαν.

Η Αυτοκρατορία κατά την μεγίστην άξιήν (κατά το 1925).

λάμπει εἰς ἥρωσ, ὁ στρατηγὸς **Γεώργιος Μανιάκης**, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐταπείνωσε πρῶτον τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, διεξήγαγε θυμαστοὺς ἄθλους εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τῶν Λομβαρδῶν καὶ τέλος ἐναντίον ἐνὸς νέου ἐχθροῦ ἐπερχομένου ἀπὸ Βορρᾶ, τῶν Νορμανδῶν (κατὰ τὸ 1040).

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δυναστείας, ἐπὶ **Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου**, ἡ Κωνσταντινούπολις ἐλαμπρύνθη μὲ τὴν λάμπην τῶν γραμμάτων καὶ τῶν πανηγύρεων. Ἄλλ' οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν κατάλληλοι διὰ τοιαύτας λαμπρότητας, διότι οἱ ἐχθροὶ παραμονεύουν καὶ περισφίγγουν ἀπὸ παντοῦ τὸ Κράτος. Οἱ ἐπιφανεῖς στρατιωτικοὶ μὲ λύπην βλέπουν νὰ σπαταλῶνται τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε μόνον εἰς τὸν στρατὸν νὰ δαπανῶνται, διὰ τοῦτο, μετὰ τὸν θάνατον τῆς τελευταίας πορφυρογεννήτου, τῆς Θεοδώρας, οἱ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἴκοι τῆς Ἀσίας ἐξεγείρονται κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως καὶ ἀνακηρύσσουν αὐτοκράτορα τὸν **Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνόν**, μετὰ τὸν ὁποῖον ἔρχονται οἱ μεγάλοι Κομνηνοί, οἱ ὁποῖοι μέλλουν νὰ δώσουν εἰς τὸ Κράτος καὶ ἄλλον αἰῶνα μεγαλείου καὶ δόξης.

γ'.—Ἡ Αὐτοκρατορία τὸν 10^{ον}—11^{ον} αἰῶνα.

Ἡ δύναμις τοῦ Βυζαντίου (περὶ τὸ 1000).—

Οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς ἔδωκαν μὲ τὰς νίκας των εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν ἔκτασιν, ὅσῃν οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ χώρα, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Συρίαν, ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν, ἕως τοὺς ποταμοὺς Τίγρητα καὶ Εὐφράτην.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ τῆς στιβαρᾶς διοικήσεως τῶν Αὐτοκρατόρων ἀποκτᾶ τὸ Κράτος στερεὰν συνοχὴν καὶ ἐνότητα. Εἰς τὰς ἀνακτωμένας χώρας διαδίδεται δραστηριῶς ἡ Ὁρθοδοξία, συστηματικῶς δὲ ἐπιδιώκεται ἡ ἀφομοίωσις τῶν κατοίκων. Εἰς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν συμπληρώνουν τὸ πολεμικὸν αὐτῶν ἔργον διὰ συντόνου διπλωματικῆς ἐργασίας. Ὅλοι σχεδὸν οἱ παραμεθόριοι λαοὶ εἶναι ὑποτελεῖς εἰς τὸ **Ὁρθόδοξον Κράτος**, καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τοῦ Βυζαντίου περιλαμβάνει εἰς τὴν σφαῖραν αὐτῆς ὅλους

σχεδὸν τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ὁ δὲ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐξαπλώνεται εἰς ὁλόκληρον τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον καὶ εἰσχωρεῖ μακρὰν εἰς τὴν Δύσιν.

Οἱ Ἀραβες.— Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὰ τέλη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἐπὶ δύο αἰῶνας, ἀκατάπαντος εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, ἀλλ' εἰς τὰ σπάνια διαλείμματα τοῦ ἀγῶνος οἱ δύο μεγάλοι λαοὶ διατηροῦν σχέσεις ἀμοιβαίας ἐκτιμῆσεως. Ἡ πρωτεύουσα τῶν Ἀράβων **Βαγδάτη** εἶναι κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους «ὁ μαργαρίτης τῆς Ἀνατολῆς», μεγάλη καὶ λαμπρὰ εἰς πολιτισμὸν πόλις, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ πόλις τῆς τέχνης καὶ τῆς σοφίας, ἡ ὁποία προσελκύει τὰ βλέμματα τῶν Χαλιφῶν καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν.

Αἱ νίκαι ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Ἀσίας ἐκχριστιανίζουν χώρας Ἑλληνικὰς, τὴν Συρίαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, φέρουν δὲ τὸν Χριστιανισμὸν εἰς ὅλους τοὺς περὶ τὸν Καύκασον λαοὺς. Ἀπὸ ἐκεῖ φθάνουν ἀκτίνες πολιτισμοῦ καὶ εἰς τοὺς πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατεσκηνωμένους βαρβάρους. Ἡ δὲ κατατρόπωσις τῶν «ἀθέων Ἀγαρηῶν» ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Α' καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ, ἐλευθερώνει τὰς θαλάσσας καὶ καθαρίζει αὐτὰς ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κοραίου.

Οἱ Βούλγαροι.— Εἰς τὴν Εὐρώπην ἀνήμερος ἐχθρὸς ἦσαν οἱ Βούλγαροι. Ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν ἀγρίων ἡγεμόνων αὐτῶν (ἀπὸ τὸν 7^{ον} αἰῶνα) ἕως τοὺς χρόνους τοῦ Σαμουήλ δὲν εἶχον παύσει τὰς φρικτὰς ἐπιδρομὰς των. Μὲ τὸν καιρὸν ἀποκτοῦν μεγάλας φιλοδοξίας, ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Συμεὼν εἶχεν ἀνατραφῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ Ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τρέφει μεγάλα σχέδια. Δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸν τίτλον **κνιάξ** (ἡγεμῶν), καυχᾶται ὅτι εἶναι «*τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ αυτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων*», καὶ «*ὄνειροπολεῖ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν*». Ἡ ἀποτυχία τοῦ Συμεὼν, καὶ μετὰ ἓνα αἰῶνα τοῦ Σαμουήλ, δεικνύει, ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἦσαν προωρισμένοι νὰ λάβουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Χερσονήσου¹.

1. «Οἱ Βούλγαροι ἐνίκηθησαν, διότι ἦσαν ἡμιβάρβαροι». Ἄν παραβάσωμεν τὰ δύο Κράτη, θὰ εὕρωμεν παντοῦ τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὸ παλαιότερον. Ἡ διοίκησις εἰς τὸ Βυζάντιον ἐξησφάλιζε τὴν τάξιν. Ἡ Ἐκκλησία ἦτο ἄλλο θεμέλιον τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Πρὸ παντὸς ὅμως εἰς

Εἰς τὰς ὄρεινὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἔχουν οἱ Βούλγαροι ἠγεμόνες τὴν πρωτεύουσάν των, τὴν πόλιν Ἄρχίδα, ὅπου εἶναι ἡ *ἄουλα* (αὐλή), ὅπως ὀνομάζουσι τὰ βασίλειά των. Ἐκεῖ προσπαθοῦν μὲ βάρβαρον γλιδὴν νὰ μιμοῦνται τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἑλληνικῆς αὐλῆς, οἱ υἱοὶ τῶν μεγάλων τῆς Βουλγαρίας ἐκπαιδεύονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἔγινεν ἡ χώρα αὕτη Ἑλληνική, οἱ Βούλγαροι ἔμειναν κατὰ βάθος ἀπολίτιστοι, οἱ Ἕλληνες εὐπατρίδαι, οἱ ὅποιοι πηγαίνουν ὡς ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἀνώτατοι λειτουργοὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, θεωροῦν δυστυχίαν τὴν ἐκεῖ διαμονὴν των καὶ μὲ πόθον ἐνθυμοῦνται τὸν ἐξηγενησιμὸν βίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως: «*Ἀκόμη δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν Ἀρχίδα, λέγει εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ δυστυχῆς ἐπόθησα. Εἶμαι ἄξιος κατακρίσεως, διότι συναναστρέφομαι μὲ τοιαῦτα τέρατα. Εὐροισκόμενος τόσον καιρὸν μακρὸν ἀπὸ τὰς χώρας τῆς σοφίας εἰς τὴν κοιλάδα αὐτῆν τοῦ κλανθμῶνος, ἐμέθυσα καὶ ἐγὼ ἀπὸ ἀμουσίαν καὶ σύντονον ἔχω τὴν ἀγροικίαν*».

Οἱ Τουρκοὶ λαοί.—Ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ Βόλγα, ὡς καὶ οἱ Βούλγαροι, ἦλθον μετ' αὐτοὺς καὶ δύο ἄλλοι Τουρκοὶ λαοί, οἱ *Πετσενέγοι* καὶ οἱ *Χάζαροι*. Οἱ πρῶτοι ἐγκατεστάθησαν πρὸς Β. τοῦ Κάτω Δουνάβεως. Εἶναι φοικῶδεις βάρβαροι, πολὺ συχνὰ ἐπιπίπτουν καὶ ἐρημώνουν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ τοὺς κρατοῦν εἰς ὑποταγὴν. Ἀνατολικώτερον, πρὸς βορρᾶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐγκατεστάθησαν οἱ *Χάζαροι*, κάπως πολιτισμένοι, ἐξημερωθέντες μὲ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὸν 12^{ον} ὅμως αἰῶνα δὲν ἀναφέρονται οὔτε ὁ ληστρικὸς λαὸς τῶν Πετσενέγων, οὔτε ὁ ἐξημερωμένος τῶν Χαζάρων. Τὸ ἐναντίον, ἡ ἱστορία, ἰδίως ἡ Εὐρωπαϊκὴ, ὁμιλεῖ ἕως σήμερον δι' ἓνα ἄλλον Τουρκοὺν λαόν, τοὺς *Οὐγγυροὺς*, οἱ ὅποιοι ἦλθον ἀπὸ τὴν Ἀσίαν τελευταῖοι (900) καὶ εἶναι ὁ μόνος ἐκχριστιανισθεὶς Τουρκοὺς λαός. Ἀφοῦ

τὰ στρατιωτικὰ ἢ ὑπεροχὴ ἦτο καταφανεστάτη. Οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον πραγματικὸν στρατόν. Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον δημιουργήσει γενναίους στρατούς, ἐγνώριζον τὴν στρατηγικὴν καὶ πολιορκητικὴν τέχνην. Οὐδέποτε κατόρθωσεν ὁ Σαμουὴλ νὰ νικήσῃ ἐκ παρατάξεως τὸν Βυζαντινὸν στρατόν».

(Ραμπώ).

ἔγιναν ὁ τρόμος τῆς Εὐρώπης, ἐνεφανίσθησαν καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, οἱ αὐτοκράτορες ἐφοβήθησαν τὴν ἀγρίαν ὁρμὴν των. Ἡ Βυζαντινὴ διπλωματία ἐπροσπάθησε νὰ τοὺς καθυποτάξῃ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπέστη δὲ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν πολὺ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ Ρῶσοι.—Ἀπὸ ὅλους τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι ἐπροσπάθησαν νὰ κατακτήσουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, εἰς μεγαλύτερας σχέσεις μὲ αὐτὴν ἦλθον οἱ **Ρῶς**, οἱ Ρῶσοι, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατόπιν. Ἀπὸ τὸν 9^{ον} ἕως τὸν 11^{ον} αἰῶνα οἱ Ρῶς ἢ **Βαριάγγοι** ἐπεχείρησαν πέντε φοβερὰς ἐκστρατείας, διὰ νὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ μεγάλη πρωτεύουσα τῶν Ἑλλήνων, ἡ **πόλις τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ Τσαργγάδ**, ὅπως τὴν ὀνομάζουν, διαρκῶς τοὺς προσελκύει καὶ εἶναι ὀνομαστή εἰς τὰ δημόδη ἄσματά των. Συχνὰ ἔστειλλον πρεσβείας εἰς τὴν πόλιν, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἦλθεν εἰς τὴν Τσαργγάδ ἡ ἀρχόντισσά των **᾽Ολγα**, διὰ νὰ λάβῃ τὸ βάπτισμα.

᾽Ο ἔγγονος τῆς ᾽Ολγας **Βλαδίμιρος** ἐβάπτισε τὸ 1000 τὸν λαόν του εἰς τὸ Κίεβον¹. ᾽Ο υἱὸς τοῦ Βλαδμίρου **Γιαρόσλαβος ὁ Μέγας** (1850) ἐξηκολούθησε τὰς σχέσεις του μὲ τὸ Βυζάντιον, πλήθος δ' Ἑλλήνων μοναχῶν καὶ λογίων ἐπήγαινον τότε εἰς τὸ Κίεβον. Ἑλληνες τεχνῖται ἔκτιζον καὶ ἐξωγοῦντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κιέβου, Ἑλληνες ἱερεῖς ἐλειτούργουν εἰς αὐτάς. Τὸ Κίεβον εἶχε καὶ αὐτὸ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. «Ἡ Ρωσσία ἔγινεν ἕν εἶδος ἀποικίας τοῦ Βυζαντίου, ὁ πρῶτος πνευματικὸς αὐτοῦ δοῦλος. Οἱ Ῥῶσοι μητροπολίται ἦσαν Ἑλληνες. Οἱ ἡγεμόνες ἠὲ χαριστοῦντο νὰ νυμφεύωνται Ἑλληνίδας. Τὰ σχολεῖα ἰδρύθησαν ἀπὸ Ἑλλήνας κατὰ τὸ Βυζαντινὸν ὑπόδειγμα. Ἐπὶ δύο αἰῶνάς ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Ῥωσία διετήρησαν στενὰς σχέσεις ἐμπορίου, θρησκείας, τεχνῶν. Τὸ Βυζάντιον ἀπετύπωσεν εἰς τὰ ἔθιμα, τὸν χαρακτῆρα, τὰς κλίσεις τῶν Ῥώσων, σφρα-

1. «᾽Ο Βλαδίμιρος ἠρώτησε τοὺς βογιάρους του (μεγιστᾶνας) καὶ οἱ βογιάροι τοῦ εἶπον «νὰ δεχθῇ τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων». Διότι οἱ πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι ἐπήγαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διηγῆθησαν, ὅτι οἱ Ἑλληνες τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ὅτι πουθενά εἰς τὸν κόσμον δὲν εἶδον παρομοίαν ὠραιότητα. Ἐκεῖ ὁ Θεός, ἔλεγον, κατοικεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους» (παλαιὰ Ῥωσικὴ διήγησις).

γίδα, τὴν ὁποίαν ἀκόμη καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν» (**Μπωλιέ.-Ραμπώ**).

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον διώριζε τὸν μητροπολίτην Κιέβου καὶ τὸν ἀπέστελλεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μὲ τὴν Ὁρθοδοξίαν ἢ τέχνη, ἢ λογοτεχνία, ὅλος ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἰσχώρησε βαθύτατα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ῥωσικοῦ λαοῦ καὶ ἔδωκε νέαν ψυχὴν εἰς αὐτόν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἡ Ῥωσία ηὔξήθη καὶ ἔγινε μεγάλη.

Οἱ ὕποτελεῖς λαοί.—Πολλοὶ λαοὶ ἀνεγνώριζον ὡς κυρίαρχον τὸν Ἑλληνα Βασιλέα, ηὔχαριστοῦντο νὰ εἶναι ὕποτελεῖς καὶ νὰ λέγονται **δοῦλοι** αὐτοῦ, ἄλλοι ἐπλήρωνον φόρον, ἄλλοι παρείχον στρατὸν ἢ πλοῖα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀνελάμβανε τὴν ἠθικὴν εἴτε τὴν πραγματικὴν αὐτῶν προστασίαν διὰ τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων του. Τὰ ὕποτελῆ κράτη ταῦτα ἦσαν σχεδὸν ὅλα παραμεθόρια. Ἡ σοφωτάτη ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων εἶχε διοργανώσει αὐτὰ ὡς μίαν ἀμυντικὴν ζώνην, ἢ ὁποία περιεζώννυε τὸ Κράτος, καὶ ἐχρησιμοποιοεῖ αὐτὰ ἀπ' ἑνὸς ὡς προπύργιον ἐναντίον τῆς βαρβαρότητος, ἀπ' ἐτέρου ὡς κέντρα πρὸς ἀκτινοβολήσιν πέραν αὐτῶν τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ Καυκάσιοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι.—Εἰς τὴν Ἀσίαν εἶχεν πολυαριθμοὺς λαοὺς ὕποτελεῖς ἢ Αὐτοκρατορία. Πρὸς Νότον διαφόρους Ἀραβας **ἐμίρας** (ἀνεξαρτήτους ἀρχηγοὺς ἀραβικῶν κρατιδίων), πρὸς Βορρᾶν τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἀναριθμῆτων λαῶν τοῦ Καυκάσου (Ἰβηρας, Ἀλβανοὺς κλπ.) Ὁ σπουδαιότερος ὕποτελὴς λαὸς ἦσαν οἱ **Ἀρμένιοι**. Ἡ χώρα αὕτη ὑπῆρξε πάντοτε δυστυχής, διότι ἦτο ἐσφηνωμένη μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Περσικοῦ, ἔπειτα τοῦ Ἀραβικοῦ Κράτους, καὶ πότε ἔπιπτεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἑνός, πότε εἰς τοῦ ἄλλου. Μετὰ τὰς νίκας τοῦ Βασιλείου Β' ἢ Ἀρμενία ἔγινεν ἐξάρτημα τῆς Αὐτοκρατορίας, μέχρι δὲ τόσοσ βαθμοῦ ἐξελληνίσθησαν, ὥστε πολλάκις κατέλαβον ὑφίστας θέσεις εἰς τὸ Κράτος. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰσχωρεῖ βαθύτατα εἰς τὴν Ἀρμενίαν, καὶ ὁ βίος αὐτῆς, πολιτικὸς καὶ ἰδιωτικὸς, συνδέεται στενώτατα μὲ τὸν Ἑλληνικόν.

Ἡ Χερσών.—Εἰς τὰς βορείας ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου πόντου, εἰς τὴν Κορμαίαν, ἤκμαζε κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα ἡ **Χερσών** (ἢ σημερινὴ Σεβαστούπολις). Μὲ τὴν περιοχὴν αὐτῆς ἡ Χερσών ἀπετέλει τὸν 10^{ον} αἰῶνα θέμα, δηλαδὴ διοίκησιν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ πλουσία ἐκείνη πόλις ἔχει ἔνδοξον ἱστορίαν, ὑπῆρξε τότε τὸ κέντρον μεγάλου ἐμπορίου διὰ τῆς Χαζαρίας μὲ τοὺς πολυαριθμους βαρβάρους τῶν Σκυθικῶν χωρῶν, καὶ προσέτι τὸ κέντρον λαμπροτάτου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔρριπτεν ἀκτῖνας ἐξημερώσεως εἰς τὸν πέραξ αὐτοῦ ὠκεανὸν τῆς βαρβαρότητος.

Οἱ Νότιοι Σλάβοι.—Προχωροῦντες πρὸς Δυσμὰς διερχόμεθα τοὺς ἀγρίους Πετсенέγους, ἀφίνομεν πρὸς Βορρᾶν τοὺς Οὐγγρους, καὶ φθάνομεν εἰς τοὺς **Σέρβους** καὶ **Κροάτας** ἐκχριστιανισμένους καὶ ἐξημερωμένους διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ¹. Μὲ τὴν προσάρτησιν τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' προσαρτῶνται εἰς τὸ Κράτος ἡ Σερβία καὶ ἡ Κροατία. Τὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας φθάνουν ἕως τὸν Ἄνω Δούναβιν καὶ οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ κυβερνοῦν ἕως τὰ ὄρια τῆς Οὐγγαρίας.

Ἡ Ἑνετία.—Ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ τύχαι τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας μένουσιν συνδεδεμέναι μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, οἱ Ἑνετοὶ διακηρύττουσιν, ὅτι θέλουσιν νὰ εἶναι «*δοῦλοι* τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων».

Ἡ Ἑνετία κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα, καὶ πολὺ ὑστερότερα ἀκόμη, εἶναι πόλις σχεδὸν Ἑλληνική. Οἱ **δόγαι** (δοῦκες) καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῆς ἐνδύονται κατὰ τὸν Βυζαντινὸν τρόπον, εἰς τὴν ἀδλήν των μιμοῦνται πιστῶς τὸ Παλάτιον τῶν Ἑλλήνων βασιλέων, οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἑνετίας σπουδάζουσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ Βυζαντιναὶ ἡγεμονίδες, τὰς ὁποίας ἐπίζητοῦν οἱ δόγαι ὡς συζύγους, εἰσήγαγον εἰς τὴν πόλιν τῶν τεναγῶν λεπτότητας τοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἄγνωστοι ἀκόμη εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ πολιτισμὸς, ἡ τέχνη, τὰ ἔθιμα τὰ Ἑλληνικὰ ἐπικρατοῦν τελείως εἰς τὴν Ἑνετίαν, γίνεται καὶ αὕτη, ὅπως καὶ τὸ **Κίεβον** τῶν Ῥώσων, μία

1. Οἱ Σέρβοι, Κροάται καὶ ἄλλοι μικρότεροι λαοί, εἶναι οἱ σήμερον λεγόμενοι **Γιουγκοσλάβοι** (Νότιοι Σλάβοι).

μικρὰ Κωνσταντινούπολις. Ἀκόμη καὶ σήμερον στολίζουσι τὴν Ἑνετιάν μεγαλοπρεπῆ Βυζαντινὰ μνημεῖα, τὸ ὄραιότερον εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ **Ἀγίου Μάρκου**, τοῦ προστάτου τῆς Δημοκρατίας¹.

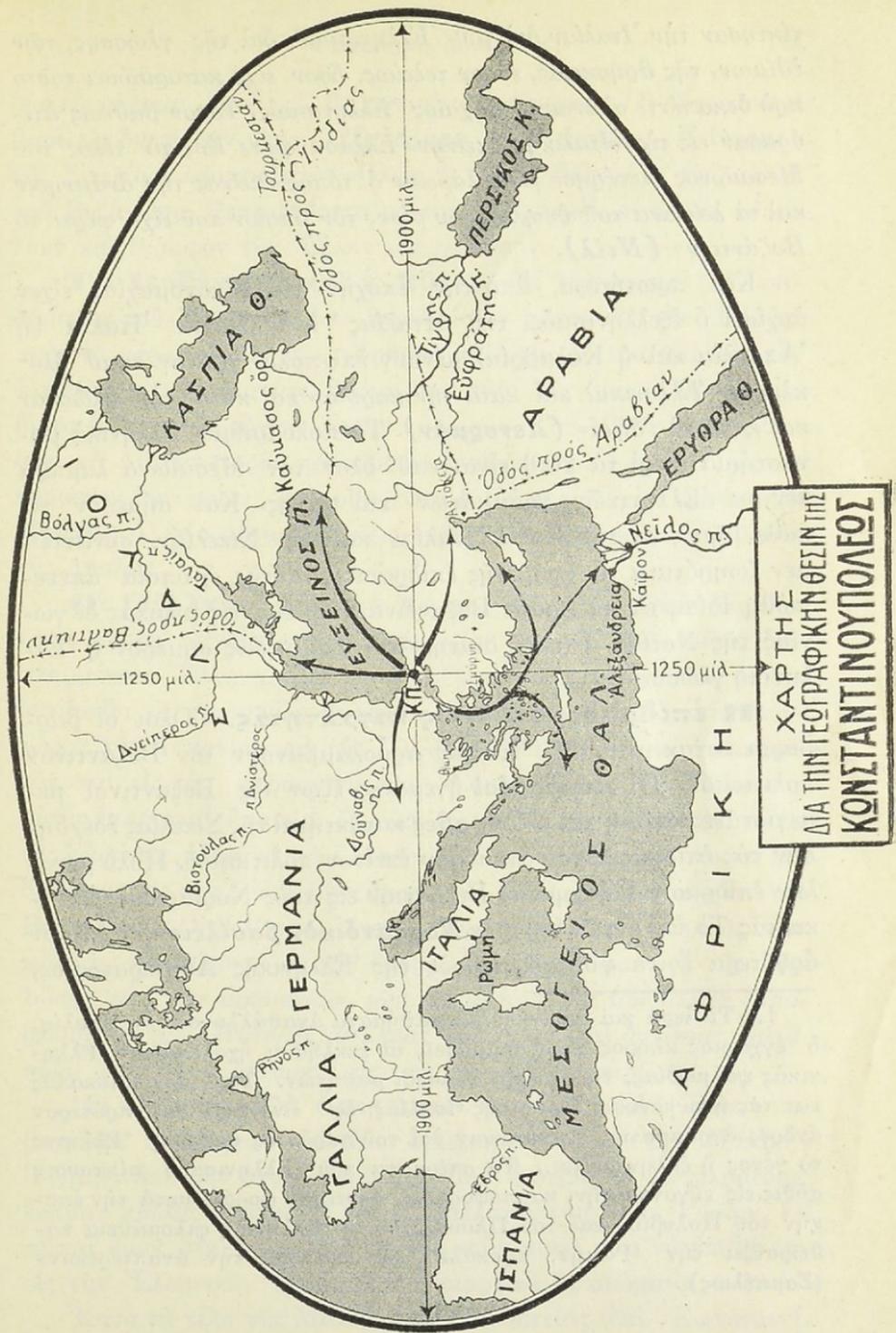
Οἱ κατακτηταὶ τῆς Ἰταλίας.—Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Ἰταλία εἶναι διαμοιρασμένη μεταξὺ πολλῶν λαῶν. Οἱ παλαιοὶ κατακτηταί, οἱ Λομβαρδοί, ἔχουσι σχηματίσει πολλὰ κράτηδια. Ἔχουσι δὲ σχηματισθῆ καὶ ἔμπορικαὶ Δημοκρατίαι, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἀμάλφης, τῆς Γαέτης, ὅμοιαι πρὸς τὴν Ἑνετικήν, ἀλλ' ἀσθενέστεραι. Αἱ Ἰταλικαὶ αὗται δημοκρατίαι, ὅπως καὶ διάφοροι Λομβαρδοὶ ἡγεμόνες, εἰσέρχονται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς.

Γενικῶς ὅμως οἱ Λομβαρδοὶ εἶναι ἀντίπαλοι, ὡς καὶ τὸ ἀνεξάρτητον παπικὸν κράτος. Ἀλλ' ἰσχυροὶ ἀντίπαλοι εἶναι ἰδίως οἱ **Ἀραβες** (τὸν 9^{ον} αἰῶνα), ἔπειτα δὲ μετ' αὐτοὺς ἔρχονται οἱ **Νορμανδοὶ** καὶ τέλος οἱ **Γερμανοὶ**.

Ἡ Βυζαντινὴ κυριαρχία εἰς τὴν Ἰταλίαν.—Οἱ Λομβαρδοὶ καὶ ὁ πάπας ἔχουσι περιορίσει τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν εἰς τὰ Ν. τῆς Χερσονήσου. Τὸ Βυζαντινὸν θέμα τῆς Ἰταλίας ἔχει πρωτεύουσαν τὴν **Βᾶριν** καὶ διοικεῖται ἀπὸ ἓνα στρατιωτικὸν διοικητὴν, ὃ ὁποῖος λέγεται **κατεπάνω**.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Μακεδόνες Βασιλεῖς ἐμάχοντο εἰς τὸν Εὐφράτην καὶ εἰς τὸν Δούναβιν, δὲν ἔπαυον ν' ἀγωνίζονται συγχρόνως εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον ὅλων τῶν κατακτητῶν αὐτῆς, Λομβαρδῶν, Ἀράβων, Νορμανδῶν, Γερμανῶν. Ἐν ἀπὸ τὰ λαμπρότερα ἔργα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶναι ἡ ἀναστήλωσις τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον. Οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς κατώρθωσαν ν' ἀνακτήσουσι καὶ νὰ διατηρήσουσι ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας τὸ ἥμισυ τῆς Ἰταλίας καὶ νὰ ἐκτείνουσι τὴν κυριαρχίαν των ἕως τὰς πύλας τῆς Ῥώμης. «Κα-

1. « Ἐκ τῆς σχέσεως μετὰ τὸ Βυζάντιον ἡ Ἑνετία εἶχε γίνεαι πόλις καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνική. Οἱ Ἑνετοὶ ἐνεδύοντο κατὰ τὴν μόδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ Βυζαντιναὶ ἡγεμονίδες, αἱ ὁποῖαι ἐνυμφεῖοντο ἄρχοντας τῆς Δημοκρατίας, ἐξέπληττον τοὺς συγχρόνους των τοῦ 11ου αἰῶνος μετὰ τὰ ἀρώματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο, μετὰ τὰ χειρόκτια, τὰ ὁποῖα ἐφόρουσι εἰς τὰς χεῖρας, μετὰ τὰ χρυσὰ πειροῦνια τὰ ὁποῖα εἶχον διὰ νὰ τρώγουν» (Ντίλ).

ΧΑΡΤΗΣ
 ΔΙΑ ΤΗΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΝ ΘΕΣΙΝ ΤΗΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

τέκτησαν τὴν Ἱταλίαν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων, τῆς θρησκείας, τόσον τελείως, ὅσον εἶχε κατορθώσει τοῦτο πρὸ δεκαπέντε αἰώνων ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός. Τόσον βαθέως ἐπέδρασαν εἰς τὴν Ἱταλικὴν ἐκείνην Ἑλλάδα, ὥστε ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος διετήρησε μ' εὐλάβειαν ὁ τόπος ἐκεῖνος τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὰ λείψανα τοῦ ὑψηλοτέρου βίου, τὸν ὁποῖον τοῦ εἶχε φέρει τὸ Βυζάντιον» (**Ντίλ**).

Καὶ πρωτίτερα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Εἰκονομαχίας, εἶχεν ἀρχίσει ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ἱταλίας¹ ἢ δὲ Νοτιὰ Ἱταλία (ἢ Ἀπουλία καὶ ἡ Καλαβρία) μένουσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον «καθ' ὅλοκληρίαν Ἑλληνικαὶ καὶ κατὰ τὴν καρδίαν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα» (**Λενορμάν**). Τὰ πολυάριθμα Ἑλληνικὰ μοναστήρια (περὶ τὰ 200) εἶναι καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα λαμπρὰ κέντρα Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τέχνης. Καὶ σήμερον εἰς κάθε βῆμα, εἰς τὴν Κάτω Ἱταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, συναντῶμεν ζωηρότατα τὰ ἔγνη τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς, ἢ ὅποια ἀπετυπώθη ἰδίως εἰς τὰ ὠραῖα Βυζαντινὰ μνημεῖα, εἰς μερικὰς δὲ γωνίας τῆς Νοτίας Ἱταλίας διατηρεῖται ἀκόμη ἕως σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Ἡ ἐπίδρασις εἰς τοὺς κατακτητάς.—Ὅλοι οἱ βάρβαροι κατακτιηταὶ τῆς Ἱταλίας προσλαμβάνουν τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμὸν. Οἱ **Λομβαρδοὶ** ἡγεμόνες ἔζων ὡς Βυζαντινοὶ μεμεγιστᾶνες, ἀκόμη καὶ οἱ **Ἀραβες** κατακτιηταὶ τῆς Σικελίας ἐδέχθησαν τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἀνωτέρου ἐκείνου πολιτισμοῦ. Πολὺ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐξήσκησε τὸ Βυζάντιον εἰς τοὺς Νορμανδοὺς κατακτητάς. Τὸ ὑπ' αὐτῶν ἰδρυθὲν **Νορμανδικὸν βασίλειον**, τὸ ὁποῖον ἀργότερα ἐγίνε φοβερός ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας,

1. «Τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἀναθάλλουσιν ἐν Ἱταλίᾳ, ὁ ἐγγχώριος κληρὸς φιλογραμματεῖ, αἱ ἐκκλησίαι ἠχολογοῦσιν Ἑλληνικὰς ψαλμωδίας, τὰ σχολεῖα γέμουσι μαθητῶν. Τὰς ἀρχιεπισκοπὰς καὶ τὰς ἡγουμενικὰς ἔδρας τῆς Ἱταλίας, ἐφ' ὧν ἐκάθισαν πρότερον ἄνδρες ἀγράμματοι, σεμνύνουσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος σοφοὶ ἢ Ἕλληνες τὸ γένος ἢ ἑλληνίζοντες... Τὰ σπέρματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ πίπτουσιν αὖθις εἰς εὐγονον γῆν, καρποφοροῦσι. Δευτέραν φοράν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἡ Ἑλληνικὴ φιλομάθεια καθοραῖζει τὴν Ῥώμην, προκαλεῖ τῆς διανοίας τὴν ἀναπτέρωσιν» (**Ζαμπέλιος**).

διοργανώνεται κατὰ τὸ Βυζαντινὸν ὑπόδειγμα. Οἱ Νορμανδοὶ βασιλεῖς διετήρουν εἰς τὸ **Παλέριον**, τὴν ἀρχαίαν Πάνορμον τῆς Σικελίας, λαμπροτάτην αὐλὴν, ἣ ὁποία ἐνθουμίζει τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου, ἐξεπαιδεύοντο μὲ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ὠμί-
λουν καὶ ἔγραφον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Δύσις.—Ἡ ἐξάπλωσις τῆς ἐπι-
δράσεως τοῦ Βυζαντίου δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὴν Ἰταλίαν
πρὸς τὸ μέρος τῆς Δύσεως, ἔφθασε πολὺ μακρότερα καὶ εἰς τὴν
Γαλλίαν, τὴν Γερμανίαν, ἀκόμη καὶ τὴν Ἀγγλίαν. Ἀνθίσταται
ὅμως ἡ Δύσις εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν. Τὸν 10^{ον} αἰῶνα ἡ Βυ-
ζαντινὴ Αὐτοκρατορία προσκρούει ἐναντίον δύο μεγάλων ὀργα-
νωμένων δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὁ **Πάπας** καὶ τὸ **Γερμανικὸν**
Κράτος. Αἱ δύο αὗται δυνάμεις κυβερνοῦν ὁλόκληρον τὸν κόσμον
τῆς Δύσεως.

Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Δύσιν.—Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς Δυ-
τικὰς χώρας τῆς Μεσογείου εὐρίσκομεν ἀπὸ τὸν 6^{ον} αἰῶνα διε-
σπαρμένους Ἕλληνας ἐμπόρους καὶ ἀποίκους, τὰ ἔχνη δὲ αὐτῶν
δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ὄχι μόνον εἰς τὰς παραλίους
χώρας τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερι-
κόν, καὶ εἰς τὰς παραρρηनीους ἀκόμη χώρας. Αἱ Ἑλληνικαὶ
αὗται ἐμπορικαὶ ἀποικίαι ἔδωκαν ἀκμὴν εἰς τὰς Λατινικὰς πόλεις
τῆς Εὐρώπης, ἰδίως εἰς τὴν Μασσαλίαν, τὸ Βορδῶ, τὴν Λυὸν, καὶ
διέδωκαν εἰς τὴν Δύσιν τὴν τέχνην, τὰς ἰδέας, τὸν πολιτισμὸν τοῦ
Βυζαντίου. «Οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ μέγας Ἀγγλος ἱστορικὸς Μα-
κώλαιϋ, *συνεπήγοντο εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ Ναρθῶνος καὶ τῆς Το-
λώσης μετὰ τῶν ἀρωμάτων, τῶν μεταξωτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐμπο-
ρευμάτων τῆς Ἀνατολῆς, θεωρίας τολμηρὰς καὶ ἀγχίνοας, αἱ ὁ-
ποῖαι ἦσαν ὅλως ἀγνωστοὶ εἰς τοὺς ἀμαθεῖς Ἑσπερίους*».

Ὁ Πάπας. Τὸ ὀριστικὸν σχίσμα.—Οἱ Ἕλληνες κυ-
βερνήται ἐδειχθήσαν πάντοτε διαλλακτικοὶ πρὸς τὴν Παπικὴν
Ῥώμην, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάλου Φωτίου οἱ αὐτοκράτορες
ἔκαμαν πολλὰς ἀποπειράς νὰ συνδιαλλαγῶν μὲ τὴν Ῥώμην. Οἱ
πάπαι ὅμως δὲν ἔχουν ἄλλο εἰς τὸν νοῦν παρὰ πῶς νὰ ἐπιβάλουν
εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν κυριαρχικὰ δικαιώματα.

Κατὰ τὰ τέλη τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας (ἐπὶ Κωνσταντί-
νου τοῦ Μονομάχου), ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ

Μιχαὴλ Κηρουλάριος, ἀνὴρ σπανίας ἀρετῆς, ἀλλὰ πολὺ ἰσχυρογνώμων. Οἱ πάπαι ἐξηκολούθουν νὰ φέρωνται ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν, συνεργοῦντες εἰς τὸν διηνεκῆ πόλεμον, τὸν ὁποῖον ὑφίσταται εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς, τοὺς Νορμανδοὺς, τοὺς Γερμανοὺς, καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐξεδίωξαν τὸν Ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ τὸν ἀντικατέστησαν δι' ἰδιοῦ των. Συγχρόνως ἐζήτουν πάντοτε νῦ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ σχέσεις λοιπὸν κατ' ἀνάγκην διεκόπησαν, ἡ ρῆξις ἐγένετο ὀριστικὴ (1054). Ἡ ρῆξις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν φέρει μεγάλα ἱστορικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα κλονίζουσι τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Δύο κόσμοι ἐντελῶς διαφορετικοὶ ἐγείρονται ἀντιμέτωποι, ἡ **Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ** καὶ ἡ **Φραγκικὴ Δύσις**, οἱ ὁποῖοι δὲν θ' ἀργήσουν νὰ ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν¹.

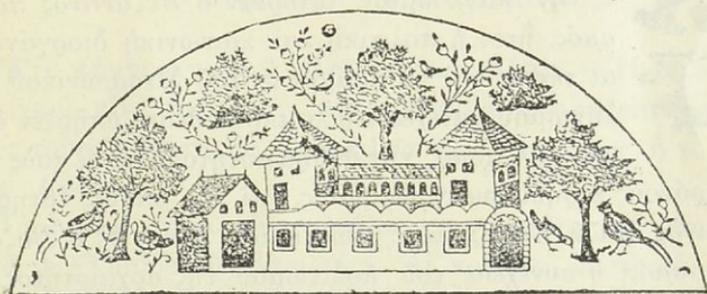
Τὸ Γερμανικὸν Κράτος.— Ὁ ἄλλος ὠργανωμένος ἐχθρὸς εἶναι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Δύσεως, οἱ Γερμανοί. Ὁ ἴδρυτής τῆς νέας Αὐτοκρατορίας Ὁθῶν ὁ Α' ζητεῖ κατ' ἀρχὰς νὰ συνάψῃ φιλικὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατορθώνει νὰ λάβῃ διὰ τὸν υἱόν του σύζυγον Βυζαντινὴν ἡγεμονίδα. Καὶ οὕτω μία Ἑλληνίς, ἡ Θεοφανώ, ἐκάθησεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Γερμανίας ὡς σύζυγος τοῦ Ὁθῶνος τοῦ Β'. Τὸ συνοικέσιον ὅμως δὲν ἐπέφερε συμφιλίωσιν, οἱ Γερμανοὶ αὐτοκράτορες σκέπτονται πάντοτε πῶς θὰ ἀρπάσουν τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις τῆς Ἰταλίας.

Ἄλλ' ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι Βυζαντιναὶ ἡγεμονίδες, αἱ ὁποῖαι ἐπῆγαν εἰς αὐτὰς βαρβάρων ἡγεμόνων, ἔφερε καὶ ἡ Θεοφανώ εἰς τὴν βάρβαρον αὐτὴν τῆς Γερμανίας τὴν ἐξημέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν συνώδευσαν κληρικοὶ καὶ λόγιοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν νὰ διαδώσουν τὰ Ἑλληνικὰ ἔθιμα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας τοῦ Βυζαντίου.

Τὰ πολιτικὰ σύνορα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἃν καὶ πολὺ εὐρέα, εἶναι ὅμως πολὺ στενώτερα ἀπὸ τὴν ἐπέκτασιν τῆς

1. Ἀνατολικοὶ εἶναι οἱ Ὁρθόδοξοι, Δυτικοὶ οἱ παπικοὶ, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται καὶ Καθολικοί. Πρὸ τοῦ σχίσματος ἡ Ἐκκλησία ἦτο Ὁρθόδοξος καθολικὴ, κατόπιν περιορίσθησαν αἱ ἔννοιαι.

ἐπιδράσεως αὐτῆς, ἄλλοι λαοὶ εὐρίσκονται εἰς πολιτικὴν εἴτε ἠθικὴν ἐξάρτησιν, ἄλλοι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐπιρροήν. Οὐδείς δ' ἐξέφυγε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς, καὶ ἡ ἠθικὴ κατάκτησις ὑπῆρξε μεγαλυτέρα καὶ διαρκεστέρα ἀπὸ τὰς νίκας τῶν ὀπλων. Τὸ σπουδαιότατον ἔργον τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ δημιουργία καὶ ἐξάπλωσις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον περὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, πρὸς τὸν ὅποιον ἀπέβλεπον ὅλοι οἱ λαοὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα, καὶ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε τὸ θεμέλιον τοῦ πολιτισμένου βίου τῶν νεωτέρων λαῶν.

*Ἐπαυλις Βυζαντινὴ τοῦ 6ου — 7ου αἰῶνος.

Κόσμημα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Λαφνίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους.—Ἡ κοινωνία.
Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη.—Τὰ γράμματα.

ἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμός, ἥτοι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ διοργάνωσις, αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατέχει περίλαμπρον θέσιν, ὑπῆρξεν ὁ μόνος πολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος, διὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη ὁ σημερινὸς ἡμῶν Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς. Εἶναι δὲ ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς, ἡ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ὡς διάδοχος τῆς Ῥωμαϊκῆς, διετήρησεν εἰς τὴν πολιτείαν ἕφ' ἱκανὸν χρόνον τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, ὡς Ἑλληνικὸν δὲ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς παρέλαβεν ἀπὸ τὰ Ἑλληνιστικὰ βασίλεια, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν λαμπρὰν αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων, τὴν πομπώδη αὐλικὴν πολυτέλειαν καὶ ἄλλα ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα. Ὡς προγόνους τιμῶσιν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον. Στερεὸν θεμέλιον αὐτοῦ εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὀνομάζεται Βυζαντινὸς πολιτισμὸς, διότι διεμορφώθη ἰδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, ὅπως καθ' ὅμοιον τρόπον ὁ Ἑλληνιστικὸς πολιτισμὸς ὀνομάζεται καὶ Ἀλεξανδρινός, διότι ἡ λαμπρο-

τέρα ἐκδήλωσίς του ἔγινεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Αἱ τρεῖς μεγάλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Κωνσταντινούπολις, διαδέχονται ἀλλήλας χωρὶς διακοπὴν εἰς τὴν πνευματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος.

Εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν ἔφθασεν ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς κατὰ τὰ 200 ἔτη, τὰ ὁποῖα διέρρευσαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 9^{ου} ἕως τὰ μέσα τοῦ 11^{ου} αἰῶνος (850—1050). Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἡ Αὐτοκρατορία διεξήγαγε ταυτοχρόνως σκληροὺς ἀγῶνας εἰς τὸν Αἴμον, ἐπολέμει ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς τὴν Ἀσίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν, παντοῦ ἤγειρεν ὑπέρολαμπρα τρόπαια, καὶ ἔροριπτεν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς. Ἐν κατώρθωσε τόσον μεγάλη ἔργα ὀφείλει τοῦτο εἰς τὴν ἰσχυρὰν πολιτικὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν ὑψηλὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποῖαν εἶχε δημιουργήσει.

α'.—Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους.—Τὰ οἰκονομικά—
Ὁ στρατός.—Ἡ διπλωματία.

Τὸ κέντρον τοῦ δημοσίου βίου.—Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ, εἴτε Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ὀνομάζεται ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς Βυζαντινοὺς ἢ Βασιλεία τῶν Ρωμαίων ἢ τὸ Ὀρθόδοξον Κράτος.

Τὸ Κράτος τοῦτο εἶναι ἀπόλυτος μοναρχία, τὴν ὁποῖαν κυβερνᾷ ὁ «Ὀρθόδοξος βασιλεὺς». Ἡ πολιτικὴ δὲ αὐτοῦ διοργάνωσις, ὡς διεπλάσθη σὺν τῷ χρόνῳ, ἀποτελεῖ συγκεντρωτικὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ἔγινε τὸ ὑπόδειγμα διὰ τὴν πολιτειακὴν συγκρότησιν τῶν σημερινῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ δημοσίου βίου τῶν Βυζαντινῶν ἔχει συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ διεξάγεται εἰς τὸ πρὸς τὴν ἄκρην τοῦ Βοσπόρου μεγαλοπρεπέστατον τμήμα τῆς πόλεως. Ἐκεῖ εἶναι τὸ Μέγα Παλάτιον, ὀλόκληρος συνοικία, τὴν ὁποῖαν ἀποτελοῦν τὰ παλάτια, τὰ δημόσια ἰδρύματα, τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖ εὐρίσκονται : τὸ Ἱερόν Παλάτιον, κατοικία τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ Ἁγία Σοφία, ἔδρα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ Ἰπλόδρομος τὸ κέντρον τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ οἱ τρεῖς Βυζαντινὴ Ἱστορία Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε'.

πόλοι, περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφεται ὁ πολιτικός, ὁ θρησκευτικός καὶ ὁ κοινωνικός βίος τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ Ἱερόν Παλάτιον. — Ἀφάνταστος ἦτο ἡ πολυτέλεια τοῦ ἱεροῦ Παλατίου. Οἱ τοῖχοι καὶ αἱ ὀροφαὶ λάμπουν ἀπὸ τὰ ψηφιδωτά, τὰ ὁποῖα παριστάνουν τὰς νίκας τῶν βασιλέων, τὸ ἔδαφος εἶναι στρωμένον μὲ πολύχρωμα μάρμαρα, αἱ πύλαι εἶναι τεχνουργημέναι ἀπὸ μέταλλον. Βαρύτιμοι τάπητες καὶ παραπετάσματα στολίζουν τὰ δωμάτια, αἱ αἴθουσαι περιέχουν «εἰς πλήθος ἄργυρον, χρυσόν, πολυτίμους λίθους καὶ μαργαρίτας».

Αὐτοκράτωρ (ἐπὶ μεταλλίου πλακιδίου, τὸ ὁποῖον εἶναι σμαλτωμένον). — Εἰς τὰς χεῖρας κρατεῖ ὡς σκήπτρον τὸ λάβαρον, τὸ ὁποῖον λήγει εἰς τετράγωνον, ὅπου ἄλλοτε ἐγράφετο τὸ ΧΡ (τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ). Ἡ ἐπιγραφή: «Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δούκας» (1075).

ἐπίσημα, ἔγγραφα τιλοφορεῖται «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Ὅλα ὅσα ἀνήκουν εἰς αὐτὸν εἶναι ἱερά. Τὸ Παλάτιόν του εἶναι ἱερόν, ἡ ἐνδυμασία του ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὴν ἱερατικὴν, ἡ ἔξωτερικὴ χλαμὺς αὐτοῦ ἐνθυμίζει τὸν ἀρχιερατικὸν σάκκον. Τὸ ἐσωτερικὸν ἐνδυμᾶ του εἶναι στενὸς ποδήρης χιτῶν (ὡς τὸ στιχάριον). Περιβάλλονται δὲ οἱ ὄμοι αὐτοῦ μὲ πλατεῖαν ταινίαν, ἡ ὁποία ὁμοιάζει μὲ τὸ ὀμοφόριον καὶ λέγεται **λῶρος** (λωρίον), τὸ δὲ **στέμμα** εἶναι ὅμοιον μὲ τὴν ἀρχιερατικὴν μίτραν. Φορεῖ ἐρυθρὰ ὑποδήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι κεντημένοι αἰετοί. Ὡς σύμβολα τῆς ἐξουσίας του κρατεῖ εἰς τὴν μίαν χεῖρα σφαῖραν, εἰς τὴν ἄλλην σταυ-

Εἰς τὸ Ἱερόν Παλάτιον ἔχει ὁ αὐτοκράτωρ τὴν **αὐλήν** αὐτοῦ, πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν. Ἀπὸ ἐκεῖ κυβερνᾶται ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία, ἐκεῖ ἔχουν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα οἱ ὑπῆκοοι τοῦ βασιλέως καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς οἰκουμένης.

Ὁ αὐτοκράτωρ. — Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ «Ὁρθοδόξου Κράτους» ἔχει ἐπίσημως τὰ ὀνόματα **βασιλεὺς** καὶ **αὐτοκράτωρ**. Εἶναι ὁ «Ὁρθόδοξος βασιλεὺς», ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶναι **ἰσαπόστολος**, ἔχων καθῆκον νὰ φυλάτῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ διαδίδῃ αὐτήν, ὅπως καὶ οἱ Ἀπόστολοι. Εἰς τὰ

ροφόρον σκῆπτρον. Τὰ ἐνδύματά του εἶναι χρυσοῦφαντα καὶ χρυσοκέντητα, ἀστράπτουν ἀπὸ τὴν λάμψιν τῶν χρωματισμῶν τῆς μετάξης καὶ τῶν πολυτίμων λίθων.

Αἱ πράξεις τοῦ βασιλέως, ἡ ὅλη ἐξωτερικὴ παράστασις, πρέπει νὰ ἔχη χαρακτῆρα

μεγαλείου, ὁ ὁποῖος νὰ κάμνη ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὸν ἰδικόν του λαὸν καὶ εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἐκ τούτου προέρχεται τὸ τυπικόν, δηλαδή ἡ αὐλικὴ ἐθιμοτυπία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ τρόπος τοῦ βίου εἰς τὸ **Ἱερὸν Παλάτιον** εἶναι κανονισμένος καὶ μὲ τὰς μικροτέρας λεπτομερείας. Γνωρίζομεν δὲ καλῶς τὴν ἐθιμοτυπίαν ταύτην ἀπὸ μίαν πολύτιμον συγγραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος **Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου**, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται: **Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως**, δηλαδή τυπικόν καὶ τελεταὶ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς.

Αἱ τελεταὶ τοῦ παλατίου. — Εἰς τὸ περιεργότατον αὐτὸ βιβλίον περιγράφεται λεπτομερέστατα ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ περῶ τὴν ἡμέραν ὁ αὐτοκράτωρ. Πῶς πρέπει νὰ ὑποδεχθῇ τοὺς ἄρχοντας του ἢ τοὺς ξένους πρέσβεις, ποῖα ἐνδύματα θὰ φορέσῃ εἰς κάθε περίστασιν, καὶ ποῦ θὰ ὑπάγῃ κάθε ἡμέραν, ὅλα εἶναι κανονισμένα λεπτομερέστατα. Αἱ τελεταὶ εἶναι πολυαριθμώταται καὶ γίνονται εἰς πᾶσαν σπουδαίαν

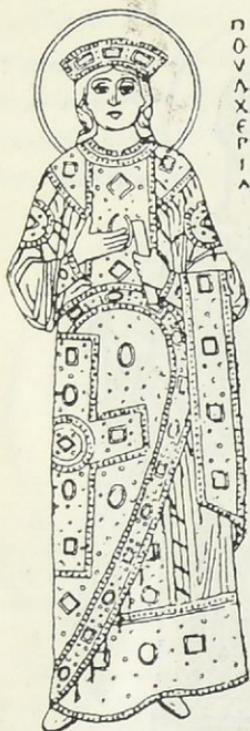
ἄνδρονικός
πρὸς βασιλέα
κράτωρ
ὁ παλαι

ἐγὼ ἄσκη
καὶ αὐτο
ρωμαίων
ολογος

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἄνδρονικός Α΄ Παλαιολόγος (μὲ ἐπίσημον αὐτοκρατορικὴν στολήν).

περίστασιν τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου : εἰς τὴν στέψιν, τὸ *σεφάνωμα* (τὸν γάμον), εἰς τὸν θρίαμβον κατὰ τῶν ἐχθρῶν, τὴν ὑποδοχὴν ξένων πρέσβων, τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς εορτάς. Τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸ Πάσχα πανηγυρίζονται εἰς τὸ Ἱερὸν Πα-

Βυζαντινὴ αὐτοκρά-
τειρα ἐν ἐπισήμῳ περι-
βολῇ (ἢ Πουλχερία.—
Τοιχογραφία τῆς Ἀγ.
Σοφίας τοῦ Κιέβου).

τάξιν τοῦ ἀξιώματος, ἦτοι τῆς αὐλικῆς ἱεραρχίας, ἡ ὁποία εἶναι πλουσία καὶ πολὺπλοκος. Τὸ ἀνώτατον ἀξίωμα κατέχει ὁ *παρακοιμώμενος* «*φύλαξ τῆς βασιλικῆς κλίτης*». Πλησίον του ἔχει ὁ βασιλεὺς ἐν ἰδιαιτέρον συμβούλιον (ὅμοιον πρὸς τὸ σημερινὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον). Οἱ ἄρχοντες δὲ καὶ μεγιστᾶνες ἀποτελοῦν τὴν *Σύγκλητον*, ἡ ὁποία διετηρήθη ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ρώμην καὶ σκέπτεται περὶ τῶν μεγάλων ζητημάτων.

Ἡ προσηγορία τοῦ βασιλέως δὲν εἶναι *μεγαλειώτατος*, ὅπως

λάτιον, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κέντρον τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, μὲ ἀφάνταστον μεγαλοπρέπειαν καὶ πολυτέλειαν.

Εἰς ὠρισμένας ἡμέρας, πολὺ συχνά, ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέρχεται διὰ τὴν ὑπάγην τὴν προσκυνήσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς πρωτεύουσας, κατὰ δὲ τὴν προτεραίαν οἱ κήρυκες ἀγγέλλουν εἰς τὴν πόλιν τὴν *προέλευσαν*, ὡς ἐλέγετο τὸ προσκύνημα αὐτό. Οἱ δρόμοι καθαρίζονται, στρώνονται μὲ μυρσίνας, αἱ οἰκίαι στολιζονται. Ἐν τῷ μέσῳ λαμπροτάτης ἀκολουθίας καὶ ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, ὁ βασιλεὺς πορεύεται διὰ τῶν ὁδῶν καὶ τῶν πλατειῶν τῆς πόλεως. Ὅλοι μαζί ἐπευφημοῦν αὐτὸν μὲ ὄυθμὸν καὶ μὲ συνοδείαν τῶν ὀργάνων : «*Πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι, αὐτοκράτορες Ῥωμαίων. Σῶσον, Κύριε, τὸ Χριστιανικὸν Βασίλειον. Ἀνάτειλον τὸ Ὁρθόδοξον Κράτος*».

Ἡ Αὐλή. — Λαμπρὸν καὶ χρυσοστόλιστον πλῆθος αὐλικῶν περικυκλῶνει τὸν Αὐτοκράτορα. Ἐχει δὲ ὁ καθεὶς τὸ *ἀξίωμα* αὐτοῦ, καὶ κατατάσσεται εἰς τὴν

σήμερον, ἀλλὰ «*ἡ ἅγια, ἡ ἔνθεος βασιλεία σου*». Ἡ αὐτοκράτειρα λέγεται **Αὐγοῦστα** (σεβαστή), οἱ βασιλόπαιδες **πορφυρογέννητοι**. Τὰ ἀνώτατα δὲ τιμητικὰ ἀξιώματα ἔχουν οἱ ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ τῶν βασιλέων, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται **καίσαρες**, ἀργότερα **δεσπόται**.

Μετὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον, ἡ εὐρύτερα τάξις εὐγενῶν εἶναι οἱ **πατρίκιοι**. Αἱ μεγάλαι κυρίαί τῆς τιμῆς λέγονται **ζωσταί**, ἀπὸ τὴν ζώνην, τὴν ὁποίαν ἐφόρουν, πρώτη δὲ ἡ **πατρικία ζωστή**, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην. Κατόπιν, ὑποκάτω τῶν μεγάλων αὐτῶν εὐγενῶν, ἔρχονται πολυπληθεῖ **ἀξιώματα** καὶ τίτλοι εὐγενείας. Ἡ ἱεραρχικὴ τάξις ἐτρεῖτο μὲ ἀυστηρότητα, ἀλλ' ἡ ἀνύψωσις εἰς τὴν εὐγένειαν **δὲν ἦτο κληρονομικὴ**, ἐπομένως οὔτε οἱ τίτλοι εὐγενείας. Ἐδίδοντο ἀναλόγως πρὸς τὸ λειτούργημα, δηλαδὴ πρὸς τὴν δημοσίαν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατεῖχε τις εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους καὶ προσέτι ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν ἐκάστου. Τὸ σύστημα δὲ τοῦτο προήρχετο ἀπὸ τὴν μεγάλην πρόοδον τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Δυτικὴν τοῦ Μεσαίωνος, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ εὐγένεια ἦτο κληρονομικὴ. Ἡ προσδοκία λοιπὸν τῆς ἀνυψώσεως εἰς ἀνώτερον ἀξίωμα καὶ συγχρόνως εἰς ὑψηλότερον τίτλον εὐγενείας, διήγειρε τὴν δραστηριότητα καὶ ἀνεδείκνυε πάντα λειτουργὸν τῆς πολιτείας.

Ἡ κεντρικὴ διοίκησις.—Εἰς τὸ Παλάτιον ἐπίσης, πέραξ τοῦ αὐτοκράτορος, συγκεντρώνεται ἡ κυβέρνησις, καὶ ταύτης δὲ οἱ λειτουργοὶ ἀποτελοῦν αὐστηροτάτην ἱεραρχίαν. Εἰς τὴν κεφαλὴν ἦτο ὁ μέγας **Δογοθέτης**, ὁ πρωθυπουργός, ἃς εἶπωμεν, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του καὶ ἄλλους **λογοθέτας** (ὑπουργούς), διευθύνοντας τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας (τῶν Στρατιωτικῶν, τῶν Ναυτικῶν, τῆς Συγκοινωνίας κλπ.).

Ἐν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα κατορθώματα τῆς Μεσαιωνικῆς ἡμῶν Αὐτοκρατορίας, ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία ἰσχυρᾶς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Οἱ αὐτοκράτορες ἤλλασον, ἀλλ' ὑπῆρχε κυβέρνησις, ἡ ὁποία διετήρει μόνιμον πολιτικὴν, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίμονος κατεύθυνσις ἦτο ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διὰ τῶν δύο τούτων μεγάλων δυνάμεων ἐπετυγχάνετο ἡ ἐνότης τοῦ Κράτους καὶ ἡ ἐπιβολὴ ἐπὶ τῶν λαῶν. Πολλάκις δέ, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερον, πολιτικοὶ ἄρχοντες μεγάλης προσωπικῆς δυνά-

μειως, ἐγίνοντο πανίσχυροι. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι, λαμβάνοντες ὑψηλά πολιτικά ἀξιώματα, προΐσταντο τῆς διοικήσεως καὶ ἦσαν οἱ πραγματικοὶ κυβερνηταὶ τοῦ Κράτους.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία.—Ἡ συγκεντρωτικὴ τάσις τῆς Βυζαντινῆς πολιτείας ἐμφαίνεται καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι καὶ αὗται ἐνθυμίζουσι τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία ὑπόκειται εἰς τὸ Κράτος. Ἡ Βυζαντινὴ μάλιστα Ἐκκλησία θέτει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πολιτείας τὰς δυνάμεις αὐτῆς, βοηθεῖ τὸ ἔργον τοῦ Κράτους διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου, καὶ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ μεγάλη ἐθνικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ δύναμις. Διὰ τοῦτο, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Δύσιν, εἶναι Ἑλληνικὴ, εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ Ἐκκλησία, ἡ ἀσάλευτος κρηπίς τοῦ Ἔθνους, ἐμεγάλωσε καὶ ἔσωσεν αὐτό, τὸ ἐστήριξεν εἰς τὰς ἡμέρας τῆς δυστυχίας του.

Ὁ πατριάρχης.—Ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀνώτατος ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων ἀρχιερέων, εἶναι ὁ **Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ῥώμης**. Τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλείσαν ἄνδρες μὲ ὑπέρροχον ἠθικὴν ἐπιβολήν. Πρῶτοι διέλαμψαν ὁ Χρυσόστομος, ὁ Φώτιος, καὶ μετ' αὐτοὺς ἔρχονται πολλοὶ ἄλλοι. Πολλοὶ πατριάρχαι δὲν ἐφοβήθησαν νὰ ἐλέγξουν τὰ ἀτοπήματα πανισχύρων βασιλέων, ὄφειλον νὰ εἶναι οἱ ἑνθυμισταὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο, ὅτε ἔλειπεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ αὐτοκράτωρ, τὴν θέσιν αὐτοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ἔλαβεν ὁ πατριάρχης, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους.

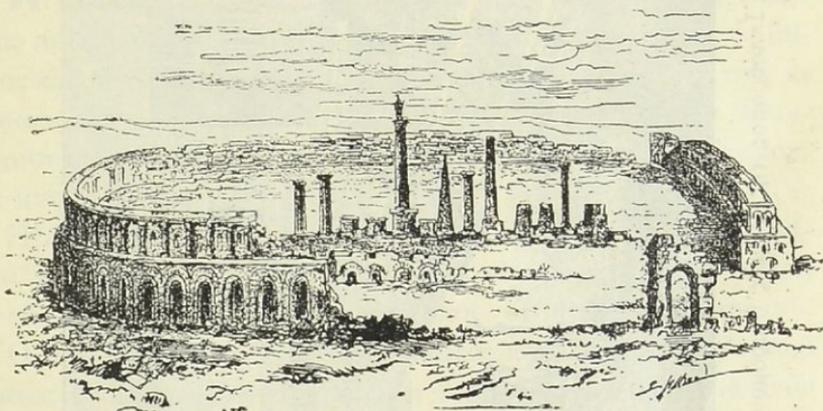
Ἡ Ἁγία Σοφία.—Τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, «ἡ μεγάλη ἐκκλησία» αὐτοῦ, εἶναι ἡ **Ἁγία Σοφία**¹. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἐκκλησίαν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐτελοῦντο αἱ πομπώδεις θρησκευτικαὶ τελεταὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Εἶναι προσέτι ἡ Ἁγία Σοφία τὸ ἐθνικὸν κέντρον, τὸ σύμβολον τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ μεγαλείου. Ἐκεῖ ὁ πατριάρχης στέ-

1. Κατ' ἐπέκτασιν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὠνομάζετο καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

φει «τὸν Ὁρθόδοξον βασιλέα», τὸν ἐνδύει μὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐνδύματα καὶ τοῦ δίδει τὰ σύμβολα τῆς ἀρχῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ αὐτοκράτωρ λαμβάνει ἱερὸν χαρακτῆρα, καὶ εἶναι ὁ Χριστὸς Κυρίου, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν πανηγυρίζονται τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Αὐτοκρατορίας, εἰς αὐτὴν ἰκετεύει καὶ εὐχαριστεῖ ὁ Ὁρθόδοξος λαὸς διὰ τὰς «νίκας κατὰ βαρβάρων».

Ὁ Ἰππόδρομος.—Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ ἄρχοντες ἔχουν

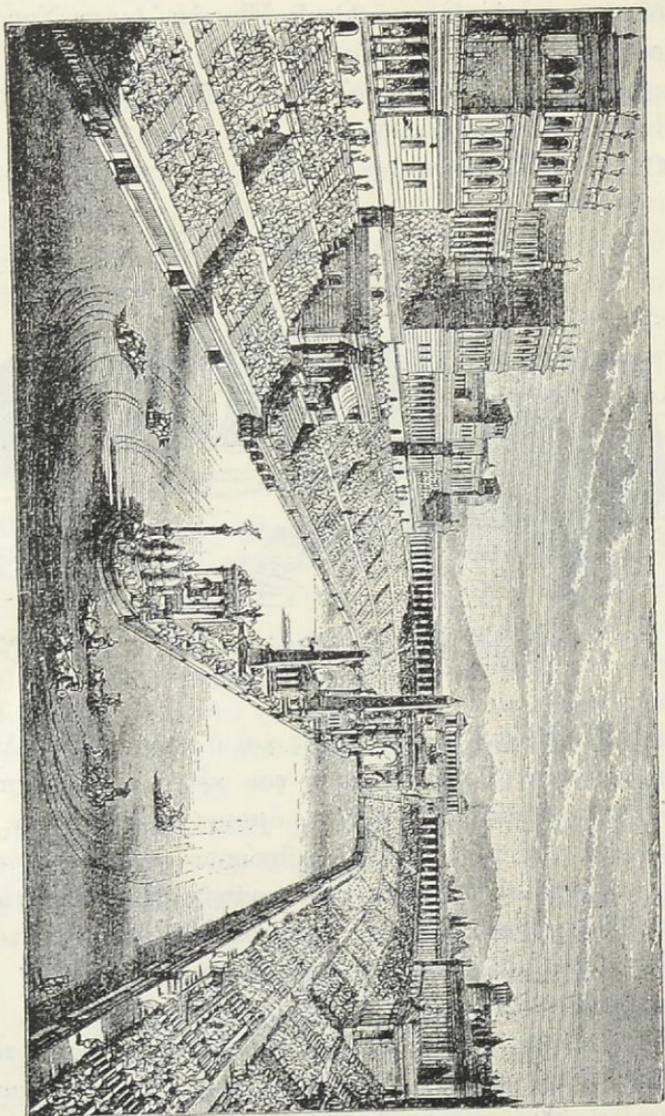
Ὁ Ἰππόδρομος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅπως ἐσώζετο κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα.

ἔδραν τὸ Παλάτιον, ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἔχει δὲ καὶ ὁ λαὸς τὸ ἰδικόν του κέντρον, τὸν Ἰππόδρομον. Τὸ κολοσσιαῖον ἐκεῖνο μνημεῖον, ὅμοιον πρὸς στάδιον, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ περὶ τοὺς 100000 ἀνθρώπων· ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἕως τὸν τελευταῖον ὑπήκοον, ὅλοι συνηθροίζοντο εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Τὸ ἀμέτρητον πλῆθος παρηκολούθει μὲ πάθος τὰς ἀμαθλασίας καὶ τὰ ἄλλα θεάματα, τὰ ὁποῖα ἡ διοίκησις παρεῖχεν εἰς αὐτό.

Ὁ Ἰππόδρομος ὅμως ἔχει καὶ σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸν δημόσιον βίον. Ἐκεῖ ὁ λαὸς εὐρίσκει τὴν δύναμίν του, ἀνακηρύσσει τὸν βασιλέα του, καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράσῃ γνώμην περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων. Αἱ φατρίαι τοῦ Ἰπποδρομίου, οἱ **Πράσινοι** καὶ οἱ **Βένετοι**, εἶναι διωργανωμένοι ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς πολιτείας εἰς σπουδαῖα πολιτικὰ σωματεῖα, ὀνομάζονται **δη-**

μοι, ἐκλέγουν τὸν **δήμαρχον** αὐτῶν, ἐκλέγουν μάλιστα καὶ ἀντιπροσωπείας, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύουν τὸν λαὸν εἰς τὰς τελετὰς τοῦ Παλατίου.

Ὁ Μέγιστος Ἰππόδρομος τῆς Ρώμης (παρόμοιος ἦτο καὶ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως).

Εἰς τὸν Ἰππόδρομον διεξάγονται προσέτι μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα καὶ διέρχονται ἐπίσημοι στιγμαὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐκεῖ ὁ λαὸς αἰσθάνεται τὴν ὑπερηφάνειαν, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ Ὀρ-

θόδοξον Κράτος, ἐκεῖ καταλήγουν οἱ θρίαμβοι τῶν νικητῶν αὐτοκρατόρων καὶ στρατηγῶν. Βλέπει ὁ λαὸς νὰ παρελαύνουν, μὲ τὰ πλούσια λάφυρα καὶ τὰ πλήθη τῶν αἰχμαλώτων, ταπεινωμένοι βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες τῶν νικημένων λαῶν. Καὶ οἱ δῆμοι ἀναφωνοῦν μὲ ρυθμὸν καὶ μὲ τὴν συνοδείαν τῶν ἄργυρῶν ὀργάνων: «**Ὁρθοδόξων βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη. Αὕξει ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν. Αὕξει ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, αὕξει ἡ ἀνδρεία τοῦ λαοῦ τοῦ Κυρίου**»¹.

Ἡ διοικήσεις τῶν ἐπαρχιῶν.—Εἰς τὰς μεγάλας ἐπαρχιακὰς πόλεις, ὡς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος παρεῖχον μίαν μικρὰν εἰκόνα τοῦ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Αἱ πόλεις αὗται ἔχουν τὸ **παλάτιόν των** (διοικητήριον), τὸν **ἱππόδρομον**, τὰς μεγάλας ἐκκλησίας καὶ τὰ σπουδαῖα μνημεῖα των.

Ἡ Αὐτοκρατορία ἦτο διηρημένη εἰς θέματα, περὶ τὰ τριάκοντα, εἰς θέματα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ εἰς θέματα τῆς Δύσεως, ἦτοι τῆς Εὐρώπης. Ἦσαν ταῦτα τόποι σταθμεύσεως στρατοῦ.

Ὁ ἀνώτατος διοικητὴς τοῦ θέματος καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος ἦτο ὁ **στρατηγός**. Ἀκόμη περισσότερον στρατιωτικὸν χαρακτηῖρα εἶχον αἱ διοικήσεις εἰς μακρινὰς ἐπαρχίας. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ διοικητὴς ἐλέγετο **κατεπάνω**, εἰς ἄλλας παραμεθορίους χώρας **δοῦξ** (dux, ἀρχηγός).

Εἰς ἐπαρχίας τινὰς ἤρχισαν ν' ἀναπτύσσωνται καὶ τοπικαὶ διοικήσεις. Ἐνωρὶς ἐμφανίζονται οἱ γνωστότατοι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους **προεστοὶ** καὶ **ἄρχοντες**, οἱ ὁποῖοι διηύθυνον **κοινότητας**, καὶ ἀπὸ τότε συγκροτοῦνται αἱ περίφημοι κοινότητες, αἱ ὁποῖαι τόσον εὐεργετικὰ ἐφάνησαν εἰς τὸ ἔθνος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐξ ἄλλου ἤρχισε ν' ἀναπτύσ-

1. «Λαμβάνει ὁ λογοθέτης τὸν πρῶτον ἐμίρην καὶ θέτει αὐτὸν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως καὶ πατεῖ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν δεξιὸν πόδα. Καὶ ἀμέσως πίπτουν ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι κατὰ γῆς, καὶ τὰ δόρατα καὶ τὰς σημαίας τούτων ἀναστρέφουσιν εἰς τὸ ἔδαφος οἱ στρατιῶται. Καὶ εὐθὺς οἱ ψάλλται καὶ ὁ λαὸς κρᾶζουν ἑνθιμικῶς μὲ τὴν συνοδείαν τῶν ὀργάνων: «ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον» (Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος. —Βλ. ἀνωτέρω τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου).

σεται καὶ πνεῦμα ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὴν κεντρικὴν διοίκησιν, πολλοὶ δὲ μεγάλοι γαιοκτήμονες τῶν ἐπαρχιῶν εἶχον καταστῆ ἀληθινοὶ **τοπάρχαι, χωροδεσπότες**.

Ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλέως.—Ἐν γένει ἡ πολιτεία τῶν Βυζαντινῶν, ὡς δεικνύουν τὰ λεχθέντα, δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὴν διοίκησιν τῶν σημερινῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Ἄλλ' ἂν δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον κοινοβούλιον, ὅμως ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἔχει ἀρκετοὺς περιορισμούς. Πέριξ αὐτοῦ ἐλειτούργουν τὸ Συμβούλιόν του καὶ ἡ Σύγκλητος, πολλάκις ἡ Ἐκκλησία ἀντίσταται εἰς ἐκτρόπους πράξεις αὐτοῦ. Ἐπειτα ἔχει ν' ἀναλογισθῆ καὶ τὴν γνώμην, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται ἰδίως εἰς τὸν Ἰππὸδρομον μὲ τὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ¹.

Ὁ βασιλεὺς δὲν πρέπει νὰ ἐπαρθῆ εἰς τὸ ὕψος τῆς βασιλείας, πρέπει νὰ ἐνθυμῆται τί ἦτο, τί ἔγινε, καὶ νὰ μὴ λησμονῆ ὅτι εἶναι θνητός. Τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως δίδει εἰς τὸν Πατριάρχην ἰδιοχείρως γραμμένην τὴν **ὁμολογίαν τῆς πίστεως**. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ βασιλεὺς γράφει πρῶτον τὸ «Πιστεύω» κλ. Ἐπειτα προσθέτει:

«Στέργω καὶ ὁμολογῶ τὰς Ἀποστολικὰς καὶ θείας παραδόσεις καὶ τὰς διατάξεις τῶν Ἑπτὰ Ἀγίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ὡσαύτως ὑπισχνοῦμαι ἐμμένειν καὶ διηνεκῶς εὐρίσκεισθαι πιστὸς καὶ γνήσιος δοῦλος καὶ υἱὸς τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας. Πρὸς τούτοις εἶμαι καὶ ὑπερασπιστὴς καὶ ἐκδικητὴς αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ὑπήκοον εὐμενῆς καὶ φιλόανθρωπος, κατανεύειν τε εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην».

Ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ νόμοι.—Ὁ βασιλεὺς εἶναι «κοινὸν ἀγαθόν» δι' ὅλους τοὺς ὑπηκόους, «ἀγαθοποιός, φυλάττει τὸ δίκαιον δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους», εἶναι λοιπὸν ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς καὶ ἀπονέμει τὸ δίκαιον ἐν ἀνωτάτῳ δικαστηρίῳ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται **Βασιλικὸν δικαστήριον**. Ἡ δικαιοσύνη ἦτο

1. «Ἡ ἐπιρροή τῆς Συγκλήτου, ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Συνόδων αὐτῆς, τὸ κῆρος τοῦ λαοῦ, ταῦτα πάντα δεικνύουσι τὴν μεταβολὴν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ παλαιὰ στρατιωτικὴ κυβέρνησις τῆς Ῥώμης. Τὸ κέντρον τῆς δυνάμεως ἐν τῷ κράτει μετεβίβασθη ἀπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς νόμους. Μέγα βῆμα διὰ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ!» (Φίνλαῦ).

εὐρύτατα διοργανωμένη εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἀυτοκρατορίαν. Πολυπληθῆ ἦσαν τὰ δικαστήρια, ἀνώτερα καὶ κατώτερα, εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ὁ ἀνώτατος δικαστής, μετὰ τὸν βασιλέα εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἦτο ὁ **Ἐπαρχος τῆς πόλεως**, ὁ ὁποῖος εἶχεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του δώδεκα **δικαστὰς**. Ἐκαστος ἐκ τούτων εἶχε τοὺς βοηθούς του καὶ σῶμα δικηγόρων ἐγγεγραμμένων εἰς τὸ δικαστήριόν του. Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας ἡ πρώτη δικαστικὴ ἀρχὴ ἦτο ὁ **κριτὴς τοῦ θέματος**. Πάσης κρίσεως δύναται νὰ γίνῃ ἔφεσις εἰς τὸν ἀμέσως ἀνώτερον δικαστὴν καὶ τέλος εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα, τὸ δικαίωμα τῆς ἐφέσεως εἶναι δικαίωμα ἱερὸν τοῦ Βυζαντινοῦ λαοῦ.

Αἱ ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ φαίνονται σκληραί, διότι μετεχειρίζοντο τότε τοὺς ἀκρωτηριασμούς, καὶ συχνὰ ἀναφέρονται ὀνομασίαι καὶ τυφλώσεις. Ἄλλ' οἱ ἀκρωτηριασμοὶ οὗτοι ἦσαν φιλανθρωπότεραι ποιναί, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀντικαταστήσει τὴν θανατικὴν, ἀργότερα ἐμετριάσθησαν, ἐνίστε δὲ ἐγένοντο κατ' ἐπίφασιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Μεταρρυθμίσεως ἰδίως ἠλάφρωσαν πολὺ τὰς ποινάς, ἐπρονόησαν δὲ περὶ τῆς ταχείας ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Πόσον ἐφρόντιζε τὸ Κράτος περὶ τῆς δικαιοσύνης, δεικνύουν αἱ διηγετικαὶ προσπάθειαι πρὸς μόρφωσιν καλῶν δικαστῶν καὶ δικηγόρων εἰς τὰς μεγάλας νομικὰς σχολάς.

Ἀκατάπαυστος δὲ ἦτο ἡ μέριμνα τῶν βασιλέων πρὸς παρασκευὴν καὶ βελτίωσιν τῆς νομοθεσίας. Τὸ μέγα νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀκολουθεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλας μεγάλας νομοθεσίας. Οἱ πρῶτοι καὶ μεγάλοι Μεταρρυθμισταὶ βασιλεῖς (ὁ Λέων ὁ Γ' καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε') ἐξέδωκαν, Ἑλληνιστὶ πλέον, νέον ἀστικὸν κώδικα, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται **«Ἐκλογὴ τῶν νόμων καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον»**, ἐπίσης ἐξέδωκαν τὸν **Γεωργικὸν νόμον**. Οἱ πρῶτοι πάλιν βασιλεῖς τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου (ὁ Βασίλειος ὁ Α' καὶ ὁ Λέων ὁ Σοφὸς) ἔκαμαν μεγάλας συλλογὰς νόμων, εἰς τὰς ὁποίας συνηρμολόγησαν ὅλην τὴν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν νομοθεσίαν, ὁ σπουδαιότερος κώδιξ εἶναι τὰ **Βασιλικά**, ἀπέραντος συλλογὴ νόμων ἀπὸ 60 βιβλία. Ἡ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν νομοθετικὴ ἐργασία εἶναι προῖον Ἑλληνικῆς ἐργασίας καὶ πνεύματος.

Προστατευτικὰ μέτρα. — Διὰ νομοθετικῆς μερίμνης:

ἔπροσπάθησαν πάντοτε οἱ Χριστιανοὶ βασιλεῖς νὰ προστατεύσουν τὰς μικρὰς καὶ ἐργαζομένας τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Αἱ μικραὶ τάξεις, οἱ τεχνῖται, οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι, ἦσαν διοργανωμένοι εἰς *συντεχνίας*, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους, καὶ ἡ ἐκλογή τῶν μελῶν καὶ τὰ ἡμερομίσθια καὶ ἡ πώλησις ἀκόμη τῶν προϊόντων ἦσαν αὐστηρότατα κανονισμένα. Διὰ νὰ μὴ πίπτῃ δὲ ὁ λαὸς εἰς χεῖρας κερδοσκοπῶν, εἶχον ἰδρυθῆ μεγάλαι δημόσια ἀποθήκαι, αἱ ὁποῖαι ἦσαν γεμᾶται ἀπὸ παντὸς εἴδους γεννήματα. Ἐν γένει σοβαρὰ φροντίς ἐλαμβάνετο διὰ νὰ μὴ πίπτῃ ὁ λαὸς εἰς χεῖρας τῶν κερδοσκοπῶν καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐτιμωρεῖτο ἀμειλίκτως.

Μέγα δὲ κοινωνικὸν ζήτημα ἦτο τὸ ἀγροτικόν. Δὲν ἔπαυσαν οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς τοῦ Μεσαιῶνος, ἰδίως ἀπὸ τὴν Μεταρρῦθμισιν καὶ ἔπειτα, νὰ λαμβάνουν νομοθετικὴν πρόνοιαν, ὅπως προστατεύσουν τοὺς μικροὺς κτηματίας, ἐναντίον τῶν ἀρπακτικῶν ὀρέξεων τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Εἰκονομάχοι βασιλεῖς ἠσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ ἐκδώσουν νόμους, οἱ ὁποῖοι ἐκάνονίζον ἐπὶ τὸ φιλάνθρωπότερον τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν μικρῶν καὶ τῶν μεγάλων κτηματιῶν. Ἐπίσης ἐπροσπάθησαν νὰ ἐλαφρῶσουν τὴν κοινωνίαν ἀπὸ δύο μεγάλα κακά, τὰ ὁποῖα εἶχον μείνει ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἡ δουλεία καὶ ἡ δουλοπαροικία. Οἱ δοῦλοι προήρχοντο ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τῶν αἰχμαλώτων, οἱ δουλοπάροικοι ἦσαν γεωργοὶ προσκεκολλημένοι εἰς τὸ κτῆμα, τὸ ὁποῖον ἐκαλλιέργουν καὶ ἐπωλεῖτο μετ' αὐτῶν. Οἱ βασιλεῖς εἰργάσθησαν μ' ἐπιμονὴν νὰ ἐπιφέρουν ἐξίσωσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων. *Πρὸ χιλίων διακοσίων ἐτῶν εἶχον καθιερωθῆ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἀυτοκρατορίαν ὄργανα δικαιοσύνης καὶ φιλάνθρωπίας, αἱ ὁποῖαι μὲ πολλὴν κόπον καὶ μόλις πρὸ ὀλίγων αἰώνων κατίσχυσαν εἰς τὴν Εὐρώπην.*

Ἡ δημοσία ἀγαθοεργία.—Μεγάλα ἦσαν τὰ κακά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπέφερον ἡ κοινωνία τοῦ Μεσαιῶνος. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐγίνοντο συχνὰ θεομηνίαι, σιτοδεΐαι, ἀσθένειαι, τὸ χρόνιον δὲ κακὸν ἦσαν οἱ πόλεμοι καὶ αἱ καταστροφαὶ τῶν βαρβάρων. Ἡ πολιτεία εἰς τὸ Βυζάντιον διαρκῶς ἐπροσπάθει ν' ἀνακουφίξῃ τὴν πάσχουσαν κοινωνίαν. Ἀπὸ τὰς δημοσίας ἀποθήκας ἐγίνετο διανομὴ σίτου εἰς τὸν λαὸν κατὰ τὰς σιτοδείας, ἕκαστον τμήμα τῆς

πόλεως εἶχεν ἰατρόν, ὁ ὁποῖος ἐθεράπευε δωρεὰν τοὺς πτωχοὺς. Οἱ βασιλεῖς, ἄρχοντες κατὰ τοὺς χρόνους τῶν δυστυχιῶν συχνάκις ἔκαμνον «πολλὰς ἐλεημοσύνας».

Θαυμασίως δὲ ἦτο διωργανωμένη ἰδίως ἡ ὑπηρεσία τῆς δημοσίας ἀγαθοεργίας, ἦτοι τῆς κοινωνικῆς προνοίας καὶ περιθάλψεως, ὡς λέγομεν σήμερον. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας πόλεις, ὑπῆρχον πολυάριθμα καὶ πολυειδῆ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Τὰ ἰδρύματα ταῦτα κοινωνικῆς ἀντιλήψεως, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τιμὴν διὰ τὰς πολιτισμένας ἡμῶν κοινωνίας, ἦσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περισσότερα ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν σήμερον εἰς τὰς μεγάλας Εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας. Πολὺ συνήθη ἦσαν τὰ **πτωχοτροφεῖα**, οἱ **ξενῶνες**, τὰ **ξενοδοχεῖα**, ἰδρύματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐπήγαινον οἱ πτωχοὶ τῆς πόλεως ἢ ταξιδιωτὰ καὶ εὔρισκον δωρεὰν τροφὴν καὶ κλίνην, τὰ **γρησοκομεῖα**, **ὄρφανοτροφεῖα**, **βρεφοκομεῖα** καὶ ποικίλα ἄλλα νοσοκομεῖα διὰ πᾶσαν ἀσθένειαν. Αὐτοκράτορες, ἄρχοντες, πλούσιοι ἀνήγειρον φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα καὶ τὰ ἐπροικοδότουσαν πλουσιώτατα διὰ νὰ δύνανται νὰ λειτουργοῦν μὲ ἀνεσιν. Οἱ **εὐαγεῖς** οὗτοι **οἴκοι** ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους καὶ ἀπετέλουν ὀλόκληρον ὄργάνωσιν, τὴν ὁποῖαν ἐκανόνιζεν ἡ πολιτεία, ὁ προϊστάμενος ὅλων τῶν ἰδρυμάτων τούτων ἐλέγετο **Μέγας Ὀρφανοτρόφος** καὶ ἦτο εἷς ἀπὸ τοὺς ἀνωτάτους ἄρχοντας τοῦ Κράτους.

Τὰ οἰκονομικά.—Πολὺ σοφῶς ἦτο διωργανωμένον τὸ οἰκονομικὸν σύστημα. Ἡ βᾶσις ἦτο ὁ **ἔγγειος φόρος**, ὁ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ ὁποῖος ἐπληρῶνετο κατ' ἀναλογίαν τοῦ εἰσοδήματος τοῦ κτήματος. Ἐκ τοῦ φόρου τούτου προήρχετο ὁ μεγαλύτερος φόρος τοῦ δημοσίου ταμείου. Καὶ ἄλλοι ἄμεσοι φόροι ὑπῆρχον, πολλὰ δὲ παρεῖχον καὶ οἱ ἔμμεσοι φόροι ὡς τὰ **λιμενικὰ δικαιώματα**, οἱ **τελωνιακοὶ** δασμοί. Συνηθίζοντο δὲ καὶ αἱ ἔκτακτοι εἰσφοραὶ καὶ ἐπιτάξεις, ὡς ἡ παροχὴ τοῦ καταλύματος, τροφῆς καὶ ἵππων διὰ τὸν στρατόν, ἀγγαρεία διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ὁδῶν καὶ τῶν γεφυρῶν.

Ἡ Αὐτοκρατορία εἶχεν ἐφαρμόσει καὶ τέλειον σύστημα τῶν **μονοπωλίων**, τὸ σπουδαιότερον ἦτο τὸ μονοπώλιον τῆς μεταξῆς. Καὶ ἄλλας δὲ βιομηχανίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐθνικῆς, ἢ κοινω-

γενικῆς ἀνάγκης, εἶχεν ἐθνικοποιήσει τὸ Κράτος. Ἡ ῥαφή ἐνδυμάτων διὰ τὸν στρατόν, ἡ τεχνουργία ὄπλων καὶ μηχανημάτων, τῶν πολυτελῶν μεταξωτῶν ἐνδυμάτων τῆς αὐτῆς καὶ τῶν λειτουργῶν τοῦ Κράτους, ὡς καὶ ἄλλαι βιομηχανίαι, προήρχοντο ἀπὸ μεγάλα Κυβερνητικὰ ἐργοστάσια. Τὸ Κράτος ἔκαμνε καὶ ἐξαγωγὴν τῶν βιομηχανικῶν τούτων προϊόντων. Ἰδίως δὲ τὸ μονοπωλιακὸν ἐμπόριον τῶν περιφήμων μεταξωτῶν, τὰ ὁποῖα ἐδίδοντο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀπέφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον κολοσσιαῖα κέρδη. Ἐφήρμοξε δὲ ἀπὸ τότε ἡ Αὐτοκρατορία τὸ λεγόμενον **προστατευτικὸν σύστημα**, πρὸς προστασίαν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας αὐτῆς, τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ ὀλίγων αἰώνων ἐπενόησαν τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη.

Ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικόν.—Τὰ ταμεῖα τοῦ Κράτους ἔπρεπε νὰ εἶναι πλήρη διὰ νὰ ἐπαρκῶν εἰς τὸ κυριώτατον ἔργον αὐτοῦ τὴν ἀμυναν κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ τὰς κατακτήσεις πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ Κράτος ἐθεώρησεν ὡς πρῶτον καθήκον τὴν μέριμναν περὶ τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο «**ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες**» τῆς πολιτείας. Ὁ Αὐτοκράτωρ χαιρετίζει τοὺς στρατιώτας του : «**ἀγωνίασθε, τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται καὶ παιδία ἐμὰ, ἵνα ἐπιδείξησθε τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ὀρθὴν καὶ τὴν πρὸς τὴν Βασιλείαν ἀγάπην**».

Ὁ στρατὸς, ὅπως καὶ σήμερον, ἦτο ὁ μόνιμος καὶ ὁ ἐν καιρῷ πολέμου συγκροτούμενος, ὁ **Βασιλικὸς** καὶ τὰ **Θέματα**. Ὁ μόνιμος στρατὸς, ὁ Βασιλικός, ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὰ **Βασιλικὰ πλόϊμα**, δηλαδὴ τὸ Ναυτικόν. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἰδίως ἐκ μισθοφόρων καὶ ἐκ τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ βασιλέως, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἀπὸ ξένους ἀνδρείους πολεμιστάς. Ἰδίως περίφημοι ἦσαν οἱ μεγάλωσσοι πολεμισταὶ τοῦ Βορρᾶ, οἱ ὁποῖοι ἐκράτουν βαρὺν ἀμφίστομον πέλεκυν καὶ ἐλέγοντο **Βαριάγγοι**.

Ἐν καιρῷ δὲ πολέμου συνεκροτοῦντο τὰ **θεματικὰ τάγματα**, πεζικὰ καὶ ἵππικὰ, τὰ ὁποῖα κατηρτίζοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ γενικὴ στρατολογία, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, δὲν ὑπῆρχε τότε, στρατεύσιμοι κυρίως ἦσαν ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ Κράτος εἶχε χάρισει γαίας, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ στρατεύεσθαι. Οἱ κατέχοντες τοιαῦτα **στρατιωτόπια** ἐγί-

νοντο *στρατιῶται* ἢ *καβαλλάριοι*. Τὰ δὲ *θεματικά πλόιμα* ἐστρατολογοῦντο ἀπὸ τὰ ναυτικά θέματα, ἀπὸ τὰς νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ ὅπλισμός ὁμοιάζει μὲ τὸν παλαιὸν Ῥωμαϊκόν. Ὁ σπουδαιότερος ἦτο ὁ ἀλυσιδωτὸς θώραξ, (λωρίκιον), ἢ περικεφαλαία, (κασίς), καὶ αἱ *περικνημίδες*. Τὸ κύριον ἀμυντικὸν ὄπλον ἦτο ἡ ἀσπίς, *σκυτάριον* (scutum, ἀσπίς), μεγάλη εἰς τὸ πεζικόν, μικροτέρα εἰς τὸ ἵπικόν. Ὁ πολεμιστὴς φέρει *σπαθίον* βραχύ, καὶ πολὺ μακρὰν λόγχην, *κοντάριον*. Τὸ

Βυζαντινὸς στρατός: 1. Σωματοφύλακες τοῦ βασιλέως.
2. Πολεμιστής. 3. Ἀξιωματικός.

στράτευμα περιέχει τοὺς βαρέως ὀπλισμένους, *σκουτάτους*, καὶ τοὺς ἐλαφροὺς, *τοξότας*, ὀπλισμένους μὲ τὸ *τοξάριον*. Εἰς τὴν φαρέτραν ἔφερον οὗτοι τὰς *σαγγίτας* (βέλη). Τὸ ἵπικόν περιέχει πάλιν τοὺς λογχοφόρους ἵππεις καὶ τοὺς τοξότας, οἱ *κατάφρακτοι* ἀπετέλουν τὴν ἰσχυροτέραν ἴλην τοῦ ἵπικου, οὗτοι δὲ ὑπῆρξαν ὑπόδειγμα καὶ διὰ τοὺς *ἱππότας* τῆς Δύσεως. Οἱ Βυζαντινοὶ μὲ ἐπιμονὴν ἐτελειοποίησαν τὴν στρατιωτικὴν τέχνην, ὅσον οὐδεὶς λαός, ἕως τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἠλλάξεν αὕτη ἐκ τῆς ἐφευρέσεως τῆς πυρίτιδος (περὶ τὸ 1500).

Ἄγρουπνος ἦτο ἡ προσοχὴ τοῦ Κράτους πρὸς τὰ σύνορά του, τὰ *ἄκρα*, τὰ ὁποῖα ἐφρούρουν οἱ *ἀκροῖται*. Σειρὰ κάστρων ἐπρο-

φύλασσον τὰ σύνορα, ὅπισθεν δ' αὐτῶν εὐρίσκοντο διωργανωμένα στρατόπεδα, τέλειον δὲ δίκτυον μεγάλων στρατιωτικῶν ὁδῶν ἔθετεν εἰς συγκοινωνίαν τὰ στρατόπεδα ταῦτα μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων ἦσαν κτισμέναι **βίγλαι** (vigillæ, σκοπιαί), ἐν καιρῷ δὲ κινδύνου ἤναπτον οἱ φρουροὶ πυράς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν ἐν εἶδος ὀπτικοῦ τηλεγράφου. Μόλις οἱ Σαρακηνοὶ ἐπεχείρουν ἐπιδρομὴν, τὸ ἐμάνθανεν ἀμέσως ἡ πρωτεύουσα καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξήρχετο ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Ἡ ἐπιμελητεία ἦτο λαμπρῶς διωργανωμένη. Πλεῖστα συγγράμματα στρατιωτικῆς τακτικῆς ἐκανόνιζον τὰ πάντα μέχρι τῶν μικροτέρων λεπτομερειῶν. Εἰς διάστημα ὀλίγων ἐβδομαδῶν ὁ Βασίλειος ὁ Β' ὠδήγει τὸν στρατὸν τοῦ ἀπὸ τὴν Σόφριαν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς Συρίας.

Τὸ πολεμικὸν ναυτικόν.—Ἐτοιμος δὲ ἦτο πάντοτε καὶ ὁ πολεμικὸς στόλος εἰς τοὺς μεγάλους ναυστάθμους τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν διαφόρων εἰδῶν, μεγάλα, οἱ **κάραβοι**, μικρότερα, ἀλλὰ σπουδαιότερα οἱ **δρόμονες**, πλοῖα στενὰ καὶ ταχύπλοα, ἦσαν δ' ἐφωδιασμένα μὲ παντὸς εἶδους ἐφόδια, ὄπλα καὶ μηχανήματα¹. Τὸ σπουδαιότατον ὄπλον αὐτῶν ἦτο τὸ **ὕγρον πῦρ**. Τρόμον δὲ ἐνεποίει εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἡ ἰδιαιτέρα μοῖρα τῶν πυρπολικῶν, τὰ **πυρφόρα πλοῖα**. Εἰς τοὺς ναυστάθμους ἦσαν ἀποθηκευμένα μεγάλα προμήθειαι ναυπηγησίμου ξυλείας, σχοινίων, ἰστίων, παντὸς ἄλλου χρησίμου ὑλικοῦ, παντὸς εἶδους ὄπλων καὶ πολεμικῶν μηχανημάτων. Ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἠδύνατο οἱ βασιλεῖς νὰ ἐτοιμάσουν μεγάλους στόλους καὶ ἰσχυροὺς στρατοὺς, ἐτοιμοὺς πρὸς ἀπόπλουν².

1. Τοιαῦτα ἦσαν πετροβόλα ὄργανα, κλίμακες, ὄργανα τειχομαχικά, ξύλινοι πύργοι κλπ. Ὑπῆρχον νῆες ἱππαγωγοί, ἄλλαι κλιμακοφόροι, ἄλλαι φορταγωγοί (διὰ τὰ ἐδώδιμα) κλπ.

2. «Πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν μὲ προσοχὴν τὰς ἀκριβολόγους λεπτομερείας τοῦ γιγαντιαίου ἐξοπλισμοῦ, τὰς ὁποίας δίδει ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τί ἠδύνατο νὰ κάμῃ τὸν 10^{ον} αἰῶνα τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ἐνὸς Βυζαντινοῦ βασιλέως, καὶ εἰς πόσῃν καταπληκτικῇ ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ὀλίγοι φαντάζονται, εἶχε φθάσει τότε ἡ πολεμικὴ τέχνη. Ὁ μέγας ναύσταθμος, τὰ **Μάγγανα**, ἦτο ἡ κολοσσιαία ἀποθήκη τοῦ ἀπεράντου ἐκείνου πολεμικοῦ ὄργανου».
(Σλουμβερζέ).

Ἡ διπλωματία. Ἐξωτερικαὶ σχέσεις.—Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζον κατὰ βάθος τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἀνάγκας ὄλων τῶν ξένων κρατῶν καὶ τῶν βαρβάρων λαῶν, διὰ τὰ ἐφαρμοζόντων τὴν πολιτικὴν, ἣ ὁποία ἤρμοζεν εἰς ἕκαστον. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπῆρχεν διοργανωμένη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τελειοτάτη ὑπηρεσία τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων, μὲ πολὺ σοφὴν διπλωματίαν καὶ μὲ πολυαριθμοὺς διερμηνεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο *ερμηνευταί*. Βιβλία ἐπίσημα ἐκρατοῦντο περιέχοντα πᾶσαν χρῆσιμον συμβουλὴν καὶ ὁδηγίαν.

Τακτικώτατα δὲ οἱ αὐτοκράτορες ἀπέστελλον πρεσβείας εἰς τοὺς ξένους λαοὺς, οἱ δὲ πρέσβεις ἐξελέγοντο ἐκ τῶν ἀδελφῶν συνηθέστερον δὲ ἐκ τῶν ἱερωμένων. Αἱ ἀποστολαὶ αὗται ἐγίνοντο πρὸς ποικίλους σκοποὺς, καὶ ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ, συνηθέστατα ἐστέλλοντο πρεσβεῖαι δι' ἐμπορικοὺς, δι' ἱεραποστολικοὺς σκοποὺς. Τὸν θαυμασμὸν δὲ προκαλοῦν αἱ μακριναὶ πρεσβεῖαι τῶν ἱεραποστολῶν. Ἄξιοι αἰωνίας τιμῆς εἶναι οἱ ἱεραπόστολοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μὲ αὐτοθυσίαν καὶ ἡρωϊσμὸν ἀνελάμβανον μακρινὰς καὶ πλήρεις κινδύνων πορείας εἰς ἄξένους χώρας καὶ ἀγροῖους λαοὺς¹.

Τὸ **Ὁρθόδοξον Κράτος** ἔχει πρῶτον καθῆκον νὰ φροντίζη περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐπειτα ὀφείλει ν' ἀπαλλάσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα. Οἱ πόλεμοι, τοὺς ὁποίους ἐπιχειροῦν οἱ Ἕλληνες Βασιλεῖς, εἶναι πόλεμοι **δίκαιοι**, οἱ ὁποῖοι γίνονται πρὸς **σωτηρίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ εὐεργεσίαν** τῶν λαῶν². Σκοπὸς αὐτῶν εἶναι νὰ διαδίδουν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ νὰ σκορ-

1. **Οἱ Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι.**—Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο (τὸν β' αἰῶνα) εἰς τοὺς βαρβάρους ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν ἦτο σχεδὸν ἀτελείωτος. Οἱ Χριστιανοὶ ἐπληθύνοντο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τῶν Ἰνδιῶν. Ἀργότερα οἱ Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι ἐπροχώρησαν χωρὶς φόβον εἰς τοὺς Τατάρους καὶ ἐξημέρωσαν τοὺς αἰμοχαρεῖς ἐκείνους πολεμιστάς. Εἰσῆλθον μάλιστα εἰς τὰς Ἰνδίας, εἰς τὴν Κίναν, καὶ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἐξηπλώθη ἀπὸ τὴν Ἰερουσαλήμ ἕως τὴν Κίναν».

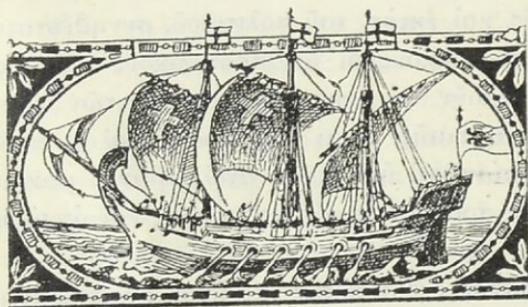
(Γίββων—Ραμπώ).

2. Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐξαίρουν τὴν μαλακότητα καὶ ἐπιείκειαν τῶν Βυζαντινῶν στρατηγῶν καὶ βασιλέων πρὸς τοὺς ἠττημένους καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους λαοὺς.

πίξουν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς εὐεργεσίας τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸν ἴδιον σκοπὸν μὲ τοὺς ἱεραποστόλους ἐπιδιώκει καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Κράτους, τὸν ὁποῖον ἀποτελοῦν οἱ «στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ». Ἡ σημαία τῶν ταγμάτων φέρει τὸν σταυρόν,¹ εἶναι ἱερὸν ἀντικείμενον, καὶ ὅστις τὴν ἐγκαταλείψη «διὰ θανάτου τιμωρεῖται». Εἶναι τὸ σύμβολον τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τῆς Ὁρθοδοξίας.

β'.—Ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία (ὁ ἰδιωτικὸς βίος).

Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις.—Ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία τοῦ Μεσαίωνος, ἦτο δημοκρατικῶς διωργανωμένη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ῥωμαϊκὴν καὶ τὴν σύγχρονον αὐτῆς Εὐρωπαϊκὴν.

Βυζαντινὸν πλοῖον.

Ἡ ἐκ γενετῆς ἀριστοκρατία, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ χωρισμὸς τῶν τάξεων, ὁ ὁποῖος ἐβασάνισε τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ Βυζάντιον. Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἐκανονίζοντο ὅπως καὶ σήμερον, ἀναλόγως τοῦ πλοῦτου ἰδίως δὲ ἀναλόγως

τοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξιώματος, οὐδεὶς δὲ ἀπεκλείετο ἀπὸ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὰ ὑψηλότερα ἀξιώματα καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ὑψηλότεραν κοινωνικὴν βαθμίδα. Ἦρκει μόνον νὰ εἶχεν ὁ ἴδιος προσωπικὴν ἀξίαν. Εἶναι δὲ αὕτη μεγίστη πρόοδος διὰ τὸν πολιτισμόν, εἰς τὴν ὁποῖαν μόλις ἐσχάτως ἔφθασαν αἱ Εὐρωπαϊκαὶ κοινωναί.

Ἐν γένει αἱ σχέσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων, αἱ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις, τὸ ἰδεῶδες τέλος τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας, προήρχετο μὲν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἐπλησίαζε πρὸς τὰ σημερινὰ κοινωνικὰ ἰδεώδη. Αἱ μεγάλαι ἀρχαὶ τῆς κοινωνικῆς

1. Τὸ βάνδον, ἀργότερα φλάμμουλον (ἐκ τῶν bandum=σημεῖον, famma=φλόξ, διότι ἡ σημαία ἦτο φλογοειδής). Τὸ φλάμμουλον ἔγινε φλάμμουρον, ἔπειτα φλάμπουρον.

ἰσότητος, διὰ τὰς ὁποίας ἐχύθησαν ἐπὶ αἰῶνας ποταμοὶ αἱμάτων εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Δύσιν, ἴσχυον ἤδη ἀπὸ τὴν Μεσαιωνικὴν ἐποχὴν εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἑλλάδα.

Αἱ συνήθειαι τοῦ βίου.—Εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον διετηρήθησαν πολὺν χρόνον αἱ ἀρχαῖαι συνήθειαι. Αἱ οἰκίαι ἔχουν γενικῶς ἀρχαῖον σχέδιον, εἰς τὰ συμπόσια οἱ συνδαιτυμόνες κάθονται περὶ τὰς τραπέζας ἀνακεκλιμένοι εἰς κλίνας. Καὶ αἱ ἐνδυμασίαι κατ' ἀρχὰς ἦσαν πολὺ ὅμοιαι μὲ τὰς ἀρχαίας, μόλις ἀργότερα ἐκ τῆς σχέσεως μὲ τοὺς ξένους λαοὺς, ἐπῆλθον τροποποιήσεις τινές. Οἱ ἄνδρες ἐφόρουν χειριδωτὸν χιτῶνα, τὸν ὁποῖον ἔζωνον εἰς τὴν μέσην, ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ ἔρριπτον χλαμύδα, ἢ ὅποια συνεκρατεῖτο διὰ πόρπης εἰς τὸν δεξιὸν ὄμων. Αἱ δὲ γυναῖκες εἶχον μακρὸν χιτῶνα ὃ ὁποῖος ἔζώνετο πολὺ ὑψηλὰ εἰς τὸ στήθος, περιεβάλλοντο δὲ μὲ εὐρὴν ἐπανωφόριον. Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ ἐνδύματα ἐστένευσαν καὶ δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ τὰ σημερινά. Ἡ κόμη τῶν ἀνδρῶν ἐκόπτετο ὀλίγον, τὸ δὲ γένειον συνήθως ἀπέληγεν εἰς ὄξύ. Στολισμὸς μὲ κοσμήματα ἦτο πολὺ διαδεδομένον, ἰδίως αἱ γυναῖκες ἦσαν καταστόλιστοι καὶ ἐξωραϊσμένοι.

Ἡ ἀριστοκρατία.—Ἡ ἀνωτάτη αὐλικὴ καὶ ὑπαλληλικὴ ἱεραρχία ἀπετέλει τὴν Βυζαντινὴν ἀριστοκρατίαν, ἧς εἶπωμεν. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη διέρχεται τὸν βίον ἐν χλιδῇ, φορεῖ πολυτελεῖς ἐνδυμασίας, ἀγαπᾷ τοὺς ὄραιοις ἵππους, τὰς διασκεδάσεις, τὸ κνήγιον, τέρπεται εἰς τὰς τελετὰς τοῦ Παλατίου, εἰς τὰς ἱεροτελεστίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐργάζονται ὅμως δραστηρίως οἱ μεγάλοι τοῦ Κράτους. Ἐχουν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, πολλάκις ἀσχολοῦνται μὲ τὰ γράμματα καὶ παντοιοτρόπως ὑποστηρίζουν αὐτὰ. Αἱ εὐγενεῖς κυρίαι καὶ βασίλισσαι, πρωτοστατοῦσιν εἰς τὴν μέριμναν ὅχι μόνον διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ φι-

Μεγάλῃ κυρία τῆς αὐλῆς. Φέρει διάδημα μὲ πολυτίμους λίθους καὶ κρατεῖ θυμιατήριον (παλαιὸν ψηφιδωτόν).

λανθροπικὰ ἰδρύματα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ διὰ τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους.

Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας εἶχε σχηματισθῆ σπουδαιοτάτῃ ἀριστοκρατία ἀπὸ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονας, οἱ ὅποιοι εἶχον εἰς τὴν ἔξουσίαν των μεγάλας γαίας, καὶ ἔζων βίον πολυδάπανον, ὡς μικροὶ ἡγεμόνες. Οὕτως ἐσχηματίσθη δυνατὴ ἐπαρχιακὴ ἀριστοκρατία, ἰδίως εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἣ ὅποια ἐξήσκησεν ἰσχυρὰν ἐπιβολὴν εἰς τὸ Κράτος. Ἔδωκεν εἰς αὐτὸ γενναίους στρατηγούς καὶ αὐτοκράτορας (τοὺς Φωκᾶδες, τοὺς Κομνηνοὺς κ. λ. π.).

Αἱ ἀστικάὶ τάξεις καὶ ὁ λαός.—Αἱ μεσαῖαι, αἱ ἀστικάι.

Ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ. Φέρει βραχὺν χιτῶνα με ζώνην καὶ σηκώνει κρεβάτιον (ψηφιδωτόν).

Γυνὴ τοῦ λαοῦ. Εἶναι ἐνδεδυμένη με ποδὴν στενὸν χιτῶνα χωρὶς ζώνην. Ἄντλει ὕδωρ ἀπὸ φρέαρ, τὸ ὅποιον εἶναι ὅμοιον με τὰ σημερινὰ τῶν κήπων (ψηφιδ.).

λεγόμεναι τάξεις, καὶ ὁ λαὸς ἐργάζονται διὰ νὰ ζήσουν, συντελοῦν δὲ μεγάλως εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν. Ἡ μεσαία τάξις δίδει εἰς τὸ Κράτος τοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἀσχολεῖται ἰδίως με τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται καὶ ὁ λαός· ἔδιδον τοὺς στρατιώτας. Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τοῦ Κράτους, ἰδίως εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ζῆ πολυπληθὴς λαός. Οἱ περισσότεροι ἐτελοῦν τὰ συνήθη χειρωνακτικὰ ἔργα, πολλοὶ εἶναι ἄεργοι καὶ συχνὰ παρεκτρέπονται εἰς ταραχάς. Διότι ὅλος ὁ λαός με ἀληθινὸν πάθος ἀναμειγνύονται εἰς τὰ πολιτικά, ἰδίως εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Αἱ ἀσχολίαι καὶ αἱ ψυχαγωγίαι.—Ὁ βίος τῶν εὐγενῶν περιστρέφεται κυρίως περὶ τὸν αὐτοκράτορα καὶ διέρχεται μὲ τὴν ἐνασχόλησιν εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ὅλοι δὲ αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, καὶ οἱ ἰδιῶται πλούσιοι, αἱ μεσαῖαι τάξεις καὶ ὁ λαὸς συναντῶνται μὲ τοὺς μεγιστᾶνας καὶ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ἐκεῖ διασκεδάζουσι ἐλευθέρως ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα δημόσια θεάματα διὰ τοὺς ἄστους καὶ τὸν λαόν, ὅπως αἱ δημόσιαι τελεταί, αἱ μεγάλαι ἐκκλησιαστικαὶ πανηγύρεις. Διὰ τὸν ὄχλον εἶναι τὸ θέατρον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει πλέον σχέσιν μὲ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τὰ θεάματα τοῦ θεάτρου ἦσαν πρόστυχα παίγνια γλωτοποιῶν καὶ ὀρχηστῶν.

Ἡ ἀστική τάξις.—Ὁ οἰκογενειακὸς βίος εἰς τὰς ἀστικές τάξεις ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένον καὶ ἐκοσμεῖτο μὲ πολλὰς ἀρετάς. Ὁ υἱὸς ἐστέλλετο εἰς τὸ σχολεῖον, ἔπειτα εὗρισκεν ἐργασίαν διὰ

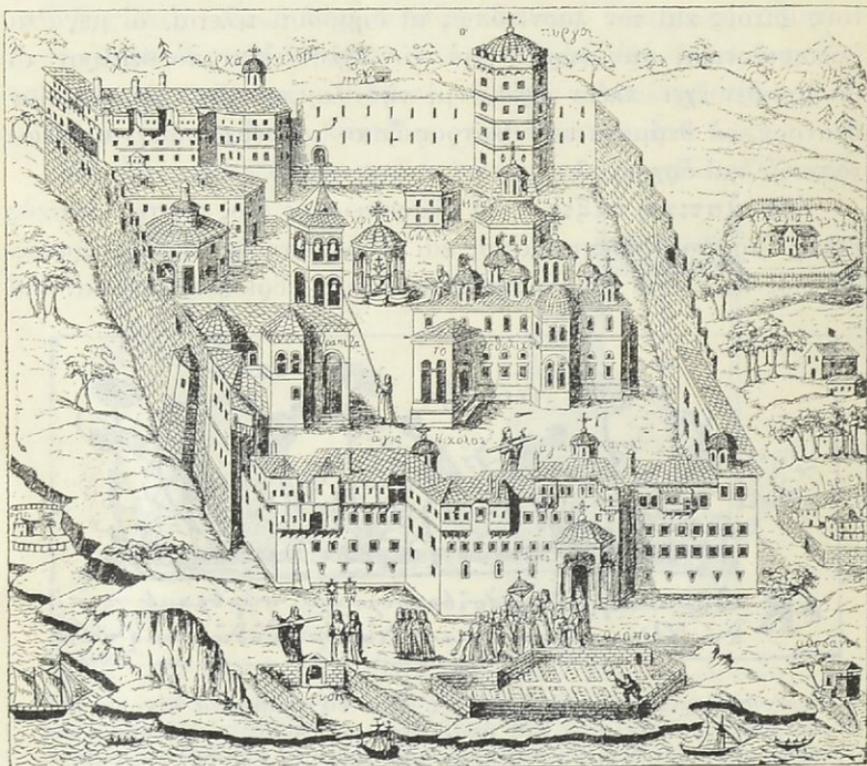

Γεωργοὶ θερίζοντες, κλαδεύοντες κλπ. Τὰ γράμματα λέγουσι: «Οἱ γεωργοί, ἢ ἄμπελος.—Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ· καὶ εἶπεν·

νὰ ζήσῃ, ἂν δὲ ἐξηκολούθει τὴν μόρφωσίν του, εἰσῆρχετο εἰς τὸ ὑπαλληλικὸν στάδιον. Ἡ κόρη ἐμάνθανε ὀλίγα γράμματα κατ' οἶκον, ἀλλὰ τὸν περισσότερον καιρὸν ἠσχολεῖτο μὲ τὴν μητέρα εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα, ἐμάνθανε νὰ νήθη, νὰ κεντᾷ καὶ νὰ ὑφαίνει. Ἡ κυριωτέρα διασκέδασίς των ἦτο ἡ ἐκκλησία καὶ αἱ ἐπισκέψεις εἰς τὰ μοναστήρια. Οἱ ἄνδρες εἰργάζοντο τὴν ἡμέραν ἔξω τοῦ οἴκου, ἠῆχαριστοῦντο εἰς τὰς οἰκογενειακὰς τέρεφεις, μὲ προθυμίαν ἐφιλοξένουσι τοὺς φίλους. Καὶ παιγνίδια τυχηρά, τὰ ὁποῖα γνω-

ρίζομεν καὶ σήμερον, ὡς τὸ ζατρίκιον, τὸ τάβλι, διεσκέδαζον τοὺς Βυζαντινοὺς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς αὐτῶν.

Ὁ βίος εἰς τὰς ἐπαρχίας εἶναι, ἐννοεῖται, περισσότερον περιορισμένος, σκληρὸς εἰς τοὺς ἀγρούς, ὅπου οἱ γεωργοὶ εἰργάζοντο εἰς τὰ κτήματα, ἔσπειρον, ἐθέριζον, ἐκαλλιέγουν τοὺς κήπους, καθ' ὃν τρόπον καὶ σήμερον οἱ γεωργοὶ μας. Ἐν γένει, ἂν ἔξε-

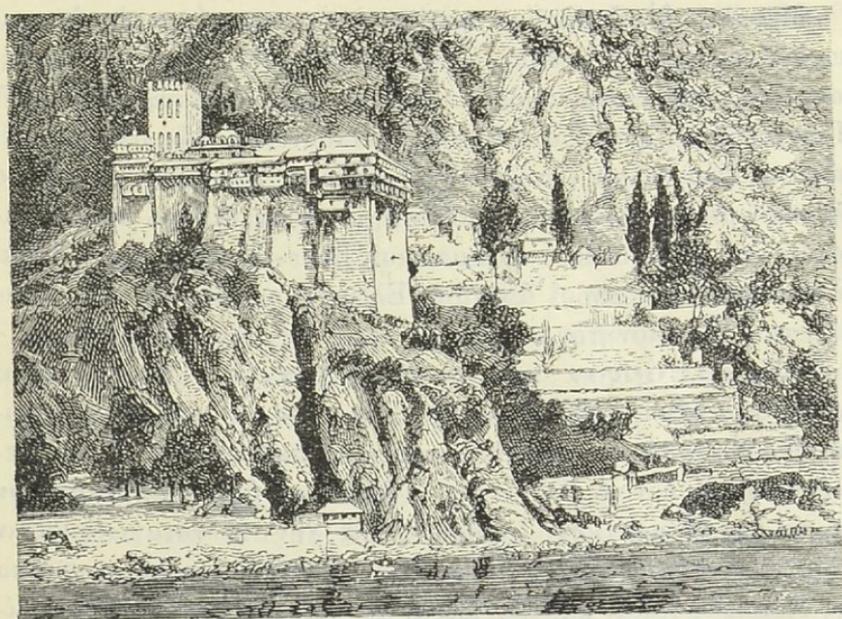

Μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Εἰς τὸ μέσον ἦτο ἡ κυρία ἐκκλησία, τὸ καθολικόν, παραπλεύρως παρεκκλήσια καὶ περίξ τῶν πλευρῶν τοῦ περιβόλου τὰ κελλία τῶν μοναχῶν.

τάση τις προσεκτικῶς, θὰ ἴδῃ ὅτι ὁ οἰκογενειακὸς βίος δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὸν σημερινὸν καὶ μάλιστα τὸν ἰδικόν μας Ἑλληνικόν. Τὸ βλέπομεν τοῦτο ἀπὸ τὰς διαφόρους ζωγραφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐν γένει ἀπὸ παραστάσεις εἰς ἔργα τέχνης. Τὰ ψηφιδωτά, αἱ τοιχογραφίαι, καὶ ἰδίως αἱ μικρογραφίαι τῶν

χειρογράφων διετήρησαν ἕως ἡμᾶς πολὺ χαρακτηριστικὰς σκηνὰς τοῦ οἰκιακοῦ καὶ ἀγροτικοῦ βίου.

Ἡ ἐκκλησία ἐν τῇ κοινωνίᾳ.—Ἡ καθημερινὴ ἀπασχόλησις καὶ ψυχαγωγία μάλιστα τῆς κοινωνίας ἐκείνης ἦτο ἡ Ἐκκλησία. Εἰς τὰς ἐκκλησίας συνέρθεον ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων διὰ νὰ ἀναπέμψουν τὰς δεήσεις τῶν εἰς τὸν Ὑψιστον καὶ τὴν Παναγίαν, συγχρόνως δ' ἐπήγαι-

Μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους πλησίον τῆς θαλάσσης.

νον ἐκεῖ διὰ νὰ ἴδουν ἀλλήλους. Ἡ Ἐκκλησία ἦτο τὸ θέλημα ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, καὶ διὰ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, καὶ διὰ τὰ ἐπίσημα θεάματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μετ' αὐτῆς. Οὕτως ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Βυζαντινὴν κοινωνίαν ὑπῆρξε κολοσσιαία, καὶ ἡ δύναμις δὲ αὕτη ἀντιπροσωπεύετο ἰδίως διὰ τῶν μοναστηρίων.

Τὰ μοναστήρια δὲν ἦσαν τότε ξένα πρὸς τὴν κοινωνίαν ὅσον εἶναι σήμερον, ἢ ὑπερβολικὴ μάλιστα εἰς αὐτὰ ἀφοσίωσις τοῦ κόσμου κατήντησε κίνδυνος διὰ τὸ **Κράτος**. Αὐτοκράτορες, βασιλίσσαι, νικηφόροι στρατηλάται πολὺ συχνὰ ἐλάμβανον τὸ «μο-

ναχικὸν σχῆμα». Διὰ πῦσαν περιπέτειαν τοῦ βίου τὸ μοναστήριον ἐθεωρεῖτο τόπος καταφυγῆς. Μέγιστος ἦτο ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ὅλον τὸ Κράτος. Εἰς μερικὰ δὲ μέρη εἶχον γίνεαι μεγάλα καὶ ὀναμαστὰ κέντρα μοναχικοῦ βίου. Τὸ περιφημότερον ὑπῆρξε τὸ **Ἅγιον Ὄρος**, εἰς τὸ ὁποῖον ἤρχισαν νὰ κτίζωνται μοναὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀπὸ τὸν 10^{ον} αἰῶνα, ἀκόμη καὶ σήμερον τὸ Ἅγιον Ὄρος εἶναι μία πολὺ σπουδαία μοναχικὴ δημοκρατία.

Μεγάλην δ' εὐεργεσίαν παρέσχον τὰ μοναστήρια εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου. Ἐφρόντιζον πρὸς ἀνακούφισιν τῆς πασχούσης κοινωνίας, πρὸς ἐκπαίδευσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ. Μοναχοὶ ἰδίως ἦσαν οἱ τολμηροὶ ἱεραπόστολοι, οἱ ὁποῖοι διέδιδον τὸ Εὐαγγέλιον μεταξὺ τῶν βαρβάρων λαῶν εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης. Ἐπίσης τὰ μοναστήρια ἦσαν κέντρα τῶν γραμμάτων καὶ λαμπροτάτου πνευματικοῦ βίου· εἰς τὰς βιβλιοθήκας αὐτῶν διετηρήθησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες συγγραφεῖς καὶ οὗτω παρέσχον ἀληθιμόνητον εὐεργεσίαν εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία.—Ἐως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ Μεσαίωνος τὸ ἐμπόριον τοῦ κόσμου ἦτο συγκεντρωμένον ὀλόκληρον εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Αὕτη διενήργει ὄχι μόνον τὸ ἰδικόν της, ἀλλὰ καὶ τὸ **διαμετακομιστικὸν** καὶ τὸ **ἀνταλλακτικὸν** ἐμπόριον. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκομίζοντο ἐμπορεύματα, ἐπίσης καὶ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα τῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διεσπείροντο εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

Καὶ εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας πόλεις, πρωτίστως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατεσκευάζοντο ἀπείρων εἰδῶν προϊόντα ἐγχωρίου βιομηχανίας, παμποῖικιλα εἶδη πολυτελείας καὶ βιοτικῆς ἐν γένει χρήσεως : χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χάλκινα, πηλίνα σκῆ καὶ διάφορα καλλιτεχνικὰ ἔπιπλα. Προσέτι ἐφιλοτεχνοῦντο ὑάλινα μικροτεχνήματα μὲ χρυσοῦς διακοσμήσεις, ἄλλα ἐξ ἀλαβάστρου, ἐκ κρυστάλλου. Οἱ Βυζαντινοὶ χρυσοχόοι κατεσκευάζον θαυμάσια κοσμήματα, τὰ ὁποῖα ἐθάμβωνον μὲ τοὺς μαργαρίτας, μὲ τὰς σμαμάτινας τῶν διακοσμήσεις, μὲ τὴν λάμπριν τοῦ σμάλτου.

Ἡ σπουδαιότερα ἐγχώριος βιομηχανία ἦτο ἡ κατασκευὴ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ταπήτων καὶ παραπετασμάτων. Ἡ μέ-

τάξαι ἐκομίζετο εἰς τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐργαστάσια, ἐκεῖ δὲ δοῦλοι ὕφαινον, ἐχρωμάτιζον αὐτήν, γυναῖκες δὲ τεχνίτριαι ἐφιλοτέχνουν τὰ ἐξάισια πορφυρᾶ καὶ μετάξωτὰ ὑφάσματα. Ὅλα τὰ θαυμαστά ταῦτα ἔργα πολυτελείας ἔκαμνον ὀνομαστοὺς τοὺς Βυζαντινοὺς τεχνίτας, διεσκορπίζοντο εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἔφερον κολοσσιαῖα κέρδη εἰς τὸ Κράτος.

Τὸ πηχρόσμιον ἐμπορικὸν κέντρον.— Εἰς τὰς μεγάλας ἀγορὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνωστίζετο πλῆθος ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι συνηλλάσσοντο μετ' ἀλλήλων. Ἀπειράριθμα ἦσαν τὰ ἐμπορικὰ καὶ ἄλλα καταστήματα τῆς χρυσοχοικῆς καὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν πολυτελείας, ἐπίσης *τραπεζῖται*, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν *τράπεζαν* αὐτῶν γεμάτην ἀπὸ σωρῶν χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Τὰ καταστήματα ταῦτα εὐρίσκοντο πέριξ τῶν πλατειῶν τῆς πόλεως, ὅπου ἦτο ἡ μεγαλύτερα κίνησις. Συνέρρεον δὲ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔμποροι ἀπὸ ὅλην τὴν οἰκουμένην. Τὰ καραβάνια ἐκόμιζον ἀπὸ τὴν ἐνδοτέραν Ἀνατολὴν τὰ σπάνια ἀρώματα καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους. Ἀπὸ τὸν Βορρῶν οἱ Ρῶσοι ἔφερον γουναρικά, μέλι, κηρόν. Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ξένα καὶ ἐγχώρια ἐμπορεύματα ἐσκορπίζοντο εἰς ὅλην τὴν Δύσιν, ἔφθανον ἕως τὴν Ἀγγλίαν, ἕως τὴν Σκανδιναυίαν. Οἱ ἐμπορικοὶ στόλοι τῶν Βυζαντινῶν διέτρεχον τὰς θαλάσσας καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, κομίζοντες εἰς τοὺς λαοὺς τὰ ἐμπορεύματα τῶν ἄλλων χωρῶν καὶ τῆς ἰδικῆς των.

Ἡ εὐημερία εἰς τὰς ἐπαρχίας.— Δὲν περιορίζετο δὲ μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἡ ἐμπορικὴ αὕτη κίνησις. Ἐπίσης ζωηρὰ ἦτο εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Κατόπιν μεγίστην ἐμπορικὴν κίνησιν εἶχον ἡ *Θεσσαλονίκη*, ἡ *Χερσῶν*, ἡ *Τραπεζοῦς*, πόλεις πλούσιαι, αἱ ὁποῖαι ἦσαν σπουδαιότατοι σταθμοὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἀπὸ αὐτὰς μεγάλαι ἐμπορικαὶ ὁδοὶ πηγαίνουσι εἰς τὰς ἐνδοτέρας χώρας. Εἰς τὰς ἀγορὰς των δὲ συνηθοῖζοντο οἱ ἔμποροι ὅλων τῶν πλησιοχώρων βαρβαρικῶν λαῶν.

Διὰ τὰ εὐκολύνωνται δὲ τὰ μέσα τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων καὶ τῆς συναλλαγῆς ἐν γένει, ἐγίνοντο εἰς πολλὰ μέρη *πανηγύρεις*. Αἱ ἐμπορικαὶ αὗται συγκεντρώσεις ἦσαν συνηθι-

σμέναι τοὺς καιροὺς ἐκείνους διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς συγκοινωνίας, μένουν δὲ ὀλίγοι καὶ σήμερον εἰς μερικὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ὡς σπουδαιότερα ἀπὸ ὅλας ἐφημίζετο ἡ πανήγυρις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐπὶ δέκα ἡμέρας ἡ μεγάλη πόλις ἦτο γεμάτη ἀπὸ κίνησιν καὶ ἀπὸ ἐμπόρους ὄλου τοῦ κόσμου, ἰδίως ἀπὸ Σλάβους καὶ βαρβάρους τοῦ Δουνάβεως. «Ὁ τόπος τῆς πανηγύρεως, λέγουν οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς ἦτο μία ὀλόκληρος πόλις». Τὰ μεγάλα ταῦτα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς αὐτοκρατορίας ἐχρησίμευον καὶ ὡς μεγάλα κέντρα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου.

Αἱ χῶραι τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος.— Καθ' ὃν χρόνον τόσον μεγάλη ζωὴ ἐπεκράτει εἰς τὰς Βορείας καὶ τὰς Ἀνατολικὰς χώρας τοῦ Κράτους, τί ἐγίνοντο αἱ ἔνδοξοι χῶραι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶχε πηγάσει ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ; Καὶ ἐκεῖ γνωρίζομεν ὅτι πολλαὶ πόλεις ἦνθον, ὡς ἡ Κόρινθος, αἱ Θῆβαι, αἱ Πάτραι. Εἰς τὰς Θήβας καὶ τὰς Πάτρας ὑπῆρχον μεγάλα βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, περίφημος δὲ ἦτο ἡ βιομηχανία τῶν πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων.

Ἡ δὲ πόλις τῆς ἀρχαίας σοφίας, αἱ Ἀθῆναι, δὲν ἦσαν τόσον ἄσημος πόλις κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Βασίλισσαι κατήγοντο ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, δύο αὐτοκράτορες ἦλθον καὶ τὰς ἐπεσκέφθησαν, ὡραιόταται ἐκκλησίαι τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς σῶζονται ἀκόμη καὶ σήμερον.¹ Ἡ ἔνδοξος πόλις ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἀκόμη νὰ προσελκύῃ ὄχι μόνον θαυμαστὰς τῶν ἀθανάτων μνημείων, ἀλλὰ καὶ τῶν σχολείων αὐτῆς. Ξένοι περιηγηταὶ τοῦ Μεσαιῶνος, Φράγκοι καὶ Ἄραβες, τὴν ὀνομάζουν «μητέρα, τροφὸν τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ῥητόρων».

Ὁ πλοῦτος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.— Μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος, ὁ ὁποῖος συνηθροίζετο εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Κράτους ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Οἱ ξένοι παλαιοὶ περιηγηταὶ ἀναβιβάζουν τὰ εἰσοδήματα τῆς βασιλευσούσης εἰς 600 περίπου ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν. Ὀλου τοῦ Κράτους τὰ ἔσοδα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὰ λογαριάσωμεν, συμφώνως μὲ τὴν

(1) Βασίλισσαι: ἡ Ἀθηναῖς καὶ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία.— Αὐτοκράτορες: ὁ Κώνστας καὶ ὁ Βασίλειος Β'. — Ἐκκλησίαι: ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα κλπ.

ἄξιαν τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, περὶ τὰ τρία δισεκατομμύρια. Τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι ὑπέρογκον, διότι πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἡ κοινὴ εὐπορία ἔχει γίνεαι πολὺ μεγαλυτέρα. Παρ' ὅλας τὰς τεραστίας δαπάνας τῶν πολέμων πολλοὶ αὐτοκράτορες ἀπεταμίευσαν μεγάλους θησαυρούς. Ἀπόδειξις δὲ τῆς εὐμαρείας ταύτης καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἐμπορίου εἶναι τὸ σημαντικώτατον γεγονός, ὅτι τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα ἦτο νόμισμα διεθνές. Ὅχι μόνον εἰς τὸν πολιτισμένον κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλον τὸν βαρβαρικόν, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας, τὸ Βυζαντινὸν νόμισμα ἦτο τὸ μόνον ἐν χρήσει εἰς τὰς διεθνεῖς συναλλαγάς ¹.

Ὁ θαυμασμὸς τῶν ξένων περιηγητῶν, οἱ ὅποιοι εἶδον τὴν κίνησιν καὶ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον, εἶναι ἀνεξάντλητος. Ἰδοὺ τί λέγει εἰς παλαιὸς περιηγητῆς καὶ ἔμπορος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἴδει ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἔπειτ' εἶδε τὴν Κωνσταντινούπολιν :

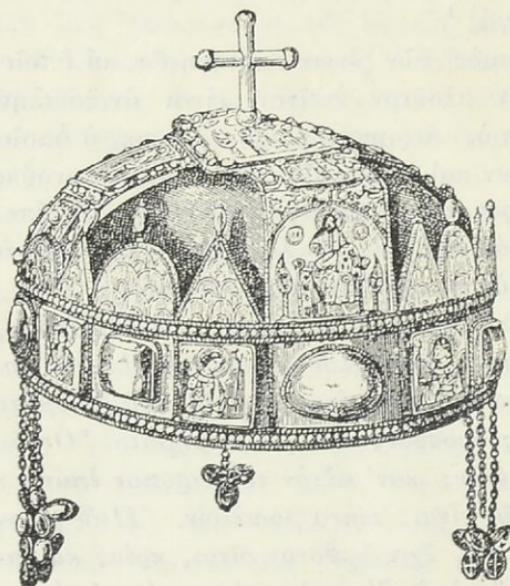
«Οἱ ἔμποροι πηγαίνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Εἰς τὸ Παλάτιον ἀποστέλλονται κατ' ἔτος οἱ φόροι ἀπὸ ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Οἱ πύργοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ μεταξωτῶν, ἀπὸ πορφύρας καὶ χρυσοῦ. Οἱ Ἕλληνες, οἱ κάτοικοι τῆς χώρας, εἶναι πολὺ πλούσιοι εἰς χρυσοῦν καὶ πολυτίμους λίθους. Περιπατοῦν ἐνδεδυμένοι μὲ μεταξωτὰ ἐνδύματα, στολισμένοι μὲ χρυσοὺς κροσσούς καὶ μὲ κεντήματα. Ὅταν τοὺς βλέπῃ κανεὶς στολισμένους κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπάνω εἰς τὰ ἄλογά των, λέγει πῶς εἶναι τέκνα βασιλέων. Ἡ δὲ χώρα των εἶναι πολὺ μεγάλη, καὶ ἔχει ἀφθονον σῖτον, κρέας καὶ παντὸς εἶδους ἐδώδιμα. Πουθενὰ εἰς ὅλον τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχουν τόσα μεγάλα πλούτη».

Εἰς δὲ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς μας λέγει :

«Οἱ αὐτοκράτορες ἠδύναντο νὰ λέγουν, ὅτι οὐδεὶς μονάρχης τῆς Χριστιανισμοῦ εἶχε τόσον μεγάλην πρωτεύουσαν, τόσον σημαντικὸν εἰσόδημα καὶ Κράτος τόσον ἀνθηρὸν καὶ τόσον πυκνῶς

1. Ἡ νομισματικὴ μονὰς ἦτο χρυσοῦν νόμισμα, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ὑπέρπυρον, ἢ ἀπλῶς νόμισμα, εἶχε δὲ ἄξιαν περὶ τὰ 15 χρυσᾶ φράγκα.

καταφικημένον. Αἱ πόλεις τῆς Δύσεως εἶχον ἐρημωθῆ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων· τὰ ἐρεῖπια τῆς Ῥώμης, τὰ ἐκ πηλοῦ τεύχη, αἱ ξύλινα οἰκίαι καὶ τὸ στενὸν περικτεῖχισμα τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου δὲν ἔδιδον καμμίαν ἰδέαν τοῦ μεγέθους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν παλατίων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ πλοῦτος τῶν ἀπειραρίθμων κατοίκων αὐτῆς (Γίββων).

Βυζαντινὸν στέμμα, τὸ λεγόμενον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.
Ἐστάλη δῶρον ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, ὅπου φυλάσσεται εἰς τὴν Βουδαπέστην.

Μικρογραφία ἀπὸ Βυζαντινὸν χειρόγραφον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΑΙ ΠΟΛΕΙΣ—ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΚΑΙ ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν πολιτικὴν δύναμιν, πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὸν πλοῦτον ἢ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, πολιτισμένου καὶ βαρβαρικοῦ. Ἄλλ' ἢ λάμψις, τὴν ὁποίαν ἐσκόρπισεν εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα, ἀναδεικνύουσιν αὐτὴν ὡς τὸ μόνον πολιτισμένον μέρος τοῦ κόσμου κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, τὸ ὁποῖον παρέσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην, ἀθάνατον εὐεργεσίαν.

α'.—Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη.

Τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης.—Ἡ λαμπρότης καὶ ὁ πλοῦτος τῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἐμφανὴς ἰδίως εἰς τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, τὰ παλάτια, τὰς ἐκκλησίας, τὰ μοναστήρια τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν ἄλλων πόλεων. Μὲ τὰ ἐξαίσια γλυπτὰ μάρμαρα, τὰ ἀπαστρόπτοντα ψηφιδωτά, μὲ τὰ παμποικίλια ἄλλα καλλιτεχνήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἦσαν στολισμένα, ἐκίνουν τὸν θαυμασμόν τοῦ θεατοῦ.

Τὰ *μνημεῖα* ἐκεῖνα, ὅπως τὰ ὀνομάζομεν ἐφ' ὅσον διεσώ-

θησαν, —σώζονται δὲ ἀρκετά,—εἶναι ἢ πλέον φανερὰ ἐκδήλωσις τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη ἐδημιούργησεν ἐξαισία καλλιτεχνήματα καὶ ἐκυριάρχησε κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, ὅπως ἡ τέχνη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Αἱ Βυζαντινὰ πόλεις.—Αἱ πόλεις κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἦσαν περικλεισμέναι μὲ περιβόλον τειχῶν. Αἱ μεγάλαι Βυζαντινὰ πόλεις, ἢ Κωνσταντινούπολις, ἢ Ἀντιόχεια, ἢ Θεσσαλονίκη, ἐνέπνεον τρόμον εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς μὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ ἰσχυρὰ τεῖχη αὐτῶν. Ὁ περιβόλος εἶχε σχῆμα περίπου κυκλοτερές, μία μεγάλη ὁδὸς διέσχίζε τὴν πόλιν εἰς τὸ μέσον καὶ ὠνομάζετο **Μέση**, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς ἦσαν τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ ἄλλα ἐργοστάσια. Εἰς τὰς ἀγορὰς συνηθροοῖετο ὁ κόσμος καὶ ἰδίως οἱ ἔμποροι διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως ἦσαν κτισμέναι αἱ οἰκίαι, αἱ πλεῖσται ἀπλαῖ, κατὰ τὸ ἀρχαῖον σχέδιον. Πέριξ μιᾶς αὐλῆς ὑπῆρχον ἀπὸ τὸ ἐν μέρος τὰ δωμάτια, τὰ ὁποῖα εἶναι προσιτὰ εἰς ὅλους, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὰ προσωρισμένα διὰ τὰς γυναῖκας, ὁ γυναικωνίτης. Συνήθιζον δὲ νὰ διακοσμοῦν τὸν πρῶτον ὄροφον μὲ σκεπαστὸν ἐξώστην, χαγιάτι, ὁ ὁποῖος προεξείχεν εἰς τὸν δρόμον. Τοιαῦται ἦσαν αἱ οἰκίαι τῆς μέσης τάξεως. Τὰ δὲ δημόσια οἰκοδομήματα ἦσαν μαρμάρινα καὶ μεγαλοπρεπῆ, πρῶτα δ' ἐξ ὅλων εἰς πᾶσαν μεγάλην πόλιν ὁ **Ἰππόδρομος** καὶ τὸ **Παλάτιον**, ἥτοι τὸ διοικητήριον, ὅπου ἔμενεν ὁ ἄρχων τῆς πόλεως. Τὸ στόλισμα τῶν πόλεων ἦσαν τὰ πολυάριθμα μοναστήρια καὶ αἱ ἐκκλησίαι, αἱ ὁποῖαι ἐκτίζοντο μὲ τόσην ἐπιμέλειαν, ὥστε ἦσαν ἔργα τέχνης. Ὑπερφηφανεύοντο δὲ αἱ πόλεις διὰ τὰ φιλανθρωπικὰ τῶν ἰδρύματα, καὶ πολλὰ ἔργα δημοσίας ἀνάγκης ἠνθόλυνον τὸν βίον τῶν κατοίκων, ὡς **ὕδραγωγεῖα**, **λουτρῶνες**, **δεξαμεναί**. Κατὰ καιροὺς οἱ αὐτοκράτορες ἐφροντίζον ν' ἀνακαινίζον τὰ παλαιὰ κτίρια ἢ νὰ κτίζον νέα πρὸς στολισμὸν τῶν πόλεων αὐτῶν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις.—Ἡ πρωτεύουσα ἦτο ἡ **βασιλις τῶν πόλεων**, ἢ **βασιλεύουσα Πόλις**, ἐξακουστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἀνατολὴ καὶ Δύσις, εἶχον ἐστραμμένα πρὸς αὐτὴν τὰ βλέμματα. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο «ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης», καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ λέγουσιν «εἶναι **κοινὴ ἐστία**

ὄλης τῆς οἰκουμένης καὶ κοινὸν πρυτανεῖον. Τὸ κοινὸν ἀπάντων ἐντρούφημα καὶ ἑξακουστὸν περιλάλημα»¹.

Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἦτο ἡ μεγαλύτερα πόλις τοῦ κόσμου. Ὅταν οἱ ξένοι ἔφθανον εἰς αὐτήν, ἔμενον μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα ἀπὸ θαυμασμόν, δὲν ἐπίστευον εἰς τὰ μάτια των. Μὲ κατάπληξιν ἔβλεπον τοὺς πολλοὺς καὶ γεμάτους πάντοτε ἀπὸ πλοῖα λιμένας, τὰς εὐρείας προκυμαίας, τὰς μεγάλας πλατείας καὶ τὰς μακρὰς στοάς, τὰ πολυάριθμα παλάτια καὶ τὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἔλαμπον ἀπὸ τὰ ψηφιδωτά, ἀπὸ τὸν χρυσοῦν καὶ τὸν ἄργυρον. Αἱ πλατεῖαι ἢ ἀγοραὶ (**φόροι**) ἦσαν στολισμέναι μὲ ὀβελίσκους, μὲ ὑψηλὰς στήλας, μὲ ἀγάλματα, συνεδέοντο δὲ πρὸς ἀλλήλας διὰ πλακοστρώτων λεωφόρων, κατὰ μῆκος τῶν ὁποίων ὑπῆρχον στοαὶ (**ἔμβολοι**). Ἐπάνω ἀπὸ τὰς στοὰς ἦτο ἀνοικτὸς ἐξώστης, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο καὶ ἦτο *περίπατος*. Κάτω ἀπὸ τὰς στοὰς ἦσαν τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα. Τὰ πολυτελέστερα δ' ἐμπορεύματα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς ἓν κολοσσιαῖον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο **λαμπτήρ**, διότι ἦτο φωταγωγημένον τὴν νύκτα. Πέριξ δὲ τῆς πόλεως, ὅπως καὶ εἰς τὰς σημερινὰς πρωτευούσας ἡμῶν, ἠγείροντο πολλὰ προάστεια γεμᾶτα ἀπὸ πολυτελεῖς ἑξοχικὰς οἰκίας καὶ ἄλλα καὶ παλάτια τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν βασιλέων. Ὅλοι ὅσοι ἔβλεπον τὴν Κωνσταντινούπολιν, μορφωμένοι ἢ ἀπλοῦκοι ἄνθρωποι, ἔμενον «μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα ἐμπρὸς εἰς τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα θεάματα»².

Ἄλλο καὶ ἄλλος θαυμασιώτερος στολισμὸς ἐξωραΐζε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ πλατεῖαι καὶ τὰ παλάτια, αἱ στοαὶ καὶ ὁ Ἰππόδρομος ἐστολιζόντο μὲ ἀνδριάντας πεζοὺς καὶ ἐφίππους, μὲ ἑξαΐσια ἀγάλματα τῶν ἑορχαίων θεῶν, τεχνουργημένα ἀπὸ μάρμαρον ἢ ὀρειχάλκον. Πολλοὶ δ' ἔφιπποι ἰδίως ἀνδριάντες εἶναι

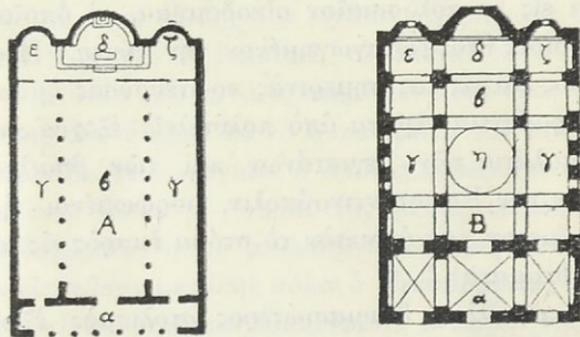
1. Ἐπίσης: «Ἡ κοινὴ ἐστία ὄλης τῆς οἰκουμένης καὶ κοινὸν πρυτανεῖον»,—«τοῦ κόσμου κάλλος, ὁ τῆς γῆς ὀφθαλμὸς».

2. Ἡ σύντομος αὕτη περιγραφή προέρχεται ἀπὸ τὰς διηγήσεις ξένων περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, Φράγκων καὶ Ἀράβων, ὡς καὶ ἀπὸ παλαιὰς εἰκόνας. Ἡ Πόλις ἦτο πυκνότατα κατοικημένη, ἦσαν «συννεχεῖς αἱ οἰκοδομαί». Θὰ εἶχε περίπου 1 ἑκατομμ. κατοίκους. Ὁ περίβολος αὐτῆς ἦτο ὀλίγον μικρότερος ἀπὸ τὸν περίβολον τῶν σημερινῶν Παρισίων.— Βλ. τὸ διάγραμμα, εἰς εἰκόνα ἀρ. 6 (σελίς 27).

κολοσσιαίοι, τοποθετημένοι ἐπὶ ὑψηλῶν βάθρων ἢ στηλῶν (τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ). Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος εἶχον συναθροίσει οἱ αὐτοκράτορες ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης διὰ νὰ στολίσουν τὴν πρωτεύουσάν των. Ἡ βασιλεύουσα ἦτο ἐν ἀπέραντον Μουσεῖον τέχνης.

Αἱ ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης.—Ἐν μέσῳ τῶν ἀριστουργημάτων ἐκείνων ἢ πρὸς τὸ καλὸν ἀγάπη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχε διατηρηθῆ. Ἡ Μεσαιωνικὴ τέχνη ἤκμαζε καθ' ὅλον τὸ διάστημα ἕνδεκα αἰῶνων, κατὰ τὸ ὅποιον διήρκεσεν ἡ Αὐτοκρατορία. Κατὰ τρεῖς ὅμως μεγάλας ἐποχὰς διὰ τὴν Μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα ἔφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀνθησιν :

1η ἐποχὴ : Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸν 6^{ον} αἰῶνα, μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐτέθησαν τὰ λαμπρὰ θεμέλια τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Σχέδιον ἐκκλησίας Α. Βασιλικῆς.—Β. Τρουλλατῆς.

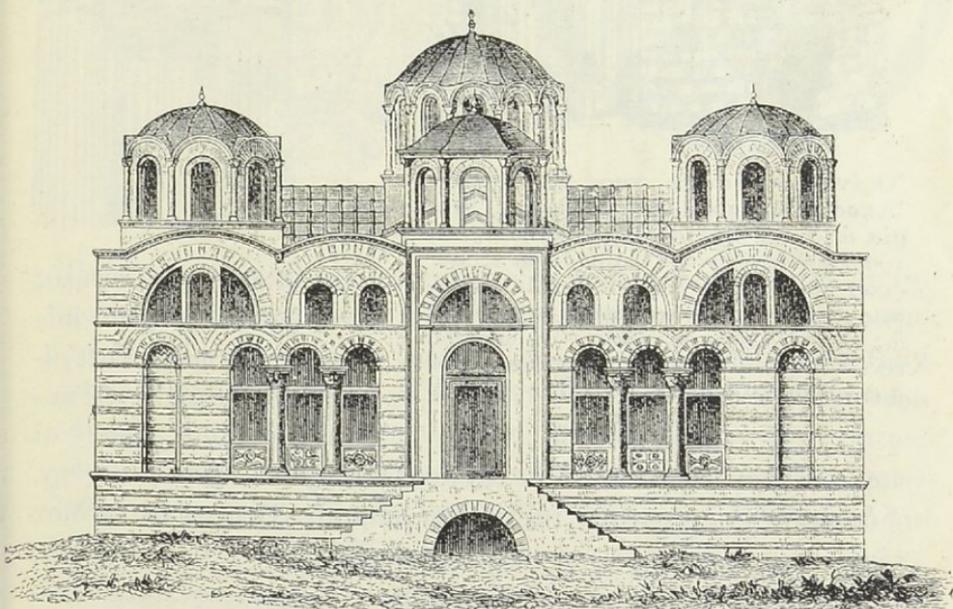
- Α. Βασιλική: α' Νάρθηξ.—β' Μεσσαῖον κλίτος—γ, γ πλάγια κλίτη.—δ ε ζ. Ἱερόν.
- Β. Τρουλλατῆ: α' νάρθηξ.—β' Μεσσαῖον κλίτος.—γ' γ. Πλάγια κλίτη. δ, ε, ζ Ἱερόν.

2α ἐποχὴ : Κατὰ τὸν 10^{ον}—11^{ον} αἰῶνα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, μαζὺ μὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν, συνήνωσεν ἡ Αὐτοκρατορία καὶ τὴν λάμπιν τῆς τέχνης.

3η ἐποχὴ : Τέλος κατ' αὐτὰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς, τὸν 14^{ον}—15^{ον} αἰῶνα, καὶ πάλιν ἀνέλαμψε ζωηρῶς ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη.

Τὰ παρὰ τὸν Βόσπορον παλάτια, τὰ ὁποῖα ἔκτιζον καὶ ἀνεκαίνιζον οἱ βασιλεῖς, περιεῖχον θαύματα τέχνης, ἐπίσης καὶ τὰ παλάτια, τὰ ὁποῖα ἐκτίσθησαν κατόπιν παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Κεραταίου κόλπου, εἰς τὰς Βλαχέρνας. Ἐν γένει ὅμως οἱ Βυζαντινοὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν ἀνέγερσιν καὶ τὸν στολισμὸν ἐκκλησιῶν. Τὰ Παλάτια καὶ αἱ ἀρχοντικά οἰκίαι ἔχουν καταστραφῆ, τὰς ἐκκλησίας τὰς γνωρίζομεν καλύτερα, διὰ τοῦτο ἡ Βυζαντινὴ τέχνη θεωρεῖται κυρίως ὡς *ἐκκλησιαστικὴ τέχνη*.

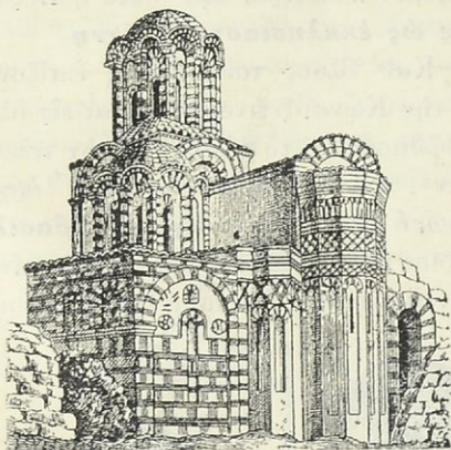
Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ.—Καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἐκτίζοντο ἀπειροπληθεῖς ἐκκλησίαι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ὅλον τὸ Κράτος, οὐδεμία ὅμως ἔφθασεν εἰς τὸ κάλλος καὶ τὴν τελειότητα τὴν «μεγάλην ἐκκλησίαν», τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτει, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ ρυθμὸς τῆς λεγομένης *βασιλικῆς*, ἡ δὲ Ἀγία Σοφία καθώρισε τὸν κυρίως λεγόμενον βυζαντινὸν ρυθμὸν, ἥτοι τὴν τρουλλωτὴν ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς κύριον

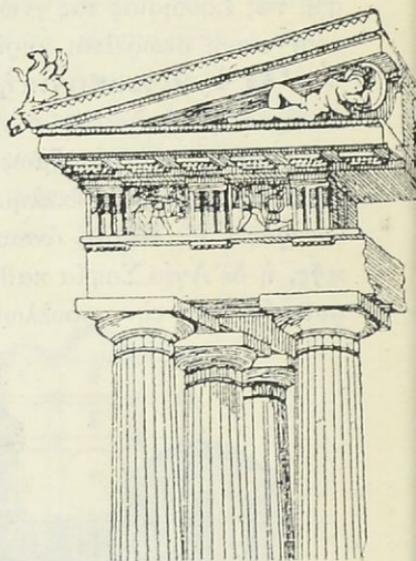
Ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς Θεοτόκου (τοῦ 12ου αἰ.).—Ἡ πρόσοψις.

χαρακτηριστικὸν τὸν *τροῦλλον*, ὡς κεντρικὴν στέγασιν. Ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας αἰῶνας, ἀπὸ τὸν 10^{ον} αἰῶνα, ἐπεκράτησαν μερικαὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν

εἰς τὴν δημιουργίαν ὥραιων πάλιν ἐκκλησιῶν. Ἐγίναν αὐταὶ μικρότεροι κατὰ τὸ μέγεθος, ἐκτίζοντο ὅμως μὲ πολλὴν χάριν καὶ ἡ οἰκοδομία των παρουσίαζε μεγάλην ποικιλίαν. Ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐκτίζοντο μὲ λαξευμένους λίθους καὶ εἶχον πολλὰς σειρὰς πλίνθων, ὥστε ἐγένετο ἐναλλαγὴ χρωμάτων, λευκοῦ καὶ ἐρυθροποῦ, ἡ ὁποία παρῆγεν εὐάρεστον αἴσθημα εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Ὁ

Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (τοῦ 14ου αἰῶνος). Εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὡραιότερας ἐκκλησίας. Οἱ τροῦλλοι ὑψώνονται ραδινοί, οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι, γεμάτοι ἀπὸ διακοσμῆσεως μὲ πλίνθους, περικαλύπτουν αὐτὴν ὡς εἰς πολύχρωμος τάπητ. — Ἡ δευτέρα εἰκὼν παριστάνει μέρος ἀρχαίου ναοῦ διὰ τὴν δειχθῆ ἢ εὐθύγραμμος ἀρχιτεκτονική.

τροῦλλος ἐγένεν ὑψηλὸς καὶ ραδινοῦς, μερικαὶ μάλιστα ἐκκλησίαι ἐστεγάζοντο μὲ πολλοὺς. Αἱ κύριαι γραμμαὶ ἦσαν αἱ

καμπύλαι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, τὴν *κλασσικὴν* τέχνην, ἡ ὁποία ἠγάπα πανταχοῦ τὰς εὐθείας γραμμαί. Τὸ ὅλον δὲ σχέδιον τῶν ἐκκλησιῶν ἀπετέλει, καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἓν μέγα σχῆμα σταυροῦ. Ἡ Ὀρθόδοξος ἐκκλησία πρέπει νὰ ἐπιδεικνύεται μὲ τὸ *σταυρικόν*, τὸ *σταυροειδὲς σχῆμα*. Εἰς τὰ διασωθέντα ἕως σήμερον Βυζαντινὰ μνημεῖα εἰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας, εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὰς Σλαβικὰς χώρας κλ. θαυμάζομεν τὴν ὡραιότητα τῶν παλαιῶν Βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν¹.

(¹) Βλ. τὰς εἰκόνας ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν

Ἡ ζωγραφικὴ.—Καὶ κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα, ὅπως καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο πολυτελεστάτη. Τὸν σπουδαιότερον στολισμὸν ἀπετέλουν τὰ **ψηφιδωτά**. Ἀργότερα χάριν οἰκονομίας, ἤρχισαν, (ἀπὸ τὸν 12^{ον} αἰῶνα), νὰ ζωγραφίζουσι τοὺς τοίχους διὰ χρωστικῆς, λέγονται δὲ αἱ ζωγραφίαι αὗται **τοιχογραφίαι**. Αἱ μεταγενέστεραι τοιχογραφημένα ἐκκλησιάαι εἶναι ἀκόμη μικρότεραι, ἀλλ' εἶναι στολισμένα

Βυζαντινὸν ψηφιδωτόν.—Τοιχογραφία.

ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τρούλλου ἕως τὸ ἔδαφος μὲ λαμπρὰς τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι σκεπάζουσι τοὺς τοίχους ὡς εἰς πολύχρωμος τάπη. Εἰς τὸν τρούλλον ζωγραφίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον ὁ **Παντοκράτωρ**, εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ἡ **Θεοτόκος ἢ πλατυτέρα**, ἀμέσως ὑποκάτω τοῦ τρούλλου οἱ **Εὐαγγελισταί**, εἰς τὰ περισσότερον καταφανῆ μέρη τῶν τοίχων αἱ σκηναὶ τῶν μεγάλων ἐορτῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὁ **Εὐαγγελισμὸς**, ἡ **Γέννησις**, ἡ **Βάπτισις** κλ.(1).

καὶ ἔπειτα.—Ἐκκλησιάαι τοῦ 9^{ου}—14^{ου} αἰῶνος, σώζονται καὶ ἐν Ἀθήναις, ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα κλπ. Ὁραῖαι ἐκκλησιάαι, μὲ θαυμάσια ψηφιδωτά, εἶναι ἡ Μονὴ τοῦ Δαφνίου πλησίον τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ πλησίον τῆς Λεβαδείας.

1. Αἱ σπουδαιότεραι παραστάσεις αὗται εἶναι δῶδεκα καὶ ἀπεικονίζουσι τὰς μεγάλας ἐκκλησιαστικὰς ἐορτάς, διὰ τοῦτο λέγονται **δωδεκάορτα**, ἀπεικονίζονται δὲ ἕως σήμερον εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ τέμπλου, κατωθεν τοῦ μεγάλου σταυροῦ.

Παρομοίας ζωγραφίας με χρώματα ἔκαμνον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ εἰς τὰς γνωστὰς ἐπὶ ξύλου κινητὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας ἔχομεν καὶ σήμερον εἰς τὰς οἰκίας μας. Ὁραιόταται ἐπίσης πολὺ μικρὰ ζωγραφίαι ἐγίνοντο καὶ εἰς τὰ περιθώρια τῶν χειρογράφων

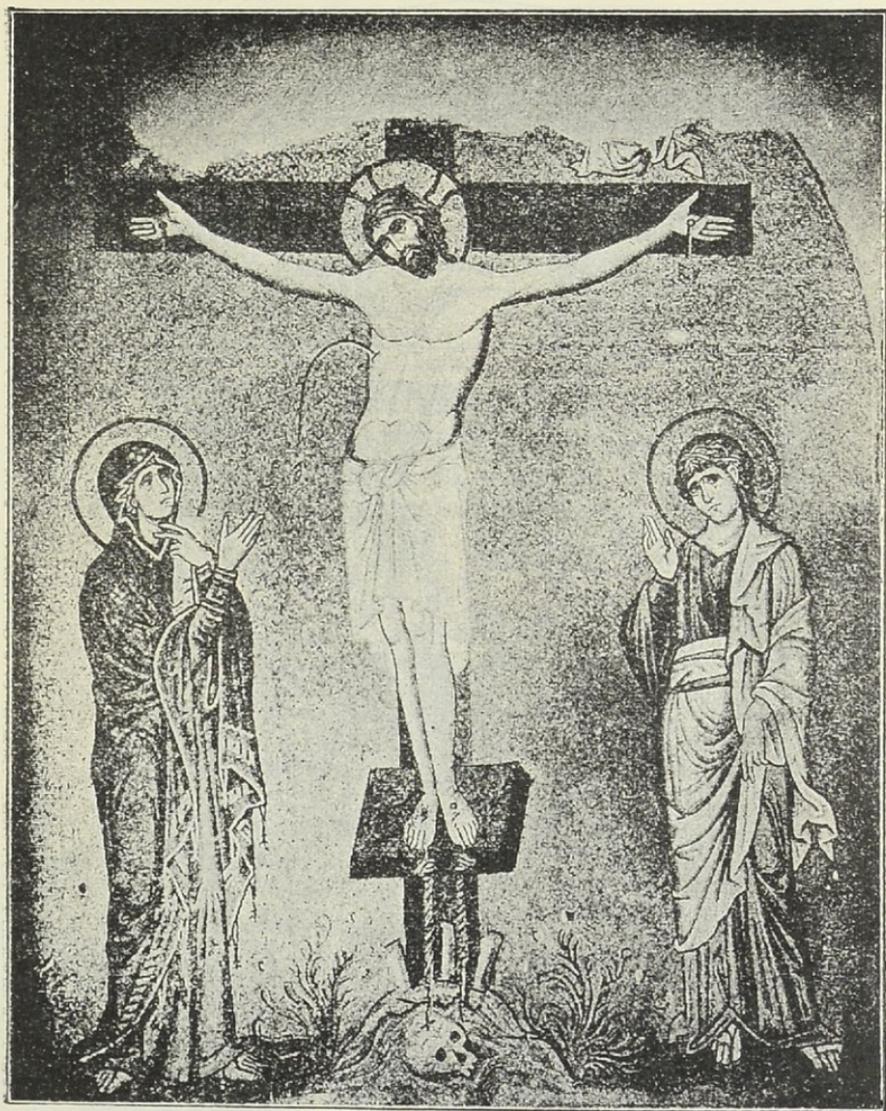

Λαμπρὰ μικρογραφία πολυτελοῦς χειρογράφου (τοῦ 10ου αἰῶνος). Παριστάνει τὴν προσευχὴν τοῦ προφήτου Ἡσαΐα. Ἡ παραπλεύρως μορφή παριστάνει τὴν νύκτα.

βιβλίων, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται **μικρογραφίαι**¹. Ὅλοι μαζὺ αἱ παραστάσεις αὗται ἀποτελοῦν τὴν πλουσιωτάτην καὶ ἐντελῶς πρωτότυπον **Βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν**, τὴν ὁποίαν ἀκό-

1. Εἰς δὲ τὰς ἀρχὰς κεφαλαίων ἐξωγράφιζον ὀραιότατα ἀρχικά γράμματα. Βλέπε τὰς μικρογραφίας καὶ τὰ ἀρχικά, τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τὸ παρὸν βιβλίον.

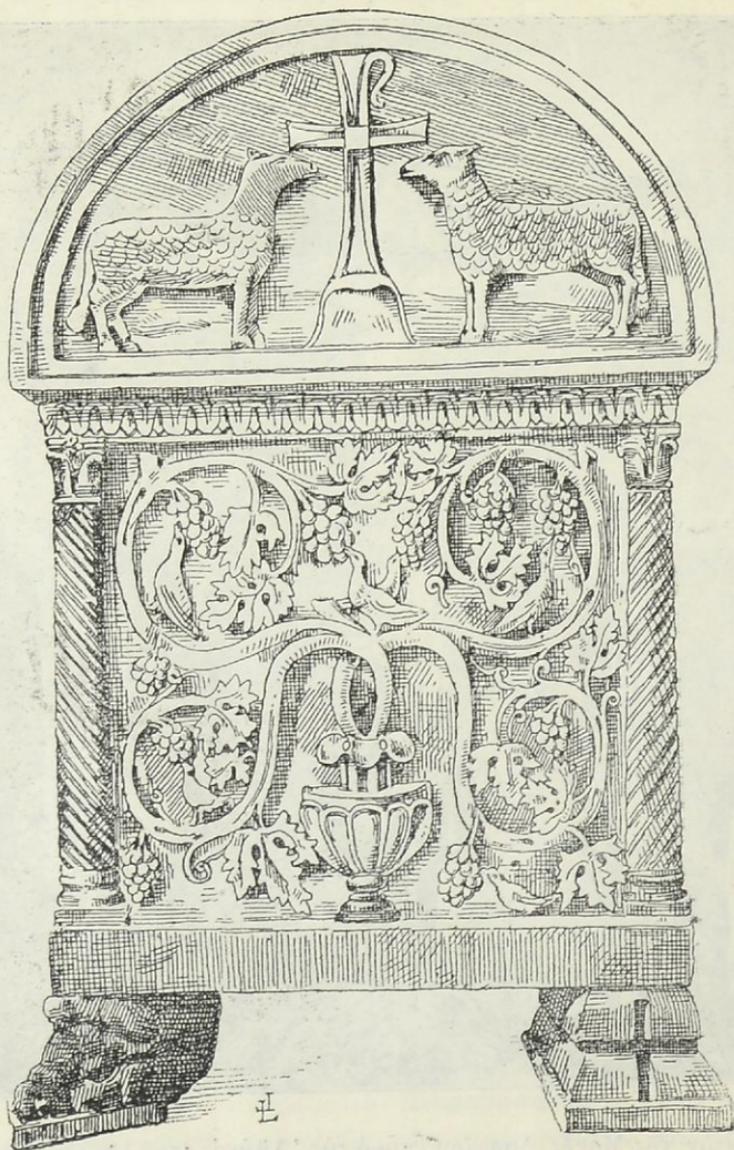
μη καὶ σήμερον ἀκολουθοῦν οἱ **ἀγιογράφοι** ἢ **εἰκονογράφοι** τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ψηφιδωτὸν τῆς Μονῆς Δαφνίου, παρὰ τὰς Ἀθήνας (τοῦ 11ου αἰῶνος).
Παριστάνει τὴν Σταύρωσιν.

Ἡ γλυπτική.— Ἡ τέχνη ὅμως τοῦ μαρμάρου, ἡ ὁποία ἐδόξασε τοὺς προγόνους, δὲν ἐκαλλιεργήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Βυζαν-

τινῶν. Ἡ παράστασις τῶν ἁγίων δι' ἀγαλμάτων δὲν συνηθίζετο ἀνεκαθεν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, διότι τὰ ἀγάλματα

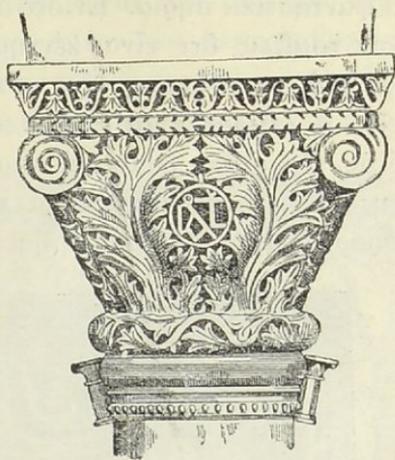

Βυζαντινὴ σαρκοφάγος ἢ λάρναξ (ἡ στενὴ πλευρά).

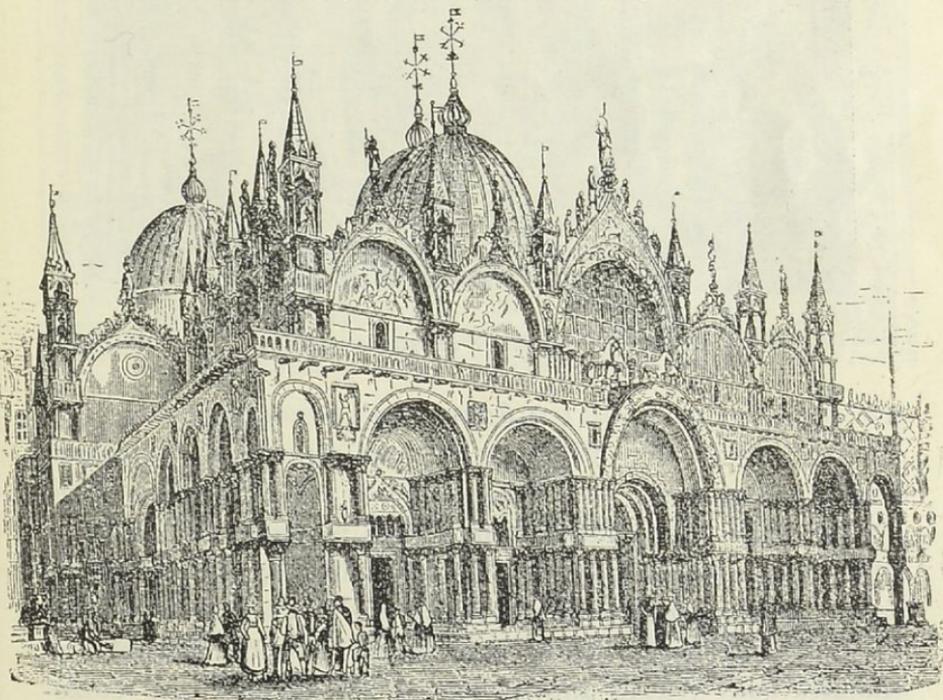
συνεδέοντο πάρα πολὺ στενωῶς μετὰ τὴν λατρείαν τῶν εἰδώλων, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐμπνέουν εὐλάβειαν. Ἄλλ' ἡ Βυζαντινὴ

γλυπτική διέπρεψεν εις τὴν διακόσμησιν καὶ ἐχρησίμευσε πρὸς στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Ὡς τοιαύτη διακοσμητικὴ τέχνη κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλην τελειότητα καὶ νὰ παραγάγῃ ἀπαράμιλλα ἔργα διακοσμητικῆς τέχνης.

Τὰ γλυπτὰ μάρμαρα χρησιμεύουν εἰς τοὺς ναοὺς ὡς κιονόχρονα, ὡς πλάκες διαφόρων προορισμῶν, ἤτοι πρὸς στολισμὸν τοῦ ἄμβωνος, τοῦ τέμπλου, ὡς διαζώματα καὶ γείσα. Ἐφθασαν δὲ αἱ Βυζαντιναὶ γλυπταὶ διακοσμήσεις εἰς μεγάλην ποικιλίαν καὶ λεπτότητα. Αἱ διακοσμήσεις τῶν γλυπτῶν παριστάνουν διάφορα

Βυζαντινὸν κιονόχρονον

Ὁ Ἅγιος Μάρκος τῆς Ἑνετίας (τοῦ 12ου αἰῶνος). Θιωμασία Βυζαντινῆ ἐκκλησία σωζομένη τελείως.

γεωμετρικὰ σχήματα, σχέδια ἀπὸ τὸν φυτικὸν κόσμον, ἄνθη, πτηνὰ φανταστικὰ θηρία. Ἐνίοτε περιπλέκονται μὲ τόσῃ λεπτότητι ὥστε νομίζεις, ὅτι εἶναι κέντημα δαντέλλας.

Τὰ κορυψοτεχνήματα.— Μὲ μεγάλην τέχνην ἐκαλλιεργεῖτο ἡ **μικροτεχνία** ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ, ἐπὶ μετάλλου καὶ ἐπὶ ξύλου. Θαυμάσια ἦσαν καὶ παμποίικιλα τὰ μικρὰ ταῦτα ἔργα τέχνης, μὲ καταπληκτικὰς διὰ τὴν λεπτότητά των μικρογλυφικὰς παραστάσεις καὶ διακοσμῆσεις. **Δίπτυχα** ἢ **τρίπτυχα** (ἀπὸ

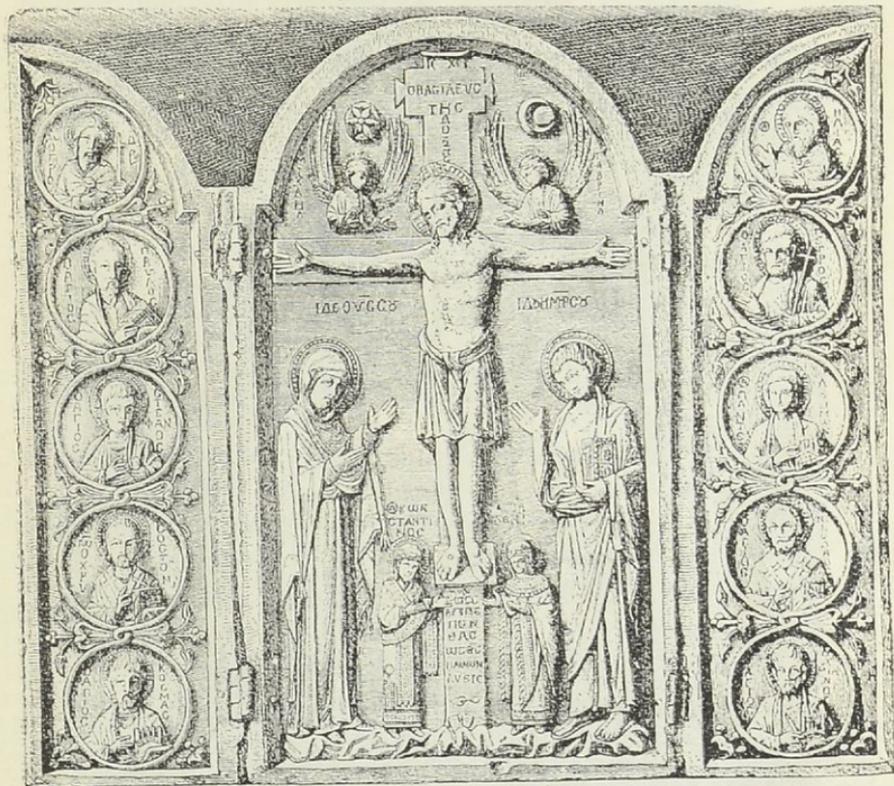

Βυζαντινὸν γλυπτὸν ἐξόχου συμμετρίας.

δύο ἢ τρία μικρὰ φύλλα), **κιβώτια** (πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν ἁγίων λειψάνων ἢ τῶν κοσμημάτων), **πολυκάνδυλα**, **σταυροί**, **ἐγκόλπια** (φυλακτὰ) καὶ ἀπείρων ἄλλων εἰδῶν κειμήλια ἐστόλιζον τὰ παλάτια καὶ τὰς ἐκκλησίας. Καὶ τὰ παντοειδῆ δὲ ἄλλα ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωρίζομεν, ἔκαμνον ὀνομαστοὺς τοὺς Βυζαντινοὺς τεχνίτας, ἦσαν καὶ αὐτὰ πολλάκις ἔργα τέχνης. Τὰ δὲ **ἱερὰ ἄμφια** καὶ τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἦσαν γεμᾶτα ἀπὸ κεντήματα καὶ ποικιλωτάτας διακοσμῆσεις.

Εἰς τὰς παλαιὰς μονὰς, ἰδίως εἰς τὸ **Ἅγιον Ὄρος** σώ-

ζονται μέχρι σήμερον, εἰς τὰ **σκευοφυλάκια** των διάφορα τοιαῦτα καλλιτεχνικὰ ἔργα. Ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα ἕνεκα πτωχείας δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ μεταχειρίζωνται πολύτιμον ὕλην (ἐλεφαντοστοῦν, χρυσόν), καὶ κατεσκεύαζον αὐτὰ ἐξ ἀργυροῦ, χαλκοῦ ἢ ξύλου. Ἐξαίσιμα μικροσκοπικὰ ἔργα ξυλο-

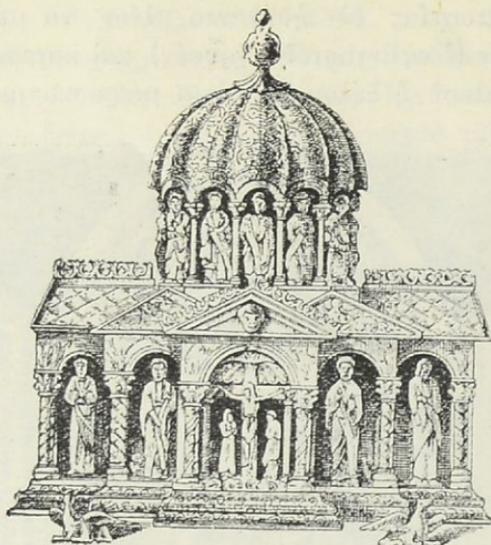

Θαυμάσιον Βυζαντινὸν τρίπτυχον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Εἰς τὸ μέσον παριστάνει τὴν Σταύρωσιν.

γλυφίας, (ιδίως σταυροί), ὅπως καὶ μεγαλύτερα (τέμπλα), σώζονται ἀκόμη ἕως σήμερον εἰς τὰ παλαιὰ μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.— Ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἔμφανεστέρα ἐκδήλωσις τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ. Ἡ **Βυζαντινὴ τέχνη**, δηλαδή ἡ μεσαιωνικὴ Χριστιανικὴ Ἑλληνικὴ τέχνη, εἶναι ἀπόγονος τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τέ-

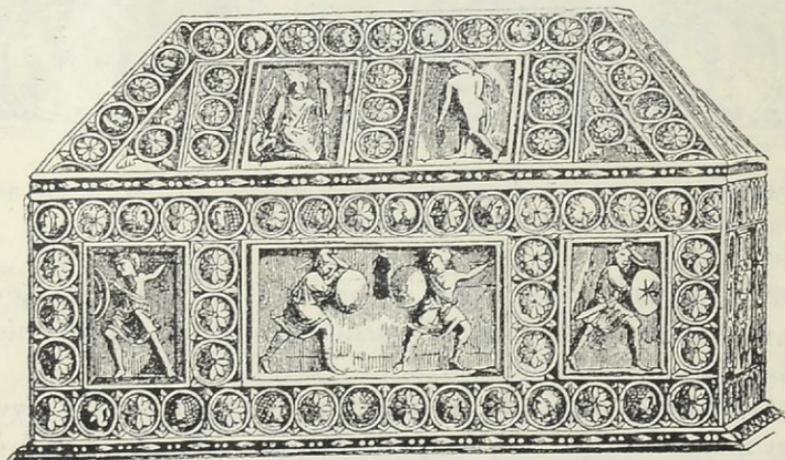
νης. Ἐχει ἀρχὴν εἰς τὰ μεγάλα Ἑλληνικὰ βασίλεια τῆς Ἀνατολῆς, διεμορφώθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ ἀρχαῖον Βυζάν-

Λευανοθήκη εἰς σχῆμα ἐκκλησίας.

τιον ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν καὶ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν μεσαιῶνα ὑπῆρξεν ἡ μόνη τέχνη εἰς τὸν κόσμον.

Ἡ τέχνη αὕτη τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ἠκτινοβόλησε πο-

Πυξίς, ἦτοι κιβωτίδιον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πλήρες παραστάσεων καὶ διακοσμῆσεων.

Πολυτελεστάτη ζωγραφία με σμάλτον, παριστάνουσα Βυζαντινήν
Αυτοκράτειραν.

λὺ μακράν. Ἡ τέχνη τῆς Ρωσσίας καὶ ὅλων τῶν Σλαβικῶν λαῶν τοῦ Αἴμου εἶναι ἐντελῶς Βυζαντινὴ. Ὅμοίως ἡ τέχνη τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου. Φθάνει δὲ ἡ ἐπίδρασις καὶ εἰς τὴν Ἰνδιάν. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ τῶν Χριστιανῶν, οἱ Ἄραβες, ὡς πρὸς τὴν τέχνην, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμην, εἶναι ὑπόδου-

Ἱερὸν ποτήριον με σμάλτα.

λοι εἰς τὸ Βυζάντιον. Οἱ Χαλίφαι τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Βαγδάτης καὶ τῆς Κορδοῦης ἐδανείζοντο τεχνίτας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἔφθασεν ἕως τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν τὴν Γερμανίαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Σκανδιναυίαν. Ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ Βυζαντίου.

β'—Ἡ παιδεία καὶ ἡ λογοτεχνία.

Ἡ ἐκπαίδευσις καὶ τὰ σχολεῖα.—Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ ἦτο ἀντικείμενον μεγάλης φροντίδος ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. «*Ὁφείλεις γὰρ διδάξῃς*, ἔλεγον οἱ Αὐτοκράτορες, *τὸν ἀγράμματον λαόν.*» Εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν κίνησιν σπουδαιοτάτην δρᾶσιν εἶχον τὰ μοναστήρια. Τὰ σχολεῖα τῶν ἦσαν, ὡς θὰ ἐλέγομεν, σχολεῖα τοῦ Κράτους. Ἐκάστη μεγάλη μονή, εἶχε τὸ σχολεῖον αὐτῆς. Εἰς τὰ κατώτερα, τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἐμάνθανεν ὁ παῖς, ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς,

ὀλίγην ἀριθμητικὴν, τὴν ἱερὰν ἱστορίαν καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Εἰς δὲ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης, ὡς εἴπομεν, ἐδιδάσκοντο τελείως τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Εἰς καλὸς μαθητὴς ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ἐκ στήθους καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν Ὅμηρον. Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἦτο πολὺ διαδεδομένη καὶ ἐγένετο μὲ μεγάλην ἐμβροίθειαν.

Πάντοτε δὲ κατεβάλλετο προσπάθεια εἰς τὴν διδασκαλίαν νὰ συνδιάζεται ἡ Χριστιανικὴ σοφία μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδείσις συνεβάδιζε μὲ τὴν *κοσμικὴν*. Τὰ βιβλία τῶν μαθητῶν ἦσαν ἀφ' ἑνὸς ἐκκλησιαστικά, ἀφ' ἑτέρου περιλήψεις ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων (ιδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), καὶ χρησιμότητες ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους.

Τὸ Πανεπιστήμιον.—Μεγάλας δὲ προσπάθειας κατέβαλεν ἀνεκάθεν ἡ πολιτεία διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν. Καὶ πρὶν καταπέσουν αἱ περίφημοι ἀρχαῖαι Σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας (τὸν βον αἰῶνα), εἶχεν ἤδη ὁ Θεοδόσιος Β' ἰδρύσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Πανεπιστήμιον (425). Πάντοτε δ' ἐλειτούργουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰς μεγάλας πόλεις ἀνώτερα *παιδευτήρια*.

Ἡ μεγάλη μεταρρύθμισις ἔφερε σπουδαιότατους καρποὺς εἰς τὴν παιδείαν. Εἰς τὸ Μέγα Παλάτιον, εἰς ἓν ἰδιαίτερον μέγαρον, τὸ ὅποῖον ἐλέγετο Μαγναύρα, ἐλειτούργει ἀνεκάθεν ἀνωτέρα Σχολή. Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδώρας, ὁ καῖσαρ *Βάρδας* (περὶ τὸ 850), ἀναδιωργάνωσε τὴν Σχολὴν ταύτην καὶ ἔκαμε τὸ *Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας*. Κατόπιν, μετὰ ἓνα αἰῶνα, ἐπὶ *Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου* (950), ἔπειτα, πάλιν μετὰ ἓνα αἰῶνα, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1050), εὐρίσκομεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ φήμη δ' αὐτοῦ διτηρήθη καὶ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας.

Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἐδιδάσκοντο ὅλαι αἱ μαθήσεις περὶπου, αἱ ὅποια διδάσκονται καὶ σήμερον. Ἐδιδάσκετο ἡ Φιλοσοφία, ἡ Θεολογία, τὸ Δίκαιον, τὰ Μαθηματικά, ἀκόμη καὶ αἱ Φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Μὲ ἰδιαίτεραν δὲ φροντίδα ἐδιδάσκετο ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, ἠρμηνεύοντο μὲ ἐπιμέλειαν οἱ ἀρ-

χαῖοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταί. Ἡ διδασκαλία σπουδαίων καθηγητῶν προσεῖλκυν ἀχροατὰς ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν.

Μὲ πάντα δὲ τρόπον ἡ πολιτεία ὑπεστήριξε τὰ γράμματα. Οἱ φοιτηταὶ ἦσαν δωρεὰν δεκτοὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅσοι δ' εἰργάζοντο ἦσαν βέβαιοι, ὅτι θὰ ἐπισύρουν τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Οἱ δὲ καθηγηταὶ εἶχον μεγάλας τιμὰς καὶ ἐθεωροῦντο ὑψηλὰ πρόσωπα τοῦ Κράτους, τὰ δὲ ἀνώτερα *παιδευτήρια* εἰργάζοντο δραστηρίως πρὸς διάσωσιν τῶν γραμμάτων.

Ἡ παιδεία.—Εἰς οὐδεμίαν χώραν κατ' οὐδένα ἄλλον χρόνον ἡ παιδεία εἶχε τόσην μεγάλην διάδοσιν. Ἴδου τι λέγει εἰς ἐπιφανῆς Ἀγγλος ἱστορικός, ὁ *Γίββων* :

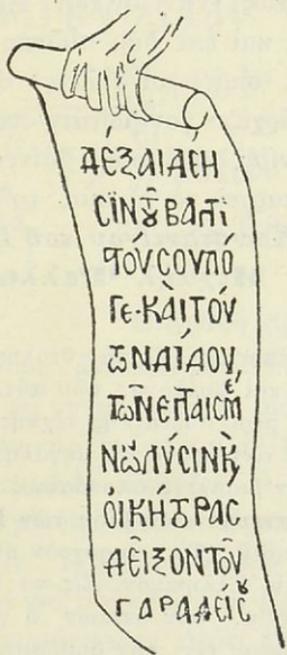
«Τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος ἐφώτιζε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ πολυάριθμοι ἑρμηνεῖαι καὶ τὰ σχόλια τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, δεικνύουν μὲ πόσιν ἐπιμέλειαν ἀνεγινώσκοντο. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεκάθηραν τὴν κεινὴν γλῶσσαν καὶ ἀνέκτησαν τὴν εὐκόλον χρῆσιν τῆς γλώσσης τῶν προγόνων αὐτῶν, *ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος*. Ἡ γνῶσις τῶν *ὑπερόχων διδασκάλων*, οἱ ὁποῖοι εἶχον μαγεύσει καὶ διδάξει τὸ μεγαλύτερον ἀπὸ τὰ ἔθνη (τοὺς Ῥωμαίους) εἶχε καταστῆ πολὺ κοινή. *Ἡ Κωνσταντινούπολις περιέκλειεν εἰς τὸν περίβολον αὐτῆς τόσην ἐπιστήμην καὶ τόσα βιβλία, ὅσα δὲν ὑπῆρχον εἰς ὅλας μαζὶ τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Δύσεως*».

Τὰ βιβλία καὶ αἱ βιβλιοθήκαι.—Κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἔγραφον ἐπὶ *περγαμηνῆς*, ἡ ὁποία ἦτο δέρμα ζώου κατειργασμένον πολὺ λεῖον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ ὕλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγράφοντο τὰ βιβλία, ἐστοίχιζε πάρα πολὺ, ἔξ ἄλλου ἔπρεπε νὰ ἀντιγράφωνται ταῦτα διὰ τῆς χειρὸς, διὰ τοῦτο λέγονται *χειρόγραφα*. Μεγάλῃ λοιπὸν ἦτο ἡ δυσκολία καὶ ὁ κόπος ἀποκτήσεως βιβλίων, μέγιστα δὲ δαπάναι, ἀπείρως μεγαλύτεραι ἀπὸ σήμερον, ἀπητοῦντο διὰ νὰ καταρτισθοῦν βιβλιοθήκαι.

Τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα ἔπρεπε νὰ εὐρεθοῦν καὶ νὰ συναθροισθοῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ πλούσιοι λόγιοι, οἱ

προσάται τῶν γραμμῶν ἄρχοντες τοῦ Κράτους, ἔστελλον πράκτορας εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν χειρόγραφα. Μεγάλαι βιβλιοθῆκαι εἶχον καταρτισθῆ, αἱ πολυτιμότεραι ἦσαν αἱ τοῦ Παλατίου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μαγναύρας. Εἰς τὰ μοναστήρια ἀντιγράφονται διαρκῶς χειρόγραφα καὶ πλουτίζονται αἱ βιβλιοθῆκαι αὐτῶν. Ὅχι μόνον διὰ τῶν πολέμων οἱ Ἕλληνες τοῦ Μεσαιῶνος ἠμπόδισαν τοὺς βαρβάρους νὰ καταστρέψουν τὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλους κόπους διετήρησαν τὴν κληρονομίαν τῆς ἀρχαίας σοφίας.

Ἡ λογοτεχνία.— Εἰς τὴν ἐξόχως μορφομένην ἐκείνην κοινωνίαν ὁ πνευματικὸς βίος ἦτο πολὺ ζωηρὸς, ἡ δὲ συγγραφικὴ

«Δέξαι δέ-
 σιν τοῦ Βαπτι-
 στού σου, Λό-
 γε· καὶ τού-
 των δίδου
 τῶν ἑπταισμέ-
 νων λύσιν καὶ
 οἰκίητορας
 δεῖξον τοῦ
 παραδείσου».

παραγωγή ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς ὅλως ἐξαιρετικὰς δραστηριότητας αὐτῆς. Τὸ παράδειγμα δίδουν οἱ αὐτοκράτορες. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίοδον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀναφέρονται βασιλεῖς, καὶ βασίλισσαι ἀκόμη, οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν περὶ τὰ γράμματα καὶ ἐξέδωκαν συγγραφάς, ὅσον κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ (1). Εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Φράγ-

1) Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο συγγραφεὺς. Καὶ οὗτος καὶ ὁ Ἡ-

κοι βασιλείς δὲν ἤξευρον νὰ βάλουν τὴν ὑπογραφήν των, οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἦσαν σοφοί. Ὅλοι ἔγιναν προστάται τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Δὲν ἦσαν δὲ αὐτοί, οἱ ὁποῖοι ἔδιδον τὴν ὄθησιν, ἠκολούθουν μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει ὑπῆρξεν ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία, ἣτις δὲν περιορίζεται εἰς τὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ παρέχει γενικώτερον, παγκόσμιον χαραχτῆρα ¹⁾. Ἡ πρώτη ἐποχὴ αὐτῆς ἕως τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου, ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι πλήρως ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας σοφίας. Κατόπιν ἡ σκληρὰ πάλη περὶ ὑπάρξεως ἐναντίον τῶν Ἀράβων, δὲν ἀφίνει καιρὸν πρὸς τοιαῦτα ἔργα, καὶ ἐπὶ δύο αἰῶνας στεριεῦει ἡ πνευματικὴ παραγωγὴ (εἶναι οἱ «σκοτεινοὶ αἰῶνες» 650—850). Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς Εἰκονομαχίας ἀρχίζει γονιμοτάτη περίοδος τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία βαίνει διαρκῶς ἀνυψουμένη. Τὸν 9^{ον} αἰῶνα κυριαρχεῖ τὸ ὄνομα τοῦ **Φωτίου** (περὶ τὸ 850), τὸν ἐπόμενον τοῦ **Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου** (950, τὸν 11^{ον} τοῦ **Μιχαὴλ ὉΨέλλου** (1850).

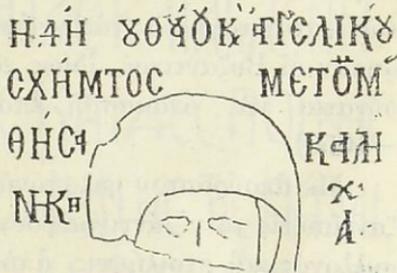
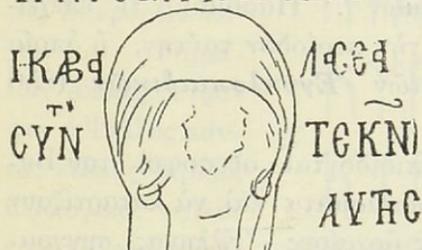
ράκλειος καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες διέπρεπον εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις. Γνωρίζομεν τὰ νομικὰ ἔργα καὶ Συλλογὰς τῶν αὐτοκρατόρων. Πολλοὶ δὲ ἔγραψαν **Τακτικά**, δηλαδὴ περὶ πολεμικῆς τέχνης. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἶναι ἀντιπρόσωπος μεγάλης πνευματικῆς κινήσεως. Ἀργότερον θὰ ἴδωμεν βασιλεῖς σπουδαίους ἱστορικοῦς.

1) «Ἡ ἰδιάζουσα σημασία τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν δὲν δύναται ἀρκετὰ ἐντόνως νὰ ἐξαρθῆ. Τὸ κυριαρχοῦν στοιχεῖον εἰς τὴν Βυζαντινὴν λογοτεχνίαν εἶναι τὸ Ἑλληνικόν. Εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος τὴν διεύθυνσιν ἔχουν τὰ πλήθη, τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα ἦτο ἡ Ἑλληνική. Αἱ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις εἰς τὸν δημόσιον βίον, εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ κατωτέραν κοινωνίαν, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν τέχνην ἦσαν Ἑλληνικαί. Ἐνταῦθα λαμπρῶς ἐκδηλοῦται ἡ παλαιὰ παρατήρησις, ὅτι αἱ δυνάμεις ἐνὸς ἔθνους κεῖνται εἰς τὸν πνευματικὸν βίον. Σπουδαιότατον δὲ γεγονὸς εἶναι ἡ ποιικιλία τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν συγγραφέων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα πνεύματα ἔχουν ὑψηλὰ ἀξιώματα εἰς τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλοι πάλιν συγγραφεῖς ἀνήκουν εἰς τὸν λαόν. Καὶ οὕτω λαμβάνει ἡ λογοτεχνία ζωντανόν, ποιικίλον καὶ πολυμερῆ χαραχτῆρα» (Κρουμβάχερ).

Εἰς λαμπροτάτην δὲ ἀκμὴν ἀνυψοῦνται τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνικὰ γράμματα τὸν 12ον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἕως τὴν πτώσιν τοῦ Κράτους δὲν διακόπτεται ἡ ἀνθησις αὐτῶν (ἕως τὸ 1453).

Αἱ ἐπιστήμαι.— Πολλοὶ συγγραφεῖς ἤκμασαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, φιλόσοφοι, φιλόλογοι, καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Μεσαίωνα περιορίζετο εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς διδασκαλίας τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς ἀπὸ τοὺς σοφωτέρους Βυζαντινοὺς ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Λαμασκοῦ **Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός**, ὁ ὁποῖος ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Εἰκονομαχίας, ἀπέκτησε δὲ μεγάλην φήμην καὶ ὡς θεολόγος.

Η ΠΡΟΜΙΚΝΡΚΑΛΗ

Ἐπιγραφή εἰς τοιχογραφίαν.

Μετὰ σθένους ἀντεπεξῆλθεν ἐναντίον τῶν **Εἰκονομάχων** καὶ ἔγραψε σοφὰ συγγράμματα διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐτίμησεν ὡς Ἅγιον.

Ἡ Θεολογία ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος κλάδος τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ Βυζάντιον. Πρωτότυπα ὅμως συγγράμματα δὲν παρήχθησαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ, τὴν ὁποίαν ἐλάμπρυναν τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι, παρήκμασεν. Διότι ἐπεκράτει ἡ μίμησις, ὁ κύριος δὲ χαρακτὴρ αὐτῆς ἦτο ὁ ἐγκωμιστικὸς, διὰ τοῦτο τὰ συνηθέστερα προϊόντα εἶναι οἱ λόγοι εἰς εορτάς, πανηγυρισμοὶ μαρτύρων, ἐκκλησιῶν, ἐπιτάφιοι, ἐρμηνεῖαι περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἄν καὶ ἦσαν πολυμαθέστατοι οἱ Βυζαντινοί, ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ κάμουν καμμίαν σημαντικὴν ἀνακάλυψιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, οὔτε εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Διότι ἔδεδεμεύοντο ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των. Εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, τὸ θεόπνευστον βιβλίον, περιλαμβάνε-

ται ἡ ἀλήθεια περὶ ὄλων τῶν σπουδαίων ζητημάτων. Τὸ δὲ ἀστείφρευτον ποσὸν γνώσεων, τὰς ὁποίας εἶχον παραλάβει ἀπὸ τούτων προγόνους τῶν, ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν περιέργειαν ὡς Ἑλλήνων ¹.

Οἱ ἐγκυκλοπαιδικοί.— Τόσον μέγας ἦτο ὁ ὄγκος τῶν ἀρχαίων βιβλίων, ὥστε ὡς ἔλεγον οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοί, «ἐφοβεῖτο κανεῖς καὶ ν᾽ ἀκούη μόνον νὰ γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν». Μὲ χαρὰν λοιπὸν ἐπέδόθησαν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς ἀρχαίας σοφίας. Ἡ κυρία ἀσχολία τῶν στρέφεται εἰς τὸ νὰ κάμνουν συλλογὰς ἢ περιλήψεις ἀπὸ τούτους ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ἐρμηνείας αὐτῶν. Σήμερον ἔχομεν μεγάλα λεξικά, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται **Ἐγκυκλοπαιδεῖαι**, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν συστηματικῶς κατατεταγμένας τὰς γνώσεις ἡμῶν ². Παρόμοιόν τι ἐπεχείρησαν οἱ Βυζαντινοί, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐποχὴ τῶν **Ἐγκυκλοπαιδικῶν** (850—1050).

Μὲ ἀκούραστον φιλοπονίαν ἐπιδίδονται οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὸ ν᾽ ἀντιγράφουν ἀποσπάσματα καὶ νὰ καταρτίζουν συλλογὰς καὶ περιλήψεις ἀπὸ τούτους ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς, αἱ ὁποῖαι λέγονται **ἐπιτομαί, ἀνθολογαί**. Ὁ λαμπρότερος ἐγκυκλοπαιδικὸς εἶναι ὁ **Φώτιος** (κατὰ τὸ 850), ὁ ὁποῖος περιέλαβεν ἐν ἑαυτῷ ὀλόκληρον τὴν ἀρχαίαν σοφίαν. Εἰς ἕν ἀπὸ τὰ συγγράμματά του, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται **Βιβλιοθήκη** ἢ **Μυριόβιβλος**, ἀνθολογεῖ καὶ κρίνει 280 ἀρχαῖα συγγράμματα.

Κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ **Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος** (κατὰ τὸ 950) μὲ τὴν βοήθειαν πολλῶν λογίων καταρτίζει μεγάλας ἐπιτομὰς καὶ συλλογὰς ἀπὸ ἔργα διαφόρων ὑποθέσεων, ἱστορικά, νομικά, ἰατρικά, γεωπονικά καὶ ἄλλα. Σπουδαίόταται εἶναι αἱ **Ἱστορικαὶ συλλογαί**. Ἐπίσης καὶ οἱ **Βίοι**

1) Ἡ ἐφεύρεσις τοῦ ὕψους πυρός, καὶ ἄλλαι μηχανικαὶ ἐφευρέσεις, δεικνύουσιν, ὅτι δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος ἡ ἐπίδοσις τῶν Βυζαντινῶν καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας.

2) Ἐγκύκλιον παιδείαν ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὸ ποσόν, τὸν κύκλον ἐκείνων τῶν γενικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας πᾶς ἐλεύθερος ἔφηβος ὄφειλε νὰ γνωρίζῃ πρὶν ἐπιδοθῆ εἰς εἰδικὴν τινα σπουδὴν.

Ἑ**Αγίων**, πρωτότυποι ἢ μεταφρασμένοι ἀπὸ διαφόρους γλώσσας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, διὰ τοῦτο ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ, ὁ ὁποῖος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν συλλογὴν, ὀνομάζεται **Συμεὼν ὁ Μεταφράστης**¹. Τὸν ἐπόμενον πάλιν αἰῶνα ἐμφανίζεται ὁ πολυμαθέστατος σοφὸς ὁ **Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς** (κατὰ τὸ 1050), ὁ ὁποῖος κατεῖχε πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ σοφίαν, ἔγινεν ὁ ἀναδιοργανωτὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ πρύτανις αὐτοῦ, ὀνομαζόμενος **ὑπάτος τῶν φιλοσόφων**. Ἐκτὸς διαφορῶν λόγων καὶ ποιημάτων ἀκόμη, ἔγραψεν ὁ Ψελλὸς παντὸς εἶδους βιβλία, θεολογικά, φιλοσοφικά, νομικά, ἱστορικά, μαθηματικά.

Αἱ ἐργασίαι δὲ τῶν Βυζαντινῶν λογίων δὲν περιορίζονται εἰς τὴν μοναξίαν τοῦ σπουδαστηρίου των. Πολλοὶ ἔξ αὐ-

τῶν, ὅπως ὁ Φώτιος, ὁ Πορφυρογέννητος, καταρτίζουσιν κύκλους λογίων, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται πρὸς διάδοσιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἰδικούς μας φιλολογικούς συλλόγους. Συχνάκις ἐγίνοντο διαλέξεις εἰς δημόσια μέρη ἰδίως κατὰ τὰς συζητή-

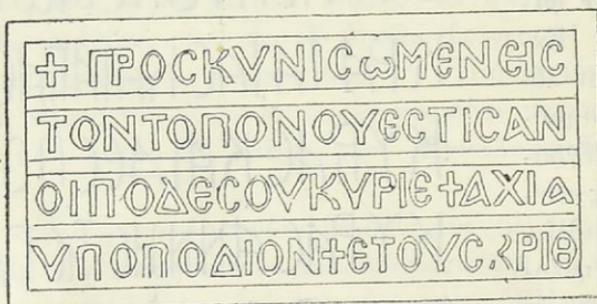
ΑΝΗΓΕΡΘΗΗΗΠΑΡΧ
 ΣΑΠΥΛΗΘΡΩΜΩΤΗΣ
 ΚΡΑΤΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΓΑΣΗΜ
 ΚΥΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΕΣ ΠΟΙΗΘ
 ΚΥΡΑΣ ΑΝΝΗΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙ
 ΖΩΣΤΙΝΗΣ ΥΠΗΡΕΤΙΑΝ
 ΚΑΦΥΛΙΚΩΧΑΜΕΣ
 ΣΚΟΝΙ ΤΩΣΩΖΓ
 ω λ δ

Ἐπιγραφή εἰς πύλην κάστρου.

1. Λέγονται συνήθως καὶ **Συναξάρια** ἀπὸ τὸ **Σύναξις**, τὸ ὁποῖον σημαίνει συνάθροισις πρὸς πανηγυρισμὸν Ἁγίων. Τὸ κοινὸν δὲ βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἓν περιλήψει ὅλους τοὺς βίους τῶν Ἁγίων, λέγεται **Μέγας Συναξαριστής**.

σεις ταύτας καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Βυζαντινῶν λογίων εἰς τὰς στοάς, συχνότατα δ' ἐγίνοντο εἰς συναθροίσεις λογίων σπουδαῖαι θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις μὲ πνεῦμα ἀνεξαρτησίας σκέψεως καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἱστοριογραφία.— Πρωτότυπον δ' ἐργασίαν ἔκαμαν ἰδίως οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον πάντοτε διέπρειψαν, εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὅλοι οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί, ἀπὸ τὸν διασημότερον, τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Ἰουστινιανοῦ **Προκόπιον**, ἕως τὸν τελευταῖον, μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους μεγάλους ἱστορικούς, ὡς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πολύβιον.

Μεταγενεστέρα ἐπιγραφή

Κατὰ τὴν Μακεδονικὴν δὲ περίοδον ὁ σπουδαιότερος ἱστορικός εἶναι **Δέων ὁ Διάκονος** ὁ ὁποῖος διηγεῖται τοὺς ἀγῶνας τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ, καὶ ἐξεικονίζει πολὺ ζωηρῶς τὴν λαμπρότατην ἐκείνην ἐποχὴν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας.

Οἱ χρονογράφοι.— Ἐκτὸς τῶν ἱστοριῶν τούτων, εἰς τὰς ὁποίας ἐξιστοροῦνται γεγονότα τῶν χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔζησαν οἱ συγγραφεῖς, καὶ ἄλλο ἱστορικὸν εἶδος συνηθίζετο κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον περισσότερον, αἱ λεγόμεναι **Χρονογραφίαι**. Ὁ παλαιότερος καὶ σπουδαιότερος χρονογράφος ὑπῆρξεν ὁ **Ἰωάννης Μαλάλας**, ὁ ὁποῖος ἤμικασε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ χρονογράφοι ἀρχίζουσι ἀπὸ Ἀδὰμ (**ἀπὸ κτίσεως κόσμου**), ἤτοι ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, καὶ γράφουσι τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν λαῶν, πρωτίστως ἐννοεῖται τὴν Ἑλληνικὴν, ἕως τὴν ἐποχὴν των. Τὸ ἔργον των, (τὸ ὁποῖον λέγεται **Χρονογραφία** ἢ **Χρονικὸν** ἢ **Σύνοψις ἱστοριῶν**), ὁμοιάζει μὲ ἐγχειρίδιον Γενικῆς ἱστορίας, εἶναι παγκόσμιος ἱστορία γραμμῆς

διὰ τὸν λαόν. Ἦσαν δὲ τὰ βιβλία ταῦτα πολὺ ἀγαπητὰ εἰς τὸν λαόν, ὅπως καὶ τὰ **Συναξάρια**, διότι εἶναι γραμμένα μὲ ἀπλοῦκὸν δημῶδες ὕφος, καὶ διὰ τοῦτο εἶχον καὶ μεγάλην διάδοσιν ὄχι μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Σλαβικοὺς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Μία δὲ χρονογραφία ἐξ αὐτῶν, ἡ ὁποία ἐγίνε πολὺ κοινὴ καὶ προσφιλεῖς, ὀνομάζεται ἀπλῶς **Χρονογράφος** ἢ **Μέγας Χρονογράφος**.

Οἱ ὕμνογράφοι.—Τὰ πνευματικὰ ταῦτα ἔργα, ἔχουν μεγάλην σπουδαιότητα, ἀφίνουν ὅμως ὀλίγον ψυχρὸν τὸ αἶσθημα, διότι συνδέονται πάρα πολὺ μὲ τὰς ἀρχαίας ἀναμνήσεις. Οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν ἀντλοῦν καὶ τὴν ἑξωτερικὴν μορφήν καὶ τὰ διανοήματά των ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον πηγὴν τῶν ἀρχαίων, δὲν ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ζωὴν, ἡ ὁποία τοὺς περιτριγυρίζει, καὶ ἡ ἀδυναμία των προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλλειψιν σχέσεως μὲ τὴν σύγχρονον πραγματικότητα.

Ἀπὸ τὴν ζωντανὴν αὐτὴν πηγὴν ἐμπνεύσεως ἐκπηγάζει ἡ **Ἐκκλησιαστικὴ ποίησις** τῶν Βυζαντινῶν. Τὸ λογοτεχνικὸν τοῦτο εἶδος εἶναι **αὐθόρομητον** πνευματικὸν δημιούργημα, καὶ οἱ θρησκευτικοὶ ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐκφράζουν πιστῶς καὶ εἰλικρινῶς τὰ ἀληθινὰ, τὰ ζωντανὰ αἰσθήματα τῆς συγχρόνου ζωῆς. Οἱ Βυζαντινοὶ ὕμνογράφοι ἐλέγοντο καὶ **μελωδοί**, διότι οἱ ἴδιοι συνέθετον καὶ τὸ ποίημα καὶ τὸ μέλος αὐτοῦ. Συνδεόμενοι οἱ ὕμνοι οὗτοι μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, τὴν ὁποίαν ἀπὸ παιδία ἀκούομεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, κατανύσσουν βαθέως τὴν ψυχὴν ἡμῶν καὶ διατηροῦν ἕως σήμερον ἀκόμη μετὰ τόσους αἰῶνας ζωντανὸν τὸ αἶσθημα, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐνέπνευσεν.

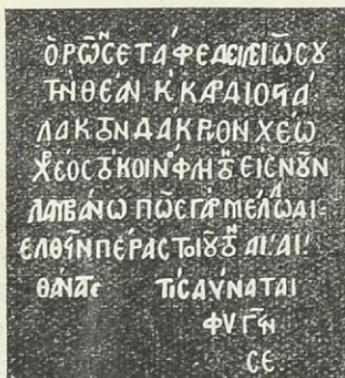
Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ὕμνογράφους καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ποιητὰς ὅλων τῶν αἰώνων εἶναι ὁ **Ῥωμανὸς ὁ Μελωδός**. Ἐξησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν τὸν ἐτίμησεν ὡς Ἅγιον. Περιφημος εἶναι ὁ ὕμνος τῶν Χριστουγέννων:

«*Ἡ παρθένος σήμερον
Τὸν ὑπερούσιον τέκτει,
Καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον
Τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει*».

Γνωρίζομεν δὲ ποῖαι ἔνδοξοι περιστάσεις ἐνέπνευσαν τὸν Ἀκαθιστον ὕμνον καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Εἰς τὸν ὑπέροχον τοῦτον ἐκκλησιαστικὸν ὕμνον βαθὺ θρησκευτικὸν αἰσθημα συνεδυάσθη μὲ τὴν ἐθνικὴν χαρὰν διὰ τὰς «νίκας κατὰ βαρβάρων».

Ἡ ἡρωϊκὴ ποίησις. Ὁ Ἀκριτάς. — Ἡ ἡρωϊκὴ ἐποχὴ τῶν μεγάλων πολέμων ἐναντίον τῶν βαρβάρων ἀφῆκε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως οἱ ἀδιάλειπτοι ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους διεξῆγε τὸ Κράτος εἰς τὰ Ἀνατολικὰ σύνορα αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης ἕως τὰς ἐρήμους τῆς Συρίας, δὲν ἐλησημονήθησαν ἐπὶ αἰῶνας. Μικρὸν κατὰ

μικρὸν, ἀπὸ τὸν 10ον αἰῶνα ἤρχισεν ὁ λαὸς νὰ δημιουργῇ ἡρωϊκὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἀπεδόθησαν εἰς ἓνα ἥρωα, ὡς ἀντιπρόσωπον ὅλων τῶν ἀγνώστων ἡρώων, οἵτινες ἐμάχοντο χωρὶς ἀνάπαυσιν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Ὁ ἥρωας οὗτος ὀνομάζεται *Διγενῆς Ἀκριτάς*, διότι ἐφύλασσε «τὰ ἄκρα» δηλαδὴ τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὰ ἡρωϊκὰ ταῦτα ἔσματα τοῦ

Ἐπιγραφή τοιχογραφίας

λαοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναλογίαν μὲ τὰ κατόπιν *κλέφτικα τραγούδια*, συνετέθη ἀργότερα, κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ἐν συνεχῆς *ἡρωϊκὸν ἔπος*. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὰ δημῶδη ἔσματα, τὰ ὁποῖα ἔπαλλον ἐπεισόδια τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, προήλθον τὰ ἀθάνατα ἡρωϊκὰ ἔπη τοῦ Ὅμηρου, ἢ *Ἰλιάς* καὶ ἡ *Ὀδύσεια*.

Τὰ ἡρωϊκὰ Ἀκριτικά τραγούδια διετηρήθησαν ἕως σήμερον ἐπὶ 1000 σχεδὸν ἔτη εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ εἰς πᾶσαν χώραν ὅπου ὑπῆρξεν Ἑλληνισμός. Ὁ Ἀκριτάς ἡμέραν καὶ νύκτα πολεμεῖ ἀκούραστος εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, πολεμεῖ διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν *Ῥωμανίαν*, δηλαδὴ τὸ *Ὄρθοδοξον Κράτος*. Διὰ τοῦτο ὁ *Ἀκριτάς* εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωας τοῦ

Ὁ Δαυὶδ καὶ ἡ Μελωδία. Θαυμασία μικρογραφία ἐνὸς πολυτελεστάτου χειρογράφου Ψαλτηρίου, τὸ ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Εἶναι τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ περιέχει δεκατέσσαρας μεγάλας μικρογραφίας, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν ὀραϊότητα, τὴν λαμπρότητα τῶν χρωματισμῶν, καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν ἔμπνευσιν (βλ. καὶ εἰκόνα σελίδος 180). Εἰς τὴν ἀνωτέρω μικρογραφίαν ὁ νεαρὸς ποιμὴν κάθηται εἰς τὸ μέσον τοπειοῦ εἰδυλλιακοῦ. Παραπλεύρως κάθηται ἡ Μελωδία, καὶ μακρότερα εἶναι ἡ νύμφη Ἥχώ. Κάτωθεν τὰ διάφορα θηρία, τὰ ὁποῖα μαγεύονται μὲ τὴν ἀρμονίαν τῆς λύρας, συμβολίζουσιν τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις εἰρηνεύει τὰ πάθη. Τὸ **ιστορημένον**, ἥτοι εἰκονογραφημένον τοῦτο χειρόγραφον εἶναι τόσον πολυτελές, ὥστε θ' ἀνήκεν εἰς τὴν Αυτοκρατορικὴν βιβλιοθήκην.

Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος συμβολίζει τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας.— Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ὅπως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη, ἐξήσκησαν κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἰσχυροτάτην ἐπίδρασιν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, ὡς γνωρίζομεν, ὁ Οὐλφίλας ἐπλασε τὸ Γοτθικόν, καὶ ἀργότερα ὁ Κύριλλος τὸ Σλαβικόν. Ὅλαι δὲ αἱ Σλαβικαὶ φιλολογίαι ἔχουν ἀρχὴν τὴν μετάφρασιν Βυζαντινῶν βιβλίων, κατὰ πρῶτον τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ τῶν ἱστορικῶν, ἰδίως τῶν χρονογραφιῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἑλληνικὴ σοφία διεδόθη διὰ τῶν Βυζαντινῶν εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, ἰδίως εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὴν Περσίαν. Οἱ μεγαλύτεροι ἐχθροὶ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀραβες, οἱ ἐξόχως πολιτισμένοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἔχουν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς πρὸς τὴν πόλιν τῆς σοφίας.

Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν βάρβαρον Δύσιν, ἡ ὁποία ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα φέρουν φωτισμὸν παιδείας. Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι καὶ τὰ Ἑλληνικὰ βιβλία ἐξύπνησαν τοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύσεως ἀπὸ τὸν πνευματικὸν λήθαργον, ὁ ὁποῖος εἶχε κοιμίσει τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Καὶ τέλος, ἀκόμη καὶ ὅτε κατεστράφη ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, πάλιν οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐφώτισαν τὴν Εὐρώπην καὶ ἐπροκάλεσαν τὴν μεγάλην Ἀναγέννησιν αὐτῆς.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς, ἔχει δύο μεγάλους χαρακτηρισ. Εἶναι πολιτισμὸς *παγκόσμιος*, ἐπέβαλε τὴν ἐπίδρασίν του εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, ἀφοῦ ἦτο ὁ μόνος πολιτισμὸς τοῦ κόσμου κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ ἱεροφύλαξ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον μετέδωκεν εἰς τὸν νεώτερον κόσμον. Ἀλλὰ συγχρόνως ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἔχει καὶ ἰσχυρὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἀφοῦ εἶναι πολιτισμὸς *Ἑλληνικὸς* καὶ *Ὁρθόδοξος*.

Ἦτο πολιτισμὸς *παγκόσμιος*, διότι καὶ τὸ Κράτος ἦτο παγκόσμιον. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ μόνη νόμιμος αὐτοκρατορία, κληρονόμος τῆς ἀρχαίας Ῥωμαϊκῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος. Μόνος ὁ κυρίαρχος, ὁ ὁποῖος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λέγεται *Αὐτοκράτωρ*.¹ Οὗτος εἶναι ὁ *κύριος* τῆς οἰκουμένης, εἶναι *κοσμοκράτωρ*², καὶ ἡ ἐπικράτεια αὐτοῦ εἶναι τὸ «*Παγκόσμιον Κράτος*» (*Imperium univetsale*). Ἐξω αὐτοῦ «δὲν ὑπάρχει διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος σωτηρία»³.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν καθῆκον τοῦ Ὁρθοδόξου Κράτους εἶναι νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐπειτα ὀφείλει ν' ἀπαλλάσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα. Οἱ πόλεμοι, τοὺς ὁποίους ἐπιχειροῦν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, εἶναι πόλεμοι *δίκαιοι*, οἱ ὁποῖοι γίνονται πρὸς «*σωτηρίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ εὐεργεσίαν τῶν λαῶν*». Σκοπὸς αὐτῶν εἶναι νὰ διαδίδουν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ νὰ διανέμουν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς εὐεργεσίας τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ οὕτως ὁ στρατὸς τοῦ Κράτους ἐπιδιώκει τὸν ἴδιον σκοπὸν μὲ τοὺς ἱεραποστόλους, καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν εἶναι «*οἱ στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ*».

Ἄλλ' ἔχει ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς καὶ χαρακτῆρα *ἐθνικόν*. Ἡ ἐθνικὴ ζωὴ ἀρχίζει ἰδίως νὰ πάλλῃ ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων πολέμων ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Εὐρίσκομεν δὲ αὐτὴν καὶ εἰς τὰς δύο μεγάλας τάξεις, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐγγραμμάτων τῶν πόλεων καὶ εἰς τὸν ἀπλοῦν λαὸν τῶν ὀρέων καὶ τῶν πεδιάδων. Ἡ μία κοινωνία, ἡ ἐξηυγενισμένη, ἀφ' ἑνὸς ἐργάζεται εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου προσπαθεῖ νὰ διασώσῃ καὶ νὰ περισυλλέξῃ τὸν πνευματικὸν θησαυρὸν τῆς

1. Τὰ ἄλλα βασίλεια εἶναι *ῥηγάτα*, καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν εἶναι *ῥήξ* (rex). Διὰ τοῦτο ἡ Βυζαντινὴ διπλωματία ἠρηγήθη ἐπιμόνως ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς αὐτοκράτορας τὸν Κάρολον τὸν Μέγαν καὶ ἔπειτα τὸν Ὁθωνα Α'.

2. Ὁ Αὐτοκράτωρ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὴν σφαῖραν τοῦ κόσμου (βλέπε τὰς εἰκόνας νομισμάτων).

3. Καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη ἀληθές. Ὅσοι βάρβαροι ἔμειναν εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν ἐξηφανίσθησαν (οἱ Οὐννοι, Ἄβαροι, Πετσενέγοι καὶ ἄλλοι).

ἀρχαιότητος. Ὁ ἀγὼν τοῦ Φωτίου διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀγὼν τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' πρὸς ἑξόντωσιν τῶν Βουλγάρων, εἶναι ἀγῶνες *ἔθνικοί*, εἶναι ἀγῶνες πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς φυλῆς. Εἰς δὲ τὰ σύνορα ὁ στρατὸς ὑπερασπίζεται τὸ Κράτος μὲ τὴν *ορθὴν πίστιν*, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ὑπαιθρον χώραν ψάλλει ὁ λαὸς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἐξηγυγισμένη κοινωνία τῶν πόλεων καὶ ἡ ἀμόρφωτος, ἀλλ' εὖρωστος τῶν ἀγροτῶν, ἐπιδιώκουν ἕν καὶ ὑψηλὸν ἰδεῶδες τὴν συντήρησιν τοῦ *Ὁρθοδόξου Κράτους*. Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ *ἐθνικὸν ἰδεῶδες* τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος. Δύναμις λοιπὸν ἀκατάβλητος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρξε τὸ κοινὸν αὐτῆς ἰδεῶδες, πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ ἐθνικόν.

Τοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους ἐνσάρκωσις εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, κυβερνῶν συμφώνως πρὸς τὸν *νόμον*. Εἶναι ὁ ἀρχηγὸς μονίμου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται τὸ Κράτος, ἀρχηγὸς ἱεραρχίας ὑπαλλήλων, διὰ τῶν ὁποίων μεταβιβάζει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπικρατείας του. Τὸ πολιτικὸν τοῦτο ἰδεῶδες μετέδωκεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἰς ὅσους βαρβάρους ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τὸ δεχθοῦν. Τοῦτο δὲ ἔδωκε τὸν τύπον τοῦ Κράτους, ὡς τὸ ἀντιλαμβάνομεθα σήμερον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ἡ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ ὁργάνωσις τῶν σημερινῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ὁργάνωσεως προερχομένη συνεκτικότης, ἐνισχύεται ἀπὸ τοὺς κοινούς δεσμούς τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης. Τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτοῦ μορφῇ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐμφανίζεται καὶ ὡς ἐθνικὸν αἶσθημα. Ἐνισχύεται δὲ πάλιν τοῦτο διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς λογοτεχνίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀκραιφνῶς ἐθνικαί, ἤτοι Ἑλληνικαί. Διὰ τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων βασιλεύει τὸ Βυζαντινὸν ἐπὶ ὅλων τῶν λαῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις «εἶναι ἡ κληρονόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μόνη πολιτισμένη πόλις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, ὅτε ὑπῆρξαν διὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ῥώμη».

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ

ΕΠΟΧΗ Β΄. - Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

(717—1204)

Ἡ ἱστορικὴ περίοδος, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὴν *Εἰκονομαχίαν* ἕως τὸ τέλος τῆς *Μακεδονικῆς Δυναστείας*, ἀποτελεῖ τὴν δευτέραν μεγάλην ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς δυνάμεθα νὰ τοὺς χαρακτηρίσωμεν ὡς τοὺς κατ' ἔξοχὴν *Βυζαντινοὺς* χρόνους. Διότι κατ' αὐτοὺς ἔχομεν εἰς τὴν πολιτικὴν διοργάνωσιν, ὅπως καὶ τὴν κοινωνίαν, τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνηθίζομεν ν' ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Βυζαντινὸν Ἑλληνισμόν.

Δ'. Οἱ Ἰσαυροὶ. — *Ἡ Εἰκονομαχία*. (717—867). — Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ, ὁ *Δέων Γ'* καὶ ὁ υἱὸς του *Κωνσταντῖνος Ε'*, εἶναι μεγάλοι αὐτοκράτορες. Μὲ τὰς νίκας τῶν κατόρθωσαν ν' ἀποτρέψουν ὀριστικῶς τὸν Ἀραβικὸν κίνδυνον, καὶ ἀπὸ τὸ 750 οἱ Ἀραβες δὲν εἶναι πλέον ἐπίφοβοι διὰ τὸ Κράτος. Πολὺ ἐπικίνδυνοι διὰ τὸν Ἑλληνισμόν εἶχον γίνει οἱ *Βούλγαροι*, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἴμου, τέλος μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας οἱ Ἰσαυροὶ κατόρθωσαν νὰ τοὺς ἀποκρούσουν ὀριστικῶς (817). Τότε ἐπίσης ἐξελληνίσθησαν καὶ οἱ *Σλάβοι*, οἱ ὁποῖοι εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς τὴν Πελοπόννησον (850).

Πολὺ γνωστὴ αὐτοκράτειρα ἀπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Ἰσαυρῶν ἔγεινεν ἡ *Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία*, διότι ἡ βασιλεία αὐτῆς συμπύπτει μὲ τὴν αὔξησιν δύο μεγάλων λαῶν. Κατὰ τὸ 800 εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Ἀραβες φθάνουν εἰς ὑψηλὸν σημεῖον πολιτισμοῦ μὲ τὸν Χαλίφην τῶν *Ἀροὺν-άλ-Ρασίτ*. Εἰς δὲ τὴν Δύσιν ὁ *Κάρολος ὁ Μέγας* ἵδρυσεν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μίαν μεγάλην Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὸ *Φραγκικὸν Κράτος*.

Ἐκτὸς τῶν πολέμων ὅμως οἱ Ἰσαυροὶ βασιλεῖς ἔγιναν περί-

φρημοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μίαν μεγάλην θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν μεταρρύθμισιν. Ἐπειδὴ δὲ ἤρχισαν ἀπὸ τὴν καταδίωξιν τῶν εἰκόνων, διὰ τοῦτο ἡ μεταρρύθμισις αὕτη ὠνομάσθη εἰς τὴν ἱστορίαν **Εἰκονομαχία**. Οἱ πρῶτοι Ἰσπανοὶ ἔκαμαν πολλὰς διώξεις ἀντιφρονούντων. Ἐπῆλθε λοιπὸν ἐκ τῆς Εἰκονομαχίας μεγάλη ἀναστάσις εἰς τὴν κοινωνίαν, ἡ ὁποία διήρκεσε περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (120 ἔτη). Ἐπὶ τέλους ἡ εὐσεβὴς αὐτοκράτειρα **Θεοδώρα** ἐπανέφερε (τὸ 842) τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων (**ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων**, — **εορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας**).

Οἱ Βάρβαροι, οἱ Γερμανοί, εἶχον ἰδρῦσαι πολλὰ Χριστιανικὰ βασίλεια εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν ἄλλοτε τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ μεγαλύτερος λαὸς ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ἔγιναν οἱ **Φράγκοι** καὶ ὁ μεγαλύτερος βασιλεὺς τῶν εἶναι ὁ **Κάρολος ὁ Μέγας**. Κατὰ τοὺς ἰδίους δὲ χρόνους ηὔξήθη εἰς τὴν Δύσιν καὶ μία ἄλλη δύναμις, ἡ δύναμις τοῦ **Πάπα**. Εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Πάπας ἦτο ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἶχεν ἔδραν τὴν Ῥώμην, ἡ ὁποία ἀνήκεν εἰς αὐτὸν μὲ ἄλλας χώρας (Παπικὸν κράτος—**Ἁγία Ἔδρα**). Ὁ πάπας, ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἐπροσπάθει νὰ λάβῃ καὶ κοσμικὴν δύναμιν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἔφθασε κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἰς ἀκμὴν. Ἡ μεταρρύθμισις τῶν Ἰσαύρων δὲν ἔγινε μόνον διὰ τὰς εἰκόνας, ἀλλ' εἶχεν εὐρύτερον σκοπὸν, νὰ ἀναμορφώσῃ ὅλην τὴν κοινωνίαν. Ἀργότερα λοιπὸν ἐπέρχονται οἱ καλοὶ καρποί. Ἡ τέχνη καὶ τὰ γράμματα ἀνεξωογονήθησαν. Τότε ἤκμασεν ὁ σοφὸς πατριάρχης Φώτιος (κατὰ τὸ 850), ὁ ὁποῖος ὑπερησπίσθη τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους ἐναντίον τῶν ἀξιώσεων τοῦ πάπα, ἔχοντος τὴν ἀξίωσιν ν' ἀναγνωρίσῃ ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὰ **πρωτεῖα** αὐτοῦ.

Ε'. Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία (867—1057).— Κατὰ τὴν μακρὰν ἐποχὴν τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἔφθασεν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἰσχὺν αὐτῆς καὶ συγχρόνως εἰς τὴν λαμπροτέραν ἀκμὴν. Ὁ 10ος—11ος αἰὼν εἶναι ὁ σπουδαιότατος αἰὼν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶναι ὁ **Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν** (867—886). Οἱ στρατοὶ του ἐθριάμβευσαν παν-

τοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων, ἐκαθάριζε δὲ τὴν θάλασσαν ἀπὸ τοῦς φοβεροῦς Σαρακηνοῦς πειρατᾶς. Ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλείου τοῦ Α΄ ὁ **Δέων ΣΤ΄ ὁ Σοφός**, εἶναι γνωστός, διότι ἐξέδωκε μίαν μεγάλην Συλλογὴν νόμων. Ἐπίσης καὶ ὁ ἔγγονός του **Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος** διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς καὶ προστάτης τῶν γραμμάτων.

Ἀπὸ τότε ἔγινεν ἰσχυρὸς καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Συμεῶν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μέγας πολεμιστής. Ὁ Συμεῶν ἤρρισε φοβερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος διήρκεσεν ὅλον τὸν βίον του (34 ἔτη). Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν ἔγινε **συμβασιλεὺς** μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον εἰς ἦρωας, ὁ **Ῥωμανὸς ὁ Δεκαπηνός**. Ὁ Συμεῶν προχωρεῖ καὶ πολιορκεῖ, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχίαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν (924).

Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὸν θρόνον οἱ τρεῖς σιδηροὶ ἦρωες, ὁ **Φωκᾶς**, ὁ **Τσιμισκῆς** καὶ ὁ **Βασίλειος Β΄**, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐσώθη ὀριστικῶς ἀπὸ τοῦς μεγάλους ἐχθρούς τοῦς Ἀραβας, τοῦς Ῥώσους, τοῦς Βουλγάρους. Ὡς στρατηγὸς ἀκόμη ὁ **Νικηφόρος Φωκᾶς** ἔσωσε τὴν Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τοῦς «ἀθέους Ἀγαρηνοῦς», ἢ Σαρακηνοῦς, τοῦς φοβεροῦς Ἀραβας πειρατᾶς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἰδρύσει εἰς τὴν Κρήτην ἓν ἐπιφοβὸν πειρατικὸν κράτος. Μετὰ πολλοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας κατέστρεψε τὴν φωλεὰν ἐκείνην τῶν πειρατῶν, ἀπληθύνωσε καὶ ἐξημέρωσε τὴν Κρήτην (961). Ὡς αὐτοκράτωρ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς κατατροπώνει τοῦς Ἀραβας τῆς Ἀσίας.

Ὁ δὲ **Ἰωάννης Τσιμισκῆς** ἔσωσε τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἀπὸ τὸν τρομερὸν κίνδυνον τῶν Ῥώσων, οἱ ὁποῖοι καὶ πρωτύτερα εἶχον πολιορκήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τώρα ὁ φοβερός ἡγεμὼν αὐτῶν **Σβιατοσλάβος** εἶχε κυριεύσει τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατήρχετο νὰ κατακτήσῃ ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Τσιμισκῆς ἐπέρχεται ἐναντίον αὐτῶν, καὶ πλησίον εἰς τὸν Δούναβιν, συνάπτονται ἀληθεῖς γιγαντομαχίαι. Οἱ Ῥῶσοι κατασυντρίβονται (971) καὶ ἀπαλλάσσεται ὀριστικῶς ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὸν φόβον αὐτῶν. Κατόπιν ὁ Τσιμισκῆς συνεχίζει εἰς τὴν Ἀσίαν τὴν ἐνδοξὸν ἐκστρατείαν τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (975).

Ἡ δὲ μακροτάτη βασιλεία τοῦ **Βασιλείου Β΄**, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσε 49 ἔτη (796—1025) διήλθεν ὀλόκληρος εἰς σκληροῦς

πολέμους. Ὁ σιδηροῦς ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ στρέφεται πρὸς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους καὶ πολεμεῖ ἐναντίον ὅλων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Πολεμεῖ ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐναντίον τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου. Ὑπερασπίζεται τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Γερμανῶν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλὰ τὸ μέγα ἔργον αὐτοῦ εἶναι ὁ φοβερὸς πόλεμος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, ὁ ὁποῖος διήρκεσε 40 ἔτη. Κατὰ τὰ πρῶτα εἴκοσι ἔτη τοῦ πολέμου οἱ Βούλγαροι εἶναι νικηταί, καὶ καταλαμβάνουν ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Μακεδονίαν. Ἐπὶ τέλους ὁ στρατηγὸς **Νικηφόρος Οὐρανός** καταστρέφει τὸ στρατὸν τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸν Σπερχεῖον ποταμὸν (996). Ἀπὸ τότε, ἰδίως ἀπὸ τὰ 1000, ὁ ἀγὼν ἀρχίζει νὰ κλίνει ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὴν κλεισοῦραν, ἣ ὁποῖα ἐλέγετο **Κλειδίον**, ὁ Βασίλειος Β΄ ἐπιφέρει φοβερὰν καταστροφὴν εἰς τὸν Σαμουήλ (1014), ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ Βούλγαρος ἡγεμὼν ἀπέθανεν, ἀλλ' ὁ ἀγὼν ἐξηκολούθησεν ἀκόμη εἰς τὰ ὄρεινά μέρη μετὰ τοὺς βοεβόδας. Τέλος τὸ 1018 δαμάζεται ὁλόκληρος ἡ Βουλγαρία καὶ γίνεται Ἑλληνικὴ ἐπαρχία. Ὁ Βασίλειος Β΄ κάμνει δύο θριαμβοὺς εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπὸ τὸν θριαμβεύοντα λαόν του ἐπωνομάσθη **Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος**, διότι ἐγένεν ὁ ὑπέρμαχος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Μετὰ τὸν Βασίλειον Β΄ (1025) βασιλεύουν αἱ νόμιμοι διάδοχοι **Ζωῆ** καὶ **Θεοδώρα**. Μὲ τὸν θάνατον δὲ αὐτῶν τελειώνει ἡ ἔνδοξος Μακεδονικὴ δυναστεία (1057).

Μὲ τὰς νίκας των οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς ἔδωκαν τὸν 10^{ον} αἰῶνα ἰσχὴν καὶ λάμπριν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, ὅσῃν εἶχε καὶ τὸν 6^{ον} αἰῶνα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι τῆς Ἀνατολῆς, ἐπίσης καὶ ἡ Μεσόγειος θάλασσα, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τοὺς Ἀραβας καὶ ἐκχριστιανίζονται, ὁ Χριστιανισμὸς διαδίδεται εἰς τοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου καὶ εἰς τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ. Ἡ ἰσχὺς δὲ τῶν **Βουλγάρων**, οἱ ὁποῖοι ὠνευρεύοντο νὰ λάβουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου καταστρέφεται, καὶ ἡ χώρα των προσαρτᾶται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς πολὺ δὲ μεγάλας σχέσεις ἦλθον μὲ τὸ Βυζάντιον οἱ Ρῶσοι. Κατὰ τὸ 1000 ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν **Βλαδίμιρος** ἐβάπτισε τὸν λαόν του

εἰς τὸ **Κίεβον**, τότε ἡ Ῥωσία ἔγινεν ἐν εἶδος ἀποικίας τοῦ Βυζαντίου καὶ ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἀνέπλασε τὴν Ῥωσικὴν ψυχὴν.

Ὅλοι οἱ περίξ τῆς Αὐτοκρατορίας λαοὶ ὄχι μόνον ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' εἶναι ὑποτέλεις εἰς τὸ Βυζάντιον, οἱ **λαοὶ τοῦ Κανκάσου**, οἱ **Ἀρμένιοι**, οἱ **Σέρβοι** καὶ **Κροάται**. Οἱ δὲ **Ἑνετοὶ** θέλουν νὰ εἶναι «δοῦλοι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων», ἡ Ἑνετία ἀπὸ τὸν 10^{ον} αἰῶνα γίνεται σχεδὸν Ἑλληνικὴ πόλις. Ἐπὶ πολλοὺς δὲ αἰῶνας διήρκεσεν ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Οἱ ἀγῶνες τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἔκαμαν πάλιν μίαν ἀληθινὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας, εἰς τὰς ὁποίας πρὸ 15 αἰῶνων εἶχε γίνεαι ἡ **Μεγάλη Ἑλλάς**. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντίου φθάνει καὶ μακρότερα εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν Γαλλίαν, τὴν Γερμανίαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ἐκείνην ἐπέρχεται τὸ ὀριστικὸν σχίσμα μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πάπα (1054). Ἡ **Ἑλληνικὴ Ἀνατολή** καὶ ἡ **Φραγκικὴ Δύσις** χωρίζονται μὲ βαθὺ ῥῆγμα εἰς δύο ἐχθρικοὺς κόσμους.

5'. **Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς**.—Μέγα δημιούργημα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος προῆλθε μὲν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνορωμαϊκόν, διεμόρφωσε δὲ τὸν νεώτερον Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν.

Ὁ **δημόσιος βίος** τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας συγκεντρώνεται εἰς τρία μεγάλα κέντρα, τὸ **Παλάτιον**, τὴν **Ἀγίαν Σοφίαν** καὶ τὸν **Ἰππόδρομον**. Ὁ **αὐτοκράτωρ**, εἴτε **βασιλεὺς**, ἔχει τὴν αὐτὴν αὐτοῦ, πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν, εἰς τὸ Παλάτιον. Ἀπὸ ἐκεῖ κυβερνᾶται τὸ **Ὁρθόδοξον Κράτος**. Ἡ αὐλικὴ ἐθιμοτυπία εἶχε ὀρισθῆ μὲ κάθε λεπτολόγον ἀκριβείαν, σιμῆνος αὐλικῶν κατατεταγμένων εἰς αὐστηροτάτην ἱεραρχίαν περιτριγυρίζουσι τὸν βασιλέα. Αἱ δὲ μεγάλαι ὑπηρεσίαι διηρθύνοντο ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς, **λογοθέτας**. Ἡ ἰσχυρὰ αὐτὴ κεντρικὴ διοίκησις εἶχεν ἐπίμονον κατεύθυνσιν, τὴν ἐνίσχυσιν τῆς **Ὁρθοδοξίας** καὶ τοῦ **Ἑλληνισμοῦ**.

Ὁ ὑπέρτατος δὲ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ **Πατριάρχης**, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ ἑθνιστὴς τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Τοιοῦτοι μεγάλοι πατριάρχαι ὑπῆρξαν ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος

καὶ ὁ Φώτιος. Τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ **μεγάλῃ ἐκκλησία, ἡ Ἁγία Σοφία**. Ὁ δὲ λαὸς ἔχει καὶ αὐτὸς τὸ κέντρον του εἰς τὸν **Ἰππόδρομον**. Οἱ δῆμοι ἀντιπροσωπεύουν τὸν λαὸν εἰς τὰς μεγάλας τελετάς. Εἰς τὸν **Ἰππόδρομον** ὁ λαὸς εὐρίσκει τὰς ἐλευθερίας αὐτοῦ.

Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας διοικοῦνται τὰ **θέματα** ἀπὸ τοὺς **στρατηγούς**. Ἀρχίζουν ὅμως ν' ἀναφαίνωνται οἱ τοπικοὶ **ἄρχοντες** καὶ οἱ **προεστοί**.

Ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι ἀπόλυτος μοναρχία. Ἡ δύναμις ὅμως τοῦ βασιλέως, περιορίζεται ἀπὸ τὴν Σύγκλητον, τὴν Ἐκκλησίαν, τὸν λαόν. Ὁ **Ὁρθόδοξος βασιλεὺς** ὀφείλει νὰ εἶναι ταπεινὸς καὶ δίκαιος, καὶ ἐν γένει τὸ Κράτος φροντίζει συνεχῶς διὰ τὴν δικαιοσύνην. Διὰ νομοθετικῆς δὲ μερίμνης προστατεύονται αἱ μικραὶ καὶ ἐργαζόμεναι τάξεις τῆς κοινωνίας. Θαυμασίως δὲ ἦτο ὀργανωμένη καὶ ἡ δημοσία ἀγαθοεργία, ἥτοι ἡ κοινωνικὴ πρόνοια.

Τὸ πρῶτιστον καθῆκον τοῦ Ὁρθοδόξου Κράτους ἦτο νὰ φροντίξῃ διὰ τὸν **στρατὸν** καὶ τὸν **στόλον**. Εἰς ὀλίγον χρόνον ὁ Αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ τὸν στρατὸν του ἔτοιμον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὰ σύνορα πολὺ μακρὰν καὶ νὰ ἐτοιμάσῃ ἰσχυροὺς στόλους πρὸς ἀπόπλουν. Ἐπίσης διὰ τῆς τελείως ὀργανωμένης διπλωματίας των οἱ Βυζαντινοὶ Βασιλεῖς εἶχον τὸ ὄμμα ἄγρυπνον ἐπὶ πάντων τῶν λαῶν. Ἔργον δὲ αὐτῶν ἦτο ἡ διάδοσις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ πάντας τοὺς λαοὺς **«πρὸς σωτηρίαν καὶ εὐεργεσίαν αὐτῶν»**.

Ὁ δὲ **ιδιωτικὸς βίος** τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μεσαίωνος δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον. Τὸ ἔνδυμα εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιον, εἰς δὲ τὸν οἰκογενειακὸν βίον αἱ ἴδιαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν. Τὸ κύριον ἰδεῶδες τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς ἐκείνης κοινωνίας εἶναι τὸ **ὀρθόδοξον ἰδεῶδες**.

Ὅλαι δὲ αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας εἰργάζοντο πρὸς κατίσχυσιν τοῦ ἰδεῶδους τούτου, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἔθνικόν ἰδεῶδες. Ἡ κοινωνικὴ εὐμάρεια, κατ' ἀκολουθίαν ἡ πολιτικὴ δύναμις καὶ ἐπιβολή, προήγετο διὰ τῆς κοινῆς ἐργασίας. Αἱ ἀστικάι τάξεις εἰργάζοντο εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Μέγας δὲ πλοῦτος εἰσήρχετο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τὸ ἐμπόριον,

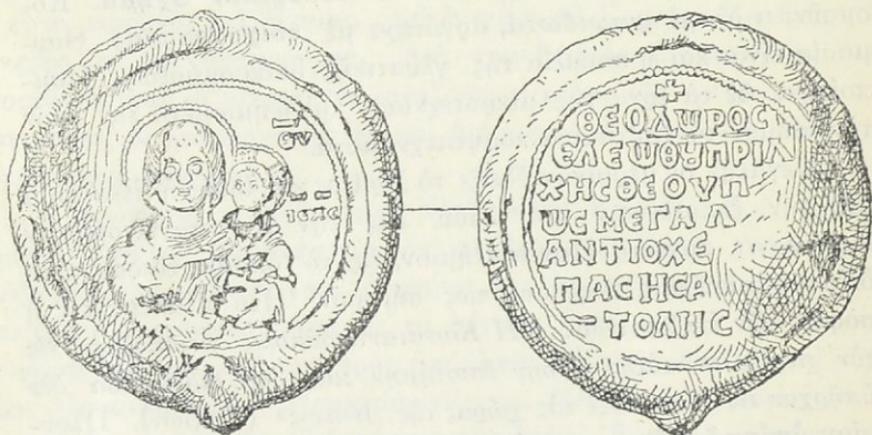
ὑπῆρχε δὲ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀρκετὴ εὐημερία. Οἱ ξένοι περιηγηταί, ὅσοι διήρχοντο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔμενον μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα ἔμπρὸς εἰς τὸν πλοῦτον, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὰ ἄλλα θαυμάσια θεάματα αὐτῆς.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ *βασιλις τῶν πόλεων*, ἕξακουστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἦτο γεμάτη ἀπὸ παλάτια καὶ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἡ δὲ Βυζαντινὴ τέχνη ὑπῆρξεν ἡ μόνη τέχνη κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ λαμβάνει τὸν ὀριστικὸν τῆς τύπον μὲ τὴν *Ἀγίαν Σοφίαν*, τὸ μέγα κτίσμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τὸν 6ον αἰῶνα). Κατόπιν συνεχῶς κτίζονται ἐκκλησίαι εἰς ὅλον τὸ Κράτος καὶ λαμβάνουν τὸ *σταυρικὸν σχῆμα*. Κοσμοῦνται δὲ μὲ *ψηφιδωτά*, ἀργότερα μὲ *τοιχογραφίας*. Θαυμασία εἶναι καὶ ἡ ποικιλία τῆς γλυπτικῆς διακοσμῆσεως. Παμποίικια δὲ τὰ ἔργα τῆς μικροτεχνίας, καὶ φημισμένα εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὰ Βυζαντινὰ κομποτεχνήματα.

Μεγάλην δὲ μέριμναν ἔδειξε τὸ Κράτος καὶ ἰδίως ἡ Ἐκκλησία διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐλειτούργει πάντοτε Πανεπιστήμιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκοντο ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι, περίπου ὅπως σήμερον. Ἦτο δὲ ἀπέραντος ἡ σοφία τῶν Βυζαντινῶν. «*Ἡ Κωνσταντινούπολις περιέκλειεν εἰς τὸν περίβολον αὐτῆς τόσῃν ἐπιστήμῃν καὶ τόσα βιβλία ὅσα δὲν ὑπῆρχον εἰς ὅλας μαζὶ τὰς χώρας τῆς Ἀύσεως*» (Γίββων). Πλουσίαν ἀνάπτυξιν ἔλαβε καὶ ἡ λογοτεχνία. Κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν κυριαρχεῖ ἡ προσήλωσις εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπειτα ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ζωηροτάτη πνευματικὴ κίνησις, ἡ ὁποία διαρκῶς ἀναβαίνει. Τὸν 9ον αἰῶνα διαλάμπει ὁ πατριάρχης *Φώτιος*, τὸν 10ον ὁ αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος*, τὸν 11ον ὁ *Μιχαὴλ Ψελλός*. Ἡ Βυζαντινὴ λογοτεχνία εἶναι ἰδίως πλουσιωτάτη εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, πολὺ δὲ ἀγαπῆται εἰς τὸν λαὸν ἔγιναν αἱ *Χρονογραφίαι*. Ζωντανὰ δὲ δημιουργήματα τῆς κοινωνίας ἐκείνης εἶναι οἱ *Ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι* καὶ τὰ δημῶδη ἠρωϊκὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα περιστρέφονται περὶ τὸν *Ἀκρίταν*, τὸν συμβολικὸν ἥρωα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι συγχρόνως *παγκόσμιος καὶ ἐθνικός*. Εἶναι παγκόσμιος, διότι καὶ ἡ Αὐτοβυζαντινὴ Ἱστορία Ἄδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε'

κρατορία εἶναι παγκόσμιος. Εἶναι ἐθνικός, διότι τὰ δημιουργήματα τὸν ἐμπνέονται καὶ ἐνισχύουν τὸ ἰδεῶδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι «ἡ κληρονομία τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ ὅ,τι ὑπῆρξαν διὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ῥώμη».

Μολυβδόβουλλον, ἦτοι μολυβδίνη σφραγίς. - Ἀριστερὰ ἡ Θεοτόκος δεξιὰ ἐπιγραφή πατριάρχου Ἀντιοχείας.

717 α'. **Ἀραβες Ἀσίας.** Πολιορκία τῆς ΚΠ. *Λέων Ἰσαυρος.*

800 Ἄροῦν—ἄλ—Ρασίδ.—Ἄτυχεῖς πόλεμοι τῶν Βυζαντινῶν.

930 Θρίαμβοι Ἰω. Κουρκοῦα (920—942).

970 Μεγάλαι κατακτήσεις (*Φωκᾶ* 961—8 *Τσιμισκῆ* 972—6).

1000 Κατακτήσεις *Βασιλείου Β'* (995—1000. 1018).

825 β'. **Ἀραβες Πειραιῶν.**—Ἀνδαλουσιανοὶ κατακτοῦν Κρήτην.

827 Ἀφρικανοὶ Ἀραβες εἰς Σικελίαν.

880 *Βασίλειος Α'* καθαρίζει τὰς θαλάσσας ἀπὸ τοὺς Σαρα-

904 Ἄλωσις καὶ καταστροφή τῆς Θεσσαλονίκης. [κηνούς.

931 Καταστροφή πειρατικῶν βασιλείου Κρήτης ὑπὸ Φωκᾶ.

750 γ'. **Σλάβοι καὶ Ῥῶσοι.**—Διεΐσδυσις Σλάβων εἰς τὴν Ἑλλάδα.

850 Καθυπόταξις καὶ ἀφομοίωσις αὐτῶν.

860 Α' ἐκστρατεία τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς ΚΠ.

971 *Σβιατοσλάβος.* Καταστροφή τῶν Ῥώσων ὑπὸ *Τσι-*

1000 Βάπτισις τῶν Ῥώσων ὑπὸ τοῦ Βλαδιμίρου. [*μισκῆ*

750 δ'. **Βούλγαροι.**—*Κωνσταντίνου Ε'* νικηφόροι πό-
λεμοι.

811 Τὸ Α' Βουλγαρικὸν κράτος. Κροῦμμος. Νικηφόρος Α'.

924 Τὸ Β' Βουλγαρικὸν κράτος. *Ὁ Συμεὼν* πρὸ τῆς Κ.Π.

1000 *Βασιλείου Β' καὶ Σαμουήλ* μέγας πόλεμος (976—1018).

1014 Καταστροφή τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸ Κλειδίον.

751 ε'. **Φρίγγοι.**—Ἄλωσις τῆς Ραβέννας ὑπὸ Λομβαρδῶν.

800 *Κάρολος ὁ Μέγας.* Ἡ Φραγκικὴ Αὐτοκρατορία.

900 Συνεχεῖς πόλεμοι εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν.

1000 Ἀναστήλωσις τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας.

1000 Θρίαμβοι τοῦ Μανιάκη ἐναντίον ὄλων τῶν ἐχθρῶν.

Γλυπτή διακόσμησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΠΡΟΧΚΑΙΡΟΣ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (1057—1081)

Οί νέοι ἐχθροί.—Τουῦρκοι καὶ Φράγκοι.—Οί αὐτοκράτορες Δουκάδες.—Γενναῖοι ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων.

Αἱ νῆκαι τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Τσιμισκῆ καὶ τοῦ Βασιλείου Β' ἀνεστήλωσαν τὴν ἰσχὺν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ Συρία, αἱ μεγαλόνησοι Κρήτη καὶ Κύπρος, τὸ ἡμισυ τῆς Ἰταλίας ἔχουσιν ἀνακτηθῆ, τὸ ἐπίφοβον βασιλεῖον τῆς Βουλγαρίας ἔχει καταστροφῆ. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἐκτείνεται «ἀπὸ τὰς πηγὰς τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ ἕως τὰ περὶχωρα τῆς Ρώμης» (Γίββων).

Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος, περὶ τὸ 1050, ἀλλάσσει ἡ ἱστορικὴ σκηνή, καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς λαμβάνει νέαν τροπήν, ἡ ὁποία φέρει τὴν προοιῦσαν παρακμὴν καὶ τέλος τὴν πτῶσιν τῆς Αὐτοκρατορίας. Νέοι ἰσχυροὶ λαοὶ καὶ νέοι μεγάλοι ἐχθροὶ ἐμφανίζονται, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία χάνει τὴν δύναμιν αὐτῆς.

Αἰτία δὲ τῆς παρακμῆς δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις πατριωτισμοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον, οὔτε ἡ ἔλλειψις καλῶν βασιλέων, ἀλλ' εἶναι ἡ νέα ἔξωτερικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία δημιουργεῖται περὶ τὸ Κράτος.

Ἐν τούτοις, παρ' ὅλους τοὺς φοβεροὺς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι πέρχονται καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἶδε καὶ πάλιν ἓνα αἰῶνα ἀκμῆς, τὸν *αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν*, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ 12ος αἰὼν. Τὸ Κράτος ἐν μέσῳ παγκοσμίων γεγονότων ἀποκτᾷ πάλιν ἰσχὴν καὶ ἐπιβολήν.

α'. — Οἱ Δουκάδες. — Ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ νέοι ἐχθροί. — Ἀπὸ τὰς δύο ἀντιθέτους διευθύνσεις, ἀπὸ Ἀνατολᾶς καὶ ἀπὸ Δυσμίας, ἐμφανίζονται νέοι φοβεροὶ ἐχθροί, ὅχι πλεόν παροδικοί, ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι παρεσκεύασαν τὴν κατάλυσιν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ἔρχονται οἱ *Τουρκοὶ*, οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς, ἀπὸ τὴν Δύσιν οἱ ἀδυσώπητοι ἐχθροὶ *Νορμανδοί*. Οἱ νέοι οὗτοι ἐχθροὶ σείουν τὰ θεμέλια τοῦ Κράτους, καὶ ἔρχονται ὡς σκοτεινὰ σύννεφα, τὰ ὁποῖα προμηνύουν φοβερὰς θυέλλας.

Οἱ Τουρκοὶ Σελτζούκοι. — Παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Κασπίας θαλάσσης οἱ *Τουρκοὶ* ἢ *Τουρκοκόμοι* εἶχον ἰδρούσει, κατὰ τὸν βον αἰῶνα, ἰσχυρότατον Κράτος. Τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο Τουρκικὸν Κράτος, κατέπεσε καὶ τὰ λείψανα αὐτοῦ ἀπετέλεσαν διαφόρους ἰσχυροὺς λαοὺς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν σκορπισμένοι εἰς τὴν ἔρημον μεταξὺ τῆς Κίνας καὶ τοῦ Ὠξου ποταμοῦ. Ἀπὸ τοὺς Τουρκικοὺς ἐκεῖνους λαοὺς εἶχον ἀποσπασθῆ κατὰ καιροὺς οἱ βάρβαροι, οἱ ὁποῖοι, ἐπέφερον τόσα κακὰ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν μὲ τὰς ἐπιδρομάς των ¹.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, περὶ τὸ 1050, πολεμικὰ στίφη τῶν μονάδων ἐκείνων κατῆρχοντο πρὸς τὸν Νότον, καὶ ἐπέπεσαν συγχρόνως καὶ κατὰ τοῦ Ἀραβικοῦ καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Τὸ Κράτος τῶν Ἀράβων καταλύεται ἀμέσως, ἀλλ' ὅχι καὶ

1. Μετὰ τοὺς Οὐνους, οἱ ὁποῖοι ἤνοιξαν τὴν ἐπιδρομὴν, ἔρχονται κατὰ σειρὰν οἱ Ἀβανοὶ, οἱ Βούλγαροι, οἱ Πετσενέγοι, οἱ Οὐγγροι κλπ.

ἢ θρησκεία των, διότι οἱ Τοῦρκοι ἐδέχθησαν τὸν Ἰσλάμ, καὶ οὕτω, ὁ Μωαμεθανισμὸς ἀνεξωγογήθη διὰ τοῦ νέου τούτου πολεμοχαροῦς λαοῦ. Μία ἀπὸ τὰς Τουρκικὰς φυλάς, αἱ ὁποῖαι προσῆλθον εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ἦσαν οἱ **Σελτζοῦκοι**, ὅτε δὲ οὗτοι ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἡ ὁποία διετελεῖ ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν κυριαρχίαν, ἦλθον διὰ πρώτην φορὰν εἰς σύγκρουσιν μετὰ τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ αὐτοκράτορες.—Ἡ ἐποχὴ, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ ἀμέσως τὴν Μακεδονικὴν δυναστείαν, εἶναι ἐποχὴ παρακμῆς. Ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος νέαν λάμψιν, δὲν ἐστηρίχθη ἀμέσως. Παρεμπίπτουν 24 ἔτη (1057—1081), κατὰ τὰ ὁποῖα πέντε αὐτοκράτορες διεδέχοντο ἀλλήλους¹. Ὁ **Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς** ἔδειξε σθένος καὶ δραστηριότητα, ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, αἱ **Δουκάδες**, ἦσαν βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι, ἀντὶ νὰ φροντίζουσιν διὰ τὸν στρατόν, ὑπεστήριζον τὰ γράμματα καὶ τοὺς λόγιους. Εἰς τὸ μεταξὺ οἱ Σελτζοῦκοι εὗρον καιρὸν καὶ ὄλοεν ἐπροχώρουν. Ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλει τότε ὡς αὐτοκράτορα πάλιν ἓνα γενναῖον στρατιώτην, τὸν **Ῥωμανὸν τὸν Διογένην**, ὁ ὁποῖος ἐδόξασεν, ἀλλὰ προσκαίρως τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα.

Ῥωμανὸς ὁ Διογένης.—Οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ πολέμου ἂν γενναϊότατα, διὰ ν' ἀναχαιτίσουν τὴν ὀρμητικὴν προέλασιν τῶν Σελτζοῦκων, ἡ ἀνδρεία των, λέγουσιν οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, ἐνθυμίζει τὴν δόξαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῶν πολεμοχαρῶν ἐκείνων σιφῶν **Ἄλπ**—**Ἀρσλάν** (Γενναῖος Λέων) διαρκῶς προχωρεῖ. Εὐρίσκει ὅμως ἰσάξιον ἀντίπαλον τὸν αὐτοκράτορα Ῥωμανόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνδρεία ἔδιδε τὴν ἐλπίδα, ὅτι εἰς νέος **Λέων Ἰσαυρος** θὰ ἐγίνετο ὁ σωτὴρ τοῦ Κράτους. Ἡ ἀπεγνωσμένη πάλη τοῦ γενναίου ἐκείνου αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἠκολούθησε τὰς ἐνδόξους παραδόσεις τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, δίδει μίαν λαμπρὰν εἰκόνα ἡρωικοῦ καὶ τραγικοῦ συγχρόνως μεγαλείου.

1. Ἰσαάκιος Α' ὁ Κομνηνὸς (1057—1059), Κωνσταντῖνος ὁ Δούκας (1059—1067), Διογένης ὁ Ῥωμανὸς (1068—1071), Μιχαὴλ ὁ Δούκας (1071—1078), Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης (1078—1081).

Ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες (1068—1071).—Ὁ στρατός, μὲ τὸν ὁποῖον ἦτο ὑποχρεωμένος ὁ Ῥωμανὸς ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν φοβερὸν ἀντίπαλον εὐρίσκετο εἰς ἔλεεινήν κατάστασιν, τὸ ἀκαταδάμαστον ὅμως θάρρος τοῦ βασιλέως ἔδωκε δύναμιν εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐλπίδας εἰς τοὺς ὑπηκόους του. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη εἰσχωρήσει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τρέπουν εἰς φυγὴν τοὺς στρατοὺς αὐτῶν. Ὁ ἀκούρατος βασιλεὺς πανταχοῦ εὐρίσκεται καί, ἐνῶ τὸν ἐνόμιζον πλησίον τῆς Ἀντιοχείας, αὐτὸς ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν Σελτζούκων εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Πάντοτε ὁ ἴδιος μάχεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μὲ ἀκατάβλητον ἡρωϊσμόν, ἡ φήμη του διαδίδεται καὶ τὸ ὄνομά του ἐμποιεῖ τρόπον εἰς τοὺς Τούρκους. Μὲ μικρὰς δυνάμεις, μὲ σιδηρᾶν ὅμως καρτερίαν, διεξήγαγεν ὁ Ῥωμανὸς ὁ Διογένης τρεῖς ἐπιπονωτάτας ἐκστρατείας, γεμάτας ἀπὸ ἡρωϊκοὺς ἀθλοῦς, καὶ κατώσθωσε τέλος ν' ἀπωθήσῃ τοὺς Τούρκους ἕως τὸν Εὐφράτην ποταμόν, ὁ ὁποῖος ἦτο τὸ παλαιὸν σύνορον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Εἰς τετάρτην ἐκστρατείαν ὁ Ῥωμανὸς ἀνέπτυξε καταπληκτικὴν ἔντασιν δυνάμεων, μὲ στρατὸν 100.000 ἐπεχείρησε ν' ἀπελευθερώσῃ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν Ἀρμενίαν. Ὁ Ἄλπ—Ἀρσλάν, μόλις ἔμαθε τὴν εἰσβολήν, τρέχει εἰς συνάντησιν τοῦ Ῥωμανοῦ, καὶ οἱ δύο στρατοὶ ἔρχονται εἰς ἰσχυρὰν σύγκρουσιν. Ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν ἐπολέμησαν μὲ πείσμα καὶ μὲ δύναμιν ἡρώων Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι. Τὴν ἐπομένην συμπλέκονται πάλιν, ὁ αὐτοκράτωρ μάχεται ὡς λέων. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους κάμπτονται τὰ Ἑλληνικὰ τάγματα, ὁ Ῥωμανὸς περικυκλῶνεται, πληγῶνεται καὶ συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος (1071).

Ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ 1071 εἶναι ἡμέρα κρίσιμος διὰ τὸ Κράτος. Ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ ὁποία εἶχε δώσει εἰς τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν ἡρωϊκοὺς αὐτοκράτορας καὶ στρατηγούς, χάνεται πλέον, διότι εἰς τὰς ἐνδόξους ἐκείνας χώρας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ στήνει τώρα τὰς σκηνάς του ὁ νομαδικὸς λαὸς τῶν Τούρκων. Ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ἡ μεγαλοφροσύνη τοῦ Ἄλπ—Ἀρσλάν, ὁ ὁποῖος ἐτίμησε τὸν Ῥωμανὸν καὶ τέλος ἀπέλυσε αὐτὸν μὲ συνθήκας. Ἄλλ' εἰς τὴν πρωτεύουσιν εἶχεν ἤδη ἀνακηρυχθῆ ἄλλος αὐτο-

κράτωρ, ὃ δὲ τόσον συμπαθῆς ἤρωσ Ῥωμανὸς συνελήφθη ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ εὔρε τραγικώτατον τέλος ¹.

Οἱ λόγιοι καὶ οἱ στρατιωτικοί.—Ἡ προσφιλὴς ἀσχολία τοῦ **Μιχαὴλ Ζ'** τοῦ **Δούκα**, ὃ ὁποῖος διεδέχθη τὸν ἤρωα Ῥωμανὸν Διογένην, ἦτο νὰ γράφῃ στίχους καὶ νὰ συναναστρέφεται λογίους καὶ σχολαστικούς, οἱ ὁποῖοι ἐκυβέρνων τὸ Κράτος. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι εἰσορμοῦν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ κατακτοῦν ἀλληλοδιαδόχως τὰ θέματα αὐτῆς, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην ἐπαναστατοῦν οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἡ ἀναστάτῳσις ἐκείνη φέρει τὴν ἐξέγερσιν ἐπιφανῶν στρατηγῶν, διότι οἱ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἴκοι δὲν ἀνέχονται πλέον νὰ κυβερνῶνται ὑπὸ ἀνθρώπων, «οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον ἶδει ποτὲ πολέμιον κατὰ πρόσωπον, ἐνῶ αὐτοὶ ἀγρυπνοῦν, διὰ νὰ κοιμῶνται ἐκεῖνοι ἤσυχοι». Αἱ ἐπαναστάσεις διαδέχονται ἀλλήλας. Τέλος ἐπιφαίνεται ὁ σωτήρ, εἷς νεαρῶτατος στρατηγός, ὁ **Ἀλέξιος Κομνηνός**, ὃ ὁποῖος καταισχύει καὶ στέφεται αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν (1081). Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ἀνοίγει ἐποχὴν ἠρώων βασιλέων, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν εἰς τὸ Κράτος τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἰσχυρὰν ἀναλαμπήν. Ἡ βασιλεία του συνδέεται μὲ μεγάλα κοσμοϊστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀρχίζουσι ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ φέρουσι μεγάλας ἀνατροπὰς εἰς τὴν Ἀνατολήν.

β'.—Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη καὶ αἱ Σταυροφορίαι.

Τὰ Εὐρωπαϊκὰ Κράτη.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λαμπρότητος τοῦ Βυζαντίου, περὶ τὸ 1000 μ. Χ., ἡ Εὐρώπη ἦτο βυθισμένη εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν βαρβαρότητα, ἀλλ' ἀπὸ

1. «Μόλις εἶδεν ὁ Ἄλπ—Ἀρσλάν τὸν Ῥωμανὸν ἔσπευσε νὰ τὸν περιπτυχθῆ καὶ τοῦ εἶπε· «μὴ φοβοῦ, βασιλεῦ. Θὰ σὲ τιμῆσω ἐπαξίως τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Κράτους σου». Διέταξε δὲ νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν τὴν ἀρμόζουσαν βασιλικὴν περιποίησιν, τὸν προσεκάλει νὰ συντρῶγουν, καὶ νὰ συνομιλοῦν καὶ τὸν εἶχεν ὁμότιμον. Ὅτε δὲ τὸν ἠρώτησε «τί θὰ μὲ ἔκαμνες, ἂν μὲ εἶχες συλλάβει αἰχμάλωτον;»—«Γνώριζε, ἀπῆντησεν ὁ βασιλεῦς, ὅτι θὰ διέτασσον νὰ μαστιγωθῆς.»—«Ἄλλ' ἐγώ, λέγει ὁ Σουλτάνος, δὲν θὰ μιμηθῶ τὴν σκληρότητά σου. Ἀκούω ὁμως, ὅτι ὁ ἰδικὸς σας Χριστὸς νομοθετεῖ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συγχώρησιν» (Βυζαντινοὶ καὶ Ἀραβες χρονογράφοι).

τούς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους ἤρχισαν νὰ δημιουργοῦνται οἱ λαοὶ καὶ τὰ κράτη αὐτῆς. Ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ μεγάλου Φραγκικοῦ κράτους τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ὁ ὁποῖος προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν, παρήχθησαν τὰ τέσσαρα μεγάλα Κράτη τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Τότε ἤρχισαν νὰ συγκροτοῦνται καὶ τὰ μικρότερα κράτη (Σκανδιναβίας, Πολωνίας κλπ.) καὶ ἐν γένει ἀπὸ τότε ἤρχισε νὰ δημιουργῆται ἡ ἐπικρατήσασα πολιτικὴ διαμόρφωσις τῆς Εὐρώπης.

Οἱ λαοὶ καὶ τὰ κράτη τῆς Εὐρώπης ἐχωρίζοντο διὰ τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν ἀντιζηλιῶν. Εἶχον ἐν τούτοις ἓνα ἰσχυρὸν δεσμὸν πρὸς ἀλλήλους, τὴν θρησκείαν. Ὅλοι οἱ λαοὶ οὗτοι, ὅπως καὶ ὁ Ὀρθόδοξος Βυζαντινὸς λαός, ἐσηματίζον τὸν **Χριστιανικὸν κόσμον** τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος ἴστατο ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν ἐπίσης ἐκτεταμένον **Μουσουλμανικὸν κόσμον**. Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι ἔχουν ἤδη ἔλθει εἰς σύγκρουσιν, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἡ μακρὰ πάλη, ἡ ὁποία διεξήχθη εἰς τὴν Πυρηνναϊκὴν Χερσόνησον μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἐλάμπρυνε τὴν Μεσαιωνικὴν Ἰσπανίαν. Ἄλλ' ἔρχεται ὁ καιρὸς, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται γενικὴ ἡ σύγκρουσις καὶ μετατίθεται εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη.—Τὰ Εὐρωπαϊκὰ βασίλεια δὲν ὁμοιάζον οὔτε κατὰ τὴν κοινωνικὴν, οὔτε κατὰ τὴν πολιτικὴν διοργάνωσιν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς τὴν Εὐρώπην, μετὰ τὸν διαμελισμὸν τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως διαρκῶς ἠλαττώνετο, ἠῦξανε δὲ ἀντιθέτως ἡ δύναμις τῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων. Οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο **δοῦκες** καὶ **κόμιστες**, ἔγιναν ἀνεξάρτητοι. Τὰ βασίλεια λοιπὸν εὐρέθησαν κατακερματισμένα εἰς πλῆθος μικρῶν κρατιδίων. Ἐκαστον κρατίδιον ἐλέγετο **φέουδον** (feod), τὰ μεγάλα φέουδα ἦσαν τὰ **δουκάτα**, τὰ μικρότερα αἱ **κομιτεῖαι**. Τοιοῦτοτρόπως προῆλθε μία νέα διοργάνωσις τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα **Φεουδαλισμός, ὁ ὁποῖος ἦτο τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης** καθ' ὅλον τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Μεσαίωτος. Ὁ δίδων τὸ φέουδον εἶναι ὁ **κυρίαρχος** (suzérain), ὁ λαμβάνων αὐτὸ **ὑπο-**

τελής (vassal), ὁ εἷς αὐθέντης, ὁ ἄλλος δοῦλος. Εἰς πανηγυρικὴν τελετὴν ὁ ὑποτελής ἔκλινε γόνυ, ἔβαλλε τὰς χεῖρας του εἰς τὰς χεῖρας τοῦ αὐθέντου, καὶ ἔδιδεν εἰς αὐτὸν τὸν **δρκον ὑποτελείας**, ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε ὑποτελής, ὑποτεταγμένος εἰς αὐτόν, **ἄνθρωπός του** (homme lige).

Μονομαχία δικαστική.—Εἰς πεδῖον φραγμένον καὶ ἐνώπιον τοῦ ἐπικυριάρχου, ἐν μέσῳ τῶν ὑποτελῶν του, οἱ διάδικοι ἔρχονται εἰς ἀγῶνα.

Τὸ ὀργανωμένον Βυζαντινὸν Κράτος.—Ἐπακολούθημα τῆς τοιαύτης τάξεως ἦτο ἡ ἀναρχία, διότι ἕκαστος φεουδάρχης ἦτο καὶ εἷς μικρὸς βασιλεὺς, ἠδύνατο νὰ κάμνη πόλεμον μὲ τὸν ἄλλον, δὲν ἔστενοχωρεῖτο νὰ λάβῃ τὰ ὄπλα καὶ ἐναντίον τοῦ βασιλέως. Ἐντεῦθεν προέκυψαν εἰς τὴν Εὐρώπῃ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν διαρκεῖς πόλεμοι καὶ ταραχαί. Ἡ **Φεουδαλικὴ Εὐρώπη** εὐρίσκετο εἰς χάος ἀναρχίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο **Κράτος**, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν σήμερον. Ἐκεῖ, εἰς τὴν Δύσιν, ὁ βασιλεὺς περιεστοιχίζετο ἀπὸ φεουδάρχας καὶ πολεμιστὰς ἀνεξαρτήτους ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἀλλήλους, εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι ἀρχηγὸς μονίμου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος φυλάσσει τὰ σύνορα τοῦ Κράτους του. Εἰς τὴν Εὐρώπῃ ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ φεουδάρχης ἀποθνήσκων μοιρᾷ τὸ φέουδον ὡς ἰδιοκτησίαν εἰς τοὺς υἱοὺς του, ὁ δὲ Βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ διευθύνει κοινὴν κληρονομίαν καὶ διὰ τοῦτο μεταβιβάζει τὸ Κράτος ἀκέραιον εἰς τὸν διάδοχόν του, στερεῶς ὀργανωμένον μὲ τὴν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν καὶ μὲ τὴν συγκεντρωτικὴν διοίκησίν του.

Οἱ ἰππῶται.—Εἰς τὴν Φεουδαλικὴν Εὐρώπην ὁ πόλεμος ἦτο ἡ μόνη ἐνασχόλησις, ἡ ὁποία ἤρμοζεν εἰς ἐλεύθερον ἄνθρωπον, καὶ οἱ μόνοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι εἶχον σημασίαν εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἦσαν οἱ πολεμισταί. Τὸ ἴδιον συνέβαινεν καὶ εἰς τὴν παναρχαίαν Ἑλλάδα κατὰ τὴν λεγομένην Ὀμηρικὴν ἐποχὴν. Οἱ πολεμισταὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσεως ἔχουν πολλὰ κοινὰ μὲ τοὺς ἥρωας τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐν γένει ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη ἐνθυμίζει τὴν ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν περιγράφουν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, τὴν ἐποχὴν περὶ τὸ 1000 π.Χ. Οἱ αὐθένται ἐπολέμουν ἔφιπποι, βαρύντατα ὀπλισμένοι καὶ ἐλέγοντο *ἰππῶται* (chevaliers), ὄνομα τιμητικόν, μὲ τὸ ὁποῖον διεκρίνοντο ἄλλοτε καὶ οἱ περίβλεπτοι Ὀμηρικοὶ ἥρωες.

Οἱ ἰππῶται ἀπετέλουν κληρονομικὴν τάξιν εὐγενείας. Ὁ βίος αὐτῶν διήρχετο εἰς τὸν πόλεμον, τὰς μονομαχίας καὶ εἰς τὸ κυνήγιον. Συνήθης δὲ διασκέδασις αὐτῶν ἦσαν αἱ ψευδομάχαι (tournois), αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο ὡς πανήγυρις μεταξὺ ὁμάδων.

Ἦσαν καὶ περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας αἱ μονομαχίαι, ἐχρησίμευον ὡς τρόπος διαδικασίας εἰς τὰς κοινωνίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν πολιτισμένοι, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐνόμιζον ὅτι διὰ θαύματος ὁ Θεὸς ἐξέφερε τὴν κρίσιν αὐτοῦ (διὰ τοῦτο ἐλέγοντο *θεοκρισίαι*). Ἐξῶν δὲ οἱ ἰππῶται εἰς κάστρα ἐρημικὰ καὶ ἰσχυρὰ, ἠρέσκοντο δὲ πολὺ ν' ἀκούουν εἰς τὰ μακρὰ συμπόσια τῶν τοῦς

Στρατιωτικὸς ἐπίσκοπος πολεμῶν μὲ ρόπαλον. Εἶνε ὁ Eudes ἐπίσκοπος Bayeux, μαχόμενος εἰς τὴν μάχην τοῦ Hasting (1066 εἰς τὴν Ἀγγλίαν).—Οἱ στρατ. ἐπίσκοποι ἐμάχοντο πολλάκις ὄχι μὲ ξίφος, ἀλλὰ μὲ κορύνην, φανταζόμενοι ὅτι οὕτω δὲν παρεβιάζον τοὺς ἐκκλησ. κανόνας, οἱ ὁποῖοι ἀπαγορεύουν τὴν χύσιν αἵματος (ἀπὸ τὴν περιφημον Tapissierie de Bayeux, τὴν ὁποίαν ἐκέντησεν ἡ Ματθίλδη, ἡ σύζυγος τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεικόνισε τὰ ἐπεισόδια τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὸ 1066).

τροβαδούρους, οἱ ὁποῖοι ἔψαλλον τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων των. Ὅμοίως καὶ οἱ ἥρωες τοῦ Ὀμήρου ἐτέρποντο εἰς τὰ ἀνάκτορά των ν' ἀκούουν τοὺς αἰοιδοὺς ἔδοντας τὰ **κλέα ἀνδρῶν ἡρώων**.

Ἡ κοινωνία.—Καθ' ὃν χρόνον διασκέδαζον οἱ εὐγενεῖς εἰς τὸν πόλεμον ἢ εἰς τὰ κάστρα των, ὁ βίος ἦτο πολὺ σκληρὸς διὰ τὰς ἄλλας κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἰδίως διὰ τοὺς χωρικοὺς. Ἡ φεουδαλικὴ κοινωνία τῆς Εὐρώπης ἦτο πολὺ δυστυχής.

Οἱ ἱππῶται δὲν ἦσαν ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀγροδιαίτους κατὰ τὴν συμπεριφορὰν, ὀλίγον δὲ διέφερον κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ὅλη δὲ ἡ κοινωνία ἦτο βυθισμένη εἰς παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν. Μόνον τὸ αἴσθημα τῆς ἀλαζονείας, τὸ ὁποῖον προήρχετο ἀπὸ τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν, ἦτο ἀνεπτυγμένον εἰς τοὺς ἱππῶτας, θὰ ἐστερεῖτο τῆς τιμῆς αὐτοῦ ὁ ἱππότης, ὁ ὁποῖος θὰ ἠνείχετο ὕβριν χωρὶς νὰ ἐκδικηθῆ. Ἐκ τούτου προῆλθεν ὁ **ἱπποτισμός** (chevalerie), καὶ τὸ αἴσθημα σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἰδίως πρὸς τὴν γυναῖκα, ὁ ὁποῖος μὲ τὰ ὑψηλόφρονα αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐνέπνεεν ἔφερε κάποιαν ἐξημέρωσιν εἰς τὰ ἀγροῖκα ἦθη τῆς φεουδαλικῆς κοινωνίας.

Ἡ ἐκκλησία καὶ ὁ πάπας.—Ἡ Ἐκκλησία ἐπροσπάθησε νὰ φέρῃ βελτιώσιν τινα εἰς τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα ἦθη καὶ ἀνακούφισιν εἰς τὴν πάσχουσαν ἐκείνην κοινωνίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν εὐρίσκετο εἰς καλυτέραν κατάστασιν, καὶ εἰς αὐτὴν ἐπεκράτει ἡ ἰδία ἀμάθεια καὶ ἡ ἰδία διαφθορά. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἀββᾶδες (ἡγούμενοι) ἀπετέλουν καὶ οὗτοι τάξιν εὐγενῶν, εἶχον τοὺς ἵππους, τὸν ὀπλισμὸν των, ἐπήγαινον εἰς τὸ κυνήγιον, εἰς τὸν πόλεμον, πολλοὶ ἦσαν νυμφευμένοι καὶ ἔζων μὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ἢ τὰ μοναστήριά των.

Ἐν μέσῳ τῆς κοινωνικῆς ἐκείνης συγχύσεως ἐθεμελιώθη καὶ ἐμεγάλωσεν ἡ δύναμις τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος ἔγινε μὲ τὸν καιρὸν τὸ πρῶτον πρόσωπον, ὁ πρωταγωνιστὴς εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Εὐρώπην. Ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως, ἡ «*αἰωνία πόλις*», ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦτο ὁ τοποτηρητὴς (vicarius) τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὴν ἰσχυρὰν ταύτην δύναμιν μετεχειρίσθησαν οἱ πάπαι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πολιτι-

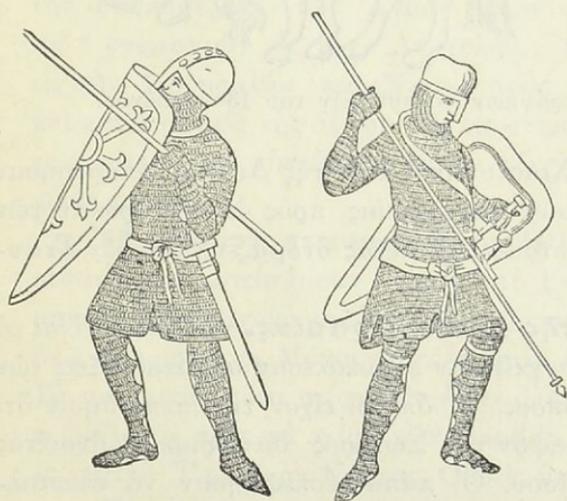
κῶν αὐτῶν σκοπῶν, καὶ κατώρθωσαν ν' ἀποκτήσουν, ὡς γνωρίζομεν, ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ἀπαύστως δὲ οἱ πάπαι ἠγωνίζοντο διὰ νὰ καθυποτάξουν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, εὔρε δὲ κατάλληλον εὐκαιρίαν τὴν ἀγάπην τῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς τοὺς Ἁγίους Τόπους, τοὺς ὁποίους καθηγίασαν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου. Πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἰσχυροὶ λαοί, οἱ Νορμανδοί, Γερμανοί, Ἐνετοί, ἔροπτον ἀρπακτικὰ βλέμματα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν. Ὁ πάπας λοιπὸν μετεχειρίσθη τὸ ξίφος τῶν Σταυροφόρων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ παλαιοῦ μεγάλου σχεδίου αὐτοῦ.

Ἐνδυμα τοῦ 13ου αἰῶνος.

Ἐνδυμα πτωχοῦ Ἰουδαίου.

Πολεμισταὶ τοῦ 12ου αἰῶνος.

ἄθροοι οἱ προσκυνηταί. Οἱ Ἀραβες Μουσουλμάνοι, διὰ τοὺς ὁ

Αἱ σταυροφορίαι. Ὁ Πανάγιος τάφος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ὑπῆρξε διηνεκῶς ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ σεβασμιώτατος τόπος προσκυνήματος, εἰς τὸν ὁποῖον συνέρρεον ὅλα τὰ μέρη τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου,

ποίους ἡ Ἱερουσαλήμ εἶναι Ἁγία πόλις, ἐσέβοντο τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος καὶ τὴν μεγαλοπρεπῆ βασιλικήν, τὴν ὁποίαν εἶχον κτίσει ἐπ' αὐτοῦ οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, καὶ οὕτως οἱ προσκυνηταὶ ἔκαμνον ἐλευθέρως τὸ ταξίδιον καὶ τὸ προσκύνημά των. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι Σελτζούκοι, οἱ ὁποῖοι ἐκυρίευσαν τὸν 11^{ον} αἰῶνα (1074) τὴν Ἱερουσαλήμ, δὲν ἦσαν ἀνεκτικοὶ ὅσον οἱ Ἄραβες, κατεδίωκον τοὺς προσκυνητὰς καὶ ἐπέβαλλον εἰς αὐτοὺς πολ-

Μάχη μεταξὺ Φράγκων πολεμιστῶν τοῦ 13^{ου} αἰῶνος.

λὰς ταλαιπωρίας. Οἱ Χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Δύσεως ἐπεχείρησαν μεγάλας καὶ περιφήμους ἐκστρατείας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων τόπων. Τὰς ἐκστρατείας ταύτας ὀνομάζει ἡ ἱστορία **Σταυροφορίας**.

Τὸ κήρυγμα τῆς Σταυροφορίας.—Εὐκόλον εἶναι νὰ φαντασθῶμεν πόσῃ συγκίνησιν ἐπροκάλεσαν αἱ καταδιώξεις τῶν Σελτζούκων εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἂν ἐπεσκέπτοντο τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος θὰ εὔρισκον ἀνοικτὰς τὰς πύλας τοῦ παραδείσου. Οἱ πάπαι ἐσκέφθησαν νὰ ἐκμεταλλευθῶν τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο. Ὁ πάπας **Οὐρβανὸς ὁ Β'** ἐκήρυξε τὴν Σταυροφορίαν καὶ παρεκίνησε τοὺς ἰππότες νὰ ὑπηρετήσουν τὸν Χριστὸν ἐναντίον τῶν ἀπίστων, μεγάλην δὲ βοήθειαν

εῦρεν ἀπὸ ἑνα ἐνθουσιώδη μοναχὸν τὸν *Πέτρον τὸν Ἐρημίτην*. Ἦτο μικρὸς καὶ ἰσχνὸς καὶ ἐνδεδυμένος μὲ μικρὸν ῥάσον, τὸ ὁποῖον εἶχε κουκούλαν καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάζετο ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς *Κουκούπετρος*. Τὸ κήρυγμά του διήγειρε παντοῦ ἐνθουσιασμόν. Ὅσοι ἀνελάμβανον τὴν ἐπίπονον ἐκείνην ἐκστρατείαν ἔβαλλον ἕνα σταυρὸν ἀπὸ ὕφασμα εἰς τὸν ὦμον καὶ ἐγίνοντο *Σταυροφόροι*.

Κατὰ τὰς μακρυνὰς ἐκείνας ἐκστρατείας ἐκλίσθησαν ὡς κύματα ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Ἡ πίστις δὲν ἦτο τὸ μόνον ἐλατήριο. Πολλοὶ ἱππῶται ἐπὶ γαῖαν ὡς τυχοδιώκται εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο δικαίως ὡς αἱ χῶραι τοῦ πλούτου καὶ τῶν ἀγαθῶν. Εἰς τὴν κολοσσιαίαν ταύτην κίνησιν τῆς Δύσεως ὑποκρύπτεται καὶ μέγας ἐμπορικὸς καὶ πολιτικὸς σκοπός, ἦτο δὲ οὗτος ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὁ σφετερισμὸς τοῦ ἐμπορίου αὐτῆς.

Πολλὰ εἶναι αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν σταυροφόρων. Συνήθεια ἐπεκράτησε ν' ἀριθμοῦνται ὀκτὼ εἰς τὴν ἱστορίαν. Τὴν *πρώτην* καὶ *τετάρτην*, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ σημαντικώτεραι, ὠδήγουν μεγάλοι αὐθένται, τὰς ἄλλας βασιλεῖς. Ἡ Α' Σταυροφορία κατέληξεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀγίων τόπων καὶ τὴν ἴδρυσιν *Φραγκικῶν ἡγεμονιῶν* εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ Δ' ἀντὶ νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, παρεξέκλινε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέληξεν εἰς τὴς ἄλωσιν τῆς πρωτεύουσος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας.

Ἡ πρώτη σταυροφορία (1096).— Τέσσαρα σώματα στρατοῦ ἐσχηματίσθησαν κυρίως ἀπὸ Γάλλους, ἔπειτα ἀπὸ Νορμανδοὺς, Γερμανοὺς καὶ Ἰταλοὺς, καὶ συνηθροίσθησαν ἀπειροπληθεῖς σταυροφόροι. Μόνοι οἱ πολεμισταὶ θὰ ἔφθανον ἕως 600.000. Τὰ πολεμικὰ ταῦτα στίφη δὲν ἦσαν ἀληθινὸς στρατός, ἦσαν κἄτι τι ἀνάλογον πρὸς τὰ στίφη τῶν Βαρβάρων, τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσβάλει εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος. Οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἀρχηγός, ἀλλ' ἕκαστος Σταυροφόρος συνεκεντροῦτο περὶ τοὺς σπουδαιότερους αὐθέντας, ὁ ἐπιφανέστερος ὅλων τῶν ἀρχηγῶν ἦτο ὁ γενναῖος καὶ συνετὸς Γάλλος πολεμιστὴς *Γοδεφρεῖδος Δὲ Βουγιῶν*.

Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἁγίων τόπων.—Οἱ Σταυροφόροι ἔφθασαν διὰ ξηραῶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἕλληνας αὐτοκράτωρ ἔδωκεν εἰς τοὺς Σταυροφόρους τροφὰς καὶ κάθη ἄλλην βοήθειαν, ἀλλ' οὗτοι ἐπροξένησαν φοβερὰ δεινὰ εἰς τὴν χώραν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος Α', ὁ ὁποῖος ἦτο βασιλεὺς,

ἔσπευσε τότε νὰ τοὺς διαπεραιώσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἡ πρώτη πόλις, τὴν ὁποίαν συνήντησαν ἦτο ἡ Νίκαια, τὴν πολιορκοῦν καὶ κυριεύουν αὐτήν. Ἀλλ' ἡ θερμότης τοῦ κλίματος, καὶ ἡ ἔλλειψις τροφῶν ἐθέρωσαν τοὺς Σταυροφόρους. Ἐξ ἄλλου τὰ βέλη τῶν ἐλαφρῶν ἰπέων τῶν Τούρκων ἐδεκάτιζον τοὺς βαρεῖς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως, φορτωμένους μὲ τοὺς φολιδατοὺς αὐτῶν θώρακας. Ἐπὶ τέλους κατόπιν ἀνηκούστων κόπων ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ μετὰ πολιορκίαν ἐνὸς ἔτους ἐκυρίευσαν τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν πόλιν.

Ἰππότης τῆς Α' Σταυροφορίας.

Μόλις τρία ἔτη μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των οἱ Σταυροφόροι εἶδον τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐπεσαν γονυκλινεῖς καὶ ἔκλαυσαν ἀπὸ χαρὰν καὶ ἠὺχαρίστησαν τὸν Θεόν, ὅτι τοὺς ἠξίωσε νὰ ἴδουν τὴν Ἁγίαν πόλιν. Δὲν ἦσαν ὅμως πλέον παρὰ μόνον 25,000 πολεμισταί, ἀπὸ τὴν Νίκαιαν ἕως τὴν Ἱερουσαλήμ εἶχον ἀφήσει 600.000 πτώματα εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ἐρήμους τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἡ Ἱερουσαλήμ ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη, καὶ μόνον μὲ πολλοὺς ἀγῶνας εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν (1099). Φοβερὰ ἦτο ἡ σφαγή, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν εἰς τοὺς Σελτζούκους.

Αἱ Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι τῆς Ἀνατολῆς.—Ἀφοῦ ἀπληυθέρωσαν οἱ ἰππῶται τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἤρχισαν νὰ ἰδρῶουν ἰδικά των Φραγκικὰ Κράτη. Οἱ μεγάλοι αὐθένται, οἱ ὁποῖοι κατέκτησαν τὸν τόπον ἔγιναν βασιλεῖς, πρίγκιπες, κόμιστες, οἱ ἅπλοι ἰππῶται ἔγιναν βαρῶνοι. Τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης μετεφυτεύθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην.

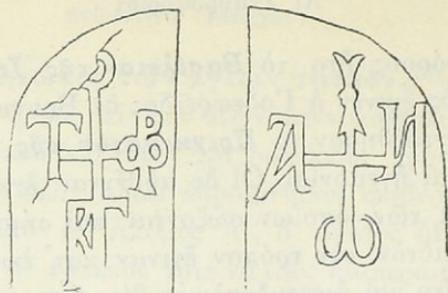
Τὸ σπουδαιότερον Κράτος, τὸ ἰδρυθὲν εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ

τοὺς Σταυροφόρους, ἦτο τὸ *Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ*, τοῦ ὁποίου βασιλεὺς ἔγινεν ὁ Γοδεφρείδος δὲ Βουγιών. Μὲ τὸ βασίλειον τοῦτο συνεδέθησαν τὸ *Πριγκιπᾶτον τῆς Ἀντιοχείας* καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡγεμονίαι. Οἱ δὲ αὐθένται ἐγκατεστάθησαν εἰς ἰσχυρὰ *κάστρα*, τῶν ὁποίων σώζονται καὶ σήμερον ἐπιβλητικὰ ἑρεΐπια. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔγιναν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον Φραγκικὰ Κράτη καὶ ὀφρουδουλικὸς βίος ἤκμασεν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ αὐθένται διήρχοντο τὸν καιρὸν των, ὅπως καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὰ κάστρα των, εἰς μονομαχίας καὶ εἰς διαρκεῖς πολέμους μὲ τοὺς Μουσουλμάνους, ἐνίστε ἀναμεταξύ των καὶ μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ὁ βίος τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων ἔγινε κατὰ τὴν κατὰκτησιν τῶν Σταυροφόρων σκληρότερος παρὰ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Μουσουλμάνων.

Ἡ Δύσις ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ κατόπιν καὶ ἄλλας πολλὰς Σταυροφορίας. Ἄλλ' ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἀντικατεστάθη ἀπὸ ἄλλα ὑλικώτερα αἰσθήματα, καὶ οἱ ἱππῶται δὲν ἐσκέπτοντο παρὰ μόνον πῶς νὰ ἀρπάσουν γαίας καὶ νὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ αὐθένται. Ἡ ἐλπίς δὲ τοῦ κέρδους προσεῖλκυσε ἀργότερα καὶ ἐμπόρους ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἰσχυραὶ ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἰταλίας, ἡ *Βενετία* καὶ ἡ *Γένοβα*, ἐβροήθουν μὲ τὰ πλοῖα των τοὺς Σταυροφόρους καὶ ὡς ἀντάλλαγμα ἐλάμβανον πολλὰ ἐμπορικὰ προνόμια εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν Σταυροφοριῶν ὑπῆρξαν πολὺ μεγάλη. Διότι συνετέλεσαν, ὥστε νὰ γνωρίσῃ ἡ βάρβαρος Εὐρώπη τὴν πολιτισμένην Ἀνατολήν. Οἱ Σταυροφόροι ἦλθεν εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Μωαμεθανούς, τοὺς κληρονόμους τῶν δύο μεγάλων πολιτισμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἀραβικοῦ. Ἐκ τῆς γνωριμίας δὲ ταύτης μετεδόθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλὰ χρήσιμοι συνήθειαι τοῦ βίου. Ἔσχον ὅμως καὶ πολὺ θλιβερὰ ἀποτελέσματα. Διότι ἐξησθένισαν τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ προπαρεσκεύασαν τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ ὁποία ὑπῆρξε «*συμφορὰ δι' ὀλόκληρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν*¹».

1. «Ἡ ἀπώλεια τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διὰ τὸν Χριστιανισμὸν (1453), συμφορὰ δι' ὀλόκληρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν, ὑπῆρξε τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῶν Σταυροφοριῶν» (Σολομῶν Ῥενάκ, Γάλλος ἱστορικός).

Βυζαντινὸν μονόγραμμα τοῦ Μυστροῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΟΙ ΚΟΜΝΗΝΟΙ. - ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΙ

(1081—1185)

Οἱ μεγάλοι Κομνηνοί: Ἀλέξιος—Ἰωάννης— Μανουὴλ Κομνηνός.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος καὶ πάλιν, ὅπως κατὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου, τὸ Κράτος εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον ἐρειπίων. Ἡ Ἑλληνικὴ κυριαρχία εἶχε καταλυθῆ εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὰ Βόρεια σύνορα παρεμόνευον οἱ Βούλγαροι καὶ ἄλλοι ἐχθροί, ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν ἔρχονται οἱ φοβερώτεροι ἐπιδρομεῖς, οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Φράγκοι.

Ἡ καταστροφὴ ὅμως ἦτο ἀκόμη μικράν. Εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνῆκον συμπαγεῖς αἱ γῶραι ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸ Ταίναρον, ἀπὸ τὸ Δυρράχιον ἕως τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἕως τὴν Κιλικίαν. Ἐπίσης ὅλαι αἱ μεγάλαι ἐπαρχίαι τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ὅλαι αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τοῦ Ἰονίου, αἱ παραλῖαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀνῆκον ἀκόμη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Τὰ δὲ λείψανα ταῦτα ὑπερτεροῦν κατ' ἕκτασιν καὶ τὸ μεγαλύτερον ἀκόμη βασιλείον τῆς Εὐρώπης, πολὺ δὲ περισσότερον κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν συνεκτικότητα.

Ἐχρειάζετο μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἱκανὸς νὰ ὠφεληθῆ ἀπὸ τὰς

δυνάμεις ταύτας. Τοιοῦτοι ἰσχυροὶ κυβερνῆται ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον οἱ Κομνηνοί. Ἐκτὸς τοῦ τελευταίου, τοῦ Ἀνδρονίκου, οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοί, **ὁ Ἀλέξιος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουήλ**, ἀπετέλεσαν δυναστείαν μεγάλων πολιτικῶν καὶ ἡρώων, ἣ ὁποία ἐπὶ ἓνα αἰῶνα χωρὶς διακοπὴν (1081—1180) ἔδωκε νέαν λάμψιν καὶ δύναμιν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν.

α'.—Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς καὶ ἡ πρώτη Σταυροφορία (1081—1118).

Εἰς ἡλικίαν εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν ὁ Ἀλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον προικισμένος μὲ ἀνδρείαν καὶ εὐφυΐαν καὶ σύνεσιν. Εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἔργον τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Κράτους ἀφίερωσεν ὁ μέγας οὗτος αὐτοκράτωρ βίον μακρὸν γεμᾶτον ἀπὸ ἐργασίαν καὶ αὐταπάργησιν, συγχρόνως δὲ ἀπὸ βαθὺ αἴσθημα καθήκοντος καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα. Ἄν ἦτο ἐλεύθερος ὁ Ἀλέξιος, θὰ ἔστρεφε τὰς προσπαθείας του εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ βεβαίως θὰ ἔσωζε τὸ Κράτος ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῶν Τούρκων. Ἄλλ' ἀκριβῶς, κατὰ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐφάνησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐπέρχονται φοβεροὶ πολέμιοι ἀπὸ τὴν Δύσιν, «οἱ ἐσπέριοι λαοί». Ὡς πρὸδρομοὶ τῶν ἐπερχομένων χειμάρρων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως ἐμφανίζονται πρῶτοι οἱ Νορμανδοί, τῶν ὁποίων ὁ γενναῖος ἀρχηγός, ὁ **Ροβέρτος Γυσκάργδος**, κύριος ἤδη τῆς Νοτίας Ἰταλίας, ἔτρεφε μεγάλα σχέδια καὶ ὠνειρεύετο τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.— Ἀφοῦ ἔκαμε μεγάλας προπαρασκευάς, ὁ Ροβέρτος ἐπολιόρησε τὸ Δυρράχιον ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς (1081), διότι ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ κλεῖς, ἣ ὁποία ἤνοιγε τὸν δρόμον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους. Ὁ Ἀλέξιος, βλέπων τὸν κίνδυνον, ἔκαμε μεγάλας θυσίας. Χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ Κράτους, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἡρόακλειος, ἔλαβεν ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας ὅλα τὰ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ κειμήλια. «Θὰ δαπανηθοῦν, λέγει, ὑπὲρ τῆς τιμῆς ἡμῶν». Ὁ αὐτοκρατορικὸς οἶκος, ὅλοι οἱ μεγιστᾶνες ἔδωκαν τὴν περιουσίαν καὶ τὰ κοσμήματά των. Οἱ Νορμανδοὶ εἰσχωροῦν εἰς τὴν Ἡπειρον, τὴν Μακεδο-

νίαν, τὴν Θεσσαλίαν, νικοῦν τοὺς στρατοὺς τοῦ Ἀλεξίου καὶ κυριεύουν πολλὰς πόλεις, ἀλλ' οἱ Ὀρθόδοξοι Σλαβικοὶ πληθυσμοὶ τῶν χωρῶν τούτων βδελύττονται τοὺς Νορμανδοὺς ἐπιδρομεῖς ὡς αἰρετικούς. Οἱ ἀγῶνες τοῦ μεγάλου Φωτίου θριαμβεύουν, διότι μὲ τὴν Ὀρθοδοξίαν σώζεται καὶ τὸ Κράτος. Ἡ ἡρωϊκὴ καρτερία τοῦ Ἀλεξίου θριαμβεῖ ἐπὶ τέλους, οἱ Νορμανδοὶ κατατροπώνονται καὶ ἀναγκάζονται ν' ἀναξεύξουν ὀπίσω πρὸς τὴν Ἰταλίαν (1084).

Καὶ τότε δέ, ἂν ἔμενε καὶ πάλιν ἥσυχος ὁ Ἀλέξιος, θὰ ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴ ἡρωϊκὴν ἦτταν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένης, οἱ Τούρκοι δὲν εἶχον παύσει νὰ ἐπεκτείνουν τὰς κατακτήσεις των. Μετ' ὀλίγα ἔτη καταλαμβάνουν καὶ αὐτὴν τὴν Νίκαιαν (1081), τὴν ὁποίαν κάμνουν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους αὐτῶν. Καὶ οὕτω, ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία προσβάλλεται ἀπὸ ἀνεξαντλήτους ἐχθρούς. Ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων τούτων ὁ Ἀλέξιος ἀναγκάζεται ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν νέον φοβερὸν κίνδυνον τῶν Σταυροφόρων, ὁ ὁποῖος ἔρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν.

Ἡ πρώτη Σταυροφορία.— Ἀκατάσχετα ἀρχίζουσι νὰ κυλίονται ἀπὸ τὴν Δύσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὰ κύματα τῶν Σταυροφόρων. Τὸ ὄνειρον τῶν παπῶν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχίαν των εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εὐρίσκει τώρα ὑποστήριξιν εἰς τὰς λόγχας τῶν πολεμιστῶν τῆς Δύσεως. Τὰ σταυροφορικὰ στίφη, ἐκ διαφόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης προερχόμενα, ἔχουν τόπον συγκεντρώσεως τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι οἱ «Σταυροφόροι ἔχουν ἀνάγκη νὰ λάβουν τροφὰς καὶ βοήθειαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων».

Πρῶτος καταφθάνει διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας ὁ ἄτακτος καὶ ἀχαλίνωτος ὄχλος τῶν πτωχῶν Σταυροφόρων. «Μόλις ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤρχισαν νὰ ἐκτρέπωνται εἰς δεινὴν λεηλασίαν τῆς χώρας. Ἐλεηλάτησαν τὰς ἐπαύλεις καὶ τὰ παλάτια τῶν προαστείων, ἤρπαζον καὶ ἐπώλουν τὸν μόλυβδον ἀπὸ τὰς στέγας τῶν ἐκκλησιῶν. Αἱ ληστεῖαι αὐταὶ ἐπροξένησαν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ αὐτοκράτορος πικρίαν καὶ δυσπιστίαν, ἣ ὁποία ποτὲ δὲν τὸν ἀφῆκε καὶ μετεβιβάσθη καὶ εἰς τοὺς διαδόχους του. Κατήντησε νὰ φοβῆται ὀλιγότερον τοὺς Τούρκους

ἀπὸ τοὺς τοιοῦτους ἐλευθερωτὰς καὶ συμμάχους» (Δεβώ, Γκέλτσερ).

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπροσπάθησε νὰ διαπεραιώσῃ ἐσπευσμένως τοὺς πρώτους ἀριχθέντας, τοὺς πτωχοὺς Σταυροφόρους, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ὅλοι ἐσφαγιάσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Συγχρόνως καταφθάνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ στρατοὶ τῶν ἱπποτῶν. Ἦσαν «στρατὸς ἀναρίθμητος ὅσοι εἶναι οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ὅσα εἶναι τὰ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη, τὰ ὁποῖα παράγει ἡ γῆ. Διότι δλόκληρος ἡ Δύσις καὶ ὅσον γένος βαρβάρων κατῶκουν τὴν γῆν πέραν τοῦ Ἀδρίου μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, δλόκληρον ἀθρόον μετηνάστευεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρόφρασις ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀληθῶς ὅμως εἶχον ἔρωτα ν' ἀρπάσσουν τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων». (*Ἀνα Κομνηνή*, κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, ἡ ὁποία συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ πατρὸς αὐτῆς καὶ τῆς πρώτης Σταυροφορίας).

Οἱ Φράγκοι ἱππῶται καὶ οἱ Βυζαντινοί.—Ἡ ἀφιξίς τῶν Σταυροφόρων ἐνώπιον τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων (1096), ἔφερε μεγάλην σύγχυσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ ἱππῶται τῆς Δύσεως δὲν εἶχον γνωρίσει εἰς τὸν τόπον των παρὰ ἐλεεινὰ χωρία καὶ ξυλίνας οἰκίας. Ἔμειναν καταθαμβωμένοι, ὅταν εἶδον τὴν μεγάλην ἐκεῖνην πόλιν μὲ τὰ μαρομάρινα παλάτια, μὲ τοὺς χρυσομένους τρούλλους, μὲ τοὺς μεγάλους δρόμους γεμάτους ἀπὸ κίνησιν καὶ ζώῃν. Ὅλοι ἐκεῖναι αἱ πολυτέλειαι, ὅλος ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος διήγειρεν τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν ζηλοτυπίαν των. Οἱ Φράγκοι ἔλεγον τοὺς Ἕλληνας «σχισματικούς», διότι ἔλεγον ὅτι αὐτοὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός (ἀπὸ μικρογραφίαν χειρογράφου).

τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ Ἕλληνες πάλιν ἐθεώρουν καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς ὡς αἰρετικούς, ὡς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ εὗρισκον τοὺς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως ἀγροίκους καὶ αὐθάδεις. Οἱ δύο ἀντιμέτωποι κόσμοι, χωρισμένοι καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν, ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθοῦν ¹.

Οἱ ἱππῶται γίνονται ὑποτελεῖς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα.—Χωρὶς τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑλληνος αὐτοκράτορος οἱ Σταυροφόροι δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν, διότι διήρχοντο διὰ τῆς χώρας αὐτοῦ, θὰ ἐτρέφοντο ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόνον μὲ τὸν στόλον τοῦ ἠδύναντο νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἦτο ἀνάγκη νὰ τοὺς συνοδεύσουν καὶ ὡς ὀδηγοὶ εἰς χώρας ἀγνώστους, καὶ ὡς σύμμαχοι ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ καιρὸν ἐγνώριζον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἀπήτησεν ἀπὸ τοὺς ἱππῶτας νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν ὄρκον ὑποτελείας καὶ νὰ συνάψουν συνθήκην ὅτι θὰ ἦσαν «*δοῦλοι τῆς βασιλείας του*».

Ἡ τελετὴ, ἣ ὁποία ἐγίνετο εἰς τὸ Παλάτιον, γεμίξει ἀπὸ υπερηφάνειαν τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν. Ἡγεμόνες ἰσχυρότατοι τῆς Εὐρώπης ἔμελλον νὰ προσέλθουν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων νὰ ὁμώσουν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ ὑποταγήν. Τὸ πλῆθος ἐθαύμαζε τὰς πολυτελεῖς στολὰς καὶ τὴν ἀρειμάνειον ὄψιν τῶν πολεμιστῶν ἐκείνων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν περιβόητοι

(1) «Καθ' ὃν χρόνον οἱ ἀγροῖκοι ἱππῶται τῆς Δύσεως δὲν εἶχον σχεδὸν ἄλλην σκέψιν καὶ ἄλλην διασκέδασιν παρὰ μόνον τὸ κινήγιον καὶ τὸν πόλεμον, ὁ Βυζαντινὸς βίος ἦτο γεμῆτος ἀπὸ λεπτότητα καὶ πολυτέλειαν. Ὁ καλὸς τρόπος συμπεριφορᾶς, αἱ ἐξηγητισμῆται κοινωνικαὶ διασκεδάσεις, ἡ κλίσις πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ἦσαν γενικῶς διαδεδομένα. Εἰς τὴν κομψὴν ἐκείνην κοινωνίαν οἱ Σταυροφόροι τῆς Δύσεως ἔκαμαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἦσαν ἀγροῖκοι καὶ κακοαναθρεμμένοι χωρικοί, ἐνοχλητικοὶ καὶ δυσάρεστοι παρῆσαντες. Ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἐνοήσουν τὰς λεπτότητας τῆς εὐγενείας, ἐξηρεθίζοντο ἀπὸ τὰ πλούτη, τὰ ὁποῖα ἐβλεπον, καὶ συμπεριεφέρθησαν, ὡς λέγει εἰς ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς των, αὐτὸς ὁ Πέτρος ὁ Ἐρμημίτης, «ὡς κλέπται καὶ ὡς λησταί» (Ντὶλ).—«Ἐν γένει οἱ Σταυροφόροι, ἂν καὶ ἦτο ἀγία ἡ ἐπιχείρησις των, ἐφέρθησαν ὡς λησταὶ τῶν ὁδῶν» (Βολταῖρος, Ρενάκ).

διὰ τὰ κατορθώματά των. Οἱ ἀγέρωχοι ἱππότες «*ἡγεμόνες, ῥῆγες, δοῦκες, κόμιστες*», ἐπλησίασαν τὸν Ἀλέξιον, ἐκλίνουν τὸ γόναυ καὶ ἐπροσκύνησαν. Ἦσπάσθησαν πρῶτον τὸν πόδα, ἔπειτα τὰ γόνατα καὶ τὸ στόμα τοῦ βασιλέως. Τότε ἔβαλαν τὰς χεῖρας των εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξίου καὶ ὤμοσαν εἰς αὐτὸν πίστιν ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπήκοοι. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ ὑπεσχέθη νὰ συνδράμῃ μὲ κάθε δύναμιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Σταυροφόρων ὑπεχρεώθησαν νὰ παραδώσουν εἰς τὸν βασιλέα ὅλας τὰς παλαιὰς κτήσεις τοῦ Κράτους, ὅσας ἤθελον ἀπελευθερώσει ¹.

Αἱ παρασπονδίαὶ τῶν Σταυροφόρων.—Ἄλλὰ πολλὰ γρήγορα κατεπατήθησαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους οἱ ὄρκοι καὶ αἱ συνθήκαι, τὴν πρώτην δὲ παρασπονδίαν ἔκαμεν ὁ υἱὸς τοῦ Γυσκάρδου Βοημοῦνδος. Μόλις οἱ Σταυροφόροι ἐκυρίευσαν τὴν Ἀντιόχειαν, ὁ δόλιος οὗτος Νορμανδὸς τὴν ἐκράτησε διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ἐπειτα καὶ οἱ ἄλλοι Σταυροφόροι ἐκήρυξαν ἀναφανδὸν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Συρίας, τοὺς ὁποίους εἶχον ἔλθει, ὡς ἔλεγον, νὰ ἐλευθερώσουν. Καὶ πρὸς καταπολέμησιν αὐτῶν ἐζήτησαν ἐνίσχυσιν ἀπὸ τὸν πάπαν Οὐρβανόν: «ἐνικήσαμεν, ἔγραψαν οἱ ἱππότες εἰς τὸν πάπαν, τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς εἰδωλολάτρους, βοήθησέ μας τώρα νὰ νικήσωμεν καὶ τοὺς αἰρετικούς Ἕλληνας, Ἀρμενίους, Σύρους».

Αἱ καταπίεσεις τῶν Ὀρθοδόξων.—Αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας κατέκτησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Φράγκοι, καταφυκούντο κυρίως ἀπὸ Χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν

1. «Ὅτε δὲ ὁ ὄρκος εἶχε τελειώσει, ἐτόλμησεν εἰς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς νὰ καθίσῃ πλησίον τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἄλλ' ὁ κόμισ Βαλδουῖνος εἶπε πρὸς ἐκεῖνον: «δὲν σοὶ ἐπιτρέπεται νὰ κάμνης τοῦτο, διότι δὲν εἶναι ἔθιμον νὰ παρακάθηνται οἱ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς κατωτέρους, ὠρκίσθης δὲ νὰ εἶσαι δοῦλος τῆς βασιλείας του». Ἐκεῖνος δὲ ἀπεκρίθη: «Εἶμαι Φράγκος ἐκ καθαρᾶς εὐγενείας. Εἰς τὸ σταυροδρόμιον τῆς πατρίδος μου ὑπάρχει μιὰ παλαιὰ ἐκκλησία καὶ ἐκεῖ πηγαίνει πᾶς ὅστις θέλει νὰ μονομαχήσῃ καὶ ζητῇ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ καὶ ἐγὼ πολὺν καιρὸν ἐπερίμενα, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμησεν οὐδαμοῦ νὰ φανῇ». Ὅτε ὁ Ἀλέξιος ἔμαθε τί εἶπεν ὁ Φράγκος, ἀπήντησεν: «ἂν δὲν ἦρες τότε ἐχθρὸν, ἔχε ὑπομονήν, ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ εὔρης τώρα πολλοὺς πολέμους». (Ἄννα Κομνηνή).

Ἑλλήνων κατοίκων. Οἱ Μουσουλμάνοι κατακτηταί, ὡς συνήθιζον, εἶχον ἀφήσει εἰς αὐτοὺς ἐλευθέραν τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς νόμους των ἐπὶ τῷ ὄρφ μόνον νὰ πληρώνουν τοὺς φόρους. Οἱ Φράγκοι ὅμως κατακτηταὶ τοὺς ἐθεώρησαν ὡς δορυαλώτους. Κατὰ συνέπειαν οἱ καθολικοί, οἱ ὁποῖοι ἦλθον ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἐσημάτισαν τὰς ἀνωτέρας τάξεις, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ἐγγώριοι τὰς κατωτέρας, τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ἐργατικούς. Τὸ χειρότερον δὲ εἶναι ὅτι ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐπέβαλε χεῖρα ἀσυστόλως εἰς τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς. Σμῆνος καθολικῶν ἱερέων ἐνέσκυψε μὲ ἀπληστίαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ κατεπίεζον σκληρῶς τοὺς Ὀρθοδόξους, τῶν ὁποίων ἦσαν ἀνεκδιήγητα τὰ μαρτύρια.

Οἱ Ἕλληνες ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν, αἱ ἐκκλησίαι καὶ αἱ περιουσίαι των ἠρπάζοντο. Τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων δὲν εἶχον παύσει νὰ ὑφίστανται οὔτε εἰς τοὺς χειρότεροους χρόνους τῆς Μωαμεθανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως Λατῖνοι ἐδίωξαν τὸν Ὀρθόδοξον κληρὸν, ἐσφετερίσθησαν τὰ δικαιώματά του, διήρπασαν τὴν περιουσίαν του. Ἡ τυρανία, ἡ ὁποία ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας Ὀρθοδόξους, ἦτο πολὺ σκληρὰ καὶ πολὺ ἐπαίσχυντος, εἰς τὴν θέσιν τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων ἱεραρχῶν ἔβαλαν οἱ πάπαι Ἰταλοὺς καὶ Γάλλους ἀγραμμάτους ὡς πατριάρχας καὶ ἐπισκόπους.

Ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ Βοημούνδος.—Εἰς φανεράς ἐχθρικὰς πράξεις ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος μὲ τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀντιοχείας Βοημούνδον, ὁ ὁποῖος δὲν ἠρόκασθη νὰ μὴ ἐκκληρώσῃ τὰς συνθήκας ἀλλὰ καὶ δὲν ἔπαυε νὰ κυριεύῃ Ἑλληνικὰς πόλεις.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέρχεται ἐναντίον του καὶ τὸν κατατροπώνει κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τότε ὁ Βοημούνδος ἐπέρχεται εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὑποκινεῖ μεγάλην σταυροφορίαν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν ἀποβιβάζεται, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, εἰς τὴν Ἠπειρὸν, τόσον πολὺ ὅμως ἐπέσθη ἀπὸ τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Ἐρχεται ταπεινωμένος ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπόσχεται μὲ ὄρκους φοβεροὺς νὰ εἶναι *ἄνθρωπός του*, δηλαδή ὑποτελὴς εἰς αὐτόν, «ἄνθρωπος πιστὸς τῆς σῆς βασιλείας», λέγει πρὸς τὸν

Ἀλέξιον. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ δόλιος Νορμανδὸς παρασκευάζει πάλιν νέαν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ αἰφνίδιος θάνατος ἀπήλλαξεν ἐπὶ τέλους τὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τὸν ἐπίβουλον ἐκείνον ἐχθρόν.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξίου.—Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου διήλθον μὲ ὀλιγωτέρας δραματικὰς περιπετειάς. Ἐκστρατεύσας ἐναντίον τῶν Σελτζούκων ἐνίκησεν αὐτοὺς ἐπανειλημμένως, καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἠναγκάσθη νὰ προσέλθῃ νὰ φιλήσῃ τὸ γόνυ τοῦ Αὐτοκράτορος ἐφίππου καὶ νὰ συνομολογήσῃ εὐνοϊκὴν εἰρήνην.

Ἐν τῷ μέσῳ ἀτελειώτων περιπλοκῶν ὁ Ἀλέξιος ἐπολιτεύθη μὲ σύνεσιν καὶ μὲ γενναιότητα. Ἐπολέμησεν ἀνδρείως καὶ χωρὶς διακοπὴν εἰς τὴν Ἡπειρὸν ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, εἰς τὸν Δούναβιν ἐναντίον τῶν Πετσενέγων καὶ ἄλλων ἀγρίων λαῶν, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐναντίον τῶν Σελτζούκων Τούρκων. Τὸ μέγα δὲ κατόρθωμά του εἶναι ὅτι ἀπεμάκρυνε τὴν θύελλαν τῆς πρώτης Σταυροφορίας, ἣ ὁποία ἠπεύλει τὸ Κράτος αὐτοῦ. Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ κατέστη περίφημος εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι συνέπεσε μὲ τὰς μεγάλας Σταυροφορικὰς ἐκστρατείας τῆς Δύσεως. Συγχρόνως δὲ ὑπῆρξεν εὐεργετικὴ διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, διότι ἔσωσεν αὐτὸ ἐκ παντοίων κινδύνων. Εἰς τὸ τέλος μακροῦ βίου, κατὰ τὸν ὁποῖον μὲ βαθεῖαν σύνεσιν καὶ ἀκούραστον γενναιότητα ἐπάλαισεν ἐναντίον ποικίλων ἐχθρῶν, ἀφίνει ἰσχυρὸν καὶ σεβαστὸν τὸ Κράτος του.

Ὅτε ἀπέθανεν ὁ πρῶτος Κομνηνὸς τὰ ὄρια τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἔξετείνοντο ἀπὸ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἕως τὴν Τραπεζοῦντα. Ἐπίσης δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος του Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀφιέρωσε καὶ αὐτὸς τὸν βίον του εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ ὅλας τὰς παλαιὰς κτήσεις καὶ τὴν Ἀσίαν, ἔχων διακαῆ πόθον νὰ φέρῃ τὰ σύνορα τοῦ Κράτους ἕως τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὸν Εὐφράτην

**β'.—Ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς
(1118—1180).**

Ὀλίγους ἀπὸ τὰς Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας ἐκόσμησαν μὲ τόσα ἐγκώμια οἱ παλαιοὶ ἱστορικοί, ὅσον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλε-

ξίου Ἰωάννην. Μὲ τὴν ἀνδρείαν καὶ μὲ τὴν ἐπιείκειαν, ἐκέρδισε τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων του, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὠνομάζετο **Καλοῖωάννης**, καὶ αὐτοὶ δὲ ἀκόμη οἱ Δυτικοί, οἱ ὁποῖοι καθυβρίζουν τὸν Ἀλέξιον, ὁμιλοῦν περὶ τοῦ υἱοῦ του μὲ εὐλάβειαν. Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἦτο ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἀθλητικός. Δι' ἀδιαλείπτων ἀγῶνων κατετρόπωσεν ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους τρέχων ἀπὸ τὰ Ἀσιατικὰ σύνορα εἰς τὰ Εὐρωπαϊκά. Εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπεχείρησε πολλὰς ἐκστρατείας καὶ ἐνίκα πάντοτε τοὺς Τούρκους, εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξηνάγκασε τοὺς Οὐγγρους εἰς εἰρήνην, εἰς δὲ τοὺς Πετσενέγους ἐπιφέρει τόσῃν καταστροφῇ, ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ ληστρικοῦ ἐκείνου λαοῦ ἐξαφανίζεται ἔκτοτε ἀπὸ τὴν ἱστορίαν.

Ὁ πόλεμος κατὰ τῆς Ἑνετίας.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν

Ἑνετοὶ ἔμποροι εἰς Ἑλληνικὸν λιμένα τῆς Ἀνατολῆς.

ταύτην ἤρχισε ν' αὐξάνῃ ἡ δύναμις τῆς Ἑνετίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἰσχυροὺς στόλους πολεμικοὺς καὶ ἔμπορικοὺς, δὲν διετήρει δὲ πλέον καὶ τὴν παλαιὰν ὑποτελείαν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὸ ἐμπόριον ἰδίως τῆς Ἑνετίας εἶχε πολὺ αὐξηθῆ καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ ἐμπορευέται ἐλευθέρως μὲ μεγάλα προνόμια εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Διὰ νὰ προστατεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ οἰκονομικὰ

τοῦ Κράτους αὐτοῦ, ἀνέλαβε μέγαν πόλεμον καὶ ἐναντίον τῶν Ἑνετῶν, τὸ Κράτος ὅμως δὲν εἶχε πλέον ἰσχυροὺς στόλους καὶ ἠναγκάσθη ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ προνόμιά των.

Αἱ τελευταῖαι πράξεις τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ σκοπὸν εἶχον τὴν ἀνάκτησιν τῆς Συρίας. Τὰ κατορθώματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ προσεῖλκον διαρκῶς τὸν ἥρωα ἐκεῖνον. Μὲ ἀξιόλογον στρατὸν ἐπροχώρησε νικηφόρως εἰς τὴν Ἀσίαν ἕως τὴν Κιλικίαν πολεμῶν καὶ νικῶν Τούρκους, Φράγκους, Ἀρμενίους, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἔταπείνωσε τὸν πρίγ-

κηπα αὐτῆς. Ἄλλὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ἀπέθανεν αἰφνιδίως, ἀφοῦ ἀνέδειξε διάδοχον τὸν νεότερον υἱὸν αὐτοῦ **Μανουήλ**, τὸν ὁποῖον ἐνόμισεν ἐπιτήδειον νὰ πηδαλιουχήσῃ τὸ Κράτος εἰς τὰς δυσκόλους ἐκείνας περιστάσεις.

Μανουήλ ὁ Κομνηνὸς (1143—1180).—Αἱ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ τῶν δύο πρώτων Κομνηνῶν ἐκορυφώθησαν εἰς τὸν ἡρωϊκὸν Μανουήλ. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο ἀθλητικόν, ἡ ὥμῃ τοῦ σώματος, ἡ γενναιότης τῆς ψυχῆς του μοναδικαί, ἦτο ὅμοιος «πρὸς τοὺς θουλουμένους Ἑρακλεῖς», λέγει εἷς Βυζαντινὸς ἱστορικός. Τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα του δὲν ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ κανεὶς ἄλλος, καὶ ἐπροκάλει τὸν θαυμασμόν τῶν γενναίων καὶ ἀγερώχων πολεμιστῶν τῆς Δύσεως. Ἡ φήμη τῶν πολεμικῶν του κατορθωμάτων, τὸ ἀρειμάνιον ὕψος καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη τῶν τρόπων του τὸν καθίστανον ἀξιαγάπητον εἰς ὅλους.

Μόλις ἐστέφθη εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν τρέχει ἀμέσως ὁ Μανουήλ εἰς τὴν Ἀσίαν. Καταδιώκει τὸν Σουλτάνον ἕως τὸ Ἰκόνιον, καὶ οἱ Τούρκοι ἀναγκάζονται νὰ δώσουν εἰς τὸν βασιλέα νέας χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1147). Εἰς ἄλλην ἐκστρατείαν διεξελαύνει μὲ δύο μόνον πιστοὺς ὁπαδοὺς διὰ μέσου πεντακοσίων Τούρκων ἰππέων. Μὲ ἀδάμαστον καρτερίαν ὁ Μανουήλ συνεχίζει τὴν ἀληθινὴν Σταυροφορίαν καὶ καθ' ὅλον τὸν ἔνδοξον βίον του ἀκούραστος δὲν παύει τὸν ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων, ὡς πραγματικὸς ἰππότης τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Μανουήλ καὶ οἱ Φράγκοι.—Μὲ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματά του ἔδειξεν ὁ Μανουήλ εἰς τοὺς Φράγκους ἰππότας, ὅτι δὲν εἶχον αὐτοὶ μόνοι, ὅπως ἐκανῶντο, τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας. Καὶ συγχρόνως ἔδιδεν εἰς τοὺς ὑπηκόους του παραδείγματα τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθοῦν πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως. Διὰ τοῦτο ἐμιμεῖτο εἰς πολλὰ τοὺς Φράγκους. Παρεδέχθη εἰς τὸν στρατόν του τὸν βαρὺν ὀπλισμόν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγγας αὐτῶν. Ἀνταγωνίζεται μὲ αὐτοὺς ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ἀγώνισμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ἰδικόν των καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐκερδίετο ἡ ἀληθινὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἰπποτισμοῦ, εἰς τὰς ἰππικὰς καθ' ὁμίλους μονομαχίας (tournois). Εἰς ἓν τοιοῦτον ἀγώνισμα, τὸ ὁποῖον ἐτελέσθη πανηγυρικῶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἔλαβε μέρος ὁ Μανουήλ μὲ

τοὺς μεγιστᾶνας του. Ὁ Αὐτοκράτωρ μὲ τοὺς ἰδικούς του κατέ-
ριψεν εἰς τὸ ἔδαφος τοὺς ἀθλητικούς καὶ ἀλαζόνας Φράγκους
ἱππότες.

Ἡ δευτέρη Σταυροφορία.—Κατὰ τὴν δευτέραν ἰδίως
Σταυροφορίαν (1147-1149) ἐξεδηλώθη λαμπρῶς ἡ συνειτή καὶ
γενναία πολιτικὴ τοῦ Μανουήλ. Ἡγεμόνες τῆς Σταυροφορίας
ταύτης ἦσαν δύο βασιλεῖς, ὁ Κορράδος τῆς Γερμανίας καὶ ὁ
Λουδοβίκος Ζ' τῆς Γαλλίας. Καὶ οἱ δύο ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς,
ἡ δὲ διάβασις των ἀπὸ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους
εἶναι ἀληθινὴ συμφορὰ. Ἀρπαγαί, λεηλασίαι, καταστροφαί, συ-
νοδεύουν αὐτήν. Ὅτε δ' ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν,
ἐσκέφθησαν νὰ τὴν κυριεύσουν. Ἀλλ' ἐνόησαν ὅτι δὲν ἦτο εὐκό-
λον τὸ προᾶγμα καὶ ἠναγκάσθησαν βασιλεῖς καὶ μεγιστᾶνες νὰ
δώσουν εἰς τὸν Μανουήλ, ὅπως ἄλλοτε εἰς τὸν πάππον αὐτοῦ
'Αλέξιον, τὸν ὄρκον τῆς πίστεως καὶ τῆς ὑποτελείας. Ἡ Σταυρο-
φορικὴ αὐτὴ ἐκστρατεία ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, καὶ ἀπὸ τότε αἱ Φραγ-
κικαὶ ἠγεμονίαι τῆς Ἀνατολῆς ἤρχισαν νὰ παρακμάζουν.

Καταστρεπτικὴ ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.—

Ὁ μέγας κίνδυνος διὰ τὸ Κράτος ἦτο πάντοτε ἀπὸ μέρους τῶν
Νορμανδῶν τῆς Σικελίας, ὅπως καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Ἀλεξίου
Κομνηνοῦ. Καθ' ὃν χρόνον οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς
Γαλλίας διήρχοντο καὶ ἐληλάτουν ὡς Σταυροφόροι τὰς ἐπαρχίας
τοῦ Κράτους, ὁ ἠγεμὼν τῶν Νορμανδῶν Ῥογήρος ὁ Β' συνή-
γαγε στόλον εἰς Βρινδήσιον, ἐπετέθη αἰφνιδίως ἐναντίον τῆς Κερ-
κύρας καὶ ἐκυρίευσεν αὐτήν (1147). Ἡ τρίτη αὕτη ἐπιδρομὴ τῶν
Νορμανδῶν ὑπῆρξε φοβερὰ εἰς καταστροφάς. Μὲ τὸν στόλον των
ἐληλάτησαν φρικωδῶς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔκαμαν
ἀποβάσεις εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ἐκυρίευσαν τὰς Θήβας,
ἔπειτα τὴν Κόρινθον. Ἡ λεηλασία τῶν ἀνθηρῶν τούτων Ἑλλη-
νικῶν πόλεων ὑπῆρξεν ἀνηλεὲς· χουσός, ἄργυρος, πολύτιμοι λίθοι
διηρπάγησαν, γυναῖκες καὶ ἄνδρες εὐγενεῖς ἐσύρθησαν αἰχμάλω-
τοι. Αἱ μεγάλαι ἀποθῆκαι ἐμπορευμάτων, ἀκόμη καὶ ἱεροὶ ναοὶ
καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, τὰ πάντα ἐγυμνώθησαν. Μεταξὺ τῶν ἄλ-
λων λαφύρων ἐγέμισαν οἱ Νορμανδοὶ τὰ πλοῖα των μὲ τὰ περί-
φημα χρυσοῦφανα καὶ ἀργυροῦφανα μεταξωτὰ καὶ πορφυρᾶ
ὑφάσματα, τὰ ὅποια μὲ θαυμασίαν τελειότητα κατεσκευάζοντο

εἰς τὰς Θήβας καὶ τὴν Κόρινθον. Αἰχμάλωτοι μεταξουργοὶ ἐγκατεστάθησαν ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν εἰς τὸ Παλέρμον τῆς Σικελίας καὶ ἀπὸ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ πολύτιμος βιομηχανία τῶν μεταξωτῶν ἤρχισε νὰ διαδίδεται εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὸ ἀνθηρότατον ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος ἔλαβε τότε θανάσιμον κτύπημα. Οἱ Νορμανδοὶ ἐπεξέτειναν τὰς λεηλασίας των ἕως τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ θαυμασίων ἡρωϊκῶν ἀγώνων ὑπερησπίσθη τὸ Κράτος του ὁ Μανουήλ, καὶ εἰς τὸ τέλος συνῆψε μετὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἐπωφελεῆ εἰρήνην (1158).

Τὸ ἔργον τοῦ Μανουήλ.—Καὶ πρωτύτερα, καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἄλλων πολέμων, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν λαῶν τοῦ Δουνάβεως καὶ μάλιστα τῶν Οὐγγρων δὲν ἄφηναν εἰς ἡσυχίαν τὸ Κράτος. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη γενναίως πολεμεῖ αὐτοὺς ὁ Μανουήλ καὶ μετὰ τιμῆς οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ διατρέχουν τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως. Καὶ τέλος συνομολογεῖ εἰρήνην μετ' αὐτῶν, διὰ τῆς εἰρήνης δ' ἐκείνης ἡ Οὐγγαρία κατέστη εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν ἐξάρτημα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1168).

Ἄλλ' ὅπως καὶ ὁ πατὴρ του, ἀπέθανε προῶρος ὁ Μανουήλ (1180). Ἀκούραστος διέτρεξεν ὁ ἦρος ἐκεῖνος τὴν βασιλείαν αὐτοῦ διηνεκῶς μαχόμενος καὶ εἰς τὰς δύο ἡπείρους καὶ μεταφέρων τὸν πόλεμον ἀπὸ τὴν Ἀσίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπὸ ταύτην εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως. Κατέστησε δὲ σεβαστὴν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Ἐταπείνωσε τοὺς Φράγκους ἡγεμόνας τῆς Συρίας, τοὺς Σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου καὶ τῆς Δαμοσκοῦ. Ἀνεώωσε τὰ κατακτητικὰ σχέδια τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐπροσπάθησε νὰ ἀναλάβῃ τὸ Αὐτοκρατορικὸν στέμμα τῆς Ῥώμης. Ἡ βασιλεία τοῦ Κομνηνοῦ ὑπῆρξε κοσμοπολιτικὴ, ὅπως καὶ ἡ βασιλεία τοῦ μεγάλου ἐκείνου αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα ἐσχέδιασε τὴν ἀνασύστασιν τῆς κοσμοκρατορίας.

Ἀνδρόνικος Κομνηνός.—Μόλις ἀπέθανεν ὁ Μανουήλ Κομνηνός τὸ Κράτος ἀρχίζει νὰ πίπτῃ εἰς παρακμὴν. Οἱ Φράγκοι εὐγενεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε περιστοιχισθῆ ὁ Μανουήλ, ζητοῦν νὰ κυβερνοῦν αὐτοί. Ἄλλ' ἐγεννήθη ἀντίδρασις, ἐναντίον τῶν ξένων, ἡ ὁποία ἐξέσπασεν εἰς φοβερὰν σφαγὴν τῶν Φράγκων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, γυναῖκες, παιδιά καὶ μονα-

χοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ὁ λαὸς καὶ ὁ κληρὸς ἀνεκήμερον ὡς βασιλέα τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Κομνηνόν, ὡς *ἐλευθερωτὴν* (1183), διότι οὗτος, ὁ ἐξάδελφος τοῦ Μανουήλ, εἶχε παρασύρει τὸν λαὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν. Ἦτο ἀνὴρ γεννημένος διὰ τὰ ἄρχη, εὐφυῆς, δραστήριος, ἀνδρεῖος, ὅπως ὅλοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του, ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὁ σωτὴρ τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἐγένεν ὁ καταστροφεὺς. Τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ του χαρίσματα κατεστρέφοντο ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης ἠθικῆς. Τὴν βασιλείαν του ἡμαύρωσαν πολυάριθμοι καταδιώξεις καὶ θανατώσεις, διότι ὁ Ἀνδρόνικος ἐξήτει νὰ ταπεινώσῃ τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ἐδείχθη ἀπηνῆς εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἐξήγειρε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἠκολούθησεν, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐθνικὴν πολιτικὴν. Ἡ μεγάλη ὅμως καταδιώξις ἀφ' ἑνὸς τῶν Φράγκων, ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀρχόντων ἐπέσυρε συμφορὰς εἰς τὸ Κράτος. Οἱ ἐξόριστοι κατέφυγον εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ ὑπεκίνουν αὐτοὺς ἐναντίον τῆς πατρίδος των.

Τετάρτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.—Οὕτως ἐδόθη νέα εὐκαιρία εἰς τοὺς Νορμανδοὺς νὰ ἐτοιμάσουν μέγαν στρατὸν καὶ στόλον καὶ νὰ ἐκστρατεύσουν πάλιν ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορίας διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν δῆθεν τὰς σφαγὰς τῶν Λατίνων. Καὶ ἡ τετάρτη αὕτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν ἐπέφερε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους, ἔφερε δὲ καὶ τὴν τραγικὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης. Αἰφνιδίως ἔφθασαν οἱ Νορμανδοὶ ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, εἰς ὀλίγας ἡμέρας τὴν ἐκυρίευσαν καὶ τὴν μετέβαλον εἰς φρικώδη ἐρημίαν (1185), αἱ φρικαλεότητες, τὰς ὁποίας διέπραξαν, δὲν ἦσαν ὀλιγώτεροι ἀπὸ ὅσας εἶχον κάμει οἱ Σαρακηνοὶ πειραταὶ (τὸ 904).

Ἡ συμφορὰ τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης καὶ ἡ τυρανία τοῦ Ἀνδρονίκου ἔφερον εἰς ἀναστάτῳσιν τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ λαὸς εἶχεν ἀποστραφῆ τὸν Ἀνδρόνικον καὶ οἱ μεγιστᾶνες, τοὺς ὁποίους κατεδίωξεν ἀνηλεῶς, εὔρον εὐκαιρίαν νὰ ἐξεγερθοῦν. Εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ *Ἰσαάκιος Ἀγγελος* τρέχει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, λαὸς καὶ ἄρχοντες συρρέουν περὶ αὐτὸν καὶ τὸν ἀνακηρύσσουν αὐτοκράτορα. Ἐπειτα στρέφουν τὴν ὁργὴν των ἐναντίον τοῦ Ἀν-

δρονίκου, καὶ ὁ ὄχλος κατεκρεοῦργησεν εἰς τὸν Ἰππόδρομον τὸν τελευταῖον ἀπόγονον μιᾶς ἐνδόξου δυναστείας ἡρώων.

γ'.— Ὁ αἰὼν τῶν Κομνηνῶν.— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς τὸν 12^{ον} αἰῶνα.

Ἡ ἡρωϊκὴ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν εἶχεν ἀνυψώσει τὸ Κράτος εἰς ἰσχὴν καὶ περίλαμπρον ἀκμὴν, ἡ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία μεγάλη ἀναλαμπὴ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξωτερικῶς εἶχον κατατροπωθῆ ὅλοι οἱ πολέμοι, καὶ τὸ Κράτος διετήρει ἀκόμη τὴν αἴγλην τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου. Τὴν ἀκμὴν δὲ ταύτην συνώδευε καὶ μεγάλη πνευματικὴ ἀνθησις, ἀληθῆς *ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων*.

Μέγα ἀξίωμα τοῦ Κράτους.— Ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν, τὸ Κράτος διετήρει ἀκόμη μεγάλας καὶ πλουσίας χώρας καὶ ἀπετέλει συμπαγὲς σύνολον ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Κρήτην. Μεγάλῃ δὲ ἦτο ἡ διεθνὴς θέσις αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἦτο ἡ μεγαλυτέρα δύναμις, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τοῦ κόσμου, ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐκανόνιζε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐθνῶν καὶ λαῶν. Ἀπὸ τὴν διπλωματίαν τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου ἐπερίμενον οἱ λαοὶ τὴν τύχην των. Αἱ μεγαλύτεραι αὐλαὶ τῶν βασιλέων τῆς Εὐρώπης, ἰδίως τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας, ἦσαν ὑπερήφανοι νὰ ἔχουν βασιλίσσας πορφυρογεννήτους.

Τόσον μέγα δὲ ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Κράτους, ὥστε κατὰ τὴν πρώτην Σταυροφορίαν ἀγέρωχοι ἱππῶται ἠναγκάζοντο νὰ κάμψουν τὸ γόνυ πρὸ τοῦ Ἑλλήνος αὐτοκράτορος. Ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ἰδίως κατεφάνη εἰς ὅλην τὴν λαμπρότητα τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους. Ἀλαζόνες Φράγκοι καὶ ἰσχυροὶ Μουσουλμάνοι ἠγεμόνες ἔπιπτον εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπροσκύνουν τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα. Οὕτως ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀντιοχείας Ῥενάλδος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγγνώμην τοῦ Αὐτοκράτορος :

«πηγαίνει πρὸς τὸν Μανουὴλ ἡμίγυμνος καὶ ἀνυπόδητος, ἔχει δεμένον τὸν λαιμόν του μὲ σχοινίον, δεικνύων οὕτω τὴν ταπείνωσιν καὶ ὑποταγὴν του. Τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ καὶ οἱ ξένοι πρέσβεις τῶν Χριστιανικῶν καὶ Μωαμεθανικῶν κρατῶν βλέπουν μ' ἐκπληξιν τὸν ἐξευτελι-

σμον τοῦ ἀγερώχου πρίγκηπος καὶ θαυμάζουν τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνος μονάρχου τῆς Ἀνατολῆς. Εἰσέρχεται δὲ ὁ Μανουήλ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, πρωτεύουσαν τοῦ Φραγκικοῦ πριγκιπάτου, ἐν θριάμβῳ καὶ ὅλοι οἱ ἐπιφανεῖς Φράγκοι ἰππῶται ἀκλουθοῦν περὶ ἄνευ ὄπλων περὶ τὸν ἵππον τοῦ βασιλέως. Ὁ Ῥενάλδος κρατεῖ τοὺς χαλινοὺς τοῦ βασιλικοῦ ἵππου, καὶ ὁ Βαλδοῦϊνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ, παρακλουθεῖ ἀπὸ μακρὰν τὸν θριάμβον ἐφιππος, ἀλλ' ἐντελῶς ἀσήμαντος. Ὅλοι δὲ οἱ ξένοι ἐθαύμαζον βλέποντες ταῦτα».

(Κατὰ τὸν Κίνναμον καὶ τὸν Χωνιάτην, Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς).

Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων. — Ὁ αἰὼν τῶν Κομνηνῶν εἶναι ἐπίσης ὀνομαστός διὰ τὴν λαμπρότητα του εἰς τὰ **γράμματα**. Ἀπὸ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἀρχίζει, ὡς εἶδομεν, νὰ γεννᾶται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀξιόλογος πνευματικὸς βίος, ὁ ὁποῖος διηνεκῶς ἀνυψώνεται καὶ φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τὸν 19^{ον} αἰῶνα. Τόσον δὲ λαμπρὰ εἶναι ἡ ἐποχὴ αὕτη διὰ τὴν λογοτεχνίαν, ὥστε χαρακτηρίζεται εἰς τὴν ἱστορίαν, ὡς ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ λέγεται ἡ **Ἀναγέννησις τῶν Κομνηνῶν**.

Οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ χρονολογικοί. — Ἡ φιλολογικὴ αὕτη ἀναγέννησις ἐκδηλώνεται ἰδίως εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν. Οὐδεὶς λαὸς εἰς τὸν κόσμον ἔχει τόσον πλουσίαν ἱστορικὴν φιλολογίαν ὅσην ὁ Ἑλληνικός, καὶ οὐδεὶς λαὸς ἔχει τόσους σπουδαίους ἱστορικοὺς, οἱ ὁποῖοι μάλιστα διηγήθησαν μεγάλα κοσμοῖστορικὰ γεγονότα¹. Καὶ οἱ Εὐρωπαϊκοὶ ἀκόμη λαοί, ὡς οἱ Ῥῶσοι, οἱ Οὐγγροὶ, οἱ Ἰταλοὶ κ. λ. π. ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς μανθάνουν σήμερον τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῆς χώρας αὐτῶν.

Κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν, ἡ ἱστορία ἔγινε περισσότε-

1. «Τὸ ὕλικόν τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν οὐδόλως ἦτο ἀνάξιον λόγου. Αἱ ἰσχυραὶ μορφαὶ ἐνὸς Ἰουστινιανοῦ, Βελισσαρίου καὶ Ναρσῆ, ἐνὸς Ἡρακλείου, ἡ τεραστία ἐκδήλωσις δυνάμεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἡ πολιτικὴ καὶ λογοτεχνικὴ λάμψις τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν, τέλος ἡ καταπλημμύρησις τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς Φράγκους κατακτητὰς, ἀνήρουν εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστατα θεάματα, τὰ ὁποῖα ἐγνώρισεν ἡ παγκόσμιος ἱστορία. Χιλίων ἐτῶν πάλη, γόνιμοι ἐξωτερικοὶ πόλεμοι, διαμάχαι καὶ ἀξιαὶ θανμασμοῦ ἡρωϊκαὶ πράξεις καὶ λεπτοτάτη διπλωματικὴ ἐργασία ἦσαν τὰ πρὸς περιγραφὴν θέματα, καὶ πολλὰκις μὲ μεγίστην ἐπιτυχίαν ἐξιστορήθησαν» (Κρουμβάχερ).

ρον ἀληθινὴ καὶ ζωηρά. Ἐμφανίζεται δὲ καὶ μία μεγάλη ιστοριογράφος, μία πορφυρογέννητος, ἡ κόρη τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, Ἄννα ἡ Κομνηνή, ἡ ὁποία ἦτο γυνὴ εὐφυῆς καὶ λογιωτάτη, ἔγραψε δὲ τὰς πράξεις καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς μακρὸν ιστορικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται Ἄλεξιάς. Εἶναι πολύτιμος ἡ ἱστορία αὕτη, διότι ἡ ὑπόθεσις αὐτῆς περιστρέφεται εἰς ἐποχὴν κοσμοϊστορικὴν, εἰς τὰ γεγονότα τῆς πρώτης Σταυροφορίας. Τὴν συνέχειαν τῆς Ἀλεξιάδος εὐρίσκόμεν εἰς δύο Ἀξιολόγους ἱστορικούς, τὸν Ἰωάννην Κίνναμον καὶ τὸν Νικήταν Ἀκομινᾶτον ἢ Χωνιάτην. Συγχρόνως ἤκμασαν καὶ σπουδαῖοι χρονογράφοι, ὅπως ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς καὶ ἄλλοι. Καὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἱστορικοὶ ἐμμοῦντο τοὺς ἀρχαίους, ὅπως καὶ οἱ παλαιότεροι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ἰδίως ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ γράφει μὲ κομψότητα τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν καὶ ὑπερφηανεύεται διὰ τὴν ἑλληνομάθειαν αὐτῆς, συγχρόνως εἰς τὴν ἱστορικὴν τῆς ἀφήγησιν βλέπει πάντοτε τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποῖου γνωρίζει τὸ μεγαλεῖον, ὡς ἀληθῆς κόρη Ἑλλήνος βασιλέως.

Διεκρίθησαν δὲ κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἐπιφανεῖς κληρικοὶ ὡς λόγιοι καὶ συγγραφεῖς, οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, καὶ οἱ δύο μητροπολίται, ὁ πρῶτος Θεσσαλονίκης, ὁ δεῦτερος Ἀθηνῶν. Ὁ Εὐστάθιος ἦτο ἀνὴρ μεγάλης σοφίας καὶ βαθύς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, ὁ δὲ Ἀκομινᾶτος ἦτο ἀδελφὸς τοῦ ἱστορικοῦ, ἀμφοτέρω ἦσαν ποτισμένοι εἰς τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ ποτὲ δὲν ἔχασαν τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος.

Ποίσεις καὶ μυθιστόρημα.—Οὐδέν λογοτεχνικὸν εἶδος ἔμεινε, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐκαλλιεργήθη κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν, μὲ πολλὴν δ' ἐπιτυχίαν ἐκαλλιεργεῖτο καὶ ἡ ποίησις. Ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον πηγὴν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φιλολογίας ἀντλοῦν οἱ Βυζαντινοὶ παντὸς εἴδους ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας ἀρέσκονται νὰ πραγματεύονται εἰς στίχους. Ὁ σοφώτερος ἐκ τῶν λογίων τούτων εἶναι ὁ Ἰωάννης Τζέτζης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ποικιλωτάτων εἰδῶν ποιήματα, ὡς ἱστορικά, φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά. Ἀφυπνίζεται δὲ καὶ ἓνα ἄλλο λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ ὁποῖον μὲ με-

Βυζαντινὴ Ἱστορία Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε'.

γάλην χάριν ἐκαλλιέργουν οἱ ἀρχαῖοι, πρὸ παντός κατὰ τὴν Ἀλεξανδριανὴν ἐποχὴν, τὸ μυθιστόρημα. Ἐπὶ 800 σχεδὸν ἔτη εἶχον λησμονηθῆ αἱ πολὺ ἀγαπηταὶ ἄλλοτε ἐρωτικά καὶ περιπετειώδεις διηγήσεις κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἀναπλάττονται πάλιν τοιαῦται εἰς ἕμμετρον λόγον μὲ θεομᾶς ποιητικὰς περιγραφὰς καὶ ἀγαλίνωτον φαντασίαν. Πολυγραφώτατος ἐπίσης ἦτο ὁ ποιητὴς **Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος**, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ παραπονεῖται πάντοτε διὰ τὴν πενίαν αὐτοῦ, ὠνομάσθη **Πτωχοπρόδρομος**.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐμφανίζονται ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἀποπνέουν μεγαλύτεραν ζωὴν καὶ δρόσον, διότι εἶναι γραμμένα εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Αἱ ἡρωϊκὰ πράξεις τῶν μεγάλων κατακτητῶν βασιλέων παρήγαγον ἀπὸ τὸν 10ον αἰῶνα τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς καὶ γεμᾶτα ποιητικὴν δύναμιν ἐθνικὰ ἔσματα περὶ τῶν ἄθλων τοῦ **Ἀκρίτα**, ἀπὸ δὲ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν ἤρχισαν νὰ παράγονται διάφορα δημιουργήματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, λυρικά ἔσματα, ἐρωτικά, τοῦ χοροῦ, τοῦ θερισμοῦ, τὰ ὁποῖα προαναγγέλλουν τὰ ὥραϊα δημοτικὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἔμελλε νὰ δημιουργήσῃ ὁ Ἑλληνικὸς λαός.

Νόμισμα. — Ἀριστερὰ ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός,
δεξιὰ ὁ Χριστὸς ἑνθρονός.

Ἐπιστόλιον διάζοσμον τοῦ Μυστροῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ. - Η Δ' ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ

Τὸ Κράτος κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. — Οἱ Ἄγγελοι.
Ἡ ἄλωσις ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων.

Ἡ εὐδαιμονία τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσεῖλκε τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τὴν ἀπλησίαν τῶν λαῶν. Ἡ κοσμοπολιτικὴ μάλιστα δραῖσις τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ ἐξήγειρε περισσότερον τὰ μίση τῶν Φράγκων. Ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Μανουήλ, ἡ ἀκατάβλητος δύναμις του ἐκράτει τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐπέβαλλε τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἀλλ' ὅταν ἡ ἐξουσία ἔπεσεν εἰς ἀσθενεῖς χεῖρας, τὸ μεγαλειῶδες οἰκοδόμημα ἤρχισε νὰ πίπτῃ, ἡ δὲ κατάρρευσις ἐξηκολούθησε ταχεῖα ὡς τὴν καταστροφὴν.

α'. — Τὸ Κράτος καὶ τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} αἰῶνος.

Τὸ ἐμπόριον. — Τὸ Κράτος εἶχεν ἀκόμη μεγάλους πόρους. Τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα διέθεσεν Ἀλέξιος ὁ Α' πρὸς διατροφὴν τοῦ τεραστίου πλήθους τῶν σταυροφόρων, δεικνύουν τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ εὐρωστίαν. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πολὺ βεβαρυσμένος ἀπὸ φόρους. Οἱ ἰσχυροὶ ξένοι ἀποκοτῶν μεγάλα προνόμια εἰς τὸ Κράτος, ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ Ἑνετοί, οἱ Γενοβαῖοι, οἱ Πισάται, αἱ μεγάλαι ἐμπορικαὶ δημοκραταί τῆς Ἰταλίας, παρεισδύουν εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦ Κράτους καὶ ἀντικαθιστάνουν αὐτό.

Τὸ ναυτικὸν καὶ ὁ στρατός. — Ἄλλοτε ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἦτο ἡ μόνη ναυτικὴ δύναμις εἰς τὸν κόσμον,

ἦτο ἡ **θαλασσοκράτειρα**. Ἀλλὰ τώρα δημιουργοῦνται εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἄλλαι ναυτικάι δυνάμεις, οἱ στόλοι τῆς Ἑνετίας εἶναι πολὺ ἰσχυροὶ καὶ οἱ Αὐτοκράτορες μὲ δυσκολίαν δύνανται νὰ ἀντισταθοῦν εἰς αὐτούς.

Ἐπίσης ὁ στρατὸς ἀρχίζει ν' ἀδυνατίζει διότι νοθεύεται ἀπὸ τὴν ἐισροὴν πολλῶν ξένων. Ἡ συγκρότησις ἐθνικοῦ στρατοῦ καταπτῆ δύσκολος, καὶ σχεδὸν μόνον ἀπὸ τοὺς μισθοφόρους ἐξιορτάται ἡ σωτηρία τοῦ Κράτους. Τὸ μέγα δεινὸν εἶναι ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀρχίζει νὰ ἐλαττώνεται. Αἱ ἀκμαῖαι ἐπαρχίαι τῆς Ἀνατολῆς ἔχουν ἀπολεσθῆ καὶ δὲν δίδουν πλέον μεγάλους στρατηγούς, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην οἱ λαοὶ τῆς χερσονήσου συγκρατοῦν αὐτόνομα κράτη ὅπως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι. Καὶ τὸ χειρότερον, τὸ Κράτος δὲν ἔχει πλέον ἀπέναντί του ἀσυντάκτους βαρβάρους οἱ γείτονές του εἶναι τὸ βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας, τὸ βασίλειον τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Σικελίαν, ἡ δημοκρατία τῆς Ἑνετίας. Ἐξ ἄλλου δὲ οἱ Σταυροφοροὶ ἐξακολουθοῦν νὰ χύνωνται ἀενάως ὡς χεῖμαρρος εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτοῦ.

Οἱ πόλεμοι κατὰ τῶν Τούρκικῶν λαῶν.— Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ πόλεμος δὲν εἶχε διακοπὴν σχεδὸν ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένης (1067). Οἱ διαφοραὶ δὲ οὗτοι ἀγῶνες δὲν κατέληγον εἰς τίποτε σπουδαῖον, μὲ ὅλας τὰς ἡρωϊκὰς προσπαθείας τῶν οἱ Κομνηνοὶ δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ἀπωθήσουν ὀριστικῶς τοὺς Τούρκους.

Εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην οἱ Βυζαντινοὶ πολεμοῦν ἀδιακόπως πρὸς ἄλλας Τούρκικὰς φυλάς, πρὸς τοὺς **Περσενέγους** καὶ τοὺς **Κουμάνους**. Οἱ νέοι αὐτοὶ βίρβαροι συνεχίζουν τὰς ἀγρίας ἐπιδρομὰς τῶν Οὐννων, Ἀράβων, Βουλγάρων, ἀλλ' οἱ περισσότερον ἐπικίνδυνοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Εὐρώπης, εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκχριστιανισθῆ καὶ ἔχουν σχηματίσει τὸ **βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας**. Οἱ Οὐγγροὶ ἄλλοτε ἔχουν εἰρήνην, ἄλλοτε πόλεμον πρὸς τοὺς Αὐτοκράτορας, ἀλλ' ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ἐξαναγκάζει αὐτοὺς νὰ γίνουν ὑποτελεῖς.

Οἱ Σέρβοι.— Καὶ ἄλλη δὲ νέα δύναμις ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται, ἡ Σερβία. Ἡ χώρα αὕτη ὑπῆρξε πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἀκόμη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θεωρεῖται ὡς

ὑποτελής τοῦ Αὐτοκράτορος. Εἰς τὰ ὄρεινά ὅμως μέρη κατοήρωσαν μερικοὶ ἀρχηγοὶ φυλῶν, οἱ **ζουπάνοι**, νὰ κρατήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ζουπάνους, ὁ **Στέφανος Α' Νεμάνιας** «ἐτόλμησε νὰ κάμῃ Κράτος καὶ νὰ ὀνομάζεται **κράλης**. Τὸ βίβραρον τοῦτο ὄνομα ἐξελληνιζόμενον σημαίνει βασιλεὺς» (1222).

Οἱ Βλαχοβουλγάροι.—Ἡ κατάκτησις τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' εἶχεν ἐπιφέρει τέλος εἰς τὸ τρομερὸν Βουλγαρικὸν κράτος. Ἐν τούτοις οἱ Βούλγαροι δὲν λησμονοῦν τὴν παλαιὰν ἰσχύν, καὶ τώρα ἔχομεν νέαν ἐξέγερσιν αὐτῶν. Μέγα γεγονός τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι ἡ ἐμφάνισις ἑνὸς νέου λαοῦ Λατινικῆς φυλῆς καὶ γλώσσης, τὸν ὁποῖον οἱ σύγχρονοι καλοῦν **Βλάχους** καὶ οἱ ὁποῖοι κατόπιν ἔλαβον τὸ ἀληθινὸν των ὄνομα **Ῥωμάνοι** (Ῥωμαῖοι). Οἱ **Βλάχοι** οὗτοι εἶναι βεβαίως ἀπόγονοι παλαιῶν Ῥωμαίων ἀποίκων¹. Κατὰ τὸν βον αἰῶνα κατεῖχον τὰς ὄρεινὰς χώρας, εἰς δὲ τὴν πεδιάδα ἔμενον οἱ Σλαβοβούλγαροι. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἐξηγγέθησαν μὲ ἄγχιον φανατισμόν. Ἐκαμαν πρωτεύουσάν των τὸ Τίρνοβον καὶ ἴδρυσαν τὸ ἐπίφοβον **Βλαχοβουλγαρικὸν Κράτος**, τὸ ὁποῖον προσετέθη εἰς τοὺς τόσους ἄλλους ἐχθροὺς τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Πέτρος Ἀσάν ἐχαιρετίζετο ἀπὸ τὸν λαόν του ὡς **«τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων»**.

Ἡ Ἑνετία.—Ἀλλ' ἀκόμη ἀπειλητικώτερα σύννεφα κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἔρχονται ἀπὸ τὴν Δύσιν. Ὑπῆρξε καιρὸς, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἑνετία ἦτο ὑποτελής καὶ οἱ πολῖται αὐτῆς ὑπερηφανεύοντο νὰ εἶναι **δοῦλοι** τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ δὲ **δόγης** (δοῦξ) τῶν Ἑνετῶν ἦτο μεγιστὰν τῆς Βυζαντινῆς αὐτῆς. Ἀρχότερα ἡ Ἑνετία ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν καὶ αἱ φιλοδοξίαι αὐτῆς ἠῤῥῆσαν. Ἀρχίζει τότε νὰ ἐποφθαλμιᾷ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς πλουσίας χώρας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπωφελουμένη δὲ ἀπὸ τὰς περιπλοκάς τῶν Βυζαντινῶν, παρέχει τὴν βοήθειάν της μὲ ἀνταλλάγματα. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Α' ἐζήτησε τὴν βοήθειάν της ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν μεγάλα

1. Οἱ Ῥωμάνοι εἶναι Ὁρθόδοξοι, ὁ μόνος νεολατινικὸς λαός, ὁ ὁποῖος εὐρέθῃ ἔξω ἀπὸ τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν τῆς Ῥώμης.

προνόμια, ὀλόκληρον παραλιακὴν συνοικίαν, **σκάλαν**, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἶχον ἐλευθερίαν νὰ πωλοῦν καὶ ν' ἀγοράζουσαν ἐμπορεύματα εἰς τὸ Κράτος χωρὶς νὰ καταβάλουν φόρους τελωνιακοὺς ἢ λιμενικοὺς. Ἡ ἀπληστία ὅμως αὐτῶν ἔφευρεν εἰς ἀπελπισίαν τοὺς Αὐτοκράτορας. Εἰς μάτην καὶ ὁ 2ος καὶ 3ος Κομνηνός, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουὴλ, ἐκίνησαν σφοδροὺς πολέμους ἐναντίον αὐτῶν. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνός ἀναγκάζεται νὰ κάμῃ μέγαν πόλεμον, ὁ ὁποῖος διαρκεῖ τέσσαρα ἔτη (1171—1175). Ὁ ἀγὼν τῶν δύο μεγάλων ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου διεξάγεται πανταχοῦ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅλοι οἱ ἰσχυροὶ ἀναμειγνύονται, ἀκόμη καὶ ὁ πάπας καὶ ἡ Γερμανία. Εἶναι πόλεμος Εὐρωπαϊκός, ὁ ὁποῖος προῆλθεν, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ πόλεμοι, ἀπὸ οἰκονομικοῦς λόγους. Ἐπὶ τέλος ὁ Μανουὴλ εὗρε φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τῶν Ἐνετῶν.

Τὸ Βυζάντιον, οἱ Πάπαι καὶ οἱ Γερμανοί.—

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ πατριάρχου Κηρουλαρίου αἱ δύο Ἐκκλησίαι, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ῥώμης διετέλουν χωρισμέναι. Ἡ παπασύνη ἔχει γίνεи μετὰ τὸν καιρὸν ἰσχυροτάτη δύναμις, ἐπεκίνησε δὲ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων δύο φοβερὰ ὄπλα, τὸ ξίφος τῶν Νορμανδῶν καὶ τὰς Σταυροφορίας.

Εἰς διαρκῆ δὲ ἀγῶνα εὐρίσκετο ἡ Αὐτοκρατορία ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Οὗτοι ἔχουν ἰδρύσει ἰσχυρὸν κράτος εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, **Βασίλειον τῶν δύο Σικελιῶν**, ἐπεχείρησαν δὲ τέσσαρας ληστοπειρατικὰς ἐπιδρομὰς, αἱ ὁποῖαι ἠρῆμωσαν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοὺς τοῦ Κράτους τοὺς διεδέχθησαν οἱ Γερμανοί. Αἱ χῶραι τῆς Ἰταλίας, τὰς ὁποίας εἶχον ἀρπάσει ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας οἱ Νορμανδοί, περιέρονται εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, ὁ ὁποῖος στρέφει καὶ αὐτὸς τὰς ἀρπαικτικὰς βλέψεις του εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς.

Οἱ Σταυροφόροι.—Ὁ Ἀλέξιος ὁ Α' ἐταράχθη κατ' ἀρχὰς ὅτε εἶδε νὰ συρροῦν τὰ ἀναρίθμητα στίφη τῶν Σταυροφόρων, τὰ ὁποῖα κατέστρεφον τὸ πᾶν εἰς τὸν δρόμον των. Ἐν τούτοις ἔδωκεν τὴν συζητηθεῖσαν παρ' αὐτῶν βοήθειαν καὶ δὲν παρέλειπε καμμίαν ὑποχρέωσιν ἀπὸ ὅσας ἐπεβάλλοντο εἰς ἓνα ἡγεμόνα

Χριστιανὸν καὶ Ἑλληνα Αὐτοκράτορα. Ἐδέχθη μὲ φιλανθρωπίαν τοὺς Σταυροφόρους, τοὺς ἐβοήθησε, τοὺς ἔθρεψεν, εἰς δὲ τοὺς πολεμιστὰς ἔδωκε πᾶσαν βοήθειαν. Συγχρόνως ὅμως ἔλαβε καὶ τὰ μέτρα αὐτοῦ, ὡς Ἑλλην βασιλεὺς, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ Κράτος ἀπὸ τὰς ἀταξίας καὶ τὰς λεηλασίας του. Ἄλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι Κομνηνοὶ οἱ Σταυροφόροι διήρχοντο τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ὡς μαινόμενοι ἐχθροί. Καὶ αἱ τρεῖς Σταυροφορίαι παρ' ὀλίγον νὰ καταλήξουν εἰς κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ δύναμις καὶ ἡ πολιτικὴ ἰκανότης τῶν Κομνηνῶν ἔσωσαν τὸ Κράτος.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀνεξάντλητοι ἐχθροί, οἱ ὅποιοι περισφίγγουν ἀπὸ παντοῦ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀγεφύρωτον χάσμα χωρῖζει τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἡ Ἑνετία καὶ ὁ πάπας εὐρίσκουν ὅτι ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ ἐκπληρώσουν τὰ παλαιὰ σχέδια, ἡ μὲν Ἑνετία νὰ ἀρπάσῃ τὰς πλουσίας χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ δὲ πάπας ἄλλος νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἄν ἐνθυμηθῶμεν ὅλα αὐτὰ, τὸ μῖσος τῶν Σταυροφόρων, τὴν ἀπλησίαν τῶν Ἑνετῶν, τὰς φιλοδοξίας τοῦ πάπα, τῶν Νορμανδῶν καὶ τῶν Γερμανῶν, εὐκόλως θὰ ἐννοήσωμεν τὰς συμφορὰς, αἱ ὅποια ἐπακολουθοῦν καὶ ἐπιφέρουν τὴν καταστροφὴν τῆς παλαιᾶς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

β'.—Οἱ Ἄγγελοι.—Ἡ κατάπτωσις τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ νέα δυναστεία τῶν Ἀγγέλων, οἱ ὅποιοι ἦσαν συγγενεῖς μὲ τοὺς Κομνηνοὺς, ἔφερε τὸ Κράτος ταχέως εἰς τὴν καταστροφὴν, διότι οἱ Αὐτοκράτορες οὗτοι δὲν εἶχον καμίαν ἀπὸ τὰς ἀρετὰς τῶν μεγάλων Κομνηνῶν, αἱ ὅποια τοὺς ἐχρειάζοντο διὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὰς φοβερὰς διὰ τὴν Ἀνατολὴν περιστάσεις τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἰσάκιος Ἄγγελος.—Ὁ μέτριος οὗτος Αὐτοκράτωρ ἐπέτευχεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας του σπουδαῖον κατόρθωμα, νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τοὺς φοβεροὺς Νορμανδοὺς. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης εἶχον ἐπέλθει οὗτοι διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐναντίον τῆς πρωτευούσης, ἀλλ' ὁ Αὐτοκρατορικὸς στρατὸς κατόρθωσε νὰ τοὺς καταστρέψῃ καὶ νὰ συλ-

λάβη αἰχμαλώτους ὄλους τοὺς μεγιστάνους των, οἱ ὅποιοι ἤναγκάσθησαν νὰ προσκυνήσουν τὸν βασιλέα καθήμενον πανηγυρικοῦς ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ.

Ταχέως ὁμως ἄλλος φοβερὸς ἐχθρὸς ἠγέρθη, οἱ Βλαχοβούλγαροι, οἱ ὅποιοι ἔγιναν κύριοι ὅλης τῆς χώρας ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸν Αἴμον. Ἀνηλεεῖς ἦσαν αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἐπιφέρουν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῶν χωρῶν τούτων.

Ἡ τρίτη σταυροφορία.— Συγχρόνως καὶ ἄλλη συμφορὰ ἐπέρχεται ἐναντίον τοῦ Κράτους, ἡ τρίτη Σταυροφορία. Ὁ περίφημος Σουλτάνος **Σαλαδῖνος** εἶχε καθυποτάξει τὸ Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ Χριστιανοὶ τῆς Λύσειως ἐτρόμαξαν ἀπὸ τὰς νίκας τῶν ἀπίστων. Αὐτὴν τὴν φορὰν τρεῖς βασιλεῖς ἔλαβον τὸν Σταυρὸν διὰ τὴν ἐκστρατεῖαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων τόπων. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἔλαβον τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης, ὁ δὲ ἀνδρείος βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας **Ῥιχάρδος ὁ Διοντόκαρδος** ἐπορεύθη διὰ θαλάσσης καὶ κατὰ τὴν ἐκστρατεῖαν ταύτην κατέκτησε τὴν Κύπρον καὶ διένειμεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἰππότες αὐτοῦ (1191). Ἀπὸ τότε ἡ παναρχαία Ἑλληνικὴ μεγαλόνησος εὐρίσκεται πάντοτε ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας **Φρειδερίκος ὁ Βαρσόβας** (Κοκκινογένειος) ἐκίνησε διὰ ξηρᾶς μὲ 100.000 ἄνδρας καὶ ἔφθασεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς πλοῖα καὶ οὕτως ὁ Γερμανικὸς Σταυροφορικὸς στρατὸς εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, — ἦτο δὲ τόσον ἰσχυρὸς, ὥστε ἐφαίνετο προωρισμένος ν' ἀναστηλώσῃ τὴν Χριστιανικὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Παλαλαιστίνην. Ἀλλ' ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Βαρβαρόσα ἐπέφερε τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῶν Γερμανῶν Σταυροφόρων.

Ἄν καὶ ἀπηλλάγη τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, πολλαὶ ὁμως ἄλλαι πληγαὶ μένουσιν ἀνοικταί. Ἡ ἀνικανότης τοῦ Ἰσαακίου ἐπροκάλεσε στάσεις καὶ συνωμοσίας τῶν μεγιστάνων τοῦ Κράτους, συγχρόνως δὲ συνεμάχησαν οἱ Βλαχοβούλγαροι μὲ τοὺς Σέρβους καὶ ὅλοι μαζί ἐπεχείρησαν πολλὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἐπανειλημμένως ἐξεστράτευσεν αὐτοπροσώπως ὁ Ἰσαάκιος ἐναντίον αὐτῶν εἰς

μερικὰς μάχας· ἀλλ' ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος συνοματεῖ, ἔκαμεν συνομοσίαν τὸν συνελαβε καὶ ἀφοῦ τὸν ἐτύφλωσε, τὸν ἐφυλάκι-
σε καὶ αὐτὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλέξιον.

Ἀλέξιος ὁ Γ'. — Ἡ πρώτη προᾶξις τοῦ καταλαβόντος τὸν
θρόνον Ἀλεξίου Ἀγγέλου ἦτο ἡ ἀφειδῆς διανομὴ τῶν δημο-
σίων χρημάτων εἰς τοὺς φίλους του, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ ἐσω-
τερικὴ παραλυσία ἐκορυφώθη. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος περιήλ-
θον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι ἦσαν φοβερώ-
τεροι ἀπὸ κάθε ἄλλην φορᾶν. Εἰς τὴν Ἀσίαν μόλις συγκερα-
τοῦνται οἱ Τοῦρκοι Σελτζούκοι, ἀπὸ δὲ τὴν Δύσει οἱ Γερμανοί,
οἱ ὅποιοι ἔγιναν κύριοι τῆς Σικελίας, παρασκευάζουν φοβερὰν
ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς δὲ τὰς
Ἑὤρωπαϊκὰς χώρας ἐξακολουθοῦν αἱ συμφοραὶ τοῦ κράτους ἀπὸ
τοὺς Βλαχοβουλγάρους, αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἐκορυφώθησαν ὅτε
ἔγινεν ἡγεμῶν αὐτῶν ὁ φοβερός **Ἰωαννίτις**, τὸν ὁποῖον οἱ
Βυζαντινοὶ ὀνομάζουν **Σκυλογιάννην**. Ὁ Βασίλειος ὁ Β' εἶχεν
ὀνομασθῆ **Βουλγαροκτόνος**, ὁ Ἰωαννίτις ὠνόμασεν ἑαυτὸν
Ῥωμαιοκτόνον, φρικιαστικαὶ δὲ ἦσαν αἱ ὀμότητες, τὰς ὁποίας
διέπραξαν τότε οἱ Βλαχοβούλγαροι.

Εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐπικρατεῖ ἀναρχία, εἰς τὰς ἐπαρχίας
ἀρπαγαὶ τῶν ὑπαλλήλων. Ἡ ἔχθρα τῶν Σταυροφόρων παντὸς
ἔθνους ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἔχει ἐξαφθῆ εἰς φοβερὸν ση-
μεῖον, διότι οὗτοι τοὺς κατηγοροῦν, ὅτι εἶναι αἴτιοι τῶν κατα-
στροφῶν αὐτῶν. Ἰσχυρὰ δὲ δύναμις, ἡ ὁποία κινεῖ τοὺς λαοὺς
τῆς δύσεως ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, εἶναι τὸ ἐμ-
πορικὸν συμφέρον τῶν Ἑνετῶν, καὶ ἡ ἐξακολουθήσασα Δ'
Σταυροφορία δὲν ἦτο παρὰ μία ἐκστρατεία ἐμπορικῶν συμφε-
ρόντων, ὅπως εἶδον πολλὰς παρομοίας οἱ σημερινοὶ χρόνοι.

Ἐξασθένησις τῆς κεντρικῆς διοικήσεως. — Παρ'
ἅλα τὰ δεινὰ ταῦτα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, τὸ Κράτος θὰ ἠδύ-
νατο ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς φοβεροὺς κινδύνους, ἀλλ' εἶχεν ἤδη
ἀρχίσει νὰ χαλαρώνεται καὶ ἡ ἄλλοτε θαυμασία κεντρικὴ διοί-
κησις. Ἀφ' ὅτου τὴν συνετὴν καὶ ἄγρυπνον διοίκησιν τῶν
Κομνηνῶν διεδέχθη ἡ ἀναρχικὴ διοίκησις τῶν Ἀγγέλων, εἰς
πολλὰς χώρας ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται τάσεις πρὸς τοπικὴν αὐ-
τονομίαν. Ἰσχυροὶ τοπικοὶ ἄρχοντες ἔγιναν ἀνεξάρτητοὶ σχεδὸν

δυνάσται καὶ ἴδρυσαν μικρὰς τοπικὰς ἡγεμονίας, ὡς ὁ **Λέων Χαμάρετος** εἰς τὴν Λακωνικὴν, οἱ **Μελισσηνοὶ** εἰς τὴν Μεσσηνίαν, οἱ **Σγουροὶ** εἰς τὴν Κόρινθον καὶ ἄλλοι ἄλλαχοῦ. Ἀπὸ τὰς ἰδίας αἰτίας εἶχεν ἐπέλθει καὶ ἡ ἀναρχία τῆς Φεουδαλικῆς Εὐρώπης. Οἱ Σταυροφόροι δὲν ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας στρατὸν ἢ κάστρα Αὐτοκρατορικὰ, ἀλλὰ τοπάρχας, οἱ ὅποιοι ὁμοιάζουν μὲ τοὺς φεουδάρχας τοῦ τόπου των καὶ τοὺς ὁποίους εὐκόλως δύνανται νὰ καταβάλουν τὸν ἓνα μετὰ τὸν ἄλλον.

Αἱ παρυσκευαὶ εἰς τὴν Δύσιν τῆς Δ' Σταυροφορίας.—Εἰς τὴν Δύσιν ἐγένετο μεγάλη κίνησις διὰ νέαν Σταυροφορίαν ἀπὸ τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον Γ' καὶ ἀπὸ τὴν Ἑνετικὴν δημοκρατίαν, τῆς ὁποίας δόγης ἦτο ὁ Ἑρρῖκος Δάνδολος, μέγας ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἄλλο γεγονός ἠνθόησε τὰ σχέδια τῶν Ἑνετῶν. Ὁ νεαρὸς υἱὸς τοῦ φυλακισθέντος Ἰσαακίου κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ, ἦλθεν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἐξήτησε βοήθειαν διὰ ν' ἀνακτήσῃ τὸν θρόνον του. Ἦτο ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Σταυροφόροι εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Ἑνετίαν, καὶ φυσικὰ μὲ μεγάλην προθυμίαν ἔσπευσαν ν' ἀναμιχθοῦν εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ ἱππῶται, ἰδίως οἱ Γάλλοι βαρῶνοι, εἶχον ἔλθει εἰς τὴν Ἑνετίαν, διὰ νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τὸν Δάνδαλον, διότι ἡ θαλασσοκρατεῖσα Δημοκρατία ἦτο ἡ μόνη, δύναμις ἡ ὁποία, ἔχουσα ἰσχυρὸν στόλον, ἠδύνατο νὰ διαπεραιώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ θρησκευτικοὶ ὅμως σκοποὶ, οἱ ὅποιοι ἐνθουσιάζουν τὸν πάπαν καὶ τοὺς ἱππῶτας, εἶναι ὅλως διόλου ξένοι πρὸς τὸν δόγην. Ὁ γηραιὸς Δάνδολος (ἦτο σχεδὸν 90 ἐτῶν) εἶχε μέγαν νοῦν, ἀλλὰ ψυχρὴν ἐμπόρου, μὲ σπανίαν διπλωματικὴν εὐφυΐαν κατώρθωσε νὰ καθυποτάξῃ τελείως οἰκονομικῶς τοὺς ἱππῶτας καὶ νὰ τοὺς μεταχειρισθῆ διὰ τὰ συμφέροντά του. Ὁ νεαρὸς Ἀλέξιος ὑπεσχέθη χρήματα εἰς τοὺς Σταυροφόρους καὶ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, καὶ οὕτως ὅλαι αἱ περιστάσεις συνεβιβάσθησαν μὲ τοὺς σκοποὺς τοῦ γηραιοῦ δόγη. Ἡ ἐκστρατεία ἡ ὁποία ἦτο προωρισμένη διὰ τοὺς Ἀγίους τόπους, παρεξέκλινεν ἀπὸ τὴν πορείαν αὐτῆς καὶ ἀντὶ νὰ διευθυνθῆ εἰς τοὺς Ἀγίους τόπους διευθύνθη πρὸς τὴν τὴν Ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν.

γ'.— Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν
Φράγκων (1204).

Οἱ Σταυροφόροι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.—

Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε συναθροίσει εἰς τὴν πρωτεύουσαν στρατὸν 60.000, ἀλλὰ μόλις τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὰ τεῖχη καὶ νὰ βελτιώσῃ τὸ ναυτικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε παραλύσει. Ὁ Ἑνετικὸς στόλος ἠγκυροβόλησεν ἐν τῷ μεταξύ (27 Ἰουνίου 1203) εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Πόλεως ἀκτὴν μετὰ 40.000 μαχητὰς τοῦ Σταυροῦ. Εὐθύς ἤρχισεν ἡ ἐπίθεσις ὑπὸ τοῦ στόλου ἐναντίον τῶν τειχῶν, συγχρόνως δὲ ἀπεβιβάζοντο οἱ πολεμισταὶ καὶ ἐπολιοῦν τὴν πόλιν ἀπὸ τὰ χερσαῖα τεῖχη. Οἱ Ἕλληνες μετὰ ἡρωϊσμὸν ὑπερασπίζονται τὴν προσφιλεῖς πόλιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τοὺς λόφους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον στρατοπεδεύσει οἱ Σταυροφόροι, ἐθαύμαζον τὴν μεγάλην πόλιν καὶ ὠνειρεύοντο τὴν κατάκτησιν αὐτῆς. Αἱ ἐντυπώσεις τῶν δεικνύουσαν κατάπληξιν καὶ φόβον συγχρόνως, ἐκφράζει δὲ μετὰ ἀπλοϊκότητα τὰ αἰσθηματὰ τῶν ταῦτα ὁ παλαιὸς Γάλλος χρονογράφος Βιλλαρδουίνος, ὁ ὁποῖος ἦτο αὐτόπτης, Σταυροφόρος καὶ αὐτός, λέγει δὲ τὰ ἐξῆς: «Λοιπὸν ἠμπορεῖτε νὰ ἠξεύρετε, ὅτι μετὰ ἀπληστίαν ἐκύτταξαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅσοι δὲν τὴν εἶχον ἴδει ἀκόμη. Δὲν ἠθέλον ποτὲ νὰ πιστεύουν, ὅτι τόσον πλουσία πόλις ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτε εἶδον τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα τεῖχη καὶ τοὺς πλουσίους ἐκείνους πύργους, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐτριγύριζον ἀπὸ παντοῦ καὶ τὰ πλούσια ἐκεῖνα παλάτια καὶ τὰς ὑψηλὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τόσον πολλαί, ὥστε κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸ πιστεύσῃ ἂν δὲν τὰς ἴδῃ μετὰ τοὺς ὀφθαλμούς του, καὶ τὸ μῆκος καὶ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἦτο βασίλισσα ὅλων τῶν ἄλλων».

Ἡ Ἄλωσις.— Ἀφοῦ παρήλθον πολλαὶ ἡμέραι πολιορκίας ὁ Αὐτοκράτωρ ἐγκαταλείπει διὰ νυκτὸς τὴν πόλιν, καὶ τότε οἱ Σταυροφόροι ἀναβιβάζον εἰς τὸν θρόνον τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐκθρονισθέντα τυφλὸν ἀδελφόν του Ἰσαάκιον Ἄγγελον καὶ τὸν υἱόν του Ἀλέξιον τὸν Δ' ὡς συμβασιλέα. Ὁ πάπας μόλις ἔμαθε τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Σταυροφόρων, ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ τὴν

ὑποταγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Λατινικὴν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον παρὰ μόνον νὰ λάβουν ὅσα χρήματα εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς αὐτοὺς ὁ νέος Ἀλέξιος. Ἀλλ' οἱ Αὐτοκράτορες δὲν δύνανται νὰ κρατήσουν τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν. Αἱ καταπιέσεις πρὸς εὐρεσιν χρημάτων, ἡ ὁμολογία πίστεως εἰς τὸν πάπαν, ἡ ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ τῶν Σταυροφόρων ἐξεγείρει τὸν φανατισμὸν καὶ ὁ λαὸς ἐκσπᾷ εἰς μεγάλας ταραχάς. Τότε ἐμφανίζεται εἰς τὸ μέσον ὁ τολμηρὸς Ἀλέξιος Μούρτζουφλος, συγγενὴς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, καὶ κατορθώνει νὰ στεφθῆ βασιλεὺς ὡς Ἀλέξιος ὁ Ε' εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ὁ Ἀλέξιος Δ' φρονεῖται, ὁ δὲ πατὴρ του ὁ γέρον Ἰσαάκιος ἀποθνήσκει ἀπὸ τὴν λύπην.

Ὁ νέος Αὐτοκράτωρ ἀρνεῖται νὰ πληρώσῃ καὶ καλεῖ τοὺς μαχητὰς τοῦ Σταυροῦ νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν χώραν, τότε οἱ Σταυροφόροι καὶ ὁ Δάνδολος ἐπιχειροῦν δευτέραν πολιορκίαν. Ὁ Αὐτοκράτωρ μάχεται μὲ γενναιότητα, ἀλλ' οἱ πύργοι πίπτουν ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου καὶ ματαίως ὁ Μούρτζουφλος ζητεῖ νὰ σταματήσῃ τὸν πανικὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ Μούρτζουφλος βλέπει ὅτι αἱ προσπάθειά του δὲν ὠφελοῦν, γίνε- ναι τὸ θάρος του καὶ φεύγει ἀπὸ τὴν πόλιν μὲ ὀλίγους ὀπα- δούς του. Τότε μερικοὶ πατριῶται, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον χάσει ἀκόμη καθὲ ἐλπίδα, συνέρχονται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἀνακηρύσσουν Αὐτοκράτορα τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν, ἄνδρα ἱκανὸν καὶ γενναῖον. Ὁ Λάσκαρις ἀναλαμβάνει μὲ θάρρος τὴν βασιλείαν, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς ἓν πτώμα, ἀναγκάζεται δὲ καὶ αὐτὸς νὰ φύγῃ μὲ ὀλίγους ὀπαδοὺς του. Οἱ φεύγοντες Αὐτοκράτορες, ὁ Μούρτζουφλος καὶ ὁ Λάσκαρις βλέ- πουν ὅπισθεν αὐτῶν τὰς φλόγας τῆς καιομένης Πόλεως, τὴν ὁ- ποίαν ἐπυρπόλησαν οἱ Σταυροφόροι (1204).

Αἱ ἀνοσιουργίαι τῶν Σταυροφόρων. — Ἐν μέσῳ τῶν φολγῶν τῆς καιομένης πόλεως οἱ Σταυροφόροι ὄρμησαν ἀ- μέσως εἰς φοβερὰν καὶ ἀνήκουστον λεηλασίαν, πρῶτοι δὲ οἱ ἡγεμόνες ἤρπασαν καὶ ἐσφετερίσθησαν τὰ ὠραιότερα κτίρια τῆς πόλεως καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ παλάτια τῶν Αὐτοκρατόρων. Οἱ συρφετοὶ τῶν στρατῶν τῆς Δύσεως, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἐνε- τοὶ ἀφηνιάζουν καὶ μὲ ἀχαλίνωτον ἀκολασίαν ῥίπτονται εἰς τὴν

βίαν καὶ τὴν διαρπαγὴν. Ἀπὸ τὰ παλάτια, ἀπὸ τὰ πλουσίας καὶ πτωχὰς οἰκίας, ἰδίως ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, ἀπὸ παντοῦ γίνεται ἀνηλεὴς διαρπαγὴ καὶ λαφυραγωγία. «Καὶ ἦσαν τόσον μεγάλα τὰ κέρδη, ὥστε κανεὶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ πλῆθος τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου καὶ τῶν πολιτίμων λίθων καὶ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν γουναρικῶν καὶ τῶν τόσων τιμαλφῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια ποτὲ δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν γῆν. Ἀπὸ τότε ποῦ ἔγινεν ὁ κόσμος δὲν συνελέγησαν τόσα πολλὰ λάφυρα εἰς καμίαν πόλιν».

(Βιλλαρδουῖνος).

Ἰππότης τοῦ Ἱεροπολεμικοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν.

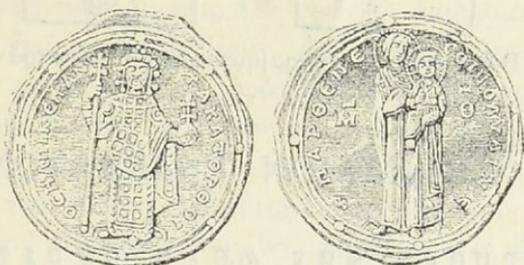
Εἰς μάτην οἱ κάτοικοι ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος τῶν ἐπιδρομέων, τὴν φιλανθρωπίαν τῶν βαρῶνων. Οὐδεμία φωνὴ οἴκτου! Τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ πάθη συνδυάζονται τώρα μὲ τὴν μέθην τῶν ληστροικῶν ὀρέξεων. Ὅσοι ἐπιζοῦν, εἶναι δυστυχεστεροὶ ἀπὸ τοὺς φρονεομένους, διότι δὲν ἀπογυμνοῦνται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑβρίζονται εἰς τὰ ἱερώτερά των αἰσθήματα. Οὔτε τοὺς γέροντας, οὔτε τὰς γυναῖκας ἐσεβιάσθησαν οἱ χριστιανοὶ κατακτηταί, οὔτε θρησκείαν, οὔτε ἱερά. Φρικιαστικά δὲ ἦσαν αἱ ἀκολασίαι, τὰς ὁποίας διέπραξαν εἰς τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἡ Ἁγία Τράπεζα κατακερματίζεται, ὁ ἀνασθίμητος πλοῦτος καὶ τὰ πολίτιμα ἱερά σκεύη συντρίβονται καὶ διαρπάζονται, χύνουν οἱ Σταυροφόροι τὸ θεῖον αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰ Ἅγια ποτήρια καὶ πίνουν οἶνον, διεφθαρμένα δὲ γύναια χορεύουν καὶ τραγοῦδούν ἄσεμινα ἄσματα, καθ' ὃν χρόνον εἰς τὰς πλατείας, εἰς τὰς ὁδοὺς, ὁ ἀῆρ ἀντηχεῖ ἀπὸ ὀδυρμῶν γυναικῶν, παιδίων, γερόντων. Αὐτόπτης Βυζαντινῆ ἱστορικῆ λέ-

γει: «Τοιαύτας παρανομίας ἔκαμαν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἔβαλον εἰς τὸν ὄμιον τὸν Σταυρὸν καὶ οἱ ὅποιοι εἶχον ὀρκισθῆναι νὰ διέλθουν ἀπὸ τὰς πόλεις τῶν Χριστιανῶν χωρὶς νὰ χύσουν αἷμα, οὔτε ἄλλο κακὸν οὐδὲν νὰ διαπραξέουν, διότι εἶχον τάξει τοὺς ἑαυτοὺς τῶν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐβάδιζον τὴν πορείαν αὐτοῦ» (**Νικήτας Χωνιάτης**).

Ἡ καταστροφή.— Ἡ Δ' Σταυροφορία εἶχε καταστρέψει διὰ παντὸς τὴν λαμπρότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Σταυροφόρων εἶχον ἀποφασίσει νὰ ματαιώσουν κάθε ἀντίστασιν τῶν πολιορκουμένων μὲ ἓνα ἀκατανίκητον σῆμαχον, τὸ ἀνηλεὲς πῦρ, καὶ εἶχον πυρπολήσει τὴν Πόλιν. Τρεῖς φοβεραὶ πυρκαϊαὶ εἶχον καταφάγει δλοκλήρους συνοικίας, καὶ ὁ παλαιὸς χρονογράφος αὐτῶν, ὁ Βιλλαρδουῖνος, λέγει ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας πυρκαϊὰς «ἐπυρπολήθησαν περισσότεραι οἰκίαι, ἀπὸ ὅσας ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς τρεῖς ὁμοῦ μεγαλυτέρας πόλεις τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας».

Ἐπὶ ἑννέα αἰῶνας στρατὸς βαρβάρων δὲν εἶχε πατήσει τὸ ἔδαφος, τὸ ὅποιον περιέκλειον τὰ μεγάλα τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ 900 ἔτη ἡ **βασίλις** τῶν πόλεων εἶχε συγκεντρώσει εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν τῆς τὰ πλοῦτη ὄλου τοῦ κόσμου, τὰ πολυτιμότερα κειμήλια τῆς τέχνης καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, δηλαδὴ ὀλοκλήρου τοῦ ὑπάρχοντος πολιτισμοῦ. Εἰς τέσσαρας ἡμέρας τὰ πάντα διηρπάγησαν καὶ κατεστράφησαν. Ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀγάλματα, ἔφιπποι ἀνδριάντες, τὰ ὅποια ἐπὶ αἰῶνας συνήθροίζον οἱ Ἀυτοκράτορες διὰ νὰ στολιζοῦν τὴν πρωτεύουσάν των, μὲ κτηνώδη ἀπειροκαλίαν κατεκερατίσθησαν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κειμήλια ἐκεῖνα ἦσαν ἔργα ἀθανάτων καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους. Μεγαλυτέραν δὲ ἀκόμη ζημίαν ὑπέστη ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος. Πόσα πολύτιμα πνευματικὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος ἐχάθησαν ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκεῖνας πυρκαϊὰς! Ἡ καταστροφή αὕτη τῶν ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῶν χειρογράφων εἶναι πολὺ θλιβερὰ διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Εἰς τὰς ἀπεράντους φλόγας τῆς πυρπολουμένης πόλεως ἐξαφανίζεται ὁ Μεσαιω-

νικὸς βίος τοῦ Ἔθνους, ἀπὸ τὴν τέφραν ὅμως νέα ζωὴ μέλλει ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐκκηδήσῃ. ¹

Νόμισμα.—Ἀριστερά ὁ αὐτοκράτωρ Ῥωμαῖος Δ' ὁ Διογένης. Δεξιὰ ἡ Θεοτόκος ὁρθία καὶ βρεφοκρατοῦσα. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι ἐνδεδυμένος μετὰ τὴν μεγάλην βασιλικὴν στολήν, κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν τὸ σταυροφόρον σκήπτρον, καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν τὴν σφαῖραν τοῦ κόσμου, ὡς κοσμοκράτωρ.

1) «Ἡ οὐδέποτε κυριευθεῖσα βασίλισσα τῶν θαλασσῶν, τὸ ἐμπόριον τριῶν ἡπείρων, ἡ μεγαλοπρεπὴς πόλις τῶν Αὐτοκρατόρων ἐξεπολιορκήθη ὑπὸ ὀλίγων χιλιάδων Ἐνετῶν, Γάλλων, Λογγοβάρδων καὶ Γερμανῶν ἐλυρολήθη, ἐδηλώθη καὶ ἐπληρώθη δεινῶν ἀρρήτων. Οἱ Λατῖνοι ἐκεῖνοι πορθηταὶ δυσχερῶς δύνανται ν' ἀξιώσουν εἰς τὴν ἱστορίαν θέσιν ὑψηλοτέραν ἀπὸ τὸν Ἀλάριχον καὶ τὸν Ἀτίλαν... Τὸ μέγα ἐκεῖνο πρόπυργιον τῆς Εὐρώπης ἐξεπόρθησαν ὄχι ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ Χριστιανοὶ Σταυροφόροι, τῶν ὁποίων ἡ πίστις ἐταντίζετο πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖνοι δὲ ὑπῆρξαν οἱ ἔνοχοι τοῦ ὅτι οἱ Τοῦρκοι διέρρηξαν τὰς πύλας τοῦ Βοσπόρου, εἰσώρμησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς Ἀσιατικῆς βαρβαρότητος ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος» (Γρηγορόβιος, Γερμανὸς ἱστορικός).

Βυζαντινὸν μονόγραμμα ἀπὸ τὸν Μυστηρῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Ἡ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τὰ Φραγκικὰ Κράτη.-Τὰ Ἑλληνικά.-Οἱ Ὀθωμανοί.

Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐγκαθίστανται μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορίαν οἱ τῆς Δύσεως, οἱ **Φράγκοι** ἢ οἱ **Λατίνοι**, ὅπως συνήθως ὠνομάζοντο¹. Οἱ νικηταὶ κατακερματίζουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἰδιορρυθμὸς φεουδολογικὸς βίος τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης μεταφυτεύεται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Συγχρόνως ὅμως ἰδρύονται καὶ πολλὰ Ἑλληνικὰ Κράτη, καὶ οὕτω ὁ Ἑλληνισμὸς ἀναλαμβάνει δυνάμεις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μετ' ὀλίγον χρόνον ἐπανιδρύεται ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἡ πολυσήμαντος αὕτη ἐποχὴ ὠνομάσθη **Φραγκοκρατία**, οὐδέποτε δὲ ἄλλοτε εἰς τὴν ἱστορίαν παρουσιάσθη τόσον ποικίλον θέαμα Κρατῶν λαῶν.

α'.—Τὰ Φραγκικὰ Κράτη.

Μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορίαν ἰδρυσαν οἱ Φράγκοι ἱππῶται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον Φραγκικὰς ἡγεμονίας, ὅπως μετὰ τὴν Α' εἶχον ἰδρῦσαι εἰς τὴν Συρίαν. Καὶ οἱ μὲν Φράγκοι ἔμειναν πολὺν και-

1) Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἐκείνους διαδίδεται τὸ γενικὸν ὄνομα **Φράγκοι**, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς **Ῥωμαίους**, τοὺς Ἕλληνας.

ρὸν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, τὰ ἰδουθέντα ὁμῶς ὑπ' αὐτῶν ὑπῆρξαν ἐφήμερα.

Φράγκοι καὶ Ἕλληνες. — Αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἔπαθον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, ἐκορύφωσαν τὸ μῖσος μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Ἀπὸ αἰῶνας ὑπῆρχεν ἡ ἀντιπάθεια, τώρα ἀνοίγεται ἄβυσσος μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Δύσεως. Οἱ Φράγκοι ἐπιδρομεῖς δὲν εἶχον κατακτῆσαι ἓνα λαὸν βάρβαρον, ἀλλ' εἶχον ἔλθει νὰ ἐγκαθιδρουθοῦν εἰς ἓν παλαιὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἦτο ὑπερήφανον διὰ τὸ παρελθὸν αὐτοῦ, διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τὸν πολιτισμὸν του. Ἐπειτα οἱ ἠττημένοι ταχέως ἀνέκυψαν, ἀκριβῶς τὸ κορύφωμα τῶν δυστυχιῶν των ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς νέαν δύναμιν καὶ ζωὴν. Οἱ μεγιστᾶνες τοῦ Βυζαντίου ἔφυγον εἰς τὰς χώρας, ὅπου ὑπῆρχεν ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς, καὶ οὕτως ἀναγεννᾶται μία νέα Ἑλλάς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προσέρχεται εἰς ὀλίγον χρόνον ἡ ἐπανίδρουσις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μία ἀληθινὴ ἀναγέννησις τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἡ διανομὴ τοῦ Κράτους. — Ἡ βασιλίς τῶν πόλεων εἶχε καταστροφῇ ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν τῆς Δ' Σταυροφορίας, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἔκαμε καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕως τὴν ἀκροτάτην Δύσιν καὶ ἥλλαξεν ἐντελῶς τὴν ὄψιν τοῦ Ἀνατολικοῦ κόσμου.

Μετὰ τὴν νίκην οἱ μαχηταὶ τοῦ Σταυροῦ προέβησαν εἰς τὴν διανομὴν τοῦ Κράτους (ἡ συνθήκη τῆς διανομῆς ὀνομάσθη Partitio Imperii). Δύο ἦσαν οἱ κύριοι ὄμιλοι τῶν νικητῶν. Ἐξ ἐνὸς μόνοι οἱ **Ἐνετοί**, ἔξ ἐτέρου ὅλοι οἱ ἄλλοι πολεμισταὶ τῆς Δύσεως) Εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς ἕμειναν σύμφωνοι ὅτι ἀπὸ τὸν ἓνα ὄμιλον θὰ ἐξελέγετο ὁ αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τὸν ἄλλον ὁ πατριάρχης. Ὁ ἰσχυρότατος πάντων, ὁ γηραιὸς δόγης τῆς Ἐνετίας Ἐρρίκος ὁ Δάνδολος, δὲν ἤθελε τὸν θρόνον, ἤρχουν εἰς αὐτὸν τὰ ἐμπορικὰ ὠφελήματα. Διὰ τοῦνο ὑπεστήριξε τὸν κόμισα τῆς Φλάνδρας (τοῦ Βελγίου, **Βαλδουῖνον**, ὁ ὁποῖος καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν κατὰ τὴν παλαιὰν τάξιν. Ὁ ἄλλος ἐπιφανὴς ἡγεμὼν, **Βορνιφάτιος ὁ Μομφερρατικός**, ἐξελέγη βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὴν συμφωνίαν οἱ Ἐνετοὶ ἐξέλεξαν ἰδικὸν τῶν πατριάρχην. Ἡ κατάκτησις ἐπέφερε καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν.

Βυζαντινὴ Ἱστορία Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔκδ. ε'.

Τόσην ἀγαλλίασιν ἠσθάνθη ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', ὅστε οἱ Σταυροφόροι ἔλαβον ἄφρων δι' ὅλα τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, αἰ ληηλασίαι, οἱ φόνοι καὶ αἱ ἱεροσυλίαι τῶν ἐσυγχορήθησαν. Ἐκέλεσε μάλιστα ὁ πάπας ὅλους τοὺς Λυτικούς νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ λάβουν γαίας καὶ πλοῦτη, καὶ ἔξομοίωσεν αὐτοὺς μὲ τοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως.

Ἡ Φεουδαλικὴ Ἑλλάς.—Δύο ἦσαν τὰ μεγάλα Φραγκικὰ κράτη, ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτῶν ἰδρούθησαν καὶ πολυάριθμοι ἄλλαι Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι, ἰδρούθη ἐν **Πριγκιπᾶτον** εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν **Δουκάτον** εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ πλεῖσται **κομιτεῖαι, αὐθεντεῖαι, βαρωνίαι**. Ἐκαστον ἀπὸ τὰ κράτιδια αὐτὰ ὄφειλε ν' ἀναγνωρίζῃ ὡς ἐπικυρίαρχον τὸ ἱεραρχικῶς ἀνώτερον, καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσήχθη εἰς τὰς παλαιὰς κλασσικὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ εἰς τὴν Συρίαν, τὸ **Φεουδαλικὸν σύστημα** τῆς Δύσεως. Ἡ δὲ Ἑνετία ἔλαβε τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Ἡ μεγάλη ἐμπορικὴ δημοκρατία ἐχρειάζετο τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Συγχρόνως ὅμως μὲ τὴν ἴδρυσιν Φραγκικῶν, ἰδρύνονται καὶ Ἑλληνικὰ κράτη, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα εἶναι δύο Αὐτοκρατορίαι μὲ πρωτεύουσας ἢ μίᾳ τὴν **Νίκαιαν**, ἢ ἄλλῃ τὴν **Τραπεζοῦντα**, καὶ τὸ **Δεσποτᾶτον** (ἡγεμονία) τῆς Ἡπείρου. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη γίνονται ἰσχυρά, καθ' ὃν χρόνον τὰ Φραγκικὰ καταπίπτουν ταχέως.

Ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία.—Ἡ Φραγκικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἢ καὶ ὀνομάζεται **Ῥωμανία**, ὅπως ἄλλοτε ἡ Βυζαντινὴ, ἦτο ὅμως μία σιὰ κράτους. Ὁ Βαλδουῖνος δὲν κατεῖχε παρὰ μόνον τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐν μέρος τῆς Θράκης, περιέοχεται δὲ ἀμέσως εἰς πόλεμον μὲ τὸν βασιλέα τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιον. Κατόπιν συμβιβάζουν οὗτοι τὰς διενέξεις τῶν καὶ ἐκστρατείουν διὰ νὰ κατακτήσουν τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν **διανομήν**. Ὁ αἰμοδιψὴς τσαῖρος τῶν Βλαχοβουλγάρων Ἰωαννίτσης ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν Φράγκων, καὶ ἔχει τώρα τοὺς Ἕλληνας συμμάχους αὐτοῦ. Οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ συναντῶνται πλησίον τῆς

Ἀδριανουπόλεως, καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ὀλοσχερῆς. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Βαλδουῖνον ἀδελφός του, ὁ **Ἐρρίκος τῆς Φλάνδρας** περιποιεῖται τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἐγκαταλείπουν τὸν Ἰωαννίτην καὶ πηγαίνουν μὲ τὸ μέρος τῶν Φράγκων. Τότε τὰ ἄγρια Βλαχικά, Βουλγαρικά καὶ ἄλλα βαρβαρικά στίφη ἐξαπολύονται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, λεηλατοῦν καὶ πυρπολοῦν αὐτὰς ἀνηλεῶς. Ἐπὶ τέλους εἰς μίαν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Ἰωαννίτης πίπτει δολοφονηθεὶς (1207), ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπέφερε τὴν παρακμὴν Βλαχοβουλγαρικοῦ Κράτους.

Μόλις παρήλθον δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς των καὶ ἀρχίζουν νὰ παρακμᾶζουν τὰ Φραγκικὰ κράτη τῆς Βορείας Ἑλλάδος, καὶ ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης περιπίπτουν εἰς ἀτελειώτους ἐσωτερικὰς διχονοίας. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν Φράγκων πολεμιστῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ πολὺ, ἄλλοι εἶχον φρονευθῆ εἰς τὰς μάχας, ἄλλοι εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὰς πατρίδας των, οἱ δὲ μεγάλοι ἡγεμόνες τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, ὁ Βαλδουῖνος, ὁ Βονιφάτιος, ὁ Λάνδολος καὶ ἄλλοι εἶχον ἀποθάνει. Καὶ τέλος ἡ ἐγκατάστασις των εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἔδωκεν ἀφορμὴν ν' αὐξηθοῦν τὰ φηλετικά καὶ θρησκευτικὰ μίση. Ὁ Λατινικὸς κληρὸς ἐφέρθη καὶ ἐδῶ ὅπως καὶ εἰς τὴν Συρίαν κατέλιπε τοὺς Ἕλληνας κατοίκους, ἐξεδίωξε τὸν Ὀρθόδοξον κληρὸν, ἐσφετερίσθη ἀυστόλως τὰ κτήματα καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ.

Τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν.—Σπουδαιότερα εἶναι τὰ Κράτη, τὰ ὅποια ἴδρυσαν οἱ Σταυροφόροι πρὸς τὸν νότον τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὰς ἐνδόξους χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Μέγα ἐνδιαφέρον παρέχει τὸ **Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν**, λαμπρότατον δὲ φεουδαλικὸν Κράτος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔγινε τὸ **Πριγκιπᾶτον τῆς Πελοποννήσου**.

Εἰς Γάλλος ἀνθέντης, ὁ **Ἰωάννης Δελαρώς**, ἔλαβεν ὡς **φεουδον** τὴν χώραν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν. Ὁ Λέων ὁ **Σγουρός**, ὁ Ἕλλην ἀρχὸν τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἐπροσπάθησεν ν' ἀντισταθῆ εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἀλλ' ἐξεδιώχθη ὑπὸ τῶν Φράγκων. Καὶ τότε αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Χαλκίς ἐδέχθησαν τοὺς νικητὰς ἐπὶ τῇ βίσει συνθηκῶν, αἱ ὅποια ἐξησφάλιζον εἰς τοὺς κατοίκους τὰς ἰδιοκτησίας, τὰ προνόμια καὶ τὴν

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας των. Μεγάλη ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἀπογοήτευσις τῶν Ἀθηναίων, ὅταν εἶδον νὰ δημεύονται τὰ μοναστηριακά των κτήματα, νὰ πιέζονται οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, εἰς τὸν Παρθενῶνα, ν' ἀντηχοῖν

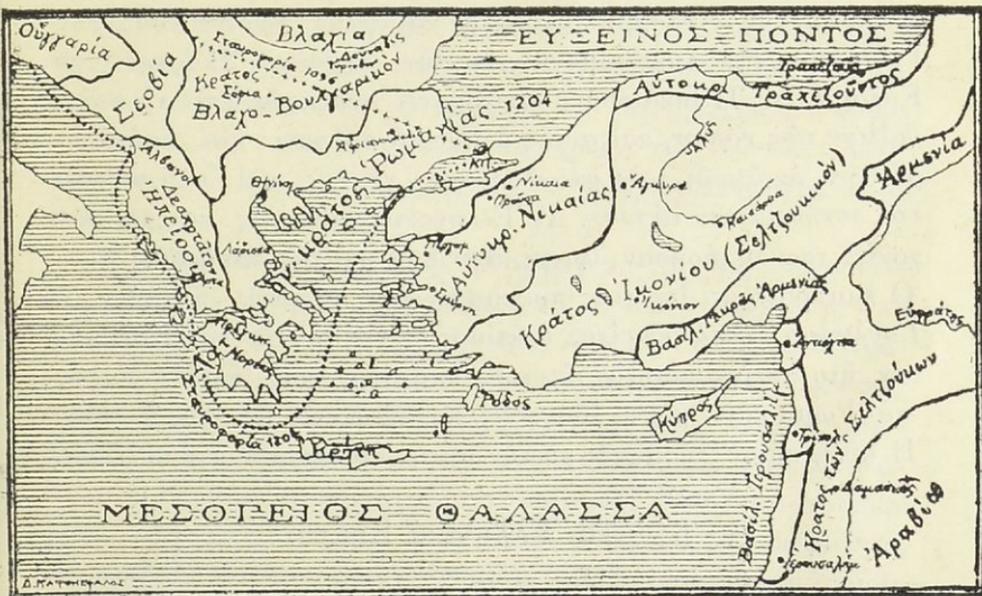

Ἡ παλαιὰ Ἑλλάς κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν.

οἱ ὕμνοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ φιλόπατρις ἀρχιεπίσκοπος των Μιχαὴλ ὁ Ἀκομινάτος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας, νὰ χωρισθῇ μὲ πικρίαν ἀπὸ τὴν ἀγαπητὴν του πόλιν, τῆς ὁποίας μὲ τόλμην εἶχε πάντοτε ὑπερασπισθῆ τὰ δικαιώματα.

Τὸ Γαλλικὸν τοῦτο Δουκάτον ἔρριψε λάμπριν τινὰ καὶ ἡ γῶρα ἐφαίνετο εὐδαίμων. Ἦλθε καιρὸς μέλλιστα, ὅτε κατώρθω-

σαν οἱ Δελαρώς νὰ ἔχουν πάνοπλον στρατὸν 1500 ἰπέων καὶ 30,000 πεζῶν. Ἀλλὰ τὴν εὐμερῖαν τῶν κατέστρεψαν ἄγριοι τυχοδιῶνται ἐξ Ἰσπανίας, οἱ **Κατάλανοί**. Ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν ἠναγκάσθη νὰ βαδίσῃ ἐναντίον αὐτῶν, εἰς τὴν αἵματηρὰν μάχην τῆς Κωπαΐδος (1310) ἔπεσε τὸ ἄνθος τῆς ἐν Ἑλλάδι Γαλλικῆς ἱπποσύνης, καὶ τὴν θέσιν τοῦ Γαλλικοῦ κατέλαβεν Ἰσπανικὸν Δουκάτον.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ κατόπιν τοῦ ἐκ τῆς Δ' Σταυροφορίας διαμελισμοῦ.

Τὸ Προγκιπᾶτον τοῦ Μορέως.—Τὸ λαμπρότερον Φραγκικὸν Κράτος ἐπῆρξε τὸ Προγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μορέως, ὡς ἐκαλεῖτο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ἴδρυνται αὐτοῦ ἦσαν οἱ Γάλλοι εὐπατοῖδαι Βιλλαρδουῖνοι. Εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν οἱ ἱππῶται εἶχον κατακτήσει τὸ ἥμισυ τῆς Χερσονήσου, μόνον ὁ Λέων ὁ Σγουρὸς ἐκρατήθη περισσότερον χρόνον εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Οἱ Γάλλοι διηκόλυναν τὴν κατάκτησίν των, διότι ἐσυνθηκολόγησαν μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ ἄφησαν εἰς τὰς πόλεις τὰς ἐλευθερίας των.

Ἡ τελεία φεουδαλικὴ διοργάνωσις τοῦ Προγκιπᾶτον τοῦ Μο-

ρέως ἤτο ἀξία λόγου προσπάθεια πρὸς ἴδουσιν ἐνὸς Ἑλληνοφραγκικοῦ Κράτους. Ἐπὶ κεφαλῆς ἤτο ὁ *πρίγκιψ*, μετ' αὐτὸν ἦρχοντο οἱ *βαρῶνοι* καὶ ἔπειτα οἱ *καβαλλάριοι*. Οἱ ἐγγύχωροι ἄρχοντες καὶ δυνατοὶ δὲν παρημελήθησαν, καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὴν φεουδαλικὴν ἱεραρχίαν. Ἡ κατακτηθεῖσα χώρα διηρέθη εἰς δώδεκα *βαρωνίας*, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ σπουδαιότεραι ἦσαν αἱ *βαρωνίαι* τῆς *Πάτρας*, τῆς *Ἀκοβας* (εἰς τὴν Ἀρχαδίαν), τῆς *Καρυταίνης* τῆς *Καλαμάτας*. Ὁ πρίγκιψ μὲ τὴν αὐτὴν αὐτοῦ ἐδοῦε εἰς τὴν Ἀνδραβίδαν, εἶχε δὲ καὶ ἄλλας πρωτευούσας, τὴν *Γλαρίτσαν*, τὴν *Λακεδαιμονίαν* εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην τὴν *Καλαμάταν*. Ἡ δικαιοσύνη ἐλειτούργει αὐστηρῶς ἐπὶ τῇ βάσει *βιβλίου τῶν νόμων*, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πρίγκιψ ἤτο ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθῇ τοὺς φεουδαλικοὺς νόμους καὶ νὰ σέβεται «τὰ *συνήθεια τοῦ τόπου*». Αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν διετήρησαν ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ἐλευθερίας τῶν. Ὁ λαμπρότερος ἀπὸ τοὺς πρίγκιπας τοῦ Μορέως ὑπῆρξεν ὁ *Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος*, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη εἰς τὴν *Καλαμάταν*, ἤτο πολὺ ἀγαπητὸς εἰς τοὺς ὑπηκόους του, ὁμίλει καλῶς «τὰ *Ῥωμαῖκα*», καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τὸν ἐθεώρουν ὡς ἰδικὸν τῶν. Ἡ αὐτὴ αὐτοῦ «ὁμοίαζε μὲ τὴν αὐτὴν ἐνὸς μεγάλου βασιλέως».

β'.—Τὰ Ἑλληνικὰ Κράτη.

Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ Κράτη, τὰ ὁποῖα ἰδρύθησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν αἱ *Αὐτοκρατορίαι* τῆς *Τραπεζοῦντος*, τῆς *Νικαίας*, τὸ *Δεσποῖατον* τῆς *Ἠπείρου*, ἀργότερα τὸ *Δεσποῖατον τοῦ Μυστοῦ*.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.—Ἡ μακρινὴ ἐκείνη Αὐτοκρατορία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἕως τὸν Καύκασον. Εἰς ἐκ τῶν Κομνηνῶν ἀνεκλήρουξεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Τραπεζοῦνταν (1204). Ἡ χώρα τὸν ὑπεδέχθη μὲ ἐνθουσιασμόν, διότι ἤτο ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς του. Πολὺ γρήγορα τὸ Ἑλληνικὸν ἐκεῖνο Κράτος ἐμεγάλωσεν, καὶ ἔγινε πολὺ πλούσιον καὶ ἰσχυρόν. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοῦ ἔλαβον τὸν τίτλον *μεγάλοι Κομνηνοί*, διετηρήθησαν δὲ εἰς τὸν θρόνον σχεδὸν δύο αἰῶνας καὶ ἡμισυν. Τὸν ἰδρυτὴν

διεδέχθησαν ἕως τὴν καταστροφὴν εἴκοσιν αὐτοκράτορες (1222-1461). Τὸ ἀνθηρότατον ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἔκαμνεν ἡ Τραπεζοῦς μὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν ἀνέδειξε μίαν ἀπὸ τὰς μεγάλας ἀγορὰς τοῦ κόσμου. Ἦτο μεγάλη καὶ ὡραία πόλις, φημισμένη εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, «κεφαλὴ καὶ ὀφθαλμὸς ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας», εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστατα παλάτια τῶν ἔξω οἱ Κομνηνοὶ ἐν χλιδῇ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Τραπεζοῦντος διέσωσεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὰς μακρινὰς ἐκείνας χώρας. Ἡ Τραπεζοῦς ἔγινε τότε λαμπρὸν κέντρον τῆς τέχνης καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ Ἑλληνικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία ἐπὶ αἰῶνας ἦτο τόσον ἔντονος εἰς τὰς χώρας τοῦ Πόντου, ὀφείλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς μεγάλους Κομνηνοὺς τῆς Τραπεζοῦντος.

Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου.—Ἀκόμη μεγαλυτέραν σημασίαν εἶχεν ἡ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν ἔκαμνεν εἰς ἀπὸ τοὺς Ἀγγέλους εἰς τὴν Ἡπειρὸν πρὸς ἴδρυσιν Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς ὄρεινους, τοὺς καθυπέβαλεν εἰς πειθαρχίαν, καὶ ἀπὸ τοὺς κλέφτας τῶν βουνῶν ἔκαμνεν **ἀρματολούς καὶ στρατιώτας**, καὶ οὕτω κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἀξιολογώτατον στρατόν. Ἦτο περισσότερον μετριόφρων ἀπὸ τοὺς μεγάλους Κομνηνοὺς τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἠσχέσθη εἰς τὸν τίτλον Δεσπότης, τὸ δὲ κράτος του ἐκλήθη **Δεσποτᾶτον** (ἡγεμονία) τῆς Ἑλλάδος. Πρωτεύουσάν εἶχεν τὴν Ἄρταν καὶ ἀργότερα τὰ Ἰωάννινα. Ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην κίνησιν τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας εἰς Ἡπειρὸν ἀρεσιμάνιος πνοὴ ἐλευθερίας.

Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος ἔβαλε τὰ θεμέλια, ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος ἐμεγάλωσε τὸ **Δεσποτᾶτον**. Ὁ Θεόδωρος κατέστρεψε τὸν στρατόν τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔπειτα ἠσχίσεν ἀκατασχέτως τὰς κατακτήσεις ἀνακτῶν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἀπὸ τοὺς Λατίνους. Κατέκτησε τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, τέλος κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ στεφθῇ αὐτοκράτωρ (1222). Εἰς μίαν

ὅμως μάχην πρὸς τοὺς Βλαχοβουλγάρους ἠττήθη καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος, ἀπὸ τότε δὲ ἀρχίζει τὸ Δεσποτάτον νὰ παρακμάζη καὶ νὰ διαμελίζεται εἰς διάφορα κρατίδια.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Ἀγγέλου τὸ Δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου ἐξετείνεται ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν ἕως τὸν Εὐξεινον Πόντον καὶ πρὸς νότον ἕως τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Εἶχε καταστῆ ἰσχυροτάτον κράτος, καὶ ὅτε ὁ Θεόδωρος ἐστέφθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην «*Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων*», ἠδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ ὅτι εἰς τὸ Ἡπειρωτικὸν τοῦτο κράτος ἐπεφυλάσσετο ἡ δόξα νὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ ἥττα ὅμως τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τοὺς Βλαχοβουλγάρους, ἔδωκεν ἄλλον δρόμον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας.—Φεύγων ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπὸ τὴν προπολουμένην ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων Κωνσταντινούπολιν, εἶχε συνοδοὺς τὸν πατριάρχην, τὸν κληρὸν καὶ ἄλλους ἀρχοντας. Οἱ ἀνεξίτητοι Ἕλληνες ἡγεμόνες τῆς Ἀσίας τὸν ἀνεγνώριζον ὡς κυρίαρχον. Ὅλοι οἱ φυγάδες, εὐγενεῖς καὶ ἀπλοὶ στρατιῶται, τρέχουν εἰς τὴν Νίκαιαν νὰ ἐπισχίσουν αὐτόν, καὶ μὲ τὰς εὐλογίας ὄλων ἀνακηρύσσεται ὁ Λάσκαρις αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων.

Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, πρῶτος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας (1204-1222), ἔβαλε στερεὰ θεμέλια εἰς τὸ Κράτος αὐτοῦ. Εἶχεν ὀλίγους πόρους καὶ ὁ στρατὸς ἦτο μικρὸς, ἀλλ' ἡ ἀνδρεία αὐτοῦ ἀνεπλήρωνε τὸν ὀλίγον ἀριθμὸν. Ἐνίκησε τοὺς Τούρκους Σελτζούκους, τοὺς Λατίνους καὶ ἐπεξέτεινε τὸ Κράτος του εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸν Λάσκαριν διεδέχθη ὁ γαμβρός του Ἰωάννης ὁ Βατάσης (1222-1255), ἐπίσης δεξιὸς κυβερνήτης καὶ γενναῖος πολεμιστής, νικήσας εἰς πολλὰς μάχας τοὺς Λατίνους καὶ τοὺς Ἐνετούς. Τέλος διέρχεται τὴν Εὐρώπην καὶ κυριεύει σχεδὸν ὅλην τὴν Θράκην ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἶδεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἀσία τὴν τελευταίαν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς αὐτῆς.

Ἡ ἔρις τῶν δύο Ἑλληνικῶν Κρατῶν.—Ἄν ἦσαν ἠνωμένα τὰ δύο μεγάλα Ἑλληνικά Κράτη, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανιδρουθῆ ταχέως ἡ

Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἡ ἀντιζηλία ὅμως αὐτῶν καὶ ἡ ἀμιλλὰ ποῖον πρῶτον, τὸ Ἀνατολικὸν ἢ τὸ Δυτικὸν Ἑλληνικὸν Κράτος, θ' ἀνέκτα τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατέτρωπε τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις. Δύο ἐξ ἴσου ἰσχυροὶ ἄνδρες, ὅπως ὁ Θεόδωρος τῆς Ἡπείρου καὶ ὁ Βατάτσης τῆς Νικαίας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποταχθῶν ὁ εἰς εἰς τὸν ἄλλον, ἕκαστος εἰσγάζετο χωριστὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγάλου σκοποῦ. Ἐπὶ τέλους ὁ Βατάτσης καταλαμβάνει καὶ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ καταστρέφει τὴν δύναμιν τοῦ μεγάλου Ἡπειρωτικοῦ Κράτους.

Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261).—

Τοὺς καρποὺς τῶν κόπων τοῦ Βατάτση δὲν ἔμελλε νὰ συγκομίση ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου, ὁ φιλόδοξος στρατηγὸς *Μιχαὴλ Παλαιολόγος*. Τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ προτερόματα τοῦ Παλαιολόγου, ἐδικαίωσαν τὴν φιλοδοξίαν του. «Ὅτε ἔγινεν αὐτοκράτωρ ἐφήρμοσε πολιτικὴν ἀληθῶς ἔθνικην, παρήγγειλεν ἀμέσως εἰς τοὺς Γάλλους τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ἂν θέλουν νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ κατοικοῦν τὴν Κωνσταντινούπολιν πρέπει νὰ πληρώσουν φόρον».

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἡπείρου *Μιχαὴλ ὁ Β'* ἔκαμε μεγάλην συμμάχίαν ἐναντίον τῆς Νικαίας μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Μορέως *Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου*. Ὁ Παλαιολόγος ἐπετέθη ἐναντίον τῶν συμμάχων καὶ τοὺς κατετρόπωσεν εἰς τὴν Πελαγονίαν τῆς Μακεδονίας (1259). Διὰ τῆς μεγάλης αὐτῆς νίκης ὁ *Μιχαὴλ Παλαιολόγος* ἔθραυσεν ὅλας τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν Γάλλων τῆς Πελοποννήσου. Τέλος διέρχεται εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ περιορίζει τὴν Λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μετ' ὀλίγον ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ *Στρατηγόπουλος*, εὐρεθεὶς πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔμαθεν ὅτι ὀλόκληρος ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἔλειπεν εἰς ἐκστρατείαν. Τότε διέταξε 50 πιστοὺς ἄνδρας νὰ εἰσέλθουν ἀπὸ μίαν ὑπόνομον εἰς τὴν πόλιν, μόλις οὗτοι εἰσῆλθον, ἤνοιξαν τὰς πύλας καὶ εἰσήγαγον τὸν στρατόν, ὁ ὁποῖος ἐξύπνησε τοὺς κατοίκους μετὰ τὰς ἐπευφημίας «*Νίκη εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ!*» Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἔδωκαν βοήθειαν, καὶ ὀλίγοι Λατῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ

ἀντισταθοῦν ἐσφάγησαν. Ὁ Φραγκικὸς στόλος καὶ στρατός, ὅτε ἐπανῆλθον, δὲν ἐτόλμησαν νὰ συνάψουν μάχην.

γ'—Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ τὸν 14^{ον} αἰῶνα.

Γενικὴ ἄποψις τῆς Ἀνατολῆς.—Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261) ὑπῆρξε γεγονός μεγάλης λάμψεως. Ἀλλὰ τὴν θέσιν ἐνὸς ἀδυνάτου Λατινικοῦ κράτους ἔλαβεν ἐπίσης ἀσθενὲς Ἑλληνικὸν κράτος. Αἱ χώραι αὐτοῦ ἦσαν, εἰς τὴν Ἀσίαν, ἡ Νίκαια καὶ μερικαὶ ἄλλαι πόλεις εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην, ἡ Θράκη, μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Πελοποννήσου. Τὸ *Δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου* ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται, ἀλλ' ἦτο πολὺ μικρόν, εἰς δὲ τὰς Βορείας ἀκτὰς τῆς Μικρῆς Ἀσίας ἤκμαζε πάντοτε ἡ *Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος*.

Τὸ *Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ* τὸν 14^{ον} αἰῶνα δὲν κατεῖχε τίποτε πλεόν, οἱ Τοῦρκοι εἶχον κυριεύσει ὅλας τὰς χώρας αὐτοῦ. Μόνον εἰς τὴν Κύπρον ἢ Γαλλικὴ δυναστεία τῶν Λουζινιαν βασιλεύει πολλοὺς αἰῶνας, καὶ οἱ Λουζινιαν τιλοφοροῦνται «*Βασιλεῖς τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς Κύπρου*». Οἱ Λατινικοὶ λαοὶ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς χώρας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ τὰ Φραγκικὰ κράτη εὐρίσκοντο εἰς διαρκεῖς ἀγῶνας ἀναμεταξύ των ἢ πρὸς τοὺς ἐγχωρίους, τὰ σύννορά των ἀλλάσων διαρκῶς, κράτη ἐξαφανίζονται καὶ νέα κράτη ἰδρύνονται.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἄλλοτε ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο στενόχωρον δι' αὐτήν, εὐρίσκομεν κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα περὶ τὰς εἴκοσι *κυριαρχίας ξένων λαῶν*. Τὰ ξένα ταῦτα κράτη εἶνε ἡ Σερβία, τὸ Βουλγαρικὸν κράτος, τὸ Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ Πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως, διάφορα Φραγκικὰ καὶ ἰδίως Ἑνετικὰ καὶ Γενοατικὰ κράτη, τὸ Βασίλειον τῆς Κύπρου, δύο Χριστιανικὰ κράτη τῆς Ἀρμενίας καὶ διάφορα Μουσουλμανικὰ (Σελτζουκικὰ) κράτη.

Γάλλοι καὶ Ἴταλοί.—Κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς *Κατακτήσεως*, τὸν 13^{ον} αἰῶνα, κυριαρχεῖ εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν τὸ Γαλλικὸν Ἔθνος, οἱ σπουδαιότεροι καὶ περισσότεροι βαρῶνοι εἶναι Γάλλοι, καὶ ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα καὶ ἔθιμα ἐπικρα-

τοῦν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, τὸν 14^{ον}, τὸ Γαλλικὸν στοιχεῖον παντοῦ σχεδὸν δίδει τὴν θέσιν εἰς τὸ Ἰταλικόν, τὰ Γαλλικὰ ὀνόματα ἀντικαθίστανται διὰ τῶν Ἰταλικῶν. Ἡ σπουδαιότερα Ἰταλικὴ κυριαρχία ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε τὸ Ἰταλικὸν Δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον κατελύθη ὑπὸ τὸν Καταλανῶν. Τοὺς Ἰσπανοὺς τοῦτους τυχροδιώκτας διεδέχθησαν ταχέως οἱ Ἀτσαγιόλαι ἀπὸ τὴν Φλωρεντίαν. Τὸ Φλωρεντινὸν Δουκᾶτον διετηρήθη μὲ κάποιαν ἀκμὴν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα (1365—1456).

Ἡ Ἑνετοκρατία. — Ἡ διαρκέσασα ξενικὴ κατοχὴ, ἣ ὁποία ἀπῆκε τὰς περισσοτέρας ἀναμνήσεις, ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ἑνετῶν. Τὰ Ἑνετικά κράτη ἦσαν σκορπισμένα εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παρὰλια καὶ τὰς νήσους. Ἡ δημοκρατία ἐκράτησε τὰς μεγάλας νήσους, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Κρήτην, ἐπίσης καὶ μερικὰς παραλίους πόλεις, ὅπως τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐμοίρασε δὲ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ μεγάλου μεριδίου εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν αὐτῆς, καὶ τότε αἱ νῆσοι τῆς Ἑλλάδος κατελήφθησαν ὑπὸ διαφόρων Ἑνετικῶν οἴκων. Τὸ μεγαλύτερον ἀπὸ τὰ κράτιδια αὐτὰ ἦτο τὸ Δουκᾶτον τοῦ Ἀρχιπελάγους εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε δώδεκα νήσους καὶ εἶχε κέντρον τὴν Νάξον, ἀνῆκε δὲ νὸ νησιωτικὸν τοῦτο κράτος εἰς τὸν οἶκον τῶν Σανούδων. Ἐπίσης καὶ αἱ Ἴόνιοι νῆσοι ἀνῆγον εἰς Ἑνετικοὺς οἴκους. Ἡ Ἑνετία δηλαδὴ ἐπροσπάθησε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἰδικὰς τῆς ἀποικίας εἰς τὴν Ἀνατολήν, διὰ νὰ διευκολύνη τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου αὐτῆς.

Ἡ σπουδαιότερα κτῆσις τῶν Ἑνετῶν ἦτο ἡ Κρήτη, σημαντικὸς σταθμὸς ἐμπορίου, κειμένη εἰς τὸ μέσον ὄλων τῶν θαλασσίων ὁδῶν τῆς Μεσογείου. Ἀλλ' εἰς τὴν μεγαλόνησον δὲν ὑπῆρξεν εὐζολὸς ἡ κυριαρχία τῶν Ἑνετῶν. Ἐπτά φορές κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἐπανεστάτησαν οἱ Ἕλληνες ἄρχοντες, ὀνομαστοὶ ἔγιναν οἱ Καλέργαι, οἱ ὁποῖοι ὑπερησπίσθησαν γενναίως τὴν πατρίδα τῶν καὶ ἀνεκίρουξαν κύριον τῆς νήσου τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἀργότερα οἱ Κρηῖτες ἔκαμαν πολλὰς ἠρωϊκὰς ἐξεγέρσεις κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ μόνη Φραγκικὴ κτῆσις εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀπὸ τὴν

ὅποιαν οἱ Ἐνετοὶ ἀπεχώρησαν τελευταῖοι (μόλις τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος).

Τὰ ἔγνη τῆς Φραγκικῆς ἐπιδροσεως.—Οἱ Φράγκοι δὲν κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν μόνιμον Κράτος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, διότι ἡ ἔθνικὴ ἀντίστασις ὑπῆρξε πολὺ ἰσχυρά. Εἰς τὸν βίον ὅμως ἡ ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρατίας ἀρῆκε πολλὰ ἔγνη, ἠχοῖσε δὲ καὶ ἀνάμιξις τις μεταξὺ τῶν κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων. Αἱ Γαλλικαὶ δυναστεῖαι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Μορέως ὀλίγον ἔλευσε νὰ ἐξελληνισθοῦν, οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν, ἐμάνθανον καὶ ὠμίλουν τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, ἀνεγνώριζον τὰς ἐλευθερίας του καὶ ἐπεριποιῦντο τοὺς ἰθαγενεῖς. Ἀπτὰ δὲ ἔγνη τῆς κατακτίσεως σώζονται, τὰ ὠραῖα κάστρα, τὰ ὅποια ἔκτισαν οἱ Φράγκοι βαρῶνοι καὶ τὰ ὅποια στεφανώνουν ἀκόμη καὶ σήμερον τὰς κορυφὰς τῶν Ἑλληνικῶν ὄρεων.

Ἔγινε δὲ καὶ ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν μεταξὺ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς ἓν μακρὸν ἱστορικὸν ποίημα, τὸ ὅποιον λέγεται τὰ Χρονικά τοῦ Μορέως, ἐξιστοροῦνται εἰς ἀπλήν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν οἱ πόλεμοι τῶν Φράγκων πρὸς κατάκτησιν τοῦ Μορέως, ἡ διανομὴ τῆς χώρας εἰς τοὺς βαρῶνους καὶ ἡ διοργάνωσις τοῦ Προγκηπάτου. Κατὰ τὴν περιπετειώδη δ' ἐκείνην ἐποχὴν ἦσαν πολὺ ἀρεσταὶ αἱ ἐρωτικαὶ ἱπποτικαὶ διηγήσεις, αἱ ὅποια πλέκονται ἐπὶ φανταστικοῦ θεμάτος, καὶ αἱ ὅποια ἔχουν ὡς ὑπόδειγμα τὸ Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, καὶ ἔπειτα τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τοιαύτας φανταστικὰς διηγήσεις, *ρωμαντικάς*, ὡς λέγομεν συνήθως, ἦτο πλουσία ἡ μεσαιωνικὴ Γαλλικὴ λογοτεχνία¹. Τὰ Γαλλικὰ ταῦτα μυθιστορήματα διεδόθησαν τότε εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἔδωκαν ὕλην πρὸς ἀπομιμήσεις, οὕτω δὲ παρήχθησαν μικρὰ Ἑλληνικὰ μυθιστορήματα εἰς στίχους, ἐπύλλια πολὺ ἐκλυσιτικά, γραμμéνα μὲ δροσερὰν ἔμπνευσιν καὶ ἀνθηρὰν ἀπλήν γλῶσσαν².

Ἀργότερα ἡ ἐπικρατήσις εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους συνετέλεσεν, ὥστε νὰ ἐξασκήσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν

1. Ῥωμαντικαὶ ὠνομάσθησαν, διότι ἐγράφησαν εἰς τὴν Ῥωμανικὴν ἢτοι νεολατινικὴν γλῶσσαν.

2. Τοιαῦτα εἶναι : ὁ Ἰμπερίος καὶ ἡ Μαργαρώνα, ὁ Βέλφανδρος καὶ ἡ Χρυσάντζα κλπ.

λογοτεχνίαν μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ ἡ Ἰταλικὴ λογοτεχνία. Ἀπὸ τοιαύτην ἔμπνευσιν προῆλθε καὶ ὁ περίφημος Ἐρωτόκριτος, ἕμμετρον μακρὸν μυθιστόρημα τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Τὰ χαριτωμένα αὐτὰ ἐπύλλια, καὶ ἰδίως ὁ Ἐρωτόκριτος, ὑπῆρξαν ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς προπάτοράς μας.

Οἱ ἐγγώριοι λαοὶ τῆς Χερσονήσου.— Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἄλλοι ἕξνοι, ἀλλ' ἐγγώριοι λαοί, ἐμφανίζονται ἢ αὐξάνουν εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Γνωρίζομεν ἤδη τοὺς Βλάχους καὶ τὸ τρομερὸν Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος, κατὰ δὲ τὸν 4^{ον} αἰῶνα ἐμεγάλωσαν οἱ Σέρβοι, καὶ ἀνεφάνησαν οἱ Ἀλβανοί. Συγκρότως ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀσίαν οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθίστανται ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον, καὶ εἶναι οἱ τελευταῖοι ἐπιδρομεῖς καὶ οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ Σέρβοι.— Ἀφ' ὅτου ὁ μέγας ζουπάνος Στέφανος Νεμάνιας ἔγινε κράλης ἤτοι βασιλεὺς, ἡ Σερβία ἤρχισεν ἑξακολουθητικῶς ν' αὐξάνεται εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Στέφανος Οὐρῶς κατέστρεψε τὴν δύναμιν τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους (1330), καὶ περὶ τὰ μέσα δὲ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ὁ κρατικὸς υἱὸς αὐτοῦ Στέφανος Λουσαν ἰδρύει μέγα Σερβικὸν κράτος, τὸ ἰσχυρότερον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Οἱ Ἀλβανοί.— Τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἔλαβεν ἐπίδοσιν ἕν νέον ἔθνολογικὸν στοιχεῖον, οἱ Ἀλβανοί, Σκιπιτῶν, ὅπως οὗτοι ὀνομάζουσι ἑαυτούς. Ἡ φυλὴ αὕτη ἦτο αὐτόχθων, δὲν ἦλθεν ἀπὸ ἄλλην χώραν, ἀλλὰ πάντοτε κατόκησε τὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσπίσκειται καὶ σήμερον, πρὸς τὰ ΒΔ. τῆς Μακεδονίας. Εἶναι γενναία φυλὴ, οὐδέποτε ὅμως οἱ Ἀλβανοὶ κατόρθωσαν νὰ συνενωθοῦν εἰς ἕν Κράτος, διότι ἀπετέλουν ἀπειρίαν φυλῶν, τὰς ὁποίας ἔκυβερνων κληρονομικοὶ ἀρχηγοί, φύλαρχοι, ὠχυρωμένοι εἰς τὰ ὄρεινά αὐτῶν κάστρα. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐλάμβανον μὲ τὸν καιρὸν πολὺ σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰς ἱστορικὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἤρχισαν νὰ κατέρχονται εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα καὶ εἰς μερικὰς νήσους. Αἱ ἐγκαταστάσεις δὲ αὗται τῶν Ἀλβανῶν ἔγιναν εὐκόλως, διότι ἡ χώρα εἰς πολλὰ μέρη εἶχεν ἐρημωθῆ ἀπὸ τὰς ἀτελειώτους ἐπιδρομὰς καὶ τὰς ἄλλας συμφορὰς. Ἡ συγγενὴς αὐ-

τη φυλὴ συνεχωνεύθη ταχέως μετὰ τὴν Ἑλληνιστὴν, καὶ ὅσοι Ἄλβανοι ἐγκατεστάθησαν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἔγιναν Ἕλληνας.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι.— Εἰς τὸν ὠκεανὸν δὲ τοῦτον λαῶν καὶ κρατῶν ἕρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν νέος βάρβα-

Αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι τὸν 14ον—15ον αἰῶνα.—Προέλασις τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην.

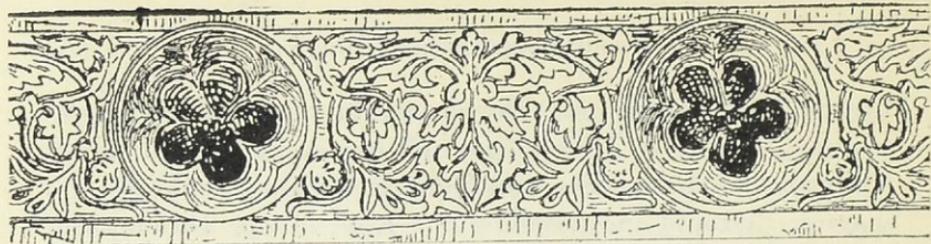
ρος λαός, ὁ ὁποῖος ἐγκαθιδρύεται ὀριστικῶς εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου καὶ καταστρέφει ὅλῳν, καὶ εἶναι οὗτος οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι. Οἱ Σελτζούκοι Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον γίνεαι κύριοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον διαμελισθῆ εἰς πολλὰ ἐμιράτα (ἡγεμονίας), ὅπως πρότερον οἱ Ἀραβες. Τὸ ἀσθενέστατον ἐξ αὐτῶν **Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς**

ἦτο τὸ Ὀθωμανικόν, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη οὕτως ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν του Ὀσμὰν ἢ Ὀθμάν, καὶ τοῦ ὁποῖου οἱ ὑπῆκοοι ἀπετελέσθησαν ἀπὸ Σελτζούκους καὶ διαφόρους ἄλλους Τούρκους πολεμιστάς. Ὅλοι οἱ ἀποτελέσαντες τὸ Κράτος τοῦ Ὀθμάν ὠνομάσθησαν Ὀθωμανοί, μετὰ τὴν πολεμοχαρῆ ὁρμὴν αὐτῶν συνήνωσαν τὸν φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἤρχισαν ἀμέσως τὸν Ἰερὸν πόλεμον. Ταῦτα συνέβαινον, κατ' ὄν χρόνον ἐβασίλευον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ πρῶτοι Παλαιολόγοι (περὶ τὸ 1300). Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐρροίφθησαν ἀκράτητοι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ κατακτήσεις αὐτῶν ἦσαν θαυμάσιαι, ὅπως καὶ τῶν Ἀράβων, τῶν παλαιῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ τελευταῖον κατόρθωμα τοῦ Ὀσμάν ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Προύσσης (1317), ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ὀθμάν ἐξηκολούθησαν ὁρμητικοὶ τὴν προέλασιν των, κατέκτων ἀλληλοδιαδόχως τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ τέλος τὴν Νίκαιαν (1330). Τὰ μέσα τοῦ 14^{ου} αἰῶνος Ἑλληνικὴ Ἀσία δὲν ὑπάρχει πλέον, οἱ Ὀθωμανοὶ εἶναι παρὰ τὸν Βόσπορον. Μετ' ὀλίγον διέρχονται τὴν θάλασσαν καὶ χύνονται ἀκράτητοι καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον.

Καὶ οὕτω, κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα τρεῖς λαοὶ ἀνταγωνίζονται εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου πρὸς ἐπικράτησιν, Ἕλληνες, Σέρβοι καὶ Τούρκοι. Οἱ ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδρομεῖς, οἱ Φράγκοι, ἔχουν ἐξασθενήσει, μετὰ μικρὸν ἀγῶνα παραμερίζονται καὶ οἱ Σέρβοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀπομένονσι μόνον οἱ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων ἡ ἀπελπιστικὴ πάλη ἐναντίον τῶν Τούρκων διαρκεῖ ἕνα ἀκόμη αἰῶνα. Εἰς τὸ τέλος ὑπερισχύουν οἱ ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπιδρομεῖς καὶ ἐγκαθιδρύουν εἰς τὰς πολιτισμένας χώρας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας μόνιμον βαρβαρικὸν κράτος.

Νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Μονομάχου.

Γλυπτὸν κόσμημα τοῦ Μυστρᾶ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ. — ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ (1261 — 1453)

Οἱ τελευταῖοι ἀγῶνες τὸν Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. — Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. — Ἡ Ἀναγέννησις τῶν Παλαιολόγων.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε γεγονός μεγάλης λάμπους. Τὸ Ἑλληνικὸν ὅμως Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπανίδρυνεν ὁ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἡ ἄλλοτε ἰσχυρὰ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, διότι τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἦτο κατακεκολλημένον εἰς εἴκοσι περίπου κορτὴ ξένων καὶ ἐγχωρίων λαῶν. Τὸ ἀνιδρυσθὲν Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ἦτο παρὰ μία ἐπαρχία καὶ αὐτὸ τῆς παλαιᾶς Αὐτοκρατορίας, αἱ κτήσεις αὐτοῦ περιορίζοντο εἰς χώρας τινὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὴν Θράκην καὶ μέρος τῆς Μακεδονίας. Τὸ τόσον δὲ περιορισμένον τοῦτο Κράτος, γνωρίζομεν, εἶναι περικυκλωμένον ὑπὸ ἰσχυρῶν ἐχθρῶν. Ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν οἱ ἐχθροὶ οὗτοι προχωροῦν καὶ ὀλοὴν περιορίζουν ἀκόμη περισσότερον τὸ ἔδαφος αὐτοῦ. Πρὸς τούτοις εἶναι ἐξηντλημένον οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ὁ ἄλλοτε δὲ ἰσχυρὸς στόλος ἔχει παραλύσει ἀπὸ τὰς ξένας θαλασσίας δυνάμεις.

α'.—Τὸ Κράτος τὸν 13^{ον} καὶ 14^{ον} αἰῶνα.

Οἱ Παλαιολόγοι.— Ἐπὶ δύο αἰῶνας ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων ἐπάλασεν ὑπερανθρώπως διὰ τὰ συγκροτήθη τὸ Κράτος καὶ διὰ τὴν ἀνακτῆσιν τὴν παλαιὰν κληρονομίαν. Καὶ ἡ τελευταία αὕτη δυναστεία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνέδειξε βασιλεῖς μεγάλης ἀξίας, παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἱκανότητα δὲν κατώρθωσαν τὰ σταματήσασιν τὴν κατάστασιν, οὔτε τὰ ἐμποδίσασιν τὴν καταστροφὴν. Διότι τὰ γεγονότα ἦσαν ἀνώτερα ἀπὸ κάθε ἀνθρωπίνην δύναμιν. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῆς πολιτικῆς καταπτώσεως, ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ὄριπτε τελευταίαν λάμψιν. Οἱ Παλαιολόγοι συνέδεσαν τὸ ὄνομά των μὲ ζωηροτάτην πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ θνησκον Βυζαντινὸν Κράτος λαμπρύνεται ἀπὸ τὸν φωτοστέφανον τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν Παλαιολόγων, ὁ ὁποῖος ἔπεσεν ὑπερασπιζόμενος τὴν βασιλεύουσαν.

Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος (1261—1282).— Ὁ ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ Κράτους, ὑπῆρξε τεράστιος. Μὲ θάρρος ἐπροχώρησεν εἰς τὸ ἔργον, καὶ ἄλλοτε διὰ τοῦ ξίφους, ἄλλοτε διὰ τῆς ἱκανωτάτης αὐτοῦ πολιτικῆς πολλὰ κατώρθωσεν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν εἰς οὐδένα Ἑλληνα Αὐτοκράτορα τὰ διώξῃ ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας τοὺς πολυαριθμοὺς ξένους καὶ ἐγχωρίους κυριάρχους.

Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ὁ Μιχαὴλ Η΄, ἀρχίζει ἀμέσως τὰ ἐργάζεσθαι πρὸς ἀνάκτισιν τῶν ἀπολεσθεισῶν ἐπαρχιῶν. Εὐθὺς ὅμως προσκρούει πρὸς πολυαριθμοὺς ἐχθρούς, πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους, πρὸς τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἐναντίων ὅλων ἀντεπεξέρχεται νικηφόρος καὶ διαρκῶς ἐπεκτείνει τὸ κράτος αὐτοῦ.

Ἰδίως ὅμως ὁ Μιχαὴλ προσκρούει πρὸς τὴν ἐχθρότητα τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν Εὐρώπην, μόλις ἐγνώσθη ἡ ἀνάκτισις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐσκέφθησαν τὰ κάμουν Σταυροφορίαν. Εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν εἶχεν ἰδρυθῆ Γαλλικὸν βασίλειον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἡγεμόνων ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν ἐπαρχίαν Ἀνζού. Οἱ Ἀνδεγαυοὶ οὗτοι βασιλεῖς, ὅπως ἐλέ-

γοντο, ἐπαναλαμβάνουν τὰ σχέδια τῶν προκατόχων αὐτῶν Νορμανδῶν καὶ Γερμανῶν πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ βασιλεὺς τῶν Δύο Σικελιῶν Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς διοργανώνει εὐρυτάτην συμμαχίαν ὄλων τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Διὰ θαυμασίας πολιτικῆς δεξιότητος κατορθώνει ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν. Γενναίως δὲ ἀντιμετωπίζει δλόκληρον τὴν Δύσιν, ἰσχυρὸν Φραγκικὸν στρατόν, ὁ ὁποῖος ἀπεβιάσθη εἰς τὴν Ἡπειρον, ἀποδεκατίζει καὶ συλλαμβάνει αἰχμαλώτους ὄλους τοὺς ἀρχηγούς (1281). Διὰ νὰ θραύσῃ δὲ τὰς Ἀνδεγαυικὰς φιλοδοξίας ὑποκινεῖ εἰς τὴν Σικελίαν μίαν αἱματηρὰν ἐπανάστασιν ἐναντίον τῶν Γάλλων. Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα τοῦ 1282 ἔγεινεν ἀπὸ τοὺς Σικελούς φοβερὰ σφαγὴ τῶν Γάλλων, εἶναι δ' οὗτος ὁ περίφημος *Σικελικὸς ἔσπερινός*, διότι ἡ σφαγὴ ἔγεινε κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔσπερινοῦ. Τὸ ἴδιον ἔτος ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ Η' μετὰ τὴν βεβαιότητα, ὅτι εἶχε στερεώσει τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Οἱ δύο Ἀνδρόνικοι (1282—1341).—Ὁ Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικὸς καὶ στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου, μετ' αὐτὸν ἀρχίζει βαθμιαία καὶ ἀναπότρεπτος ἡ κατὰπτωσις. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαὴλ, ὁ υἱὸς του Ἀνδρόνικος Β' ὁ Γέρον (πρεσβύτερος) καὶ ὁ ἔγγονος τούτου Ἀνδρόνικος Γ' ὁ Νέος, ἐργάζονται ὅσον δύνανται ἐναντίον τῶν περικυκλούντων τὸ Κράτος πολεμίων. Δὲν ἔχουν ὅμως τὰς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι χρειάζονται, διὰ νὰ σωθῇ ἐν κράτος ἀγωνιζόμενον τὸν ἀγῶνα τῆς ὑπάρξεως. Ἐχουν δὲ νὰ παλαίσουν πρὸς ἓνα φοβερὸν ἐχθρόν, τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται ἤδη ἀκατάσχετοι ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Κάμνουν μεγάλας προσπαθείας διὰ ν' ἀναγκασθῶν αὐτοὺς καὶ ἐνίστε ἐπιτυχάνουν.

Πρὸς καταπολέμησιν τῶν Τούρκων ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γέρον προσέλαβεν ἀνδρείους, ἀλλὰ καὶ σκληροὺς Ἴσπανοὺς μισθοφόρους. Οἱ Καταλανοὶ αὐτοὶ ἐπολέμησαν γενναίως τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἀσίαν, κατόπιν ὅμως ἐπανεστάτησαν καὶ περιεκύκλωσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀναγκάζεται νὰ ἐπεξέλθῃ ἐναντίον αὐτῶν, καὶ ἀρχίζει φοβερὸς πόλεμος, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ αἱμοβόροι ἐκεῖνοι πολεμισταὶ ἠρῆμωσαν τὴν χώραν.

Τέλος στρέφονται πρὸς Νότον, τὰ Καταλανικὰ δὲ ταῦτα σίφη εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατέστρεψαν τοὺς Γάλλους ἰππώτας καὶ ἴδρυσαν Ἴσπανικὸν Δουκάτον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἐναντίον τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐξεγείρεται ὁ ἔγγονός του Ἀνδρόνικος ὁ Νέος καὶ τὸν ἐκθρονίζει. Ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος ὁ Γ' ἐργάζεται μὲ δραστηριότητα ἐναντίον τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι διαρκῶς προχωροῦν εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἔχουν ἤδη φθάσει ἕως τὸν Βόσπορον, προσπαθοῦν μάλιστα νὰ διέλθουν τὸν Ἑλλησποντον καὶ νὰ βάλουν πόδα εἰς τὴν Εὐρώπην. Μὲ ἀνδρείαν ἀποκρούει αὐτοὺς ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος, ἐν μέσῳ ὅμως τῶν ἀγῶνων τούτων ἀποθνήσκει ἀφίνων τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱόν του Ἰωάννην τὸν Ε'.

Ἡ αὔξησης τῶν Σέρβων.— Σπουδαιότατον γεγονός κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' εἶναι ἡ αὔξησης τοῦ λαοῦ τῶν Σέρβων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (περὶ τὸ 1350) ὁ μεγαλεπήβολος ἡγεμὼν τῶν Σέρβων *Στέφανος Δουσάν* ἰδρύει μέγα Σερβικὸν κράτος, ἐπωφεληθεὶς ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ μακρὸν διάστημα τοῦ 14^{ου} αἰῶνος ἐτάραξαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Πρῶτον οἱ δύο Ἀνδρόνικοι, ἔπειτα οἱ διάδοχοι αὐτῶν κατέτρεψαν τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἰς ἔριδας καὶ καταστρεπτικοὺς πολέμους μεταξὺ αὐτῶν. Οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Σέρβοι ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἐκείνους κλονισμούς, τοὺς ὁποίους ὑφίσταται τὸ Κράτος.

Οὕτω κατορθώνει ὁ Δουσάν καὶ καταλαμβάνει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν, ἔπειτα τὴν Θεσσαλίαν καὶ φθάνει πρὸς Δ. ἕως τὰ Ἰωάννινα, πρὸς Ν. ἕως τὰ Τρίκαλα, καὶ οὕτω τὸ κράτος ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὸ Αἰγαῖον, ἕως τὴν Ἀδριατικὴν. Ὁ Δουσάν εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ἡγεμὼν τῆς Χερσο-

θ 101

ΕΚΟΙΜΙ ΟΔΧ
 ΤΟ⁰⁵ ΔΧΚΑΣ
 ΥΟΣ Φ ΦΙΓΟΡΙ
 ΕΤΥΣ ΓΩΑ
 Η^Η ΜΑΠΡΙΙΗΥΕ
 ΘΕΩΡΕΝΑΓΗΑΜ
 ΤΑΝ^{ΤΗ} — —

Βυζαντινὴ ἐπιγραφή.

νήσου, ὀνειρεύεται δὲ καὶ αὐτός, ὅπως ἄλλοτε ὁ Βούλγαρος Συμεών, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰς φιλοδοξίας του δεικνύει εἰς τὸν τίτλον, τὸν ὁποῖον λαμβάνει, «*τσάρος καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων*», διοργανώνει δὲ τὸ Κράτος αὐτοῦ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Βυζαντίου, καὶ μιμεῖται καθ' ὅλα τὴν Βυζαντινὴν αὐλήν.

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Καντακουζηνοῦ.—Καθ' οὗς χρόνους Σέρβοι καὶ Τούρκοι προχωροῦν καταλαμβάνοντες τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καταστρεπτικώτατος ἐμφύλιος πόλεμος ἐγείρεται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Νέον ἔχει διαδεχθῆ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης Ε' ὁ Παλαιολόγος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐγείρει ἐπανάστασιν ὁ μέγας ἄρχων Καντακουζηνός. Ὁ ἐπαναστάτης κατορθώνει νὰ στεφθῆ Ἀυτοκράτωρ ὡς Ἰωάννης Σ', σέβεται ὅμως τὴν νόμιμον δυναστείαν καὶ δὲν ἐκθρονίζει τὸ Ἰωάννην Ε' τὸν Παλαιολόγον. Ἡ χώρα ὑφίσταται φοβερὰς καταστροφὰς ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον.

Ὁ Ἀυτοκράτωρ Ἰωάννης Σ' Καντακουζηνός εἶναι ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ ἱκανόνητος, ἀλλ' ἄμετρος φιλοδοξία τυφλώνει αὐτόν. Διὰ νὰ στηριχθῆ εἰς τὸν θρόνον προέβη καὶ μέχρι προδοσίας καλέσας εἰς βοήθειαν τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εὗρον τὸν καιρὸν νὰ περάσουν τὸν Ἑλλήσποντον καὶ νὰ καταλάβουν τὴν Καλλίπολιν (1354). Πολὺ ἀργὰ ἐνόησεν ὁ Καντακουζηνός τὴν παραφροσύνην, τὴν ὁποίαν εἶχε διαπραΐξει. Αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως δι' ὅσα κακὰ ἐπροξένησεν εἰς τὴν πατρίδα του τὸν ἀναγκάζουν νὰ κατέλθῃ ἐκ τοῦ θρόνου, εἰς τὸν ὁποῖον μὲ τόσους ἀγῶνας εἶχεν ἀναβῆ, καὶ νὰ λάβῃ τὸ «*μοναχικὸν σχῆμα*». Διήλθε δὲ τὸν ὑπόλοιπον

Ὁ Ἀυτοκράτωρ Καντακουζηνός.

βίον εἰς τὸ μοναστήριόν του, ἀσχολούμενος εἰς θεησκευτικὰς μελέτας καὶ συγγράφων τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' τὰ τελευταῖα ἔτη διήλθον ἐν μεγάλῃ δυστυχίᾳ. Ὁ πρεσβύτερος υἱὸς καὶ ἔγγονός του ἐπαναστατοῦν ἐναντίον του, κατορθώνουν μάλιστα καὶ νὰ τὸν ἀπομακρύνουν ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ τὴν ἀρχήν. Ἀνῆλθεν ὅμως πάλιν ὁ

Ἰωάννης Ε΄ εἰς τὸν θρόνον, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶναι πλέον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ δίδουν διαταγὰς εἰς αὐτόν. Ὁ γέρον Αὐτοκράτωρ ἀναλαμβάνει ταξίδιον εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ τὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν αὐτῆς, εἰς τόσῃν δὲ ἔνδειαν ἔχει φθάσει, ὥστε διὰ νὰ κάμῃ τὸ ταξίδιον του δανεῖζεται χρήματα ἀπὸ Ἐνετοὺς τραπεζίτας. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του μάλιστα τὸν ἐκράτησαν οὗτοι εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἕως ὅτου τὸν ἠλευθέρωσεν ὁ νεώτερος υἱὸς του Μανουήλ. Μὲ πικρίαν ἐτελείωσε τὸν μακρόν, ἀλλ' ἀνωφελῆ βίον αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Ε΄ ἀφίνων τὸν θρόνον εἰς τὸν φιλόστοργον τοῦτον υἱόν του.

Οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Εὐρώπην.— Ἄλλ' ἔρχονται ἤδη οἱ μεγάλοι ἐπιδρομεῖς, οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς. Ἀφ' ὅτου οἱ Ὄθωμανοὶ Τοῦρκοι ἔβαλον τὸν πόδα εἰς τὴν Εὐρώπην, (1354), ἤρχισαν ὀαγαδαίαν τὴν προέλασιν αὐτῶν εἰς κατάρκτησιν τῆς Χερσονήσου, οἱ ἰσχυροὶ στρατοὶ των ὀδηγοῦνται ἀπὸ γενναίους ἡγεμόνας. Ὁ ἀνδρεῖος πολεμιστῆς Μουράτ Α΄ κατακτᾷ τὴν Θράκην κυριεύει τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ μεταφέρει εἰς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσάν του (1360). Ὁ τελευταῖος ἰσχυρὸς ἡγεμὼν τῆς Χερσονήσου, ὁ Στέφανος Δουσάν, ἀπέθανε χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τὰ μεγάλα σχέδιά του, εἰς τὴν περίφημον δὲ μάχην, ἣ ὀποία συνήφθη εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον (πέδιον τῶν κοσσύφων) τῆς Σερβίας, καταστρέφεται διὰ παντὸς ἡ δύναμις τοῦ ἄλλοτε ἐνδόξου Σερβικοῦ Κράτους (1389). Οἱ Τοῦρκοι καθυποτάσσουν ἔπειτα τοὺς Βουλγάρους καὶ φθάνουν νικηταὶ ἕως τὸν Δούναβιν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι πλέον ἀπομονομένη καὶ τριγυρισμένη ἀπὸ τοὺς Τουρκικοὺς στρατοὺς· εἶναι ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον κράτος καὶ ἀπὸ ἄλλα Χριστιανικὰ κράτη. Οἱ Τοῦρκοι θεωροῦν, ὅτι εἶναι πλέον καιρὸς νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον της, διότι ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς ὄλων τῶν ἀγώνων αὐτῶν.

Οἱ Τοῦρκοι καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις.— Ὁ ἀρχηγέτης Ὄθμάν εἶχεν ἴδει ὄνειρον ἐν ἀπέραντον δένδρον, τὸ ὀποῖον ἐκάλυπεν ὄλην τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, αἰφνιδίως ἠγέρθη σφοδρότατος ἄνεμος, ὁ ὀποῖος ἔστρεψεν ὄλα τὰ φύλλα τοῦ δένδρου πρὸς ἓν σημεῖον. Ἦτο δὲ τοῦτο μία μεγάλη πόλις,

ἡ ὁποία «ἔκειτο εἰς τὸ μέρος, ὅπου συναντῶνται δύο ἡπειροὶ καὶ δύο θάλασσαι, καὶ ἐφαίνετο ὡς εἰς δακτύλιος στολισμένος μὲ δύο σοσφεύρους καὶ δύο σμαράγδους». Ἡ πόλις ἐκείνη ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ τὸ ὄνειρον ἦτο προμήνυμα, τὸ ὁποῖον ἔστειλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Ὁθμάν καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ. Ἄλλως τε τὸ προμήνυμα ἦτο ἐπανάληψις τῶν λόγων τοῦ Προφήτου, τοῦ Μωάμεθ, ὁ ὁποῖος εἶχεν εἶπει ὅτι θὰ ἔπιπτεν εἰς χεῖράς τῶν πολεμιστῶν τοῦ Ἰσλάμ «ἡ μεγάλη πόλις, ἡ ὁποία περιβάλλεται ἐκ δύο μερῶν ὑπὸ θαλάσσης καὶ ἐξ ἑνὸς μέροςος ὑπὸ ξηρᾶς».

Πρὸς πραγματοποιίησιν τῶν προφητειῶν οἱ Ὁθωμανοὶ ἐπροχώρησαν μὲ μεγαλυτέραν στρατηγικὴν ἀπὸ τοὺς Ἄραβας. Δὲν ἐπετέθησαν ἀμέσως ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐγνώριζον πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἡ μεγάλη πόλις, πόσοι Ἀραβικοὶ στρατοὶ καὶ στόλοι εἶχον συντριβῆ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς. Ὄρμησαν πρῶτον εἰς κατὰκτησιν τῶν χωρῶν τῆς Χερσονήσου, ἕως ὅτου ἀμεμόνωσαν ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμον τὴν μεγάλην πόλιν.

Ἡ δύναμις τῶν Τούρκων.— Ἡ ἀκατάσχετος ὁρμὴ τοῦ νέου ἐκείνου ἐπιδρομέως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρισκοντο οἱ Ἕλληγες καὶ οἱ ἄλλοι Χριστιανικοὶ λαοί. Οἱ Ὁθωμανοὶ δὲν εὔρον ἐνώπιον αὐτῶν ἓν Κράτος καὶ ἓνα λαόν, ἀλλὰ πολλὰ κράτη καὶ πολλοὺς λαοὺς. Ἐξ ἄλλου, τὸ Ὁθωμανικὸν Κράτος ὑπῆρξε κράτος στρατιωτικόν, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη ἀπὸ πολεμιστὰς καὶ κυρίαν διωργάνωσιν εἶχε τὴν στρατιωτικὴν. Οἱ πρῶτοι Ὁθωμανοὶ ἡγεμόνες διωργάνωσαν μόνιμον καὶ ἰσχυρὸν στρατόν, μόνος δὲ ὁ παλαιὸς Βυζαντινὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ. Τὸ σπουδαιότατον στοιχεῖον τοῦ Ὁθωμανικοῦ στρατοῦ ἦτο τὸ τακτικὸν πεζικόν, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο κυρίως ἀπὸ τὸ φοβερὸν τάγμα τῶν Γενιτσάρων. Συνεκροτεῖτο δὲ τὸ τάγμα τοῦτο ἀπὸ τοὺς εὐρῶστους χριστιανοὺς παῖδας, τοὺς ὁποίους ἤρπαζον οἱ Τούρκοι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ ἀνατροφὴ τῶν ἀνετίθετο εἰς Μουσουλμάνους ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐνέπνεον τὸν ἄγριον φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ. Εἶχον αὐτοὺς συγκεντρωμένους εἰς ἓνα στρατῶνα, ὅπου διαρκῆς ἀσχολία τῶν ἦτο ὁ χειρισμὸς τῶν ὅπλων, τὸ μόνον πάθος αὐτῶν ἦτο ὁ πόλεμος. Τὸ παιδομάζωμα ἀφῆκε φοβερὰν ἀνάμνησιν εἰς τὸ ἔθνος, διὰ χριστιανικοῦ

αἵματος ἐνισχυόμενα αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰσλάμ ὠρμησαν εἰς κατάρκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου.

β'.—Οἱ τελευταῖοι ἀγῶνες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἐξάντλησις τοῦ Κράτους.— Καθ' ὃν χρόνον ἐπροχώρει μὲ ἀκατάσχετον ὁρμὴν ὁ πολεμοχαρῆς λαὸς τῶν Τούρκων, ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εὗρισκετο εἰς ἐσχάτην κατάπτωσιν. Τὸ Κράτος ἦτο περιορισμένον εἰς πολὺ μικρὸν μέρος τῆς Θράκης, τὰ οἰκονομικά του εἶναι κατεστραμμένα, διότι οἱ Ἑνετοὶ καὶ Γενοαῖοι ἤρπαζον πᾶσαν πρόσδοδον αὐτοῦ. Ἐπίσης ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τὴν ὁποίαν εἶχε καταρτίσει ὁ Α'. Παλαιολόγος, ἔχει τελείως καταπέσει, καὶ οἱ Αὐτοκράτορες ἀναγκάζονται νὰ στρατολογοῦν μισθοφόρους Φράγκους, Σέρβους καὶ Τούρκους ἀκόμη, οἱ ὁποῖοι, ὅπως οἱ Καταλανοί, ἐπιδίδονται εἰς λεηλασίαν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Διὰ νὰ κατορθώσῃ ν' ἀντισταθῇ τὸ Κράτος ἐναντίον ὄλων τῶν δεινῶν ἔπρεπε νὰ εἶναι τοῦλάχιστον ἡσυχὸν καὶ ἠνωμένον. Τρεῖς ὅμως ἀλλεπάλληλοι ἐμφύλιοι πόλεμοι ἔχουν ἐξαντλήσει καὶ τὰς ὑπολειπομένας δυνάμεις. Ἀλλὰ καὶ τὰ δεινὰ αὐτὰ δὲν ἀρκοῦν. Θρησκευτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἔριδες ταράσσουν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον τοῦ 14^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνος. Αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες προέρχονται ἀπὸ τὰς προσπαθείας τῶν Αὐτοκρατόρων νὰ προσεγγίσουν πρὸς τὸν πάπαν καὶ τὴν Δύσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν περιμένουν τὴν σωτηρίαν των. Αἱ δὲ κοινωνικαὶ ἀνωμαλίαι καταλήγουν εἰς σοσιαλιστικὰ κινήματα, ὅπως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου οἱ πένητες ἐξεγείροντο κατὰ τῶν πλουσίων καὶ ἐπιφέρουν μεγάλην ταραχὰς καὶ στάσεις. Κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἀναφαίνονται εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Μεσαιωνικὸν κόσμον ἰδέαι κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος, αἱ ὁποῖαι τιμῶσιν αὐτόν, ἀλλὰ κλονίζουσι τὴν ὑπόστασιν τοῦ Κράτους κατὰ τὰς δεινὰς ἐκείνας περικοπὰς.

Οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι (1391-1453).— Ὁλόκληρον τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς παλαίει τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα τῆς ὑπάρξεως. Κατὰ τὰ 50 ταῦτα ἔτη, κατὰ τὰ ὁποῖα διαρκεῖ ἡ ἀγωνία τῆς Ἑλληνικῆς Αὐ-

τοκρατορίας, ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τρεῖς Παλαιολόγοι, οἱ τελευταῖοι τῆς μακροῦς δυναστείας. Ὁ *Μανουὴλ Β'* (1391—1425), παρ' ὅλα τὰ ὑπέροχα χαρίσματά του, οὐδὲν ἄξιον λόγου κατώρθωσε. Τὸ Κράτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σωθῆ πλεόν. Ὁλιγώτερον κατάλληλος ἦτο ὁ υἱὸς του *Ἰωάννης Η'* (1391—1425). Ὁ δὲ τελευταῖος Ἀυτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ΙΑ'* (1448—1453) δὲν εἶχε νὰ κάμῃ πλεόν ἄλλο τι παρὰ νὰ φρονεθῆ ἠρωϊκῶς ὑπερασπιζόμενος τὴν Πόλιν.

Τὸ ἔργον ἰδίως τῶν τριῶν τελευταίων Παλαιολόγων ἐστράφη πρὸς δύο διευθύνσεις. Ἀφοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἐζήτησαν ἔξωθεν τὴν βοήθειαν, δὲν παύουν νὰ ἐπικαλοῦνται καὶ ν' ἀναμένουν βοήθειαν ἀπὸ τὴν Δύσιν. Πρὸς τούτοις—καὶ αὕτη εἶναι ἡ σπουδαιότερα προσπάθεια, ἡ ὁποία ἐνέχει ἐθνικὴν σημασίαν—ἐπιχειροῦν ν' ἀνασυντάξουν τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐκεῖ ἀκμάζει ἐν νέον Ἑλληνικὸν κράτος, τὸ *Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστραῖ*, καὶ τὴν ψυχὴν τῶν τελευταίων Παλαιολόγων θερμαίνει ἡ ἐλπίς, ὅτι θὰ κατώρθων ἀπὸ τὰς παλαιὰς ἐνδόξους Ἑλληνικὰς χώρας νὰ ἐπιτύχουν τὴν σωτηρίαν τῆς βασιλευούσης καὶ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀυτοκρατορίας.

Ὁ Μανουὴλ Β' (1391—1425).— Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Μανουὴλ, εἶχε τὴν πικρίαν νὰ ἴδῃ τοὺς Τούρκους νὰ περικυκλώνουν τὴν πρωτεύουσαν, ἡ ὁποία ἦτο σχεδὸν μόνη τὸ Κράτος του. Διάδοχος τοῦ Μουράτ ἦτο ὁ Βαγιαζίτ, γενναῖος καὶ σκληρὸς ἡγεμὼν, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει μὲ μεγαλυτέραν ὁρμὴν τὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐν τῇ συναισθησὶ τῆς δυνάμεώς του ὁ Βαγιαζίτ φέρεται πρὸς τὸν Ἑλληνα Ἀυτοκράτορα, ὡς πρὸς ἡγεμόνα ὑποτελεῖ, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὸ ἰδικὸν του Κράτος. Ἡ γενναία ψυχὴ τοῦ Μανουὴλ ἠσθάνθη πικρότατα τὸ ὄνειδος τῶν θλιβερῶν ἐκείνων χρόνων. Ἦτο ἀνδρεῖος καὶ ἀξιάγαστος ἀνὴρ, εἰς καλυτέρους χρόνους θὰ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸ Κράτος, ἀν ἦτο δυνατόν νὰ σωθῆ.

Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη (1391—1395) εἶναι στενωῶς περικυκλωμένη ἡ Πόλις. Ὁ Μανουὴλ στρέφεται πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδον καὶ ζητεῖ βοήθειαν, λαμπρὸς δὲ Σταυροφο-

ρικός στρατός σχηματίζεται, ὁ ὁποῖος κατέρχεται ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ φθάνει εἰς τὴν Νικόπολιν τοῦ Κάτω Δουνάβεως. Ἐκεῖ συναντῶνται οἱ δύο στρατοί, ἑκάτερος συνίσταται ἀπὸ 100.000 πολεμιστάς, ἡρωϊκὴ μάχη συνάπτεται, ἡ ὁποία ἀπολήγει εἰς πανωλεθρίαν τοῦ Χριστιανικοῦ στρατοῦ. Καὶ τότε τὰ ἄγρια Τουρκικὰ σίφη χύνονται ὡς χεῖμαρρος εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας, καὶ ὅλα τὰ Χριστιανικὰ κράτη τῆς Χερσονήσου καθυποτάσσονται. Μόνη ἡ Κωνσταντινούπολις μένει ἀκόμη ὀρθία εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀκρατήτου χειμάρρου τῶν Τούρκων.

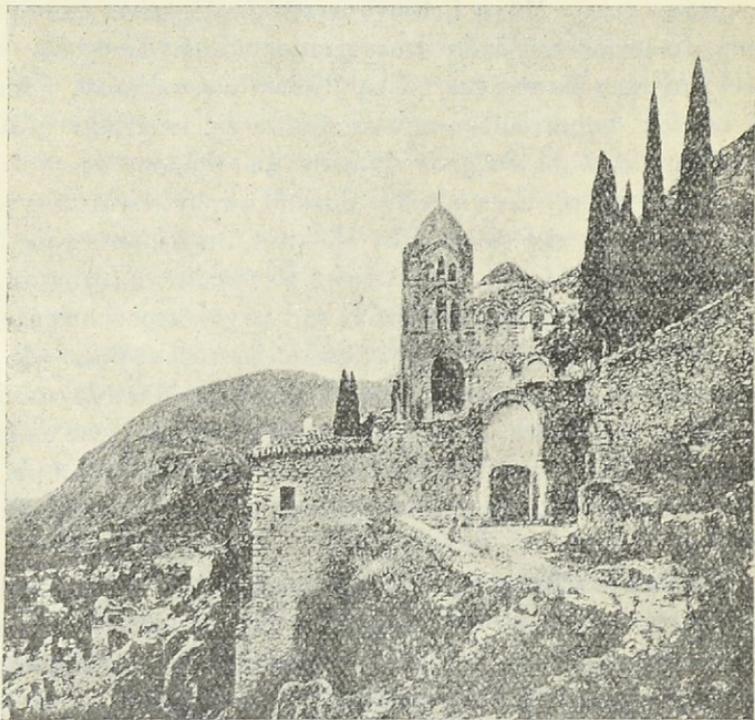
Ὁ Βαγιαζίτ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία εἶναι τελείως ἀπομονωμένη καὶ προβαίνει εἰς τακτικὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι εἶναι ἀκόμη ἄπειροι εἰς πολιορκίας πόλεων καὶ ἡ ἄμυνα τῶν ὑπερασπιστῶν εἶναι γενναία, ἀποτυγχάνουν εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ τότε στρέφονται πρὸς Νότον (1397). Ἀφοῦ ἐπλημμύρισαν τὴν Θεσσαλίαν, διέρχονται τὸν Ἴσθμόν, κυριεύουν καὶ λεηλατοῦν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Πελοποννήσου. Τότε ὁ Μανουὴλ ἀναλαμβάνει ταξίδιον εἰς τὴν Εὐρώπην ὅπως καὶ ὁ πατήρ του. Ἡ ὑποδοχὴ, ἡ ὁποία τοῦ ἔγινεν εἰς τοὺς Παρισίους καὶ τὸ Λονδῖνον, ὑπῆρξε μεγαλοπρεπεστάτη, αἱ Εὐρωπαϊκαὶ ἐκεῖναι ἀδελφαὶ κατεσαγηνεύθησαν μὲ τὴν προσήνειαν καὶ τοὺς βασιλικοὺς τρόπους τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος.

Ὁ Βαγιαζίτ καὶ ὁ Ταμερλᾶνος.— Ἡ πρόσκαιρος ὅμως σωτηρία τοῦ κράτους δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀνατολήν. Εἰς τὰς κεντρικὰς χώρας τῆς Ἀσίας ὁ φοβερὸς Μογγόλος κατακτητὴς Ταμερλᾶνος εἶχε σχηματίσει μέγα βαρβαρικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον προσήγγιζε πρὸς τὸ Τουρκικόν. Οἱ Ὀθωμανοὶ ὀφείλουν ἤδη ν' ἀγωνισθοῦν διὰ τὴν ἰδικὴν των ὑπαρξιν. Ὁ Ταμερλᾶνος καὶ ὁ Βαγιαζίτ, αἱ δύο μᾶστιγες τοῦ Θεοῦ, συναντῶνται εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας, ὁ Μογγόλος κατακτητὴς νικᾷ καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν Βαγιαζίτ (1402).

Ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας ἀνακουφίζει τὸν Μανουήλ, ὁ ὁποῖος μάλιστα κατορθώνει καὶ ἀνακτᾷ μερικὰ ἐδάφη. Ἀλλὰ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὁ Μουράτ ὁ Β', ὁ ὁποῖος ἦτο ἡγεμὼν εὐσεβῆς καὶ γενναῖος, ἐργάζεται ν' ἀνεγείρῃ τὸ Τουρκικόν κράτος. Στρατοπεδεύει καὶ οὗτος ἔμπροσθεν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ

πάλιν ὅμως ἡ ἡρωϊκὴ ἀμυνα τῶν Βυζαντινῶν ἀναγκάζει καὶ αὐτὸν νὰ λύσῃ ἀτάκτως τὴν πολιορκίαν (1422). Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τετάρτη ἕως τότε πολιορκία τῆς Πόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Τὸ Δεσποτάτον τοῦ Μυστρᾶ.—Ἡ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Β΄ συμπίπτει μὲ τὴν ἀκμὴν ἑνὸς νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τῶν Παλαιολό-

Ὁ Μυστρᾶς. Μονὴ τῆς Παντανάσσης.

γων ἡμεμονία μὲ πρωτεύουσαν τὸν *Μυστρᾶν*, παρὰ τὴν Σπάρτην, τῆς ὁποίας ἡγεμόνες εἶναι οἱ υἱοὶ εἴτε ἀδελφοὶ τῶν Αὐτοκρατόρων, Ἡ νέα ἰδρυομένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταυγέτου πόλις γίνεται τὸ κέντρον ζωηροτάτης πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως, γίνεται προσέτι ἡ ἐστία ἐθνικῆς ἀναζωογονήσεως καὶ τὸ *Δεσποτάτον* τῆς *Πελοποννήσου* ἀνακύπτει κατὰ τοὺς ζοφεροὺς ἐκείνους χρόνους ὡς τὸ ὕστατον καταφύγιον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος.

Ὁ Μανουὴλ βλέπει μὲ στοργὴν τὰς προόδους τοῦ νεαροῦ ἐκείνου Κράτους. Ἔρχεται ὁ ἴδιος εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀνακαινίζει τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ Ἑξαμίλιον (ἕξ μίλια), ἔπειτα πηγαίνει εἰς τὸν Μυστρᾶν, ὅπου συγκαλεῖ συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ ἐκφωνεῖ πρὸς αὐτοὺς ἀξιωμαθημένον λόγον, διὰ τὴν ἐνισχύσῃ τὸ φρόνημα καὶ τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν.

Καθ' ὃν χρόνον τὸ Κράτος διαρκῶς καταλίπτε καὶ περιορίζεται ὁλοὲν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Πελονήσου εἶναι γεμᾶτον ζῶν καὶ προοδεύει ταχέως. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἱστορικοῦ ἑλκύει περισσότερον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ ἔθνηκα προσπάθεια, ἢ ὁποῖα γίνεται ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων εἰς τὸν Μυστρᾶν καὶ τὴν Πελοπόννησον, τὴν παλαιὰν ταύτην ἐνδοξον κοιτίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὰ λείψανα τοῦ Κράτους.—Αἱ προσπάθειαι αὗται τῶν Παλαιολόγων ἔχουν ἤδη προσελκύσει τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων. Ἦδη, ὡς εἶδομεν, ὁ Βαγιαζίτ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του πρὸς ἄλλωσιν τῆς πρωτεύουσας, ἔστειλε τοὺς στρατοὺς του νὰ ἐρημώσουν τὴν Πελοπόννησον. Ἐπίσης καὶ ὁ Μουράτ Β' στέλλει τὸν Τουραχὰν καὶ ἡ Πελοπόννησος ὑφίσταται φοβερὰς καταστροφάς. Οἱ Τούρκοι ζητοῦν νὰ καταστρέψουν τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν συγκρότησιν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ βοηθήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸν Μανουὴλ Β' διεδέχθη ὁ υἱὸς του Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει πλέον νὰ κυβερνήσῃ κράτος, παρὰ ἐρείπια. Ὁ αὐτοκράτωρ μοιράζεται μὲ τοὺς ἀδελφούς του Θεόδωρον, Θωμᾶν καὶ Κωνσταντῖνον τὰ λείψανα τοῦ Κράτους. Οἱ τελευταῖοι Δεσπῶται τοῦ Μυστρᾶ, ἐργάζονται δραστηρίως πρὸς αὔξησιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Κράτους, καὶ εἰς ὀλίγα ἔτη καταστρέφουν καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὸν Μορέαν (1430). Ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος, ἐκτὸς ὀλίγων Ἑνετικῶν κτήσεων, ἀνήκει εἰς τοὺς Παλαιολόγους.

Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Δύσις.—Οἱ Φράγκοι ὅσοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ἀνατολήν, πρῶτοι οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουαῖοι, ἐπωφελοῦντο τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Κράτους καὶ ἐπέσπευδον τὴν καταστροφὴν του, εἰς δὲ τὴν Δύσιν κανεῖς δὲν εἶχεν ἐνδιαφέ-

ρον, ἐν τούτοις οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι στρέφουν διαρκῶς τὰ βλέμματα εἰς τὴν Δύσιν. Ἦδη ὁ Α΄ Παλαιολόγος, ὁ Μιχαὴλ Η΄, διὰ νὰ ματαιώσῃ τὰ σχεδιαζόμενα ἐκ τῆς Δύσεως, εἶχεν ἀναγνωρίσει τὰ πρωτεῖα τοῦ πάπα, ἀλλ' ἐξηγέρθη ὅλον τὸ Ἔθνος καὶ ἡ Ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ἐπετεύχθη. Κατόπιν τρεῖς Ἕλληνες αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωάννης ὁ Ε΄, ὁ Μανουὴλ Β΄ καὶ ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐπεχείρησαν ταξίδια εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ νὰ ζητήσουν τὴν

«Ἰωάννης βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος»
Ὁραία προσωπογραφία εἰς μέταλλιον τοῦ Ἰωάννου Η΄.

βοήθειαν τῶν βασιλέων αὐτῆς, καὶ ἀνενέωσαν τὰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν πάπαν. Ἡ σοβαρωτέρα προσπάθεια ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Ἰωάννου Η΄. Συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ πολυαρίθμου ἀνωτέρου κλήρου μεταβαίνει εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ κατορθώνει εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία περιλάλητον σύνοδον ἐξ ἱεραρχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως μετὰ μακρὰς καὶ πεισματώδεις συζητήσεις νὰ γίνῃ ἐπὶ τέλους δεκτὸς ὁ ὅρος τῆς Ἐνώσεως (1430).

Εἰς μάτην ὅμως ὁ Ἰωάννης Η΄ καὶ ὁ διάδοχός του, ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος Κωνσταντῖνος ΙΑ΄, ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπιβάλουν διὰ τῆς βίας τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Μὲ φανατισμὸν

ἀγωνίζονται αἱ δύο μερίδες, οἱ ἐνωτικοὶ καὶ οἱ ἀδιάλλακτοὶ ἔθνικόφρονες, οἱ ὅποιοι δὲν θέλουν ν' ἀκούσουν περὶ ὑποταγῆς εἰς τὴν Ῥώμην. Ὁ κλῆρος ὑποκινεῖ τὸν λαὸν καὶ αἱ ἔριδες καταλήγουν εἰς στάσεις. Τόσον ἐξημμένα εἶναι τὰ πάθη, ὥστε πᾶς Λατινόφρων καταγγέλλεται ὡς προδότης τῆς πατρίδος. Ὁ ἐπιφανὴς *Βησσαρίων* ὁ Τραπεζούντιος εἶναι ὑπέρομαχος τῆς ἐνώσεως, διότι εἰς αὐτὴν βλέπει τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους, μὲ ἀκαμπτον ὅμως ἰσχυρογνωμοσύνην ἐγείρεται ἀρχηγὸς τῆς ἔθνικῆς πολιτικῆς ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου *Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός*. Οἱ Τοῦρκοι περικυκλώνουν τὴν Πόλιν πρὸς ὀριστικὴν καταστροφὴν καὶ ἐντὸς τῶν τευχῶν αὐτῆς ἐξακολουθοῦν αἱ ἔριδες.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι.—Τρεῖς ἥρωες καλύπτουν μὲ ἀθάνατον λάμψιν τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι οὗτοι πρόμαχοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὁ Οὐγγρος βοεβόδας (ἀρχηγὸς) *Ἰωάννης Οὐννάδης*, ὁ Ἀλβανὸς Γεώργιος Καστριώτης ἢ *Σκεντέρμπεης*, καὶ ὁ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*. Ἡ Ἑλληνικὴ χερσόνησος γίνεται στάδιον ἡρωϊκῶν ἀγῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ.

Τοὺς ἡρωϊκωτάτους ἀγῶνας ἀρχίζει ὁ Οὐννάδης πρὸς σωτηρίαν τῆς Οὐγγαρίας. Οἱ Χριστιανοὶ Τοῦρκοι τῆς Εὐρώπης, οἱ Οὐγγροι, συνάπτουν λυσσώδη πύλην πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους Τούρκους τῆς Ἀσίας. Αἱ πρῶται ἐκστρατεῖαι τοῦ Οὐννάδου εἶναι κεραυνοβόλοι, τρεῖς στρατοὶ τοῦ Μουράτ κατακερματίζονται, ἀλλ' εἰς τὴν Βάρναν τῆς Βουλγαρίας ἔπαυε πανωλεθρίαν καὶ ὁ Χριστιανικὸς οὗτος στρατὸς (1444). Γενναῖα προσπάθεια γίνεται εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἀπὸ τὸν *Σκεντέρμπεην* (ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον). Κέντρον τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀγῶνος ἔχει τὴν *Κροΐαν* παρὰ τὸ Δυρράχιον, κατακερματίζει τέσσαρας στρατοὺς τῶν Τούρκων, καὶ ἐκεῖ εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἀλβανίας παρ' ὀλίγον νὰ καταβαρῆται ἢ τὴν τύχη τῶν Ὀθωμανῶν (1447). Ἄλλ' ὁ Μουράτ κατορθώνει πάλιν καὶ ἀνακύπτει. Καὶ τότε στρέφει τὴν προσοχὴν εἰς τὰ τελούμενα πρὸς Νότον. Ὁ Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος* ἐξηκολούθει νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ ν' ἀπελευθερώη Ἑλληνικὰς Χώρας, ἐξέρχεται μάλιστα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, καθυποτάσσει τὸ Ἰταλικὸν *Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν*, βαδίζει νικηφόρος πρὸς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα.

Ἔχει μεγάλα σχέδια, ἐλπίζει νὰ συνενωθῇ μὲ τὸν Σκεντέρομπεην. Μετὰ πολυαριθμοῦ ὁμοῦ στρατοῦ ὁρμᾷ ὁ Μουράτ αὐτοπροσώπως ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὑπερασπίζεται γενναϊότατα ὁ Κωνσταντῖνος τὸ Ἐξαμίλιον, ἀλλὰ τέλος ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ ὁ Μορέας πλημμυρίζει ἀπὸ τὰ σίφη τῶν βαρβάρων. Οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν ἠμύνθησαν γενναϊότατα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν καὶ ὁ Μουράτ ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον (1447).

Ἡ ἡρωϊκὴ αὕτη προσπάθεια τοῦ Δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ἡ τελευταία πολεμικὴ ὁρμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τελείως ἐξηντλημένη καὶ ἐγκαταλελειμμένη, καὶ ὅτε ὁ διάδοχος τοῦ Μουράτ, ὁ Μωάμεθ Β', ἦλθε νὰ τὴν πολιορκήσῃ, δὲν ἔμεινε παρὰ ἡ ἡρωϊκὴ καταστροφή.

γ'.—Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.—Μέγα ἦτο τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντῖνος. Βλέπων ὁ φλογερὸς ἐκεῖνος ἡγεμὼν, ὅτι κατακλύζεται ἡ Χερσόνησος ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχε προσπαθήσει νὰ καταστήσῃ τὸ Πελοποννησιακὸν αὐτοῦ Κράτος ὀρμητήριον πρὸς καταπολέμησιν αὐτῶν. Εἶχεν ἐλπίσει ὅτι τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑλλήνων, θ' ἀπληυθέρωνε τὴν πρωτεύουσαν καὶ θ' ἀνέκτα τὴν κληρονομίαν τῶν πατέρων του. ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν ἠνάγκασε ν' ἀποσυρθῇ εἰς τὸν Μυστρᾶν. Μετ' ὀλίγον ἀποθνήσκει ὁ Ἰωάννης Η' καὶ πρεσβεία ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔρχεται νὰ προσφέρῃ τὸν θρόνον. Μὲ ἡρωϊσμὸν μάρτυρος φθάνει ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὸν Μυστρᾶν εἰς τὴν Πόλιν (1449), ἡ ὁποία, ὅπως καὶ αἱ πόλεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀπετέλει ὁλόκληρον τὸ Κράτος αὐτοῦ.

Ἡρωετομυσίαι τοῦ Μωάμεθ.—Ὁ διάδοχος τοῦ Μουράτ ὁ Μωάμεθ ὁ Β', ὁ ἐπωνομασθεὶς *Κατακτητῆς*, δὲν εἶχεν ἄλλην σκέψιν παρὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄυπνος διήρχετο τὰς νύκτας του νὰ κάμνῃ σχέδια τῆς πόλεως καὶ τῶν ὀχυρωμάτων καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τοὺς λόγους τοῦ Προφήτου: «Ὁ μεγαλύτερος στρατηλάτης θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ κατακτῆσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν».

Ὁ Βαγιαζίτ εἶχε κτίσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀνατολῆς τὸ κάστρον τῆς Ἀσίας, ὁ Μωάμεθ ἔκτισεν ἄλλο ἐπὶ τῆς Εὐρώπης τὸ κάστρον τῆς Εὐρώπης, καὶ οὕτως ἡ συγκοινωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴν Δύσιν ἦτο εἰς τὸ ἔλεος τῶν Τούρκων. Ὁ Αὐτοκράτωρ τότε κλείει ἀμέσως τὰς πύλας τῆς πρωτευούσης συλλαμβάνει ὅλους τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο εἰς τὴν πόλιν, καὶ μὴνύει εἰς τὸν Μωάμεθ ὅτι ἔχει καταφύγιον τὸν Θεόν. Ὁ Μωάμεθ κηρύττει τὸν πόλεμον. Διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Δεσπότης τῆς Πελοποννήσου Δημήτριον καὶ Θωμᾶν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ των, στέλλει τὸν στρατηγὸν Τουραχὰν νὰ ἐρημώσῃ τὸν Μορέαν. Εἷς τεχνίτης Οὐγγρος ἀνέλαβε νὰ τοῦ κατασκευάσῃ κολοσσιαῖα τηλεβόλα, τὰ ὅποια θὰ συνέτριβον τὰ ἰσχυρὰ τεῖχη, τὸ μεγαλύτερον ἐχύθη εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἐχρειάσθησαν 100 βόες καὶ 2000 ἄνδρες διὰ νὰ τὸ σύρουν ἕως τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡροετοιμασίαι τῶν Ἑλλήνων.—Μόλις ἔκλεισε τὰς πύλας τῆς πόλεως ὁ Κωνσταντῖνος, εἶδε τριγύρω τὴν ἐρήμωσιν. Οὔτε στρατὸν, οὔτε ἄλλους πόρους εἶχεν, ἡ Εὐρώπη ἦτο ἀδιάφορος, οἱ Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ τῆς Χερσονήσου ἦσαν ὑπόδουλοι. Ὁ μόνος ἀφωσιωμένος σύμβουλος ἦτο ὁ φίλος αὐτοῦ Γεώργιος Φραντζῆς, ὁ ὁποῖος κατόπιν ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν θλιβερῶν ἐκείνων ἡμερῶν¹. Πρὸ καιροῦ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀρχίσει νὰ συνάγῃ εἰς τὴν πόλιν τροφίμα καὶ σῖτον, ἐβελτίωσεν δὲ ὅσον ἠδύνατο τὴν κατάστασιν τῶν πλοίων, τῶν ὀχυρομάτων. Πρὸ καιροῦ ἐπίσης εἶχε στείλει πρέσβεις εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ νὰ παραστήσουν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, οἱ βασιλεῖς τῆς Δύσεως εἶχον ὑποσχεθῆ βοήθειαν, ἀλλ' εἰς μάτην ἀνέμενεν αὐτήν.

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων.—Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1453 ὁ Μωάμεθ περιεκύκλωσε τὴν Πόλιν μὲ στρατὸν 250,000 περίπου. Ὡς ἄμμον τῆς θαλάσσης διένειμε τὸν στρατὸν καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ χερσαίου τεύχους ἀπὸ τὰς Βλαχένας πρὸς βορρᾶν ἕως τὴν Χρυσὴν πύλην πρὸς νότον. Εἰς τὸ κέντρον, ὅπου ἦτο ὁ ἴδιος, ἔμπρὸς εἰς τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ρω-

1. Ἀπὸ τὴν συγκινητικὴν ἀφήγησιν τοῦ Φραντζῆ παραλαμβάνω τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια καὶ χωρία.

μανοῦ, εἶχε τοποθετήσει τὰ ἰσχυρότερα σώματα. Τουρκικὸς δὲ στόλος 400 πλοίων περιεζώννυε τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Βοσπόρου καὶ τῆς Προποντίδος. Εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωάμεθ εἶχε συρρεύσει πλήθος ἱερωμένων, ἱμάμαι καὶ δερβίσαι, οἱ ὅποιοι εἶχον προστρέξει ἐκεῖ εἰς τὸ ἄκουσμα, ὅτι ἔμελλε νὰ κυριευθῆ ἡ Πόλις πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπὸ 800 ἐτῶν εἶχεν ἐστραμμένα μὲ πόθον τὰ βλέμματά του ὁ Μωαμεθανικὸς κόσμος.

Τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἰσχυρότατα, ἦσαν ἀκόμη τὰ ἴδια, τὰ ὁποῖα εἶχε πρὸ 1000 ἐτῶν κτίσει ὁ Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνακαινισθῆ κατὰ διαφόρους καιροῦς.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξηκριβώσεν, ὅτι μὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει ξένους δὲν εἶχε παρὰ μόνον 7,000 περίπου ἄνδρας διὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ ἀπέραντα τεῖχη, ὁ δὲ στόλος συνέκειτο μόνον ἀπὸ 26 πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἔμενον προφυλαγμένα εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, κλεισμένον μὲ βαρυτάτην σιδηρᾶν ἄλυσιν.

Ἡ πολιορκία.— Τὸ πρῶτον σπουδαῖον γεγονός τῆς πολιορκίας ἦτο λαμπρὸν κατόρθωμα τεσσάρων Χριστιανικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα κατετρόπωσαν στόλον 150 Τουρκικῶν. Ἀπὸ τὴν παραλίαν ὁ Μωάμεθ καὶ ἀπὸ τὰ τεῖχη οἱ κάτοικοι ἐνθουσιασμένοι ἔβλεπον τὴν ναυμαχίαν. Ἐν θριάμβῳ εἰσῆλθον τὰ Χριστιανικὰ πλοῖα εἰς τὸν Κεράτιον, ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἡ ἀγαλλίασις τῶν κατοίκων μετεβλήθη εἰς τρόμον. Ἐπειδὴ τὰ πλοῖα τοῦ Μωάμεθ δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἀπεφάσισε ὁ παράτολμος ἐκεῖνος ἀνὴρ νὰ ὑπερνεολκήσῃ διὰ τῆς ξηρᾶς. Ἐπὶ σανίδων, τὰς ὁποίας ἤλειψε μὲ λίπος, κατώρθωσε νὰ ῥίψῃ εἰς μίαν μόνον νύκτα ἀπὸ τὴν ξηρὰν εἰς τὸν κόλπον ἓν μέρος τῶν πλοίων του, καὶ ἡ ὑπερνεώλκησις αὕτη κατέπληξε καὶ ἐφόβισε τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως.

Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἡ πολιορκία περιορίζεται εἰς μικροσυμπλοκάς περὶ τὰ τεῖχη, καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ κορύφωμά του. Ἄλλ' ἀρχίζει ἡ κόπωσις τῶν πολιορκουμένων, τὰ τροφίμα γίνονται σπάνια, γρήματα δὲν ὑπῆρχον. Ὁ Αὐτοκράτωρ λαμβάνει τὰ σκεύη καὶ τὰ κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέρωτο νὰ τὰ ἀποδώσῃ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός. Ὁ στρατὸς τῶν πολιορκητῶν αὐξάνει ἀδιακόπως ἀπὸ τοὺς

προστρέχοντας πολεμιστὰς τοῦ Ἰσλάμ, ὁ τῶν πολιορκουμένων δλιγοστεύει διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον. Ὁ δὲ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' περισφίγγουν ὡς εἰς σιδηροῦν κλοιὸν τὴν πόλιν, καὶ αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν πολιορκητῶν δὲν παύουν. Τὰ παντοειδῆ πολιορκητικὰ μηχανήματα καὶ αἱ ὑπόνομοι καταστρέφονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἄλλ' ὅσον καρτερικῶς ἀγωνίζονται οἱ πολιορκούμενοι, τόσον περισσότερο καταπονούνται. Τὰ τείχη κρημνίζονται ἀπὸ τὸν ἀκατάπαυστον βομβαρδισμόν, καὶ ἔπειτα ἀρχίζουν μεγάλαι ἐπιθέσεις καὶ ἔφοδοι. «Τὰ βέλη καὶ αἱ πέτραι πίπτουν ὡς υετός. Καὶ ἡ μάχη καὶ ὁ πόλεμος καὶ ἡ συμπλοκὴ εἶναι φορικαλέα». Ὅλαι αἱ ἔφοδοι ἀποκρούονται γενναίως, ἀκούραστοι καὶ ἄϋπνοι οἱ κάτοικοι ἡμέραν καὶ νύκτα, γυναῖκες, γέροντες καὶ παιδιά βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ ἐπισκευάζονται τὰ τείχη. Ὡς φαντάσματα ἀδύνατα γυρίζουν εἰς τὰ τείχη, ἐλπίδα βοηθείας ἀπὸ πουθενὰ δὲν ἔχουν¹.

Ἡ παραμονὴ τῆς ἐφόδου.— Πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὴν ὀριστικὴν ἔφοδον ὁ Μωάμεθ, κάμνει προτάσεις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, τὸν ἀφίνει ἐλεύθερον νὰ ὑπάγῃ ὅπου θέλει μὲ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὰ ὑπάρχοντά του, αὐτὸς ἀρκεῖται νὰ παραλάβῃ τὴν πόλιν. Ὁ βασιλεὺς, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν γνώμην τῆς Συγκλήτου, ἀπήντησε: «Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἐστίν, οὐτ' ἄλλον τῶν κατοικούντων ταύτη. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Τότε ὁ Μωάμεθ ὤρισε τὴν ὀριστικὴν ἔφοδον τὴν αὐγὴν τῆς 29ης Μαΐου. Τὴν παραμονὴν ἔκαμε προκηρύξεις εἰς τὸν στρατόν του, δλόκληρος ἡ λεία, αἰχμάλωτοι καὶ θησαυροί, ἀνήκουν εἰς τοὺς πολεμιστὰς. Τρεῖς ἡμέρας θὰ εἶναι ἰδική των ἡ πόλις, ὁ Μωάμεθ δὲν θὰ κρατήσῃ παρὰ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ κτίρια. Ὅσοι θὰ ἀναβοῦν πρῶτοι εἰς τὰ τείχη, θὰ ἔχουν γαίας καὶ ἀξιώματα, ὅσοι

1. «Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ μείνῃ περιλάλητος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων διὰ τὸ θαυμάσιον θάρρος ὀλίγων γενναίων, οἱ ὅποιοι ὑπερησιτίσθησαν ἕως τὴν τελευταίαν ἀναπνοὴν μὲ ἀτελειώτους κόπους ἐναντίον ἀναριθμῶν ἐχθρῶν τὰ τείχη τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων, τῆς Θεοφυλάκτου πόλεως. Θὰ μείνῃ πρὸ παντός εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εὐγενοῦς Ἑλληνικῆς φυλῆς χρονολογία ἀθάνατος διὰ τὸν ἔνδοξον θάνατον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου» (Σλουμβερζέ).

ὀπισθοχωρήσουν, θὰ εὔρουν τὸν πέλεκυν τοῦ δημίου. Τὴν νύκτα δλόκληρον τὸ στρατόπεδον φωταγωγεῖται λαμπρῶς, μαινόμενοι δὲ ἀπὸ τὴν θρησκοληψίαν δερβίσαι περιτρέχουν καὶ κηρύττουν τὰς ἀμοιβάς· «ὅποιος φονευθῆ θὰ φάγη καὶ θὰ πῖη μὲ τὸν Προφήτην τὸ ἴδιο βράδην ὀλοσώματος εἰς τὸν παράδεισον, ὅποιος ἐπιζήσῃ θὰ ἔχη ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς πλουσίας πόλεως.» Τὴν νύκτα τὰ τύμπανα κροτοῦν, οἱ πολεμισταὶ ἀλαλάζουν καὶ λαμπρὰ φωταγωγῆσις ὄριπται τὰς ἀνταγίας εἰς τὴν πόλιν, εἰς τὸν λιμένα μακρὰν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἡ τελευταία νύξ. — Ἡ πολιορκουμένη πόλις ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος, εἶχον ἐννοήσει οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὴν τόσῃν κραυγῇ καὶ ἀγαλλίασιν τῶν ἐχθρῶν, ὅτι ἠτοιμάζετο ἡ ἔφοδος. Γνωρίζουν ὅτι τώρα εἶναι «εἰς πρὸς πεν- πεντακοσίους καὶ περισσοτέρους». Ο Αὐτοκράτωρ διατάσσει νὰ γίνῃ λιτανεία. Ἱερεῖς, μοναχοί, γυναῖκες καὶ παιδιά μὲ δάκρυα περιέρονται τὰ τεῖχη τῆς πόλεως καὶ ἀνακράζουσιν τὸ «Κύριε ἐλέησον», καὶ παρακαλοῦν τὸν Θεὸν «νὰ κάμῃ ἔλεος εἰς τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ». Μετὰ τὸ τέλος τῆς λιτανείας ὁ Κωνσταντῖνος ἐκφωνεῖ πρὸς ὅλους τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχηγούς τοῦ στρατοῦ ὑπέροχον δημηγορίαν. Προτρέπει αὐτοὺς ν' ἀποθάνουν *ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος* καὶ ν' ἀγωνισθοῦν ἐπαξίως τοῦ ἄθλου, δηλαδὴ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἡ ὅποια εἶναι *ἄβοηθός καὶ σκέπη τῆς πατρίδος καὶ καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίς καὶ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων*. Μόλις ἐτελείωσεν, «οἱ πάντες ἔξ ἐνὸς στόματος ἀπεκρίναντο μετὰ κλαυμοῦ λέγοντες *ἀποθάνωμεν ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν*». Καὶ τότε ὅλοι τίποτε ἄλλο δὲν ἐσκέπτοντο, «οὔτε τὰ τέκνα, οὔτε τὰς γυναῖκας, οὔτε τὸν πλοῦτον, εἰμὴ μόνον τὸ ἀποθανεῖν, ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι».

Ἐπειτα ὁ Βασιλεὺς πηγαίνει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἐπανίδῃ. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ ἀπείρου λαοῦ λαμβάνει τὴν ἁγίαν μετάληψιν ¹, καὶ τέλος ἐπανερχεται διὰ

1. «Τότε συνέβη μία ἀπὸ τὰς πλέον τραγικὰς σκηνὰς τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἁγία Σοφία εἶδεν αἰφνιδίως ἀπειρον λαὸν νὰ πλημμυρίζῃ τὸν μεγαλοπρεπῆ περιβολὸν τῆς. Ὁ Βασιλεὺς, δλόκληρος ἡ αὐλή, οἱ μεγιστάνες, ὁ Ἑλληνικὸς καὶ Λατινικὸς κληρὸς, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχη-

τελευταίαν φορὰν εἰς τὸ Παλάτιον, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς τὰς Βλαχέρας, καὶ ἐκεῖ ζητεῖ συγχώρησιν ἀπὸ ὅλους, οἱ ὁποῖοι τὸν περιστοιχίζουσι. «Εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἐδύνατο μὴ θρηνηῆσαι». Ὅτε ἦλθον τὰ μεσάνυχτα, ἀναβαίνει εἰς τὸν ἵππον καὶ περιέροχεται τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους διὰ νὰ ἐπιτηρήσῃ τοὺς φύλακας.

Ἡ Ἀλωσις.—Κατὰ τὰς πρώτας ἀλεκτροφωνίας, πρὸς τὰ ἐξημερώματα τῆς 29 Μαΐου 1453, «μὲ μεγάλην σπουδὴν καὶ βίαν ἀνάπτει ὁ πόλεμος. Καὶ τὰ ὄργανα τὰ πολεμικά, τύμπανά τε καὶ πᾶν ἕτερον κρούσαντες καὶ φωνὰς ἰσχυρὰς ἀλαλάξαντες» ἐφοροῦν οἱ ἐχθροί, ὅλοι μαζί, συγχρόνως διὰ ξηροῦς καὶ θαλάσσης. Ἡ μᾶλλον λυσσώδης προσβολὴ γίνεται παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ, ὅπου τρία σώματα στρατοῦ ἐφοροῦν, καὶ τὰ τρία ἀποκρούονται γενναίως ὑπὸ τῶν ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτωρ διευθύνει τὴν ἀμυναν. Αἱ κλίμακες θραύονται καὶ οἱ ἐφορῶντες κρημνίζονται. Ἀπὸ δὲ τὰ τείχη τῆς θαλάσσης τὰ Τουρκικὰ πλοῖα καίονται μὲ τὸ ὑγρὸν πῦρ. Ὁ καπνὸς τῶν τηλεβόλων καὶ τῶν καιομένων πλοίων «ὥσπερ νεφέλη σκοτεινὴ καλύπτει τὸν ἥλιον καὶ τὸν οὐρανόν. Αἱ φωναὶ καὶ ὁ κρότος ἀναβαίνουν ἕως τὸν οὐρανόν». Ἀκόμη μίαν φορὰν τὰτάγματα τῶν Γενιτσάρων κρημνίζονται, τὰ ῥωμαλεώτερα, τὰ ὁποῖα εἶχε στείλει ὁ Μωάμεθ. Ἐξημέρωνεν ἤδη ἡ 58ῃ ἡμέρᾳ τῆς πολιορκίας.

Εἶχεν ἤδη ἀνατεῖλει ὁ ἥλιος καὶ ὁ βασιλεὺς ἀνακράζει ἀγαλλόμενος: «συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστὶν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ». Ἄλλ' αἰφνιδίως βλέπει ὅτι περικυκλῶνεται, μία μικρὰ πύλη εἶχε λησμονηθῆ ἀνοικτὴ, οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται

γοί, ἄπειρον πλῆθος λαοῦ ἐγονυπέτησαν διὰ τελευταίαν φορὰν ὑπὸ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς θόλους. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ συμπολεμισταὶ αὐτοῦ ἐκινώνησαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ συνεχώρησαν πρὸς ἀλλήλους τὰ ἁμαρτήματά των. Ἡ ἀγωνία ἐκεῖνη ἐνός τόσον παλαιοῦ καὶ περιδόξου Κράτους εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκκλησίαν του εἶναι τόσον μεγάλῃς ὡραιότητος, ὥστε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ εἶναι δι' αὐτὴν αἰωνίως ὑπερήφανον. Οἱ τελευταῖοι ἐκεῖνοι ὕμνοι ἰκεσίας καὶ πίστεως, ψαλλόμενοι ἀπὸ ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἐρχομένη αὐγὴ ἔμελλε νὰ φέρῃ τὸν θάνατον, θὰ ἀντηχοῦν μέχρι συντελείας τῶν αἰῶνων εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν ψυχὴν» (Σλουμβερζέ).

δι' αὐτῆς. Ὁ Αὐτοκράτωρ ὁρμᾷ εἰς τὸ πυκνότερον στίφος τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀγωνίζεται ὡς ὁ τελευταῖος τῶν στρατιωτῶν, «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔρρεεν», ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, Ἕλληνες καὶ Φράγκοι, πίπτουν ἀγωνιζόμενοι ὡς λέοντες. «Ἡ πόλις ἀλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι» ; ἀνακράζει ὁ Κωνσταντῖνος. Συγχρόνως καταφέρονται ἐναντίον του δύο κτυπήματα ἐν κατὰ πρόσωπον καὶ ἄλλο ἐκ τῶν ὀπισθεν, ὁ βασιλεὺς πίπτει καὶ ἐξαφανίζεται ὑπὸ τὸν σωρὸν τῶν πτωμάτων.

Ἡ λεηλασία καὶ καταστροφή.—Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἀρχίζουν νὰ εἰσρομοῦν εἰς τὴν πόλιν ὡς κύματα στίφη ἄγρια, ἀπὸ τὰ χερσαῖα, ἀπὸ τὰ παραθαλάσσια τείχη. Ἡ πολεμικὴ ὁρμὴ τῶν Τούρκων πίπτει, ὅτε εἶδον πόσοι ὀλίγοι ἦσαν οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς πόλεως, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζον 50,000, καὶ τότε ῥίπτονται ἀκράτητοι εἰς τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὴν λεηλασίαν. Οἱ κάτοικοι σιρρέουν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀλλ' ὁρμοῦν ἀμέσως οἱ Τούρκοι, ξιφήρεις εἰσβάλλουν, καὶ ὁ καθεὶς ἀρχίζει νὰ δεσμεύῃ καὶ νὰ σύρῃ ὅσους αἰχμαλώτους ἠδύνατο. Ἄλλοι στρέφονται εἰς τὰ πολύτιμα σκεύη, τὰ κειμήλια, τὰς ἀγίας εἰκόνας, σπάζουν, ἀρπάζουν μὲ τόσην ἀπλησίαν, ὥστε εἰς μίαν στιγμὴν ὁ μέγας ναὸς, τὸ πάσης γῆς ἀγαλλίαμα, ὁ ὠραῖος καὶ ὠραίων ὠραιότερος, ἐγένεν ἔρημος καὶ γυμνὸς ἀπὸ τοὺς περιφήμους θησαυροὺς καὶ τὰ κοσμήματα αὐτοῦ.

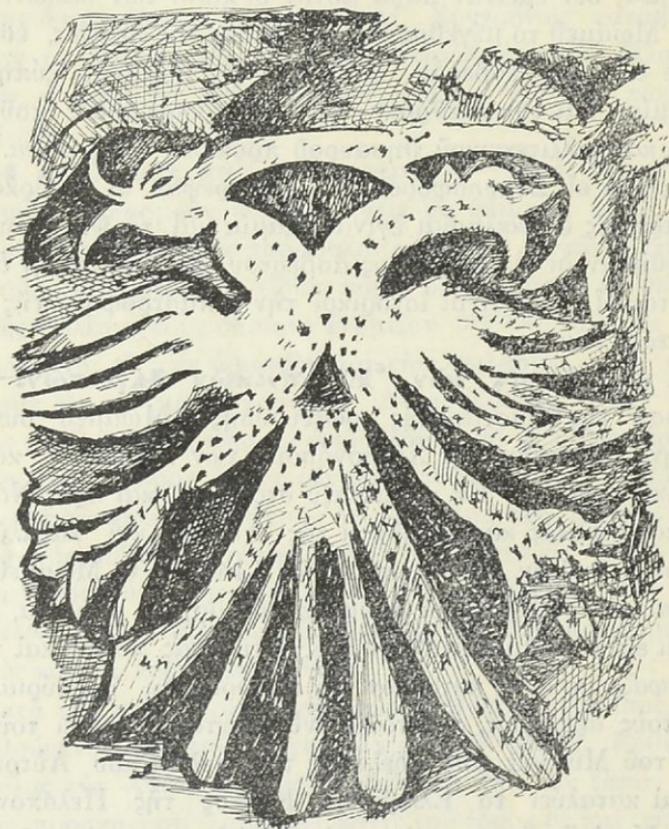
Κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰσέρχεται ὁ Μωάμεθ ἔφιππος, παρακολουθούμενος ἀπὸ τοὺς μεγιστᾶνας αὐτοῦ. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὰς πύλας τῆς Ἀγίας Σοφίας, καταβαίνει ἀπὸ τὸν ἵππον καὶ πίπτει νὰ προσκυνήσῃ, λαμβάνει κόνιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ῥίπτει εἰς τὴν κεφαλὴν του. Τὸ ἐξαισίον θέαμα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τὸν καταπλήττει, διατάσσει τὸν μονεζίνην νὰ καλέσῃ εἰς προσευχὴν τοὺς πιστοὺς, πρῶτος δὲ αὐτὸς ἀναβαίνει εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν καὶ κάμνει τὴν προσευχὴν του. Ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μεγάλη ἐκκλησία τῶν Χριστιανῶν γίνεται τὴν ἡμέραν ἐκείνην τέμενος τοῦ Ἰσλάμ. Ἡ δὲ **βασιλισσα τῶν πόλεων**, 1129 ἔτη ἀφ' ὅτου ἔκτισεν αὐτὴν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ὑπέστη δύο ἀλώσεις καὶ εἴκοσι πολιορκίας ὑπὸ παντοίων βαρβάρων, ἔπιπεν ἤδη εἰς χεῖρας τοῦ Κατακτητοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ λεηλασία διοργανώνεται συστηματικῶς. Ὅλα ἀπογυμνώνονται ἀπὸ ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἀφαιρεθῆ. Εἰς μακρὰς σειρὰς ὡς ποίμνια σύρουν δεμένους τοὺς αἰχμαλώτους των. Ἡ ἀπέραντος καὶ πλουσία πόλις εἶχε γίνοι εἰς τρεῖς ἡμέρας μία φρικτὴ ἐρημία, δὲν ἔμειναν παρὰ μόνον οἱ λίθοι τῶν οἰκιῶν. Ὅτε εἶδεν ὁ Μωάμεθ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος τῆς πόλεως, ἐθαύμασεν, ὅτε εἶδε τὴν φοβερὰν καταστροφὴν, ἠσθάνθη λύπην διὰ τὴν «ζημίαν καὶ τὸν ὄλεθρον». Ἡ καταστροφὴ ἰδίως τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ θησαυροῦ προκαλεῖ τὰ δάκρυα. Ὅ,τι εἶχον ἀφήσει οἱ Σταυροφόροι τὸ κατέστρεψαν οἱ Τοῦρκοι, αἱ μεγαλοπρεπεῖς δ' ἐκκλησίαι ἔγιναν τζαμιά καὶ τὰ ψηφιδωτὰ των ἐσκεπάσθησαν δι' ἐπιχρίσματος ἀσβέστου. Μὲ βαθυτάτην ὀδύνην διηγοῦνται οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ τὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης πόλεως των.

Ἡ κατάλυσις τῶν Ἑλληνικῶν Κρατῶν.—Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Χριστιανικῆς πρωτεύουσας ὁ Μωάμεθ συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Χερσονήσου, τῶν Σερβικῶν καὶ τῶν Ἀλβανικῶν χωρῶν. Ἐν τῷ μεταξύ στρέφεται καὶ πρὸς Νότον, ὁ Τουρκικὸς στρατὸς καταλαμβάνει τὰς Ἀθήνας, καὶ καταλύει τὸ Ἰταλικὸν Δουκάτον τῶν Ἀτσαγιολῶν (1456). Ὁ Μωάμεθ ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας καὶ θαυμάζει τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἔπειτα πηγαίνει εἰς τὸν Μορέαν (1458). Κυριεῦει τὰς πόλεις καὶ τὰ κάστρα, σφάζει πλῆθος κατοίκων καὶ εἰς φρικτὰ μαρτύρια ὑποβάλλει τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὁποῖοι ἀνθίστανται, ἐκδιώκει τοὺς Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ, τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος, καὶ καταλύει τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Πελοποννήσου (1460). Μετὰ ἓν ἔτος κατέλυε καὶ τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος (1461). Ἐλευθέρα γωνία Ἑλληνικῆς γῆς δὲν ὑπῆρχε πλέον.

Αἱ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.—Ἡ ἡρωϊκὴ ἄμυνα τῆς Πόλεως, ἡ τελευταία λειτουργία τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν ἀνεξάλειπτον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Μὲ ὑψηλὴν ἔμπνευσιν ἐθρήνησεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὴν Πόλιν αὐτοῦ, οὐδεὶς δὲ ποτὲ λαὸς ἐδημιούργησε τόσον ὠραίας, τόσον κατανυκτικὰς παραδόσεις ἀπὸ τὴν

τέφραν τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ. Τὴν στιγμήν, λέγουν αἱ παραδόσεις, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι εἰσώρμων εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, οἱ ἱερεῖς διέκοψαν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ μίαν κρυφὴν θύραν. Ὄταν δὲ καὶ πάλιν ἀνακτηθῇ ἡ Πόλις, θὰ ἐξέλθουν οἱ ἱερεῖς καὶ θὰ συνεχίσουν τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος ἐκήρυξε τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, δὲν ἀπέθανεν, εἶναι ὁ μαρμαρωμένος βασιλιᾶς, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγερωθῇ, ὅταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα, καὶ θὰ διώξῃ μακρὰν τοὺς Τοῦρκους.

Μὲ τὰ ἄσματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτὰς ἐγράφη ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς δουλείας, εἰς αὐτὰς εὔρε παρηγορίαν καὶ στήριγμα. Μὲ τὸ στήριγμα τῶν ἐλπίδων τούτων ὁ δοῦλος λαὸς κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ τὰς προσδο-

κίας αὐτοῦ περὶ τοῦ καλύτερου μέλλοντος, ὥραίας προσδοκίας, αἱ ὁποῖαι συνεκεντρώθησαν περὶ τὴν *Πόλιν* καὶ τὴν *Ἁγίαν Σοφίαν*. Ἐπὶ τῶν παραδόσεων δὲ τούτων ἐθεμελιώθη τὸ ὑψηλὸν ἔθνικὸν ἰδεώδες καὶ ἡ μεγάλη ἐλπίς περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους εἰς τὴν παλαιὰν καὶ ἔνδοξον κληρονομίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ.

Δικέφαλοι ἀετοί, ἀνάγλυφοι ἐκ Μυστρᾶ.—Εἶναι αἱ γνησιώτεροι παραστάσεις. Οἱ παλαιοὶ Βυζαντινοὶ ἐξεικόνιζον μόνον τὸν *μονοκέφαλον ἀετόν*. Ὁ δὲ *Δικέφαλος* ἐμφανίζεται ὡς ἐμβλημα κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν. Συμβολίζει δέ, φαίνεται, ἢ μιὰ κεφαλὴ τὴν Ἀσίαν, ἢ ἄλλη τὴν Εὐρώπην, τὰς δύο ἡπείρους τῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἔγινε τὸ σύμβολον τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων.

δ'.— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων.
Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ὑστάτη ἀκμὴ τοῦ πολιτισμοῦ.— Τόση μεγάλη ἦτο ἡ ζωτικότης τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε καὶ ἡ ἐποχὴ ἀκόμη αὕτη τῆς πολιτικῆς παρακμῆς, ἐλαμπρύνθη μὲ μιάν θαυμασίαν λογοτεχνικὴν ἀναγέννησιν.

Εἰς τὸν κόσμον τοῦ 14^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνος ἡ Κωνσταντινού-

πολις ἔξακολουθεῖ νὰ εἶναι «ὁ ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης», ἡ ὥ-
ραία καὶ μεγάλη πόλις, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν. Εἶναι ἀκόμη τὸ
κέντρον τοῦ παγκοσμίου ἔμπορίου, εἰς τὸ ὁποῖον συρρέουν οἱ
ἔμποροι ἀπὸ ὅλην τὴν Δύσιν. Ἰδίως δὲ εἶναι τὸ κέντρον ἔξαιρέ-
του πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως, τὰ ἀνώτερα παιδευ-
τήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρίσκονται εἰς μεγαλύτεραν παρὰ
ποτὲ ἀκμὴν, οἱ φοιτηταὶ προστρέχουν εἰς τὸ ὄνομαστὸν Πανε-
πιστήμιον αὐτῆς, ὅπου διδάσκουν ἐπιφανεῖς καθηγηταί. Ἡ καλ-
λιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἰδίως τῶν ἀρχαίων συγγραφέων,
ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν ἔξηκο-
λούθει ὀλοὸν ν' αὐξάνεται, διεδόθη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην
τόσον εὐρέως, ὥστε νὰ χαρακτηρίζεται ἡ ἐποχὴ αὕτη ὡς ἀναγέν-
νησις τῶν Παλαιολόγων. Μοναδικὸν εἶναι εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ
παράδειγμα Κράτους εὐρισκομένου εἰς τὰς παραμονὰς τῆς κα-
ταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ἔξακολουθεῖ νὰ ἐκπέμπῃ ἀσβέστους ἀκτι-
νας πολιτισμοῦ.

Τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστήμαι.— Κατὰ τὴν ἐποχὴν
τῶν Παλαιολόγων μεγάλη λάμψις παιδείας καὶ σοφίας φωτίζει
ὀλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Πολυάριθμοι λόγιοι καὶ ἐπι-
στήμονες, θεολόγοι, ἠθικολόγοι, ἱστορικοί, ρήτορες, φιλόσοφοι,
γράφουν σωρείαν συγγραμμάτων'. Πολλοὶ ἐκ τῶν συγγραφέων
τούτων διάλαμψαν διὰ τὴν σοφίαν των, ὅλοι δὲ ἐκοσμοῦντο μὲ
ἔξαιρετικὴν μόρφωσιν. Ἀκόμη καὶ δύο αὐτοκράτορες τῶν χρόνων
ἐκείνων ἦσαν ἀξιόλογοι συγγραφεῖς, ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς
καὶ ὁ Μανουὴλ ὁ Β'.

Ἰδιαιτέρως δὲ πρέπει νὰ ξεραθοῦν τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ
τῆς σπουδαίας ἐκείνης ἐποχῆς τῶν γραμμάτων. Πρῶτον, ὅτι ἡ
παιδεία ἦτο εἰς πάντας διαδεδομένη, εἰς τὰς αὐλὰς τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν Κρατῶν, τῆς Νικαίας, τῆς
Τραπεζοῦντος, τοῦ Μυστρᾶ, διετηρεῖτο ὅλη ἡ κομψότης καὶ ἡ
καλλιτέπεια τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Δεύτερον, ὅτι οἱ διαπρεπεῖς ἐκεῖ-
νοι λόγιοι κατέγιναν εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν μελετῶν. καὶ τέλος, ὅτι
κατήγοντο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. «Ὅλαι αἱ Ἑλληνικαὶ
χῶραι δίδουν τὴν συμβολὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ φι-
λολογικὴν ταύτην λαμπρότητα τοῦ παρακμάζοντος Ἑλληνικοῦ
πολιτισμοῦ. Τὴν παραμονὴν τῆς γενικῆς καταστροφῆς ὀλόκληρος

ἡ Ἑλλάς συνήθροισε τὰς πνευματικὰς αὐτῆς δυνάμεις διὰ τὴν ῥύψιν μίαν τελευταίαν λάμπριν (Ῥαμπώ).

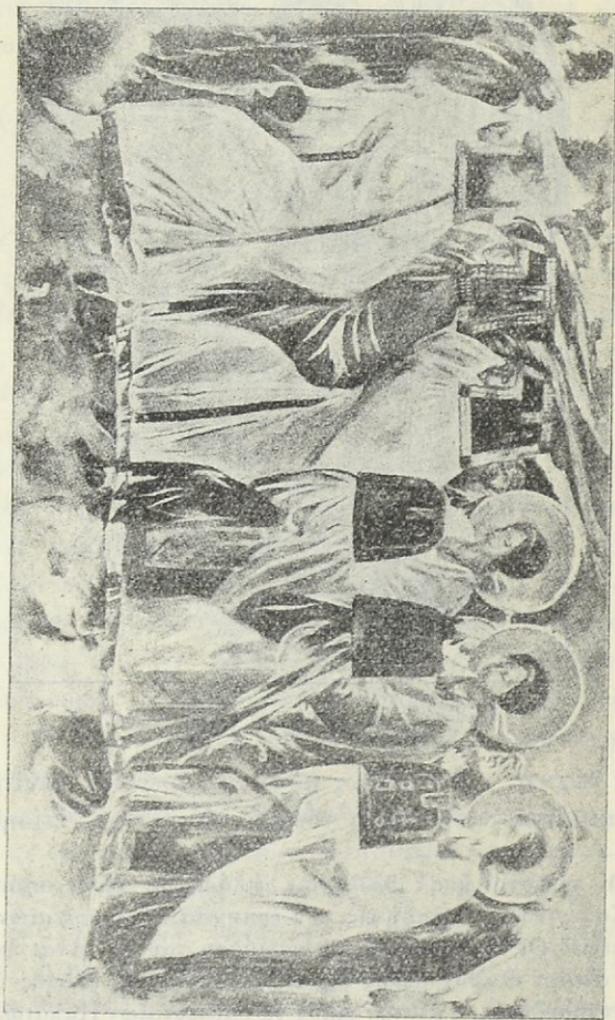
* Ἄγγελος ὀλοσώματος (τοιχογραφία).

Ἡ τέχνη. — Συγχρόνως μὲ τὴν ἐξαιρετικὴν ταύτην ἀνθησίν τῶν γραμμάτων ἀνεγεννήθη τότε καὶ ἡ τέχνη, Ἐπίσης ὅπως καὶ

(¹) Οἱ πλεῖστοι ἦσαν θεολόγοι, φιλόσοφοι, ἰδίως σπουδαῖοι φιλόλογοι. Κατεγίνοντο δηλαδὴ εἰς τὴν ἐρμηνεϊαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐπίσημοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἔλαβον μέρος εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς (ὁ αὐτοκράτωρ Καντακουζηνός, ὁ πιστὸς φίλος τῶν τελευταίων Παλαιολόγων Γεώργιος Φραντζῆς). Εὐρυμαθέστατοι ἦσαν ὁ Παχυμέρης, ἰδίως ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς. — Ἄλλοι διεκρίνοντο εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐκαλλιέργησαν μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὴν γεωγραφίαν, τὰ μαθηματικά, τὴν φυσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν. Περιφημὸς δ' ἐγένετο εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ὁ Ἀρμενόπουλος, τοῦ ὁποίου τὰ νομικὰ συγγράμματα διεδόθησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν.

τὰ γράμματα, εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἰδίως εἰς τὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν καὶ πολιτικὸν κέντρον τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ, ἡ τέχνη ἀφῆκε λαμπρότατα μνημεῖα. Εἰς τὴν Κων-

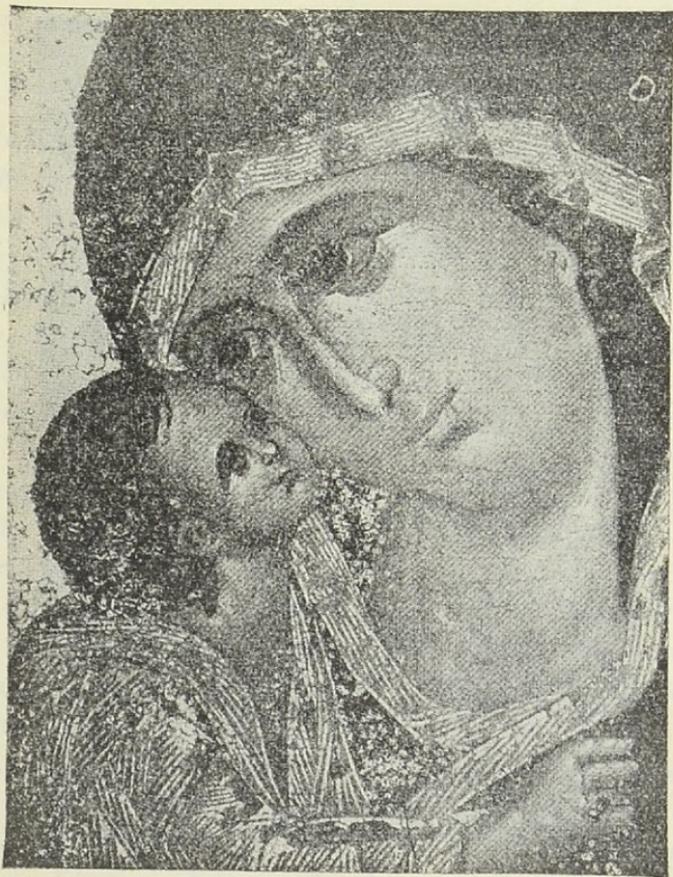
Ἰεραία τοιχογραφία εἰς τὸν Μυστρᾶν, « Ἡ θεία λειτουργία ».

σταντινούπολιν, εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, εἰς τὴν Νίκαιαν, τὴν Ἄρταν, τὸν Μυστρᾶν ἔχομεν μίαν ἀληθινὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς. Προσέτι εἰς τὰ σπουδαῖα κέντρα μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἰς τὰ Μετέωρα. Τόσον δὲ ἰσχυρὰ εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ

αὕτη κίνησις, ὥστε ἀκόμη καὶ τότε ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντίου ἐπεξετάθη εἰς τοὺς Σέρβους, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Ῥωμάνους, τοὺς Ῥώσους, εἰς ὅλον τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον.

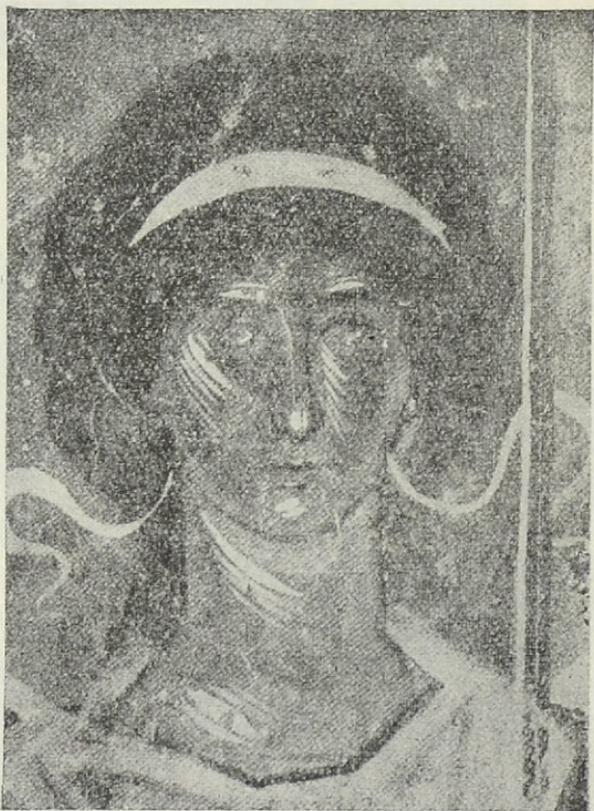
Τὰ ἴχνη δὲ τοῦ ἀνθηροῦ ἐκείνου πολιτισμοῦ δυνάμεθα νὰ τὰ

Ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα (Παναγία ἢ Γλυκοφυλοῦσα. Τοιχογραφία).

ἴδωμεν μὲ τοὺς ὀφθαλμούς μας. Διότι ἐσώθησαν εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς πρωτεύουσας πολῦτιμα λείψανα τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδίως εἰς τὸν **Μυστρᾶν**, τὴν πρωτεύουσαν τῶν Δεσποτῶν Παλαιολόγων. Εἰς ἓνα ἀπόκρημνον βράχον, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταῦγέτου, σώζεται ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Δεσποτῶν μὲ τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους, τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, μὲ

τὰ ἀρχοντικὰ οἰκήματα καὶ τὰ παλάτια τῶν Δεσποτῶν. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μνημείων τούτων εἶναι στερεὰ καὶ κομψή, στολίζονται δὲ αἱ ἐκκλησίαι μὲ ὠραῖα γλυπτά, ἰδίως μὲ θανμασίας τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν μίαν ἀληθινὴν ἀναγέννησιν τῆς τέχνης.

Ἐξαισία κεφαλὴ ἀγγέλου. Τοιχογραφία.

Ἡ ἀναγέννησις τῆς Εὐρώπης. — Ὀλίγον ἀργότερα ἤρχισε νὰ φωτίζη καὶ τὴν Εὐρώπην μεγάλη λάμψις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν **Ἀναγέννησιν**. Προῆλθε δὲ ἡ Ἀναγέννησις πρωτίστως ἀπὸ τὴν ἄμεσον καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, τῆς ἀθανάτου ταύτης πηγῆς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἡ ἀφύπνισις

αὕτη τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸν πνευματικὸν λήθαργον, εἰς τὸν ὁποῖον ἦτο βυθισμένη καθ' ὄλον τὸν Μεσαίωνα, προέρχεται πάλιν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας λογίους τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. «Τὰ ἀλλεπάλληλα ταξίδια τριῶν Ἑλλήνων αυτοκρατόρων εἰς τὴν Εὐρώπην παρήγαγον εὐτυχῆ ἐπακολουθήματα. Διότι ἔφερον τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν διεδόθη εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν κατάπτωσιν μόνοι οἱ ὑπήκοοι τῶν Παλαιολόγων κατεῖχον τὴν χρυσὴν κλεῖδα τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαιότητος» (Γίββων). Πολυάριθμοι ἦσαν οἱ σοφοί, οἱ ὁποῖοι μετέβησαν τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν (ιδίως μετὰ τὴν ἄλωσιν). Μεταξὺ πάντων διέπρεπον ὁ Γεώργιος Γεμιστός καὶ ὁ Βησσαρίων. Ὁ πρῶτος εἶχεν ιδρύσει Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν εἰς τὴν Σπάρτην (τὸν Μυστρᾶν). Ὁ Βησσαρίων ἦτο ὑπέρομαχος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, διὰ τοῦτο ἔμεινεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπου ἔγινε καρδινάλιος καὶ παρ' ὀλίγον πάπας. Οἱ δύο οὗτοι ἐπιφανέστατοι ἀντιπρόσωποι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ εἶναι συγχρόνως καὶ οἱ λαμπρότατοι προδρόμοι τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν.

II Ἀναγέννησις τοῦ Ἔθνους. Ἀπὸ τὴν βαθεῖαν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἦντλον οἱ Ἑλληνας τοῦ 13^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνος τὴν ἀληθινὴν φιλοπατρίαν, διότι πρώτη ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς εἶχε διδάξει εἰς τὸν κόσμον τὴν ἰδέαν τῆς Πατρίδος καὶ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Ὅλοι οἱ λόγιοι, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νικαίας, τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ Μυστρᾶ, ὑψώνουν ὡς σύμβολον τῆς φιλοπατρίας τὸ περικλεῆς ὄνομα τῆς Ἑλλάδος. Ἐφ' ὅσον καταπίπτει τὸ Κράτος ὡς πολιτικὴ δύναμις, ἐπὶ τοσοῦτον ἀναγεννᾶται ἀκμαιότερον τὸ ἔθνος, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς λαμβάνει ζωηροτέραν συνείδησιν ἑαυτοῦ. Ὅπως εἰς τοὺς λογίους, ἀναξωγογεῖται καὶ εἰς τὸν ἀπαίδευτον λαὸν τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας, διαλάμπει δὲ τοῦτο, συνυφασμένον μὲ τὴν θερμὴν πίστιν εἰς τὰς πολυτίμους παραδόσεις αὐτοῦ. Ὁ συνδυασμὸς δὲ οὗτος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ παράγει τὴν πολυτιμοτάτην ἔθνικὴν ἔννοιαν τὸ γένος. Ὑψηλὸν ἔθνικὸν ἰδεῶδες θερμαίνει τοὺς πατριώτας τοῦ

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ

ΕΠΟΧΗ Γ'. — Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ

(1081—1453)

Ἡ τελευταία μεταπολεμικὴ περίοδος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ γνησίως *Ἑλληνικὴ περίοδος*. Εἰς τὸν θρόνον κάθηνται δυναστεῖαι καθαρῶς Ἑλληνικαί, αἱ δυναστεῖαι τῶν *Κομνηνῶν* καὶ τῶν *Παλαιολόγων*, εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν αὐλήν, εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς ὅλον τὸν πολιτισμὸν βασιλεύουν καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικαὶ ἰδέαι. Τὸν χαρακτῆρα δὲ αὐτὸν τῆς Ἑλληνικότητος τὸν βλέπομεν ἰδίως εἰς τὴν λαμπρὰν ἀναγέννησιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς *ἀναγέννησις τῶν Κομνηνῶν*, ἔπειτα *ἀναγέννησις τῶν Παλαιολόγων*.

Η'. Παρακμὴ τῆς Αὐτοκρατορίας (1057—1081).

—Μετὰ τὴν δύναμιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασεν ἡ Αὐτοκρατορία ἐπὶ τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ἀρχίζει κατὰπτωσις τοῦ Κράτους, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β', ἀπὸ τὸ 1025 ἕως τὴν ὀριστικὴν ἐγκατάστασιν τῶν Κομνηνῶν, ἕως τὸ 1081 Ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς παρακμῆς εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀναφαίνονται δύο μεγάλοι ἐχθροὶ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν.

Οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶναι οἱ Τούρκοι *Σελτζούκοι*, πολεμοχαρῆς λαὸς, ὁ ὁποῖος ἔξορμᾷ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας. Μὲ ἀνδρείαν πολεμοῦν ἐναντίον των οἱ αὐτοκρατορικοὶ στρατοί, ἰδίως δὲ ἄξιοι θαυμασμοῦ εἶναι οἱ ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους διεξάγει ὁ αὐτοκράτωρ *Ῥωμανὸς Διογένης*. Ἄλλ' οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ δὲν δύνανται ν' ἀντισταθοῦν εἰς τὴν πολεμικὴν ὁρμὴν τῶν Σελτζούκων καὶ ὁ βάρβαρος λαὸς τῶν Τούρκων ἐγκαθίσταται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1071).—Ὁ δ' ἐκ τῆς Δύσεως ἐχθρὸς εἶναι περισσότερον ἐπικίνδυνος καὶ εἶναι οὐ-

τοι οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο τότε ὅλοι μαζί *Φράγγοι* ἢ *Λατίνοι*. Εἰς τὴν Χριστιανικὴν Εὐρώπην ἴσχυε τότε ὁ *Φεουδαλισμός*, δηλαδή ἡ χώρα ἦτο μοιρασμένη εἰς διαφόρους αὐθéntας, εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν οἱ μόνοι ἄξιοι λόγου ἄνθρωποι ἦσαν οἱ πολεμισταί, οἱ *ἱππῶται*. Μεγίστη δὲ δύναμις εἰς τὴν Φεουδαλικὴν Εὐρώπην ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας, ὁ *πάπας*.

Ὅτε οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι κατέλαβον τοὺς Ἁγίους Τόπους, ὅλη ἡ Χριστιανικὴ Δύσις ἐξηγέρθη. Ὁ πάπας καὶ οἱ πολεμογαρεῖς ἱππῶται ἔσπευσαν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων Τόπων, αἱ περιβόητοι δ' ἐκεῖναι μακριναὶ ἐκστρατεῖαι ὠνομάσθησαν *Σταυροχορίαι*. Μὲ τὴν Α' Σταυροφορίαν ἀπλευθερώθησαν οἱ Ἅγιοι Τόποι, καὶ οἱ ἱππῶται ἴδρυσαν φεουδαλικά κράτη εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην (1099). Οἱ Σταυροφόροι, τῶν ὁποίων προσηγήθησαν οἱ Νορμανδοί, ὑπῆρξαν μεγάλοι ἐχθροί, ἐξησθένισαν τὸν Ἑλληνισμόν καὶ παρασκεύασαν τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Θ'. Οἱ Κομνηνοὶ—Οἱ Σταυροφόροι.—Κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἐποχὴν ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ἰσχυροὶ κυβερνηταί, οἱ *Κομνηνοί*. Ἐπὶ ἓνα αἰῶνα, ἀπὸ τὸ 1081 ἕως τὸ 1180, ἔδωκαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι πολεμισταὶ καὶ πολιτικοὶ δύναμιν καὶ λάμψιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ βασιλεία τοῦ Α' Κομνηνοῦ, τοῦ Ἀλεξίου, ἐνδιαφέρει ὄχι μόνον τὴν Βυζαντινὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι συνεδέθη μὲ τὴν Α' Σταυροφορίαν. Ὡς πρωτοπορεία τῶν Σταυροφόρων ἦτο μία φοβερὰ ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν, τοὺς ὁποίους ἀπέκρουσεν ὁ Ἀλέξιος. Ἐπειτα «ὅλοι οἱ ἐσπέριοι λαοὶ» κυλῖονται ἀπὸ τὴν Δύσιν ὡς ἀκατάσχετα κύματα καὶ συνκεντρῶνται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (1096). Ὁ Ἀλέξιος ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς Σταυροφόρους ὡς Χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ καὶ ὡς Ἕλλην βασιλεὺς. Τοὺς ἔθρεψε, τοὺς ἐβοήθησε διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν των, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἔλαβε μέτρα διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς χώρας του ἀπὸ τὰς καταστροφὰς των. Ἐξανάγκασε τοὺς ἱππῶτας νὰ ὁμόσουν εἰς αὐτὸν ὄρκον ὑποτελείας, ὅτι θὰ εἶναι «δοῦλοι τῆς βασιλείας του». Μόλις ὅμως κατέλαβον οἱ Σταυροφόροι τὴν Ἱερουσαλήμ, παρεσπόνδησαν καὶ ἤρ-

χισαν νὰ κυριεύουν Ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ Ἀλέξιος κατατρόπωνει δύο ἀκόμη φορὰς τοὺς Νορμανδοὺς. Εἰς τὸ τέλος μακροῦ βίου ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀφίνει ἰσχυρὸν καὶ ἔνδοξον τὸ Κράτος αὐτοῦ (1118).

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀλεξίου, Ἰωάννης Κομνηνός, ἦτο γενναῖος καὶ ἀθλητικὸς, καὶ διῆλθε τὸν βίον πολεμῶν διαρκῶς πρὸς ὄλους τοὺς ἐχθροὺς καὶ τρέχων ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ παντοῦ κατατροπῶνων αὐτούς. Τόσῃν καταστροφῇ ἔκαμεν εἰς τοὺς Πετσενέγους, ὥστε ὁ ληστρικὸς ἐκεῖνος λαὸς ἐξηφανίσθη ἔκτοτε ὀλοσχερῶς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του ὁ Ἰωάννης ἐξεστράτευσε νικηφόρος διὰ ν' ἀνακτήσῃ τὴν Συρίαν, ἀλλ' ἀπέθανεν αἰφνιδίως, καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἔγινεν ὁ υἱὸς του *Μανουὴλ Κομνηνός* (1148).

Ὁ Μανουὴλ ἦτο ὁ ἡρωϊκώτερος ἀπὸ ὄλους τοὺς Κομνηνοὺς καὶ εἶχε γενναίαν ψυχὴν, ἡ δὲ ρώμη τοῦ σώματος καὶ ἡ ὑψηλοφροσύνη του ἐπροκάλει τὸν θαυμασμόν. Καθ' ὄλον τὸν βίον του ὁ Μανουὴλ δὲν ἔπαυσε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἀσίαν ἐναντίον τῶν ἀπίστων, ἔταπεινωσε καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Τούρκους. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Μανουὴλ ἔγινεν ἡ Β' Σταυροφορία. Οἱ Σταυροφόροι ἠθέλησαν νὰ κυριεύσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξηνάγκασε τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῶν νὰ ὁμόσουν εἰς αὐτὸν *πίστιν καὶ ὑποτέλειαν*. Κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον οἱ Νορμανδοὶ ἐπεχείρησαν τρίτην ἐπιδρομὴν, με ἡρωϊκοὺς δὲ ἀγῶνας ὁ Μανουὴλ ἔσωσε τὸ Κράτος.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ Α' (1180) τὸ Κράτος ἀρχίζει νὰ καταπίπτῃ. Ὁ διάδοχός του *Ἀνδρόνικος Κομνηνός*, διὰ νὰ περιποιηθῇ τὸν λαόν, ὑπεκίνησε μεγάλην σφαγὴν τῶν Φράγκων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπίσης κατεδίωξεν ἀνηλεῶς τοὺς εὐγενεῖς. Μεγάλως δὲ καταστροφὰς ἐπέφερε καὶ ἡ τετάρτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν. Ὅλαι αἱ αἰτίαι αὐταὶ προκαλοῦν εἰς τὴν πρωτεύουσιν ἐξέγερσιν, ὁ Ἀνδρόνικος θανατώνεται καὶ ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον ἡ δυναστεία τῶν *Ἀγγέλων*, συγγενῆς με τὸν οἶκον τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ *Αἰὼν τῶν Κομνηνῶν*, ὁ 12ος αἰὼν, εἶναι ἐποχὴ δυνάμεως. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι ἡ μεγαλυτέρα δύναμις τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία κανονίζει τὰς σχέσεις τῶν λαῶν. Οἱ ἀγέρω-

χοι Φράγκοι ἰππῶται, οἱ ἰσχυροὶ Μουσουλμάνοι ἡγεμόνες, ὅλοι κλίνουν τὸ γόνυ ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων βασιλέων. Λαμπρύνεται δὲ ὁ 12ος αἰὼν μὲ μίαν μεγάλην ἀνθησίν τῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς *Ἀναγέννησις τῶν Κομνηνῶν*.

Γ'. Οἱ Ἄγγελοι. — Ἡ Δ' Σταυροφορία. — Τὸ μεγαλεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσεῖλκε τὸν θανασμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπληστίαν τῶν λαῶν. Ὁ ἠρωϊκὸς Μανουὴλ Κομνηνὸς εἶχε κατορθώσει νὰ κρατήσῃ τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν σεβασμόν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Ὅτε ὅμως ἔλλειπεν ἡ ἰσχυρὰ κυβέρνησις, τότε ἤρχισε ταχέως ἡ παρακμὴ. Τὰ οἰκονομικά, ὁ στρατός, τὸ ναυτικὸν παραλύουν, τοῦνακίον οἱ ἐχθροὶ γίνονται πλέον πολυάριθμοι καὶ πλέον ἰσχυροὶ (ἀπὸ τὸ 1185).

Εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς πολεμοῦν διαρκῶς ἐναντίον τῶν Τούρκων. Εἰς δὲ τὴν Εὐρώπῃν ἔχει σχηματισθῆ τὸ *Βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας*, ἐπίσης καὶ οἱ Σέρβοι γίνονται ἀνεξάρτητοι, ἰδρύεται προσέτι τὸ Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος, μέγας ἐχθρὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀκόμη δὲ μεγαλύτεροι ἐχθροὶ εἶναι οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως. Οἱ Ἐνετοὶ ἐποφθαλμοῦν τὸ ἐμπόριον καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ πάπας εὐρίσκει ὅτι ἐπλησίασεν ὁ καιρὸς διὰ νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν Δυτικὴν, οἱ Νορμανδοὶ κάμνουν φοβερὰς ἐπιδρομὰς. Οἱ Σταυροφόροι διέρχονται τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ὡς μαινόμενοι ἐχθροί, καὶ αἱ τρεῖς Σταυροφορίαι παρ' ὀλίγον νὰ καταλήξουν εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀνεξάντητοι ἐχθροὶ περικυκλώνουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν.

Οἱ δὲ Αὐτοκράτορες, οἱ Ἄγγελοι, εἶναι μέτριοι ἡγεμόνες, καὶ ἡ χαλαρὰ διοίκησις αὐτῶν ἐπέσπευσε τὴν καταστροφὴν. Ὁ Α' Ἄγγελος, ὁ Ἰσαάκιος, ἐκθρονίζεται ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Ἀλέξιον, ὁ ὁποῖος γίνεται αὐτοκράτωρ. Ἐπὶ τοῦ *Ἀλεξίου Γ'* ἡ παραλυσία κορυφοῦται καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι γίνονται φοβερώτεροι. Εἰς τὴν Ἀσίαν προχωροῦν οἱ Τούρκοι, εἰς τὰς χώρας τοῦ Αἴμου οἱ Βλαχοβούλγαροι καταστρέφουν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, οἱ δὲ Φράγκοι ἐτοιμάζουν νέαν Σταυροφορίαν. Ὁ νεαρὸς υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀλέξιος ἔρχεται νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἐναντίον τοῦ θείου του Ἀλεξίου Γ'. Ἡ Δ' Σταυροφορία, ἡ ὁποία παρε-

σκευάσθη διὰ τοὺς Ἁγίους τόπους, παρεκκλίνει ὁμως καὶ διευθύνεται πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οἱ Σταυροφόροι φθάνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν πολιορκοῦν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ, καὶ τότε ἀναβαίνει εἰς τὸν θρόνον ὁ γέρον Ἰσαάκιος μὲ τὸν υἱὸν του Ἀλέξιον τὸν Δ'. Ἀλλ' οἱ Αὐτοκράτορες δὲν δύνανται νὰ ἐκπληρώσουν τὰς ὑποχρεώσεις των πρὸς τοὺς Ἐνετούς, οἱ ὅποιοι ζητοῦν χρήματα. Ὁ λαὸς ἐξεγείρεται, ὁ Ἀλέξιος Δ' φονεύεται, ὁ πατήρ του Ἰσαάκιος ἀποθνήσκει. Ἀλληλοδιαδόχως γίνονται αὐτοκράτορες ὁ Ἀλέξιος Ε' ὁ Μούρτζουφλος καὶ ἔπειτα ὁ Θεόδωρος Ἀΐσακας, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἀναγκάζονται νὰ φύγουν. Οἱ Σταυροφόροι, διὰ νὰ κυριεύσουν εὐκολώτερον τὴν Κωνσταντινούπολιν, πυρπολοῦν αὐτήν. Ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν τῆς καιομένης πόλεως ὁμοῦν τὰ ἀχαλίνωτα στίφη τῶν πολεμιστῶν τῆς Δύσεως εἰς λεηλασίαν καὶ ἀρπαγὴν. Οὐδεὶς οἶκος ὑπάρχει διὰ τοὺς Ἕλληνας, φοβεραὶ δὲ εἶναι αἱ καταστροφαί, αἱ ἀρπαγαί, αἱ ἀνοσιουργίαι τῶν Σταυροφόρων. Εἰς τὴν ἄλλοτε «*βασιλίδα τῶν πόλεων*» ἠπλώθη εἰς ὀλίγας ἡμέρας φορικῆς ἐρήμωσις (1204).

ΙΑ' Ἡ Φραγκοκρατία.—Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν τῆς Δ' Σταυροφορίας ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία διεμελίσθη μεταξὺ τῶν νικητῶν. Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἰδρύθησαν δύο μεγάλα καὶ πολλὰ μικρὰ Φραγκικὰ Κράτη. Τὰ δύο μεγάλα Κράτη ἦσαν ἡ *Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τὸ *Βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης*, τὰ δὲ μικρὰ ἦσαν διάφοροι ἡγεμονίαι, πριγκιπᾶτα, δουκάτα, βαρωνίαι κλπ. κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης. Ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Λατινικὸν Βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης παρήκμασαν εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν. Σπουδαιότερα ἦσαν τὰ Φεουδαλικά κράτη, τὰ ὅποια ἰδρύθησαν τότε εἰς τὴν Νότιον Ἑλλάδα, ἰδίως τὸ *Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν*, μὲ τοὺς δουκας αὐτοῦ Δελαρώς, καὶ τὸ *Πριγκιπᾶτον τῆς Πελοποννήσου* μὲ τοὺς πρίγκιπας του Βίλλαρδουίνους. Διαρκέστεροι δὲ ἦσαν αἱ κτήσεις τῆς Ἐνετίας ἰδίως εἰς τὴν *Κρήτην*. Ἐν γένει τὰ Φραγκικὰ Κράτη κατέπεσαν, ἀλλ' ἄφησαν πολλὰς ἀναμνήσεις εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὸν βίον.

Συγχρόνως ὁμως καὶ οἱ νικημένοι ἤρχισαν ν' ἀναλαμβάνουν

δυνάμεις. Οἱ ἄρχοντες τοῦ Βυζαντίου ἰδρύνουν δύο Ἀυτοκρατορίας, τῆς *Τραπεζούντος* εἰς τὸν Πόντον, καὶ τῆς *Νικαίας* εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἐπίσης εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα τὸ *Δεσποτᾶτον* τῆς Ἡπείρου. Τὰ Ἑλληνικὰ αὐτὰ Κράτη ἀπέκτησαν μεγάλην δύναμιν, ἰδίως τὸ Κράτος τῆς Νικαίας καὶ τὸ Κράτος τῆς Ἡπείρου, τὰ ὁποῖα εἶχον ἱκανοὺς ἡγεμόνας. Ὁ Δεσπότης τῆς Ἡπείρου *Θεόδωρος Ἄγγελος* καὶ ὁ Ἀυτοκράτωρ τῆς Νικαίας *Ἰωάννης Βατάσης* ἐμεγάλωσαν τὰ Κράτη των, περιῆλθον ὅμως εἰς ἀγῶνας, διότι καὶ οἱ δύο ἐφιλοδόξουν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ τέλους ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας *Μιχαὴλ Παλαιολόγος* κατώρθωσε νὰ διώξῃ τοὺς Φράγκους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ν' ἀνιδρῶσῃ τὴν Βυζαντινὴν Ἀυτοκρατορίαν (1261).

Κατὰ τὸν 13^{ον} καὶ 14^{ον} αἰῶνα ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἦτο κατακερματισμένη εἰς πλῆθος κρατιδίων. Ἦσαν δὲ ταῦτα διάφοροι Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι, ἰδίως κτήσεις τῶν Ἑνετῶν καὶ τὰ Κράτη τῶν ἐγγχωρίων λαῶν τῆς Χερσονήσου, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βλαχοβουλγάρων. Εἰς τὸ εὐρύτερον ἔδαφος τῆς Βυζαντινῆς Ἀυτοκρατορίας ἔχουν τότε ἐγκαθιδρυθῆ εἴκοσι ξένα Κράτη. Κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἀναφαίνονται καὶ οἱ Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι κατέρχονται εἰς τὰ νότια καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὰς παλαιὰς Ἑλληνικὰς χώρας, καὶ γίνονται ταχέως Ἕλληνες. Τέλος ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ἐρχονται καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ *Τοῦρκοι*, οἱ τελευταῖοι ἐπιδρομεῖς καὶ οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς.

ΙΒ'. Οἱ Παλαιολόγοι (1261—1453).—Καὶ ἡ τελευταία δυναστεία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀυτοκρατορίας ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἱκανοὺς Ἀυτοκράτορας, ἀλλὰ καμμία πλέον δύναμις εἰς τὸν κόσμον δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸ Κράτος ἀπὸ τόσους φοβεροὺς ἐχθρούς.

Ὁ *Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος* ὑπῆρξε μέγας στρατιωτικὸς καὶ δεξιότατος πολιτικὸς. Ἐνίκησε τοὺς Φράγκους, οἱ ὁποῖοι ἐπῆλθον ἐναντίον του ἀπὸ τὴν Δύσιν καὶ ἐξησθένισε τοὺς Ἀνδεγανοὺς βασιλεῖς τῆς Σικελίας. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατόν του (1282) κατέστη φανερὰ ἡ ἀδυναμία τοῦ Κράτους. Οἱ διάδοχοί του, οἱ δύο Ἀνδρόνικοι, εἰργάσθησαν μὲ δραστηριότητα διὰ νὰ σώσουν τὴν χώραν των, ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ γίνονται πολὺ ἰσχυροί. Οἱ Σέρβοι μὲ

τὸν Στέφανον Δουσαν ἰδρύουν ἰσχυρότατον κράτος (κατὰ τὸ 1350), οἱ Τοῦρκοι ἔχουν φθάσει εἰς τὸν Βόσπορον. Συγχρόνως δὲ ἀρχίζουν ἐμφύλιοι πόλεμοι μετὰξὺ τῶν Ἑλλήνων Αὐτοκρατόρων, οἱ ὅποιοι ἔξαντλοῦν καὶ τὰς ὑπολειφθεῖσας δυνάμεις.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 15ου αἰῶνος διέρχεται ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία δυστυχεῖς χρόνους ἀγωνίας. Ὁ αὐτοκράτωρ *Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος* ἦτο ἐξαίρετος ἡγεμόν, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατος πλέον ἢ σωτηρία. Οἱ Τοῦρκοι ὀλοὲν προχωροῦν, διέρχονται τὸν Βόσπορον, εἰς ὀλίγον χρόνον κυριεύουν τὴν Ἀδριανούπολιν (1360), καταστρέφουν τὸ Σερβικὸν κράτος (1389), καὶ καθυποτάσσουν ὅλα τὰ Χριστιανικὰ κράτη τῆς Χερσονήσου. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος σώζεται δι' ὀλίγα ἔτη, διότι ὁ φοβερός Μογγόλος κατακτητὴς Ταμερλᾶνος νικᾷ τὸν σουλτάνον Βαγιαζήτ εἰς τὴν Ἄγκυραν (1402).

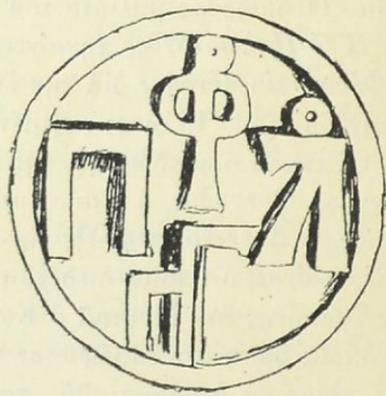
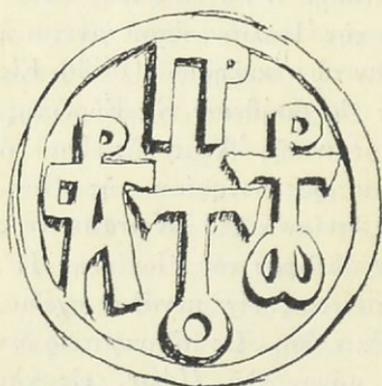
Οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι ἐπροσπάθησαν ν' ἀνασυντάξουν τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐκεῖ ἰδρύθη ἓν Ἑλληνικὸν κράτος, τὸ *Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ*, τὸ ὁποῖον ἐφθασεν εἰς μεγάλην ἀνθησιν. Συγχρόνως ἔκαμαν ταξίδια εἰς τὴν Δύσιν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν βοήθειαν τῶν βασιλέων αὐτῆς καὶ τοῦ πάπα. Ὁ διάδοχος μάλιστα τοῦ Μανουὴλ Β΄, ὁ υἱὸς τοῦ *Ἰωάννης Η΄ ὁ Παλαιολόγος*, πηγαίνει εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου γίνεται ἡ ἐν *Φλωρεντία* σύνοδος διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν (1439). Εἰς μάτην ὅμως οἱ Ἕλληνες περιμένουν τὴν βοήθειαν τῆς Εὐρώπης.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὁ Οὐγγρος *Οὐννάδης*, ὁ ὁποῖος μάχεται πρὸς σωτηρίαν τῆς Οὐγγαρίας, ὁ *Σκεντέρμπεης* εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ὁ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην Η΄. Ὡς δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε μεγάλα σχέδια, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ. Ὡς αὐτοκράτωρ δὲν ἔχει πλέον νὰ ὑπερασπισθῇ παρὰ μόνον τὴν *Πόλιν*, εἰς τὴν ὁποίαν περιορίζεται ὅλον τὸ Κράτος.

Ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ ἐμφανίζεται ἐνώπιον τῶν τειχῶν καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκίαν. Εἶχε 250.000 στρατόν, οἱ πολιορκούμενοι μολὶς ἦσαν 7.000. Ἀγωνίζονται ὅμως μὲ ἀνδρείαν καὶ ἀκούραστοι, ἀλλὰ τοὺς λείπουν τὰ τρόφιμα, κάθε ἡμέραν ὀλιγοστεύουν οἱ ὑπερασπισταί. Τὴν ὄσθη ἡμέραν, πρὶν φωτίσῃ, ὁ

Μωάμεθ ἐπιχειρεῖ τὴν μεγάλην ἔφοδον. Τέσσαρας ἐφόδους τοῦ Μωάμεθ ἀπέκρουσαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται ἀπὸ μίαν μικρὰν πύλην, καὶ αἰφνιδίως ἀναφαίνονται ὀπισθεν τῶν ἀγωνιζομένων. Ὁ Αὐτοκράτωρ μὲ τὸς ἄρχοντας πίπτουν ἥρωϊκῶς μαχόμενοι. Τὴν μεσημβρίαν ὁ Μωάμεθ εἰσέρχεται εἰς τὴν Πόλιν (29 Μαΐου 1453), φοβερὸς δὲ ὑπῆρξεν ὁ ὄλεθρος καὶ ἡ λεηλασία τῆς μεγάλης Χριστιανικῆς πρωτεύουσας.

Οἱ τελευταῖοι χρόνοι τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἐλαμπρύνθησαν μὲ θαυμασίαν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης, ἡ ὁποία λέγεται Ἀναγέννησις τῶν Παλαιολόγων. Ἀκόμη καὶ σήμερον σώζονται εἰς τὸν Μυστρᾶν τὰ λείψανα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκείνης ἀναγεννήσεως. Αἱ ὥραϊαι δὲ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνθήσις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πτώσεως τοῦ Κράτους προμηνύουν τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἔθνους.

Μονογράμματα ἀπὸ τὸν Μυστρᾶν. Ἀναγινώσκονται :
« Πρωτοστράτωρ—Φραγγόπουλος ».

Ἡ μακροτάτη ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας† ἱστορία 11 αἰώνων—διήλθεν εἰς διαρκεῖς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων καὶ συγχρόνως εἰς ἐσωτερικὸν ἀγῶνα πρὸς διαμόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Διὰ τῶν πολέμων ἠμπόδισε τοὺς βαρβάρους νὰ ἐκβαρβαρώσουν τὴν Εὐρώπην, διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς ἔργου ἐμόρφωσε τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν μετέδωκεν εἰς τὴν Εὐρώπην. Καὶ διὰ τοῦ πολέμου καὶ διὰ τῆς εἰρηνικῆς ἐργασίας τὸ Βυζάντιον εὐηργέτησε τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὰ μεγάλα ἐπεισόδια τῆς ἐνδόξου Βυζαντινῆς ἱστορίας εἶναι: Τὸν 4^{ον} καὶ 5^{ον} αἰῶνα διαμόρφωσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους εἰς Ἑλληνικόν. Θεμέλιον ἀσάλευτον εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ Ἑλληνισμός.

Τὸν 6^{ον} αἰῶνα ἡ παγκόσμιος πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Τὸν 7^{ον} ἡ ἀπόκρουσις τῶν Περσῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἡτοι τῶν Ἀράβων, ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ.

Ἡ μεγάλη κοινωνικὴ ἀνατροπὴ τῆς *Εἰκονομαχίας*, τὸν 8^{ον} καὶ 9^{ον} αἰῶνα. Ἀναζωογόνησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ συνέπεια εἶναι ἡ μεγάλη δύναμις κατὰ τὸν 10^{ον} ἕως τὸν 12^{ον} αἰῶνα ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ἡ δύναμις δ' αὐτῆ συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι τὸ κέντρον τῆς ὑψηλίου.

Αἱ *Σταυροφορίαι* καὶ ἡ Φραγκοκρατία κατὰ τὸν 12^{ον} καὶ τὸν 13^{ον} αἰῶνα.

Ἡ ἀπεγνωσμένη πάλη τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν *Παλαιολόγων* κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ πτώσις, τὸν 14^{ον} καὶ 15^{ον} αἰῶνα.

Ἐν συνόλῳ: καθ' ὅλον τὸν μακρότατον Μεσαίωνα, ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατεῖχε τὸν μόνον πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν ἐκχριστιανισμένον πολιτισμὸν τῆς ἀρχαιότητος. Τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν τοῦτον πολιτισμὸν, ὁ ὁποῖος ἔγινε Χριστιανικός, ὁ Χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ εἶχε καθῆκον νὰ διαδίδῃ εἰς τοὺς λαοὺς. Ἦτο ὁ ὑπέρομαχος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Μεσαιωνικὴ λοιπὸν Κωνσταντινούπολις κρατεῖ τὴν λαμπάδα, τὴν ὁποίαν εἶχον κρατήσῃ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀλληλοδιαδόχως αἱ Ἀθῆναι, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ρώμη, καὶ μεταλαμπαδεύει εἰς τὸν νεώτερον κόσμον τὸ φῶς τῆς ἀρχαιότητος. Συγχρόνως εἰς τοὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς βαρβάρους, εἰς τὴν πάλην τῆς κοινωνίας, λαμβάνει ἐθνικὴν συνείδησιν ὁ Ἑλληνισμός, καὶ συνδυαζόμενος μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν παρασκευάζει τὸ νεώτερον Ἑλληνικὸν Ἔθνος.

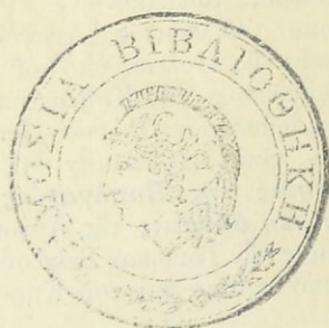
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

- 1071 Α' **Λαοὶ τῆς Δύσεως.**—Κατάληψις ὑπὸ Νορμανδῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας.— Οἱ Σελτζοῦκοι εἰς Μ. Ἀσίαν.
- 1081 Ἐπιδρομὴ Νορμανδῶν (Γυσζάρδου) ἐπὶ τοῦ Α' Κομνηνοῦ.
- 1091 Α' **Σταυροφορία.** Κατόπιν Β' καὶ Γ'. Ληλασίου τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.
- 1107 Νορμανδικὴ ἐπιδρομὴ Βοημοῦνδου.—1147 Ρογήρου Β'.
- 1185 Ἄλωσις καὶ καταστροφὴ Θεσσαλονίκης ὑπὸ Νορμανδῶν.
- 1204 Δ' **Σταυροφορία.** Ἄλωσις ΚΠ. Φραγκοκρατία.
- 1222 Ὁ Θεόδωρος Ἡπείρου αὐτοκράτωρ τοῦ Δ. Ἑλλ. Κράτους.
- 1261 Ἐνάκτησις ΚΠ.—Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος.
- 1430 Οἱ Δεσπότες Παλαιολόγοι ἀναγοῦν τὴν Πελοπόννησον.
- 1422 Β' **Λαοὶ τοῦ Βορρῶ.**—Ἐξολόθρευσις Πετσενέγων.
- 1424 Κατατρόπωσις Οὐγγρων. Γίνονται ἐξάρτημα καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου.
- 1486 **Τὸ Βλαχοβουλγαρικὸν Κράτος.** Φοβεραὶ καταστροφαί.
- 1205 Ὁ τσάρος Ἰωαννίτης. Ἀνηλεεῖς ὁμότητες.
- 1230 Ἐττα Θεοδώρου τῆς Ἡπείρου ὑπὸ Βουλγάρων.
- 1350 Μεγίστη αὔξησις τῶν Σέρβων. **Στέφανος Δουσάν.**
- 1071 Γ' **Τοῦρκοι. Σελτζοῦκοι.**—Ἐττα Ρωμανοῦ.
- 1116 Νίκαι Κομνηνῶν κατὰ Σελτζοῦκων (καὶ 1120. 1147).
- 1300 Ἐθωμανοί. Ἀρχίζουσι τὴν κατάκτησιν τῆς Μ. Ἀσίας.
- 1326 Κατάληψις τῆς Προύσσης, ἡ ὁποία γίνεται πρωτεύουσά των.
- 1354 Ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Καλλίπολιν.
- 1365 Καταλαμβάνουσι τὴν Θράκην. Ἡ Ἀδριανούπολις πρωτεύουσα τῶν Τοῦρκων.
- 1396 Μεγάλῃ νίκῃ εἰς Νικόπολιν. Καθυπόταξις Χριστ. κρατῶν.
- 1430 Ἄλωσις Θεσσαλονίκης ὑπὸ Μουράτ Β'.
- 1453 Ἄλωσις ΚΠ. — Ἡ καταστροφὴ.
- 1461 Κατάλυσις τῆς Αὐτοκρατορίας Τραπεζοῦντος, τοῦ τελευταίου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΩΝ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΚΔΟΣΗ Α.Μ. - Β.Μ. Η. ΜΑΡΤΙΝΟΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΩΝ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΚΔΟΣΗ Α.Μ. - Β.Μ. Η. ΜΑΡΤΙΝΟΣ

- 325 Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μονοκράτωρ. Κτίσις ΚΠ. Ἡ ἐν Νικαία Σύνοδος. Ἐσχη τῆς Βυζαντ. Αὐτοκρατορίας.
- 376 Ἐναρξίς τῆς μεγάλης Ἐπιδρομῆς τῶν Βαρβάρων.
- 395 Διαίρεσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους.
- 476 Πτῶσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους.
- 527 Ὁ μέγας Ἰουστινιανός.
- 550 **Μεγίστη ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας.**
- 626 Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ Ἀβάρων καὶ Περσῶν.
- 629 Ὑψωσις τοῦ Τιμίου σταυροῦ.
- 670 Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
- 717 Δευτέρα πολιορκία. Κατατρόπωσις τῶν Ἀράβων.
- 726 **Ἡ Μεταρρύθμισις.**
- 750 Μεγίστη ἔκτασις τοῦ Ἀραβικοῦ Κράτους.
- 800 Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία. Ἀροῦν—ἄλ—Ρασίδ. Τὸ Φραγκικὸν Κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.
- 843 Ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
- 867 Τὸ σχίσμα. Ὁ Φώτιος. Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων.
- 924 Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ τοῦ Συμεῶν.
- 961 Ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Φωκά.
- 971 Κατατρόπωσις τῶν Ρώσων ὑπὸ τοῦ Γκιμισκῆ.
- 1000 Μεγάλαι νῆκαι εἰς Ἀσίαν καὶ εἰς Ἰταλίαν.
- 1018 **Κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας** ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β'.
- 1025 **Ἡ μεγίστη δύναμις** τῆς Αὐτοκρατορίας. Πολιτισμός.
- 1050 Ἐμφάνισις τῶν Τούρκων Σελτζούκων καὶ τῶν Νορμανδῶν.
- 1054 Ὅριστικὸν σχίσμα ἐπὶ τοῦ Κηρουλαρίου.
- 1071 Ἡρωϊκὴ ἦττα Ρωμανοῦ.—Ἀπώλεια Μ. Ἀσίας καὶ Κάτω Ἰταλίας. Σελτζούκοι. Νορμανδοί.
- 1081 ἔξ. Ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν (Γυσκάρδου, Βοημούνδου, Ρογήρου Β').
- 1096 Ἡ Α' Σταυροφορία. Ἀλέξιος Α' Κομνηνός.
- 1204 Δ' Σταυροφορία. Ἄλωσις τῆς Πόλεως. Διαμελισμός.
- 1220 Ἀκμὴ τῶν Ἑλληνικῶν Κρατῶν Ἡπείρου, Νικαίας, Τραπεζοῦντος.
- 1261 Ἀνάκτησις ΚΠ. ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.
- 1300 Κατακτήσεις τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων.
- 1350 Στέφανος Δουσάν. Μεγίστη δύναμις τῶν Σέρβων.
- 1400 Ἀκμὴ τοῦ Δεσποτάτου Μυστρᾶ. Ἡ Ἑλλην. Ἀναγέννησις.
- 1402 Ἡ ἐν Ἀγκύρᾳ μάχη Βαγιαζίτ καὶ Ταμερλάνου.
- 1453 Ἄλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.—Καταστροφή.
- 1461 Καταστροφή τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ὁ πίναξ περιλαμβάνει ἰδίως ὀνόματα λαῶν, χωρῶν, πόλεων, καὶ σχετικὰ μὲ τὸν πολιτισμόν. Τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων καὶ στρατηλατῶν, ὡς εὐκόλως εὐρισκόμενα, παραλείπονται. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐν τῷ πίνακι ὀνομάτων καὶ πραγμάτων δύναται ὁ διδάσκων νὰ καταρτίσῃ μετὰ τῶν μαθητῶν ποικίλας ἱστορικὰς ἐκθέσεις, ὡς: Ἀθῆναι, — Γότθοι. — Ῥῶσοι, — τέχνη, λογοτεχνία, πολιτισμὸς κ.λ.π.

Ἄβαροι 29, 55, 60.
 Ἀγαθοεργία 43 ἔξ. 155, ἔξ.
 Ἀθῆναι 3, 129, 170, 259, ἔξ.
 Αἴγυπτος 3, 25, 64, 72
 Ἀκρίται 198.
 96, 120.
 181.
 219.
 Βούλγαροι 29, 41, 94, 119, 125
 ἔξ. 133, 245, 249
 Γαλλία 106, 261 ἔξ. 266 ἔξ. 268
 ἔξ. 273.
 Γερμανοὶ 107, 142, 246, 248.
 Γότθοι 8, 13, 39, 55, 126.
 Γράμματα 4, 8, 111, 188 ἔξ. 240
 ἔξ. 296.
 Διοικήσεις 9, 30 ἔξ. 145 ἔξ.
 Δικαιοσύνη 42, 154.
 Διπλωματία 43, 161.
 Εἰκονομαχία Βλ. Μεταρρύθμισις
 Ἐκκλησία 7, 38, 103, 150, 167
 ἔξ. 220.

Ἑλλάς, Ἕλλην, Ἕλληνισμός.
 3 ἔξ. 21, 31, 91, 94, 114 ἔξ. 189
 ἔξ. 200, 257.
 Ἐμπόριον 50, 157, 168 ἔξ. 243.
 Ἐνετία 137, 225, 234, 245, 250 ἔξ.
 267 ἔξ.
 Ἐπιστῆμαι 111, 189 ἔξ. 193,
 209, 296.
 Εὐρώπη 141 ἔξ. 216 ἔξ. 277, 300
 ἔξ.
 Ἡπειρος 25, 263 ἔξ.
 Θεσσαλονίκη 48, 75, 92, 118, 238,
 258 ἔξ.
 Ἱππόδρομος 37 ἔξ. 151 ἔξ. 207.
 Ἱταλία 39, 55, 138 ἔξ. 268 ἔξ. 285,
 293.
 Κάρολος ὁ Μέγας 93, 104.
 Κοινωνία 102, 162 ἔξ. 220.
 Κρήτη 96, 122, 133.
 Κροάται 79, 137, 207.
 Κύπρος 73, 122, 133, 266.
 Κωνσταντινούπολις 39, 22, 103,
 209, 254, 258 ἔξ. 265 ἔξ. 277
 ἔξ. 286 ἔξ.
 Λογγοβάρδοι, Λομβαρδοὶ 55, 140.
 Λογοτεχνία Βλ. Γράμματα.

Μικρά Ἀσία 33, 59, 92, 96, 215.
Μεταρρύθμισις 97, 113.

Ναυτικόν βλ. Στρατός.
Νομοθεσίαι 42, 154 ἑξ.
Νορμανδοὶ 106, 140 ἑξ., 227 ἑξ., 236, 238, 274.

Οἰκονομικά 157 ἑξ.
Ὅρθοδοξία 11, 33 ἑξ., 81, 101, 132, 153, 161, 167 κ. λ.
Οὔγγροι 106, 133, 244, 280, 285.
Οὔννοι 12, 36, 41, 126.

Παιδεία βλ. Γράμματα.
Παλαιστίνη 25, 59, 124.
Παλάτιον 23, 151, 207.
Πάπας 105 ἑξ., 141, 204, 246, 284.
Πατριάρχης 150 ἑξ.
Πελοπόννησος 56, 94, 261 ἑξ., 282 ἑξ., 293, 299.
Πέρσαι 28, 36, 54, 58 ἑξ.
Πετσαενοί 134, 244.
Ποίησις 82, 198, 241 ἑξ.
Πολίτευμα βλ. Διοίκησις.
Πολιτισμὸς 3 ἑξ., 30 ἑξ., 42 ἑξ., 144 ἑξ., 207 ἑξ.

Ρώμη, Ρωμαῖοι 3 ἑξ., 140.
Ρῶσοι 109, 120, 123, 133 ἑξ.

Σαρακηνοὶ 106, 118.
Σέρβοι 79, 137, 244 ἑξ., 269, 275 ἑξ., 293.
Σικελία 39, 107, 138 ἑξ., 274.
Στρατός 81, 158 ἑξ., 201, 243 ἑξ.
Σλάβοι 29, 36, 41, 60, 75, 94, 109, 137.
Σταυροφορίαι 82, 216 ἑξ., 221 ἑξ., 228 ἑξ., 236, 246 ἑξ., 250 ἑξ.
Συρία 5, 25, 64, 70, 132.
Σχίσμα 110, 141.

Τέχνη 45, 70 ἑξ., 111 ἑξ., 173 ἑξ., 297.

Τουρκοὶ 274.

Τραπεζα

Φιλο

Φυ

ἑξ.

Χάζαροι 134.

Χριστιανισμὸς 5 ἑξ., 43, 109 ἑξ. κ. λ.

